

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2010/1–2

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

www.heh.hu

Főszerkesztő – General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc,*

Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;

*AUSTRIA: Valentiny Géza; CANADA: **Horváth Tibor** (alapító);*

GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

Az angol nyelvű összefoglalókat fordította:

PUSZTAI-VARGA ILDIKÓ

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

Planet Corp. Szolgáltató Kft., Szeged

Felelős vezető: Juhász Péter

www.juhasznyomda.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

FEDELES Tamás	Középkori pécsi segédpüspökök <i>Coadjutors of Pécs during the Middles Ages</i>	5
KÁPOLNAI Iván – SZÁVAI Tamás	Pannóniai Szent Márton és tiszteletének emlékei a Kárpát-medencében <i>Saint Martin of Pannonia and his Cult in the Carpathian-basin</i>	21
GLESZER Norbert – ZIMA András	Változatlanság a változásban. A két világháború közötti budapesti zsidó csoportok önképe a megváltozott kárpát-medencei határok függvényében <i>Unchangingness in Change. The Changed Self-image of Budapest Jewish Groups in the Interwar Years as a Function of the Changed Borders in the Carpathian Basin</i>	35
SZECSKÓ Károly	Adalékok Barankovics István (1906–1974) egri éveinek történetéhez <i>Data on István Barankovics's Life – the Period in Eger</i>	63
FÁBIÁN Borbála	Az utolsó bajai ferences házfőnök: Vértess Honor <i>The Last Franciscan Superior in Baja: Honor Vértess</i>	69
MOLNÁR Imre	Jerzy Popiełuszko lengyel mártírpap halála körülményeinek magyarázata a lengyel rendszerváltás előtt és után <i>Differing Interpretations of Jerzy Popiełuszko's Martyr's Death Before and After the Change of Regime</i>	77
BURA László	A megújuló egyház. A Szatmári Római Katolikus Püspökség újjászületése 1990–2002 <i>The Renewing Church. Rebirth of the Roman Catholic Episcopacy of Szatmár 1990-2002</i>	97

FORRÁSOK – SOURCES

CÚTHNÉ GYÓNI Eszter	Endrédi Vendel zirci apát fogságának története <i>The Imprisonment of Vendel Endrédi, Abbot of Zirc</i>	163
------------------------	--	-----

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
 METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

BALOGH Margit	Búcsú Gergely Jenőtől	183
ZVARA Edina	Egyháztörténeti könyvek 2008/2009	191

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
 BOOK REVIEW

KAPRONCZAY Károly: A Szolidaritás mártír káplánja: Jerzy Popiełuszko. (Molnár Imre: <i>Az igazság szabaddá tesz. Boldog Jerzy Popiełuszko lengyel mártírpap élete és halála.</i>	255
GYARMATI György: Molnár Imre könyve Jerzy Popiełuszko életéről és haláláról (Molnár Imre: <i>Az igazság szabaddá tesz. Boldog Jerzy Popiełuszko lengyel mártírpap élete és halála</i>)	209
FEDELES Tamás: <i>Püspökök, prépostok, kanonokok.</i> Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből (Ism.: G. Tóth Péter)	213

FEDELES TAMÁS

KÖZÉPKORI PÉCSI SEGÉDPÜSPÖKÖK¹

Az egyháztörténeti kutatások meglehetősen keveset foglalkoztak a középkori segéd-püspöki intézménnyel, s a segédpüspökök személyével. Ennek hátterében minde-
nekelőtt a kedvezőtlen forrásadottságok állnak, ugyanis relatíve kevés kútfő áll rendelkezésre a téma kutatásához. E mellett az sem kedvezett a vizsgálatoknak, hogy Európa-szerte sokkal inkább a püspökök és a székeskáptalanok álltak az érdeklődés középpontjában. Pedig évszázadokon át – különösen a Német-római Birodalom területén – gyakorlatilag a segédpüspökök voltak az egyházmegyék főpásztorai, hiszen a püspökök érsekek politikai feladatokat láttak, gyakran javadalmakat halmoztak, s így egyáltalán nem vagy meglehetősen ritkán tartózkodtak székhelyükön, sőt sok esetben a püspöki ordót sem vették fel.² Ennek fényében nem meglepő tehát, hogy a középkori magyar egyházmegyék területén működő segédpüspökökről sem született eddig önálló tanulmány.³ Ezzel kapcsolatban utalnunk kell a kutatás nehézségeire is, ugyanis a pápai bullák – és ezek nyomán az archontológiai kézikönyvek is – mindössze a kinevezés időpontját, továbbá a püspökség nevét közlik általában az egyes személyek esetében. Ennélfogva további források segítségével nyílik lehetőség az egyes egyházmegyékben működő segédpüspökök azonosítására.

SEGÉDPÜSPÖKÖK A KÖZÉPKORBAN

A segédpüspöki intézmény távoli előzményeként tekinthetünk a keleti területeken a 4. századtól kimutatható vidéki püspökökre (*chorepiscopi*, *episcopi vagantes*). Ők szemben a városi püspökökkel egy-egy vidéki körzet élén álltak. A vidéki klérus és a hívek választották őket, de a városi püspökök joghatósága alatt álltak, s ők is szentelték fel őket.

1 A tanulmány a Bolyai János kutatási ösztöndíj (BO/00057/08/2. sz.) támogatásával készült. A külföldi szakirodalom gyűjtését a Klebelsberg Kunó és a Collegium Hungaricum ösztöndíjak segítségével végeztém.

2 BRODKORB, CLEMENS: *Die Weihbischöfe im Heiligen Römischen Reich 1448–1648*. Römische Quartalschrift, 92 (1997) 72–102. (a továbbiakban: BRODKORB 1997) 73.

3 Nem véletlen tehát, hogy sem a Korai Magyar Történeti Lexikonban, sem pedig a Magyar Történelmi Fogalomtárban nem található önálló 'segédpüspök' szócikk. Mindkét munka a püspök fogalom magyarázatánál érinti röviden a kérdést. Vö. *Korai Magyar Történeti Lexikon*. Főszerk. KRISTÓ GYULA, szerk. ENGEL PÁL, MAKK FERENC. Bp., 1994. (a továbbiakban: KMTL) 563–564. (Érszegi Géza); *Magyar Történelmi Fogalomtár I–II*. Szerk. BÁN PÉTER. Bp., 1989. II. 127. (Bán Péter).

Nyugaton a Frank Birodalom területén jelentek meg az első vidéki püspökök az 5. században, s majd az angolszász misszió idején vált az intézmény általánossá. Feladataik egyrészt a helyi püspök főpapi teendőiben történő kisegítésére (pl. szentelés, bérmlás), másrészt pedig meghatározott esetekben (pl. távollét, betegség, székhelyesedés) a helyettesítésükre terjedtek ki. Európa krisztianizációjában, a pogányok közti misszióban, fontos szerepet játszottak, majd a nagyobb területre kiterjedő egyházmegyékben volt szolgálataikra szükség.⁴ A legeklatánsabb példaként a salzburgi egyházmegye esete utalhatunk. Az óriási kiterjedésű terület egyes részei – főként a téli hónapokban – nehezen vagy egyáltalán nem voltak megközelíthetőek az érsek székhelyéről, következésképpen szükség volt a helyi ordinariust képviselő személyek kinevezésére, akik az ő felhatalmazása alapján főpapi teendőiben helyettesítették az „elzárt” részeken is. A dioecesisben a 8. századtól kimutatható karantán *chorepiscopi* hivatalaiból alakultak ki az érsek sajátpüspökségei, melyek később önálló egyházmegyéket kaptak.⁵

A vidéki püspökökkel szemben tapasztalható növekvő bizalmatlanság,⁶ valamint az általuk elkövetett kisebb-nagyobb visszaélések következtében a 9. századtól folyamatosan támadták az intézményt, amely fokozatos megszűnéséhez vezetett.⁷

A Római Katolikus Egyházban ma is működő segédpüspöki intézmény,⁸ gyökerei merőben különböznek a fentebb röviden bemutatottól, dacára annak, hogy a segédpüspökök és a *chorepiscopi* feladatai gyakorlatilag azonosak voltak. A 11–12. századi forrásokban egyre gyakrabban szerepelnek az Elbán túli, majd a 13. századtól a porosz és livóniai püspökök, akiket elűztek székhelyeikről. Ezek a Német–római Birodalom főpapjai mellett találtak menedéket, s végezték mellettük a püspöki ordóhoz kötött főpapi teendőket.⁹ A 13–14. század fordulójától a keresztes hadjáratok során újjáalapított szentföldi egyházmegyék megszűnését követően, a jogigényt továbbra is fenntartotta az egyház *de facto* elveszett területekre, ezért püspököket szenteltek az *in partibus infidelium* található egyházmegyék számára. E püspökök egy részét a nyugati egyházmegyékben segédpüspökként alkalmazták.¹⁰ Minthogy a püspöki ordó felvétele, a szentelés nem abszolút, azaz mindenképpen egy konkrét székhelyre vonatkozik, így a püs-

4 GOTTLOB, THEODOR: *Der abendländische Chorepiskopat*. Amsterdam, 1963. (Nachdruck) (Kanonische Studien und Texte, Bd. I.) (a továbbiakban: GOTTLOB 1963) 1–75.

5 1072: Gurk, a 12. századtól saját egyházmegyével. 1216: Chiemsee, 1218: Seckau, 1226: Lavant. A saját püspökségek jogilag azt jelentették, hogy az érsek szabadon – elvileg a pápa és a császár befolyása nélkül – tölthette be e püspöki székeket. Szükség esetén az áthelyezésről, sőt az esetleges letételről is az érsek dönthetett. DOPSCH, HEINZ: *Der Primas im Purpur. Eigenbistümer, Legatenwürde und Primat der Erzbischöfe von Salzburg*. In: 1200 Jahre Erzbistum Salzburg. Die älteste Metropole im deutschen Sprachraum. Hgg. von HEINZ DOPSCH, PETER F. KRAMML, ALFRED STEFAN WEIB. (Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 18. Erg.-Bd.=Salzburg Studien. Forschungen zu Geschichte und Kultur 1.) Salzburg, 1999. 131–155. itt: 133–135.

6 Több esetben kimutatható, hogy az általuk szentelt egyháziakat alacsonyabb rangúnak tartották a helyi ordinarius szentelte klerikusoknál.

7 A legkésőbb, 1215-ben, Írországból szüntették meg az intézményt. Az ellenük folytatott küzdelemre ld. GOTTLOB 1963. 102–143.

8 ERDŐ PÉTER: *Egyházjog*. Bp., 1991. 254–256.

9 FEINE, HANS ERICH: *Kirchliche Rechtsgeschichte*. Bd. I. Die katholische Kirche. Weimar, 1955.³ (a továbbiakban: FEINE 1955) 327.; PUZA, RICHARD: *Weihbischof*. In: Lexikon des Mittelalters Bd. VIII. (1997) (a továbbiakban: PUZA 1997) 2104.

10 PLÖCHL, WILLIBALD MARIA: *Geschichte des Kirchenrechts*. Bd. II. Wien, 1955. (a továbbiakban: PLÖCHL 1955) 117.

pököket mindig egy üresedésben lévő püspöki székhelyre szentelték fel. A keleti, hitetlenek kezén lévő püspöki székhelyek, melyeket a késő középkorban már ténylegesen nem töltöttek be, ilyenén alkalmasak voltak a segédpüspökök szenteléséhez.¹¹

A 13. századtól egyre nagyobb számban megjelenő menekülő püspökök problémát is jelentettek, hiszen sok esetben az egzotikusnak tetsző püspöki székhelyeiket nyugaton egyáltalán nem ismerték, és az sem volt garantált, hogy a távolról érkezett püspökök egyáltalán fel voltak-e szentelve. Mindebből következően – kihasználva a püspöki szentelésben rejlő lehetőséget – többen közülük visszaéléseket követtek el a megyéspüspök egyházmegyéjében. Ezt megakadályozandó határozott úgy V. Kelemen pápa (1305–1314), hogy a valódi egyházmegye nélküli, tituláris püspököket csak a Szentszék külön engedélyével szentelhetik fel. Praktikusan ez azt jelentette, hogy a helyi ordinarius által felterjesztett személyt a pápa nevezte ki a bíborosi konzisztóriumon.¹²

Röviden említést kell tennünk a koadjutorokról (*coadiutores*) is, akik a segédpüspökökhöz hasonló feladatokat láttak el, azonban egyházzogilag tőlük különböző státuszban álltak. E szerint amennyiben a püspököt életkora, betegsége vagy más körülmények akadályozták tartósan, akkor a székeskáptalan tagjai többségének konszenzusával egy vagy két koadjutort nevezhetett ki. A szellemileg akadályozott püspök mellé a káptalan 2/3-os többséggel rendelhetett egy vagy két koadjutort, azonban ilyen esetekben a pápát is tájékoztatni kellett.¹³

A segédpüspöki hivatal a 14. század második felében vált általánossá. Ekkorra állandósultak feladataik, s a megyés főpásztorok pedig igyekeztek állandó jövedelmet garantálni számukra, mellyel biztosítani tudták folyamatos helyben tartózkodásukat.¹⁴ A 14–15. század segédpüspökei már nem csupán egy-egy konkrét feladatra kaptak megbízást, hanem általános püspöki hatalmat gyakorolhattak az egyházmegyéjük területén. Feladataik gyakorlatilag a pontifikáliák teljes spektrumára kiterjedtek: oltárt, templomot, temetőt, kegyszereket szenteltek; vizitáltak az egyházmegyében; a klerikusokat vizsgáztatták, majd feladták nekik a kisebb és a nagyobb egyházi rendeket; a beöltözés, ill. a fogadalomtétel előtt megvizsgálták a leendő apácákat; előkészítették a krizmát nagycsütörtökön; búcsút engedélyeztek a helyi ordinarius felhatalmazásával; valamint kimutathatóak egyházmegyei színóduosok vezetőiként (pl. Münsterben). Alkalmanként a segédpüspök egyúttal általános helynökként is működött.¹⁵

11 WEIGL, HERWIG: *Ein Bosnischer Bischof auf Arbeitssuche. Frater Ruger, sein Wirken als Passauer Weihbischof und sein Grab in Zwettl (1305)*. Unsere Heimat. Zeitschrift für Landeskunde von Niederösterreich, 73 (2002:3) 168–194. (a továbbiakban: WEIGL 2002) itt: 173.

12 FEINE 1955. 327–328.; HINSCHIUS, PAUL: *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland*. Bd. II. System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland. Berlin, 1878. (a továbbiakban: HINSCHIUS 1878) 176.; HOFMEISTER, PHILIPP: *Von den Koadjutoren der Bischöfe und Äbte*. Archiv für Katholisches Kirchenrecht, 112 (1932) 369–422. (a továbbiakban: HOFMEISTER 1932) itt: 387.; PLÖCHL 1955. 117–118.; PUZA 1997. 2104.; WEIGL 2002. 173.

13 HOFMEISTER 1932. 382–383.; PLÖCHL 1955. 118–119.

14 HAUSERGER, KARL: *Die Weihbischöfe im Bistum Regensburg vom Mittelalter bis zur Säkularisation*. In: Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburgs 29 (1995) 33–70. (a továbbiakban: HAUSERGER 1995) 34.; HINSCHIUS 1878. 174–175.; PLÖCHL 1955. 117–118.; JUNGNTZ, Joseph: *Die Breslauer Weihbischöfe*. Breslau, 1914. 1.

15 BRODKORB 1997. 91.

A segédpüspökök általában a következő terminusokkal bukkannak fel a forrásokban: *suffraganeus*,¹⁶ *in pontificalibus vicegerens*, *vicarius in pontificalibus*, *generalis vicarius in pontificalibus*, *episcopus titulares*.¹⁷

Mivel az anyagi feltételek meglehetősen hosszú ideig bizonytalanok voltak, ill. a helyi püspök kedve szerint alakultak, a szerzetesrendek tagjai sokkal szívesebben vállaltak segédpüspöki feladatot, így sok szerzetest találunk közöttük. A segédpüspökökkel szemben támasztott követelmények között említhetjük az átlagosnál magasabb teológiai és jogi képzettséget, a lelkipásztori munka iránt elkötelezettséget. Ezt a szerzetesrendek – mindenekelőtt a mendikáns rendek – tagjai tudták biztosítani, így nem meglepő, hogy a 15–16. század fordulójáig közülük került ki a német segédpüspökök többsége.¹⁸

NÉHÁNY ADAT A MAGYAR SEGÉDPÜSPÖKÖKRE VONATKOZÓLAG

Mályusz Elemér mindmáig alapvetőnek számító monográfiájában a főpapságról írott fejezet végén szentelt két oldalt a mellettük működő segédpüspököknek. Minthogy előzetes kutatások nem álltak rendelkezésére, csak néhány általános megállapítást fogalmazott meg, majd pedig éppen egy pécsi segédpüspök, a nyugtalan természetéről hírhedt Huendler Vitus pályafutását ismertette.¹⁹ A segédpüspökökkel kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy „mivel az egyházmegye kormányzásának minden gondja reá hárult, iskolázott, tanult és erélyes embernek kellett lennie. Mivel ilyen klerikusokat elsősorban a kolduló rendek neveltek fel, a suffraganeusok túlnyomó része szerzetesek közül került ki.”²⁰ A segédpüspökök esetében a szerzetesek és világi klerikusok egymáshoz viszonyított arányának meghatározására természetesen csak egy teljességet célzó anyaggyűjtés birtokában nyílna lehetőség. Mindazonáltal az ismert adatok alapján árnyalni tudjuk a fentebbi megállapítást, ugyanis a 15–16. században a világi klerikusok – elsősorban kanonokok – jelentős számban vállaltak segédpüspöki feladatokat. A középkor alkonyán az esztergomi székeskáptalan tagjai sorában folyamatosan találunk címzetes püspököket,²¹ többnyire az esztergomi érsek suffraganeusait. Kristóf Ilona legújabb kutatásai alapján azt láthatjuk, hogy a váradi káptalanban 1440 és 1544 között tíz kanonok együt-

16 A 8. századtól suffraganeusnak nevezték egy adott egyháztartományban a metropolita joghatósága alá tartozó megyéspüspököket. A 14–15. századtól azonban e szót gyakran használták a segédpüspökökre vonatkozólag. HEIM, MANFRED: *Kleines Lexikon der Kirchengeschichte*. München, 1998. 415–416.

17 BRAND, HANS JÜRGEN: *Fürstbischof und Weihbischof im Spätmittelalter. Zur Darstellung der sacri ministerii summa des reichskirchlichen Episkopats*. In: *Ecclesia militans. Studien zur Konzilien- und Reformationsgeschichte* Remigius Bäumer zum 70. Geburtstag gewidmet. Hrsg. WALTER BRANDMÜLLER, HERBERT IMMENKÖTTER und ERWIN ISERLOH. Paderborn/München/Wien/Zürich, 1988. Bd. II. 1–16. (a továbbiakban: BRAND 1988) itt: 9.; HINSCHIUS 1878. 174–176.

18 1448–1648 között a német segédpüspökök 53,8%-a volt szerzetes, s közülük 81,4% koldulórendi. 60%-a végzett egyetemi tanulmányokat. Vö. BRODKORB 1997. 91–92.; Regensburgban 1314 és 1500 között összesen 15 segédpüspök ismert, s valamennyien szerzetesek voltak. Vö. HAUSERBERGER 1995. 38.

19 MÁLYUSZ ELEMÉR: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp., 2007.² (a továbbiakban: MÁLYUSZ 2007) 174–175.

20 Uo. 174.

21 SOLYMOSI LÁSZLÓ: *Bevezetés*. In: *Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve (1500–1502, 1507–1527)* Közzéteszi: Uő. Bp., 2002. 42.

tal segédpüspökként működött.²² Hasonló tendenciát tapasztalhatunk Győr esetében is.²³ Ugyanakkor azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy néhány esetben szerzetesek kaptak egy-egy kanonoki stallumot, és egyéb javadalmakat – nyilvánvalóan segédpüspöki szolgálataikat honorálандó. A magyar egyházmegyékben működő segédpüspökök a 15. századtól kezdve tűnnek fel nagyobb számban a kútfőkben. Eddigi ismereteink alapján tehát úgy látszik, hogy ekkortól vált általánossá a gyakorlat a Kárpát-medencében. Lássunk néhány konkrét példát, természetesen a teljesség igényét nélkülözve!

Úgy tűnik, hogy az esztergomi segédpüspökök általában a Kárpátokon túli egykori missziós központra, a milkói (kun) püspökségre kaptak kinevezést. 1453-ban Gergely milkói tituláris püspök mutatható ki esztergomi segédpüspökként.²⁴ 1463-tól viselte a nevezett titulust Turoni Mihály, aki egyidejűleg számos kanonoki stallumot élvezett.²⁵ Pál esztergomi plébánost 1501-ben nevezte ki a pápa a milkói püspöki titulusra, s egyúttal megengedte neki, hogy az esztergomi székeskáptalanban kanonoki javadalmat élvezzen, valamint hogy az érseki jövedelemből évi 100 forintot kaphasson.²⁶ 1509–1512 közt Burján László győri és esztergomi kanonok és főesperes Bakócz Tamás érsek segédpüspökeként tevékenykedett ugyancsak milkói püspökként.²⁷ Természetesen kivételek is akadtak: Andárs termopülei (1495),²⁸ míg Nyási Demeter santorini (1516–1524) püspökként működött az érsek mellett, mint *vicarius in pontificalibus et spiritualibus*.²⁹

1464 őszén II. Pál pápa (1464–1471) epifániai püspökké nevezte ki Péter bácsi kanonokot. Minthogy azonban a nevezett egyházmegye a hitetlenek kezén volt, engedélyezte Péternek, hogy továbbra is élvezze kanonoki javadalmát. Ehhez természetesen megkapta a szentszéki felmentést a kánonjogilag előírt rezideálás kötelezettsége alól. Ugyancsak pápai felhatalmazást kapott, miszerint három általa választott katolikus főpap püspökké szentelheti. A segédpüspöki szolgálataiért az érsek évente 200 aranyforint biztosított szá-

22 KRISTÓF ILONA: *Egyházi középréteg a késő középkori Váradon (1440–1526)*. Debrecen, 2008. (Kéziratoss Phd-értekezés a Debreceni Egyetemen) (a továbbiakban: KRISTÓF 2008) 51.

23 KÖBLÖS JÓZSEF: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában*. Bp., 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.) (a továbbiakban: KÖBLÖS 1994) 74.

24 Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 44689; BÓNIS GYÖRGY: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon*. Szerk. BALOGH ELEMÉR. Bp., 1997. (Jogtörténeti Tár 1/1.) (a továbbiakban: BÓNIS 1997.) Nr. 2755.

25 Esztergomi és pécsi kanonok, nógrádi főesperes, oltárigazgató, később kalocsai és szentgyörgymezei prépost is. Vö. FEDELES TAMÁS: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)*. Pécs, 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből 17.) (a továbbiakban: FEDELES 2005.) Nr. 390.; KOLLÁNYI FERENC: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom, 1900. 103.; EUBEL, CONRAD: *Hierarchia Catholica Medii Aevi sive Summorum Pontificum S.R.E. Cardinalium, Ecclesiarum Antistitum Series*. Bd. I–II. 2. Aufl., Münster, 1913–1914. Bd. III. Münster, 1910. (a továbbiakban: EUBEL) II. 211.: 1468. júl. 28-án nevezték ki elődje halála miatt.

26 ÉRDÚJHELYI MENYHÉRT: *Kutatásaim a római levéltárakban*. Katholikus Szemle, 1896. 605–646. (a továbbiakban: ÉRDÚJHELYI 1896) Nr. 172–173.; EUBEL II. 211. szerint 1502. febr. 17-én nevezték ki.

27 KÖBLÖS 1994. 383 (Nr. 11.)

28 Monumenta Romana Episcopatus Vespremiensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára... Edita Collegio Historicorum Hungarorum Romano – A veszprémi püspökség római oklevéltára... Közrebo csátja a Római Magyar Történeti Intézet, I–IV. Bp., 1896–1907. (a továbbiakban: MREV) IV. 53.; BÓNIS 1997. Nr. 3694.

29 DL 97647 (BÓNIS 1997. Nr. 4189.); DL 25693 (BÓNIS 1997. Nr. 4327).

mára az egyházmegye jövedelmeiből.³⁰ Úgy látszik Péter hamarosan elhunyt, mert 1467 nyarán már Fábián dersi prépostot nevezte ki a pápai bács-kalocsai segédpüspökké, ugyancsak az epifániai püspöki címmel.³¹ 1511-ben Máté kalocsai kanonok, főesperes és a Szent Anna oltár igazgatója az árkádai püspöki címre kapott kinevezést.³²

1480 márciusában nevezte ki IV. Sixtus (1471–1484) Szekcsői Gergely ferences atyát sebastei püspökké, majd 1501-ben VI. Sándor (1492–1502) engedélyezte számára, hogy Győrben kanonoki javadalmat és főesperesi hivatalt kaphasson, ezen felül – szintén javadalom-kiegészítésként – egy szombathelyi oltárigazgatóság jövedelmeit is élvezte. Ő tehát a győri püspök mellett látta el a *suffraganeusi* teendőket.³³ Szombathelyi Gáspár győri kanonok és főesperes szintén sebastei címzetes püspökként (1510) szolgált Győrben.³⁴ Szegedi Gergely 1513-ban mutatható ki győri segédpüspökként, titulusa azonban nem ismert.³⁵ Nyalkai Albert győri éneklőkanonok, majd prépost sebastei címzetes püspökként (1513–1521?) segítette a győri megyéspüspököt.³⁶ Őt Pécsi Vízi Ferenc domonkos, majd bencés szerzetes, később pedig győri kanonok követte a megarai tituláris püspökség birtokában (1521–1527).³⁷

Az egri segédpüspökök közül is többet ismerünk. János dagnei püspök 1423-ban a ládi pálos monostort szentelte fel.³⁸ 1435-ben Hermann tripolisi püspök alszerpappá szentelte Bapataki Lászlót.³⁹ Miklós, ugyancsak tripolisi címzetes püspök egyúttal a pilisi ciszterci apátság gubernátora volt 1444-ben.⁴⁰ András dionisiai püspök 1464-ben mutatható ki *suffraganeus in pontificalibus*-ként.⁴¹ György győri prépost 1498-tól bodonyi püspökként volt egri segédpüspök.⁴² Vajai László egri kanonok és főesperes nicomédiai címzetes püspökként (1501–1507) látta el az egri segédpüspöki teendőket.⁴³ 1508 és 1520 között Hám Akác volt Estei Hippolit segédpüspöke, szintén a nikomédiai címet viselve.⁴⁴

János lidai püspök, Benedek zágrábi püspök segédpüspöke a meghatározott ünnepeken a lepoglavai pálos kolostorba zarándoklók, ill. a kolostort támogatóknak 40 napos búcsút engedélyezett 1443-ban.⁴⁵

30 ÉRDÚJHELYI 1896. Nr. 60–63.; EUBEL II. 167.

31 ÉRDÚJHELYI 1896. Nr. 95.; EUBEL II. 167. nem hozza.

32 Uo. 177.

33 ÉRDÚJHELYI 1896. Nr. 170–171.; EUBEL II. 256.; KÖBLÖS 1994. 441 (Nr. 193.)

34 KÖBLÖS 1994. 429 (Nr. 161.)

35 Uo. 426 (Nr. 151.); 1513. november 13-án a bécsi katedrálisban részt vett egy püspökszentelésen, melyről oklevelet állított ki. Vö. KOPALLIK, JOSEF: *Regesten zur Bischöfe und Erzbischöfe Wiens*. Wien, 1894. (= *Regesten zur Geschichte der Erzdiocese (!) Wien Bd. II.*) Nr. 12.

36 KÖBLÖS 1994. 412–413 (Nr. 108.)

37 Uo. 419–420 (Nr. 133.)

38 BÁNDI ZSUZSANNA: *Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei*. In: Borsodi Levéltári Évkönyv V. Miskolc, 1986. 582–608. itt: 631–632.

39 DL 39912.

40 DL 13766.

41 DL 84981 (BÓNIS 1997. Nr. 3003.)

42 KÖBLÖS 1994. 390–391 (Nr. 35.)

43 EUBEL III. 275., Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 289025; DL 38112.

44 Kinevezve: 1508. július 14. EUBEL III. 275.; DL 86082, DL 69117.

45 MÁLYUSZ ELEMÉR: *A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az országos levéltárban*. Levéltári Közlemények, 3 (1925) 100–191. (a továbbiakban: MÁLYUSZ 1925) itt: 147.

Damján chalcedoni címzetes püspök Várdai Ferenc erdélyi püspök helynökeként mutatható ki 1520–1521-ben.⁴⁶ Az erdélyi püspök mellett többen argyasi püspökként látták el a főpapi teendőket: többek között Váczy Pál (1480), András erdélyi kanonok (1502) és Gyulai Dénes erdélyi éneklőkanonok (1514–1519).⁴⁷

A PÉCSI PÜSPÖKÖK SUFFRAGANEUSAI

A magyar segédpüspökre vonatkozó adatok – amint láttuk – a 15. századtól tűnnek fel egyre gyakrabban a forrásokban. Pécs a kronológiát tekintve mindenképpen a legkorábbiak közé tartozik, ugyanis az első segédpüspök 1402-ből ismert. Összesen öt pécsi suffraganeus adatható az 1402–1526 közötti korszakból. Közülük ketten (Frank Konrád, Huendler Vitus) a pécsi karmelita konvent, ketten pedig (György, Atádi Márton) a székeskáptalan tagjai voltak. Egy fő (Antal) segédpüspöki hivatal mellett egy Benedek-rendi apátság kommandátoraként mutatható ki, azonban nem volt a szerzetesrend tagja. Valamennyi személy különböző püspöki címet viselt, így nem mutatható ki a pécsi suffraganeusok esetében olyan összefüggés, mint amelyet az esztergomi kollégáik esetében a milkói püspöki címmel kapcsolatban fentebb láthattunk. A konkrét személyek bemutatása előtt röviden érintenünk kell a 14. századi előzményeket is.

Egy 1336-os adat alapján János gercsei főesperes és zágrábi kanonok Koszta László megállapítása szerint Kórógyi László pécsi püspök (1315–1346) mellett működött segédpüspökként.⁴⁸ Az oklevélben szereplő információk szerint János a püspököt képviselte a közte, valamint a pálosok között zajló tizedperben, Visegrádon. A forrásban a főesperes „*generali vicario dicti domini episcopi Quinqueecclesiensis*” titulussal szerepel,⁴⁹ amely egyértelművé teszi, hogy a pécsi püspök általános helynökeként (*vicarius in spiritualibus et causarum auditor generalis*) működött. A segédpüspökök természetesen egyúttal elláthatták a helynöki teendőket is, amint ez pl. a német területeken általános gyakorlatnak tekinthető.⁵⁰ Ugyanakkor az ismert pécsi vikáriusok esetében ez nem volt jellemző. Az 1313 és 1543 közötti időszakból ismert 25 vikárius közül mindössze egyetlen személy, Atádi Márton volt egyúttal segédpüspök.⁵¹ Megfordítva: az öt ismert pécsi segédpüspök közül mindössze egyetlen személy esetében mutatható ki a helynöki tevékenység. Visszatérve János főesperes személyére a zágrábi javadalmak és a pécsi általános helynöki hivatal kapcsán a következőket állapíthatjuk meg. 1326-ban László pécsi püspök a zágrábi püspökség Szentszék által delegált jogvédőjeként tevékenykedett.⁵² Minden bizonnyal ekkor kerülhetett közelebbi kapcsolatba János zágrábi

46 BÓNIS 1997. Nr. 4276, 4299.

47 KARÁCSONYI JÁNOS: *Az argyasi (argesi, ardsisi) püspökség*. Bp., 1905. (A Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának felolvasó üléseiből. 53. sz.) (a továbbiakban: KARÁCSONYI 1905) 8.

48 KOSZTA LÁSZLÓ: *Püspöki székhely és városfejlődés. Pécs központi funkciói és vonzáskörzete a 14. század közepéig*. In: *Uő: Írásbeliség és egyházszerkezet*. Szeged, 2007. (Capitulum III.) 83–112. (a továbbiakban: KOSZTA 2007) itt: 102.; MREV II. 87–88 (Nr. 87.)

49 MREV II. 88–89.

50 BRODKORB 1997. 91.

51 FEDELES TAMÁS: *A püspöki kúria*. In: *A Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. Fedeles Tamás, Sarbak Gábor Sümei József. Pécs, 2009. 165–167.

52 KOSZTA 2007. 102.

főesperessel, akit később helynökévé nevezett ki. Mindenestre érdekes, hogy nem tudunk János pécsi székeskáptalanban viselt kanonikátusáról.⁵³

Amint fentebb említésre került, a püspök vagy a káptalan szükség esetén koadjutort nevezhetett ki a főpap mellé, azonban ez a tisztség sem azonos a segédpüspöki hivattal. Koppenbachi Vilmos püspök (1361–1374) számára 1373 novemberében engedélyezte XI. Gergely pápa (1370–1378), hogy idős korára és egészségi állapotára tekintettel (*multum senex et valitudinarius existis*), egy alkalmas *coadiutort* vegyen maga mellé.⁵⁴ Ugyan közvetlen adataink nincsenek a koadjutor személyére vonatkozólag, azonban vélhetőleg a püspök egyik bizalmasáról, Znojmoi (Znaimi) Jánosról lehet szó.⁵⁵ A püspök számára kiállított bullát megelőzően kapott János pápai rezervációt egy pécsi kanonoki stallumra, amely megerősíti e feltételezést. Az okmányból ugyanis értesülünk viselt egyházi hivatalairól és javadalmairól: a magyarországi tizedek pápai *subcollectora*, Vilmos pécsi püspök kedvelt titkára (*dilectus secretarius*) és a Szentszékhez küldött követe, egy pécsi oltár igazgatója, valamint boszniai olvasókanonok volt.⁵⁶

1. György, János fia⁵⁷

Immár több, mint két évszázada ismert a szakirodalomban egy középkori sírkő, mely egykor a pécsi székesegyház Szent Imre kápolnájában volt elhelyezve,⁵⁸ napjainkban pedig a Dómmúzeum galériarészen tekinthető meg. A mészkőből készült, felső széléin trapézzá alakított sírfedlapon mélyített térben látható a főpap relief-szerű faragott alakja. A főpapi ornátust viselő álló alak drágaköves infulával fedett fejét egy kerek, négy bojtos párnán nyugtatja. A vékony, borotvált arcú és nyitott szemű prelátus testét hosszú alba, s felette casula borítja, redőkbe rendeződve. Baljában baculust és két csatos evangéliumos könyvet, mellkasa elé emelt jobbáiban pedig gótikus kelyhet tart. A pázszorbotot nodusa felett kendővel díszítették. A 174×71cm-es megrongálódott követ az egykori restaurálás során három darabból illesztették össze, sőt az alsó felén a felíratot hordozó keretrészt egykor homokkőből egészítették ki,⁵⁹ később pedig a teljes alsó

53 VÖ. TIMÁR GYÖRGY: *Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában*. In: Baranyai Helytörténetírás 1981. Pécs, 1982. 13–56.

54 KOLLER, JOSEPHUS: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*. I–VII. Posonii, Pesthini, 1782–1812. (a továbbiakban: KOLLER) III. 137–138.; Hasonló okokból (*ut licet ipse ad senilem etatem tenderet*) nevezte ki koadjutorává Gatalóczi Mátyás veszprémi püspök 1443-ban Bodó Miklós bácsi prépostot. TELEKI JÓZSEF: *A Hunyadiak kora Magyarországon*. I–XII. Pest, 1852–1857. X. Nr. 59.; KÖBLÖS 1994. 338–339 (Nr. 132.)

55 FEDELES 2005. 468–469 (Nr. 403.)

56 KOLLER III. 135–137.; Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. I/1-6. II/1-3. Bp., 1881–1909. (reprint: 2000) (a továbbiakban: MV) I/1. 496.

57 Részletesen ld. FEDELES TAMÁS: „*Georgius episcopus Argensis*”. In: Ünnepi tanulmányok Móró Mária Anna tiszteletére. Szerk. KOKOVAI SZABINA – POHÁNKA ÉVA. Pécs, 2009. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 8. 86–94)

58 HENSZLMANN IMRE: *Pécsnek középkori régiségei*. II. Pest, 1870. (Monumenta Hungariae archaeologica 1–2.) (a továbbiakban: HENSZLMANN 1870) II. 270.; SZÖNYI OTTÓ: *A Pécsi Püspöki Múzeum Kötára*. Pécs, 1906. (a továbbiakban: SZÖNYI 1906) 241.

59 SZÖNYI 1906. 238–239.; VERNEI-KRONBERGER EMIL: *Magyar középkori síremlékek*. Bp. 1939. (A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti In-

negyedét pótolni kellett. A sírzárókő egy meglehetősen gyakorlatlan kőfaragó munkája, amely nem csak a püspökfigura kidolgozásának kvalitásában, hanem a gótikus minusz-kulás feliraton is tetten érhető. Az olvasást megkönnyítendő, a 19. században fekete festékkel színezték a betűket, amint az egykori képeken látható,⁶⁰ azonban ez sem segítette elő a helyes interpretációt.

A püspök nevét Demetriusként, Grociusként végül helyesen Györgyként oldották fel. A püspökség nevének azonosítására is több kísérlet történt, míg végül a kútfők segítségével az argyasi (Curtea de Argeș Románia területén) egyházmegye vált elfogadottá.⁶¹ A korábbi kutatási eredmények, a sírkő, és az írott források segítségével egyértelműen kijelenthetjük, hogy György argyasi püspök sírfedlapjáról van szó, melynek felirata a következőképpen oldható fel: hic + iacet + sepultus + georgius + episcopus + argensi(s) + anno dni MCCCC(II) – Itt nyugszik eltemetve György argyasi püspök. Az Úr 140(2). esztendejében.

A szóban forgó püspöki székhely alapítására 1382-ben került sor a havasalföldi Vajdaság területén, azonban négy esztendő múlva gyakorlatilag megszűnt. Ezt követően címzetes püspökségként működött tovább.⁶²

Az argyasi püspökök sorában ötödik helyen szerepel György pécsi kanonok.⁶³ 1402. február 20-án állította ki IX. Bonifác pápa (1389–1404) kancelláriája azt a bullát, mellyel János fia György felszentelt papot, a pécsi székesegyház kanonokját a János püspök halálával megüresedett argyasi püspökségre nevezte ki, s egyúttal meghagyta neki, hogy a ki-nevező oklevél kiváltását követően személyesen tartózkodjon püspöki székhelyén.⁶⁴ Minthogy azonban ekkor már a püspökség ténylegesen nem működött, természetesen csak a kancellária által alkalmazott formulának kell tekintenünk a rezideálásra vonatkozó előírást. Ennek fényében magától értetődőnek tarthatjuk, hogy a Szentszék ugyanazon a napon egy másik bullát is kiállított György részére. Ebben az oklevélben a pápa engedélyezte számára, hogy más városban és egyházmegyében tartózkodjék, és gyakorolhassa a főpapi teendőket a helyi ordinarius jóváhagyásával.⁶⁵ Ezek alapján teljes mérték-

tézetének Dolgozatai 60.) (a továbbiakban: VERNEI-KRONBERGER 1939) 25. (A sírkővel kapcsolatos szakirodalomban Lóvei Pál segített eligazodni. Segítségét ezúton is köszönöm.)

60 SZÖNYI 1906. 237. (768. kép)

61 KOLLER, JOSEPHUS: *Prolegomena in historiam Episcopatus Quinqueecclesiarum*. Posonii, 1804. IV. tábla, 2. ábra.; KOLLER II. 238.; HENSZLMANN 1870. II. 268–270.; SZÖNYI 1906. 238–241.; SZÖNYI OTTÓ: *A Pécsi Dómmúzeum*. Magyar Művészet, 5 (1929) 508–536. itt: 532, 536.; VERNEI-KRONBERGER 1939. 25.; TÓTH SÁNDOR: *Veszprémi középkori sírkőtöredékek (a Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése II.)*. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 2 (1964) 168, 181/10. j.

62 KARÁCSONYI 1905. 8.; KMTL 459. (Kosza László); TÖRÖK JÓZSEF: *A tizennegyedik század magyar egyháztörténete*. Bp., 2004. (Keresztény Századok) 88–89.

63 KARÁCSONYI 1905. 8.

64 „Bonifacius etc. Dilecto filio Georgio Johannis Electo Argensi...Postmodum vero dicta Argensis ecclesia per obitum dicti Johannis Episcopi, qui extra Romanam Curiam diem clausit extremum, vacante, Nos... ad te Georgium, tunc canonicum ecclesie Quinqueecclesiensis, in sacerdotio constitutum ... Volumus autem, quod postquam presentes litteras habeas expeditas, ad prefatam ecclesiam Argensem te transferes et residesa personaliter in eadem...” MV I/4. 410.; Reg.: Zsigmond-kori oklevéltár. I–X. Szerk. MÁLYUSZ ELEMÉR, BORSA IVÁN, C. TÓTH NORBERT. Bp., 1951–2007. (a továbbiakban: ZsO) II/1. Nr. 1455.; A püspökök listáját ld. EUBEL I. 105.

65 „volentesque personam tuam specialibus gratis et favoribus honorare, tibi, ut ...in quibuscumque pontificalia exercere et in huiusmodi aliis civitate et diocesi, dummodo ad hoc Ordinarii loci accedat assensus, pontificalia exercere et in huiusmodi aliis civitate et diocesi residere libere et licite valeas...” MV I/4. 411.

ben elfogadhatónak tartom Karácsonyi nézetét, mely szerint „fölhatalmazást nyert, hogy másutt is végezhesen püspöki teendőket, tehát biztosan másutt volt in pontificalibus helytartó”.⁶⁶ Kézenfekvőnek látszik, hogy a Pécssett egyházi javadalmat viselő klerikus, stalluma székhelyén vállalt segédpüspöki feladatokat, s illetén Alsáni Bálint bíboros, pécsi püspök (1374–1408) suffraganeusaként tevékenykedett. E hipotézist támasztja alá egy későbbi forrás is, mely eleddig elkerülte a kutatók figyelmét. Jelesül Kálnói András püspök (1445–1455) által a 15. század derekán kiadott oklevélről van szó, amely arról tájékoztat, hogy néhai György argyasi püspök egykori suffraganeus korábban betegsége miatt már nem tudta újraszentelni a Tolna *archidiaconatus* templomait.⁶⁷

György pályafutását néhány további elemmel ki tudjuk egészíteni. 1394-ben kanonoki javadalomhoz jutott a Mecsekalkján, ugyanis ekkor pápai provízió folytán kapta meg a Szilveszter fia: Szilveszter halálával megüresedett stallumot a székeskáptalanban. E beneficiuma előtt már birtokában volt a székesegyházban lévő Mindenszentek kápolna rektorátusának, amint a bullából értesülünk.⁶⁸ A pápai kamara becslései alapján a kanonoki javadalom minimálisan 50, míg a kápolnaigazgatóság 30 aranyforint jövedelmet biztosított számára évente.⁶⁹ A kanonoki stallum birtokában György az egyházi középréteg tagjává vált, s a minimálisan várható évi 80 forintos jövedelemmel az átlagra jellemző életmódot folytathatott.⁷⁰

Fentebb említésre került, hogy az argyasi püspökség már alapítása idején – finoman fogalmazva is – a legszerényebben dotáltak közé tartozott. Ez az állapot pedig megszűnését követően tovább romlott, s éppen a püspökség szegénysége miatt mentesültek a pápai taxa fizetése alól az 1399 és 1418 között kinevezett főpapok.⁷¹ Éppen ez volt az egyik oka, hogy pécsi kanonoki javadalmát továbbra is megtartotta.⁷² 1411-ben egy újabb megüresedett kanonoki stallumot kapott a pápától, commendaként. A pápai bulla arról tájékoztat, hogy a hitetlenek között lévő argyasi püspökség (*ecclesia sua Argensi, que inter infideles constituta existit*) egyáltalán nem jövedelmezett, s mivel György régóta főpapi teendőket lát el Pécssett és az egyházmegyében (*in civitate ac diocesi Quinqueecclesiensi pontificalia per nonnulla tempora exercevit*) a kanonoki testület már eddig is az üresedésben lévő stalummal és a hozzá tartozó prebendával támogatta, hogy prelátusként nehegy koldulásra szoruljon.⁷³

György valamikor 1418 táján hunyhatott el, ugyanis ez év november 28-án V. Márton pápa (1417–1431) a halála folytán megüresedett argyasi püspökséget Ófalui János esztergomi egyházmegyes Benedek-rendi szerzetesnek adományozta.⁷⁴

66 KARÁCSONYI 1905. 7.

67 Az oklevél Huendler Vitus karmelita szerzetes, pécsi segédpüspök formuláriumában maradt fenn. „Andreas...Epsicopus Quinqueecclesiensis...quondam Dominus Geor(g)ius Episcopus Argensis olim Suffraganeus noster vivente propter sui Corporis continuas infirmitates reconciliare non potuisset” KOLLER IV. 315.

68 MV I/3. 250-251.; Reg.: ZsO I. Nr. 3389.

69 Uo.

70 MÁLYUSZ 2007. 81–83.

71 „liberatus propter paupertatem”. Vö. Taxae pro communibus servitiis. Ex libris obligationum ab anno 1295 usque ad annum 1445 confectis. Excerpsit: HOBERG, HERMANNUS. Città del Vaticano, 1949. (Studii e Testi 144.) 13.

72 Kápolnaigazgatóságról 1394 után nincsenek információink. Vö. FEDELES 2005. 372. (Nr. 134.)

73 ZsO III. Nr. 195.

74 EUBEL I. 105.

2. Frank Konrád

A karmelita szerzetesről mindössze egyetlen forrás tájékoztat, jelesül Huendler Vid segédpüspök Klosterneuburgban őrzött leveleskönyve. E szerint Konrád 1423-ban Albeni Henrik pécsi püspök (1421–1444) mellett látta el a suffraganeusi teendőket liddai címzetes püspökként.⁷⁵ A neve alapján feltehetően németajkúnak tarthatjuk. További információk hiányában nem tudjuk bizonyosan, hogy melyik rendházból került a püspök szolgálatába. Kézenfekvő lenne annak feltételezése, hogy az 1372-ben alapított pécsi karmelita konvent tagja lett volna, azonban a konvent korai működése kevésbé ismert, sőt 1436-ban gyakorlatilag újjá kellett alapítani. Mindenesetre egy 1410 tájára keltezhető levélrészlet arról tájékoztat, hogy Eberhard zágrábi püspök, aki az 1409–1410 közötti széküresedés idején kormányozta a pécsi egyházmegyét, s nem mellesleg a két következő pécsi megyéspüspök, Albeni János és Henrik nagybátyja volt a pécsi konvent alapítója.⁷⁶ Ezen adatok alapján teljes mértékben elfogadhatónak tartom Regényi Kund megállapítását, miszerint a pécsi karmelita rendház alapítása nem egyetlen eseményként, hanem egy hosszabb folyamatként kell értékelnünk, melyet a pécsi püspökök szívügyüknek tekintettek.⁷⁷

3. Huendler Vitus

A középkori pécsi segédpüspökök közül kétségtávon kívül a legismertebb személy, köszönhetően az általa összeállított leveleskönyvnek.⁷⁸ A bécsi eredetű karmelita perjel rokonságban állt V. László király (1440–1457) dajkájával, a korona elrablását megszervező Wolfram Ilonával.⁷⁹ 1441 és 1443 között, majd pedig 1449-ben a pécsi konvent priorjaként irányította a szerzetesek életét.⁸⁰ 1447-ben a budai kolostor előjárójaként,⁸¹ majd 1462 táján tartományfőnökként mutatható ki.⁸²

75 KOLLER III. 336–337.; „...per Venerabilem in Christo Patrem dominum Conradum Frank Ordinis Fratrum beate Marie Virginis Dei Genitricis de Monte Carmelo Dei et Apostolice Sedis gracia Episcopum Lidensem Suffraganeum Quinqueecclesiensem in Die Sanctorum Patriarcharum Abraham, Ysaac et Jacob in domo habitacionis sue Anno Domini MCCCC vicesimo tercio” KOLLER IV. 250. Konrad Eubel kézikönyvében felsorolja a liddai püspököket, de köztük nem említi a pécsi karmelitát. Vö. EUBEL II. 196.

76 „Dominus Dominus Eberhardus episcopus Zagrabienensis fundator ipsius Claustris Sancte Ladislai” REGÉNYI, KUND MIKLÓS: *Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter*. (METEM-Bücher Bd. 31.) Bp. – Heidelberg, 2001. (a továbbiakban: REGÉNYI 2001) 54/67.j.

77 Uo. 54–55, 63.

78 CSONTOSI JÁNOS: *Könyvbúvárlatok Ausztriában*. Magyar Könyvszemle, 15 (1890) 38–39.

79 MÁLYUSZ 2007. 174.

80 1449 májusában részt vett a karmeliták straubingi káptalanján „Item officium prioratus conventus Quinque Ecclesiensis committimus reverendo domino Vito episcopo et suffraganeo ecclesie predictae” DECKERT, ADALBERT: *Die Oberdeutsche Provinz der Karmeliten nach der Akten ihrer Kapitel von 1421 bis 1529*. Rom, 1961. (Archivum Historicum Carmelitanum, Vol. 1.) 43, 360–363.

81 REGÉNYI KUND: *Karmeliták a középkori Magyarországon*. In: KOSZTA LÁSZLÓ (szerk.): *Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*. Szeged, 1998. 67–82. itt: 79.

82 „Prior Provincialis per Alamaniam et Hungariam Fratrum ordinis beate Marie Genitricis Dei de monte Carmeli Frater Vitus Huendler de Wyenna”. KOLLER IV. 270.; A magyar konventek a felnemet (Alemannia Superior) provinciához tartoztak a késő középkorban. REGÉNYI 2001. 29–30.

Kálnói András püspök (1445–1455) a székeskáptalan jóváhagyásával segédpüspökévé nevezte ki, s éves salláriumát 200 aranyforintban állapította meg.⁸³ V. Miklós pápa (1447–1455) kancelláriája 1448. március 15-én több oklevelet is kiadott Huendler számára. Az első bullában a Mihály halála folytán megüresedett bodonyi püspökséget adományozta neki.⁸⁴ Ugyancsak engedélyezte számára, hogy mivel egyházmegyéjének székhelye *in partibus infidelium* található, választott bodonyi püspökként Pécsen és a pécsi egyházmegyében gyakorolhassa főpapi teendőit.⁸⁵ Ugyancsak megkapta a Szent- atya hozzájárulását, hogy két vagy három püspökkel konsekrálthassa magát.⁸⁶ A szentelésre Bécsben, a karmelita templomban került sor ugyanazon esztendő szeptember elsején. A szertartást Frigyes regensburgi, Ferenc assisi és Zsigmond szalonai püspökök végezték.⁸⁷ Püspöki primiciáját (*primae Missae Pontificalis*) szintén a bécsi karmelita kolostorban mutatta be, a következő napon.⁸⁸

Működése során a püspöki ordóhoz kötött feladatok széles skáláját végezte: búcsúengedélyeket adott ki,⁸⁹ klerikusokat szentelt,⁹⁰ templomokat, kápolnákat és oltárokat konsekrált.⁹¹ András püspöktől kapott felhatalmazása alapján az egyházmegye területén álló egyházi épületek, temetők újraszentelését (*reconsecrare vel reconciliare*) végezhette.⁹² A kiközösítetteket feloldozásban részesíthette,⁹³ s mindemellett arra is van adatunk, miszerint a katedrálisban izraelitákat keresztelt.⁹⁴

A segédpüspöki hivatalt András püspök utódai alatt is ellátta, noha nem volt mindig zökkenőmentes kapcsolata a helyi püspökökkel. Folyamatosan különböző, elsősorban anyagi természetű kérésekkel fordult a főpapokhoz. Hol a segédpüspöki jövedelmeinek kifizetését,⁹⁵ hol további egyházi javadalmakat,⁹⁶ illetőleg főpapi rangjához méltó há-

83 „*coadjutor sive Vicarius noster Pontificalibus*” KOLLER IV. 261.

84 Az oklevél datálásában a következőket olvashatjuk: „Datum Rome apud Sanctum Petrum Anno Incarnationis Dominice Millesimo quadringentesimo quadragesimo septimo. Idus Martii Pontificatus nostri anno primo. (KOLLER IV. 256.) A pápák azonban a választásuk és koronázásuk közötti időszakban *electus episcopus*nak címezték magukat, s a bullák datálásában is eltérő formulát alkalmaztak: a *pontificatus nostri* formula helyett a *suscepti a nobis apostolatus officii* kifejezést. (FRENZ, THOMAS: *Die Kanzlei der Päpste de Hochrenaissance (1471–1527)*. Tübingen, 1986. /Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom, Bd. 63./) V. Miklós pápát 1447. március 6-án választották, március 19-én koronázták (SCHIMMELPFENNIG, BERNHARD: *Das papsttum. Von der Antike bis zur Renaissance*. Darmstadt, 1996.⁴ 368.), így március idusán (15-én) még csak Róma választott püspöke volt. A kancelláriai adminisztrációban is ez tükröződött, ugyanis a *supplicatio*s regisztrumok esetében is 1447. március 19-én kezdődött pontifikátusának első éve. (Vö. LUKSICS PÁL: *XV. századi pápák oklevelei*. I–II. Bp., 1931–1938. (a továbbiakban: LUKSICS) II. 26, 241.) Ebből, s a folyamodványokra adott engedélyek kiállításai időpontjából következőleg bizonyosan egy esztendővel később, 1448-ban kelt az ominózus bulla. Helyesen datálta EUBEL II. 121.

85 „*pontificalia in civitate et dioecesi Quinqueecclesiensi cum licentia diocesani exercere possit*” LUKSICS II. Nr. 1018.

86 Uo. Nr. 1019.; KOLLER IV. 257–258.

87 KOLLER IV. 261–263.

88 Uo. 281.

89 DL 14433; KOLLER IV. 272–275, 322.

90 KOLLER IV. 249–250, 276–277, 288–289, 306.

91 Uo. 322.

92 Uo. 308, 312–313, 319.

93 Uo. 319–320.

94 Uo. 344–345.

95 Uo. 325, 342–343.

zat kérte.⁹⁷ Emellett másokat is kisebb-nagyobb kérésekkel „zaklatott”. Abolmai Tamás nemestől halastavába négy hordó halat,⁹⁸ a pécsváradi bencés apáttól bort,⁹⁹ a bélai ciszterci apáttól és egy nemes hölgytől mitrájába és gyűrűibe drágaköveket kért.¹⁰⁰ Mindemellett kisebb kézpénzt is kéregetett, sőt 99 aranyforintért még infuláját és pászorbotját is zálogba vetette.¹⁰¹ Mindenesetre jelentős vagyona tett szert, amint egy levélben erre vonatkozólag egyértelmű utalást találunk.¹⁰²

Mályusz Elemér találó megfogalmazása szerint „*Nyughatatlan természete arra ösztö-
nözte, hogy állandóan ostromolja a püspököket*” suffraganeusi állásért folyamodva.¹⁰³ Több helyre ír személyesen, illetőleg képviselői útján folyamodványt, így Váradra, Egerbe, Kalocsára, Zágrábba, Erdélybe, sőt Boroszlóba is.¹⁰⁴ Különösen ez utóbbi kérése mutatja kedvezőtlennek Janus Panoniushoz fűződő kapcsolatát. A korábbi pécsi nagyprépost, Beckensloer Jeromos briegi kanonok próbálta számára az állást kijárni. A kérés indoklásaként az szerepel, hogy János pécsi püspök elődjétől eltérően nem kedveli a németeket, őt pedig nem tűri meg az egyházmegyében.¹⁰⁵ Végül fáradozásait siker koronázta, ugyanis 1465-ben a sziléziai származású Beckensloer János nyerte el a váradi püspöki széket, s Huendlert tette meg segédpüspöknek.¹⁰⁶ 1467-ben azonban már ismét Pécsen találjuk,¹⁰⁷ mivel a váradi levegő igen kedvezőtlen volt számára.¹⁰⁸ Mindazonáltal nem volt szokatlan jelenség, hogy ugyanaz az a személy egymást követően több egyházmegyében teljesített segédpüspöki szolgálatot.¹⁰⁹ Vélhetőleg ekkortájt nyerhette el a gotói ciszterci apátság javadalmát, mivel egy 1467-re datált forrás szerint az apátság kormányzója volt.¹¹⁰ A rendelkezésre álló adatok alapján 1469-ig mutatható ki pécsi segédpüspöki működése, ezt követően eltűnik a forrásokból.¹¹¹

Noha klasszikus műveltséggel rendelkezett,¹¹² mégsem tartozott Janus szellemi partnerei közé, s ilyenén talán nem túlzó a boroszlói álláskérő levélben megfogalmazott

96 Uo. 317.

97 Uo. 311–312, 342.

98 Uo. 322.

99 Uo. 302.

100 Uo. 328–329.

101 FEDELES 2005. 312. (Nr. 1.)

102 „nam pretactus Dominus (scilicet Vitus F.T.) habundat rebus et pecunia, habet enim magnos proventus de officio suo, similiter habet, canonicatum et rectoratum altaris, et quolibet illorum habunde potest haberi sustentacionem” KOLLER IV. 297–298.

103 MÁLYUSZ 2007. 175.

104 KOLLER IV. 326–328, 339–341, 345–347, 354–355.

105 „olim Domini Nicolai Quinqueecclesiensis, qui multis favoribus eum prosequabatur, licet ille totus Tewtunus, et alius, scilicet Dominus Episcopus Hungarus, cui usque ad mortem servivit; nunc autem successor, qui tantum non favet Alamanis, non poterat ipsum bonum Patrem tollerare.” Uo. 345–346.

106 Tévesen helynöknek tartja: KRISTÓF 2001. 68–69.; KRISTÓF 2008. 240–241.

107 BUNYITAY VINCE: *A váradi püspökség története*. I–IV. Nagyvárad, Debrecen, 1883–1935. II. 147.

108 „aura prefate civitatis est multum impetuousa nostreque nature contraria” KOLLER IV. 248.

109 Dietrich von Minden ferences szerzetes 1257-es végrendeletében felsorolta segédpüspöki szolgálati helyeit: Köln, Mainz, Trier, Hildesheim, Minden, Münster, Paderborn, Osnabrück, Utrecht, Worms. Vö. BRAND 1988. 13.

110 „Gubernator monasterii Honeste Vallis de Gotho” KOLLER IV. 344.

111 Uo. 246–248, 254–260, 339.; REGÉNYI 2001. 55.

112 Egyik levélben Arisztotelész Nikomakhoszi Etikájára utalt a barátságról szóló okfejtés alapján: „teste Aristotele in ethicis, qui dicit. Amicicia bonorum, quo augetur?” KOLLER IV. 332–333. Egy német szálói gyűjteményt is összeállított. Uo. 295–296.

megállapítás. Janus két gúnyepigrammáját is neki címezte, melyek közül a Vitusra című különösen érzékenyen érinthette.

In Vitum
Nomine te Vitulum qui dixit, Vite,
minuto,
Verius hic potuit dicere, Vite, bovem.

Vitusra
Mondd, Vitusom, nevedet Vitulusnak
kell-e becézni?
Mert hát nem kicsi borj vagy te, barátom:
ökör!

(Újvári Károly fordítása)¹¹³

4. Antal, Imre fia

Ernuszt Zsigmond 1473-ban kapta a püspökséget az uralkodótól, azonban ekkor még nem volt pappá szentelve. Három évvel később sem vette még fel a magasabb egyházi rendeket, ugyanis apja Ernuszt János bán 1476-ban készült végrendeletében többek között arra kérte, hogy végre szenteltesse fel magát.¹¹⁴ Nem tudjuk, hogy végül ez megtörtént-e, illetőleg ha igen: mikor, mindenestre ettől függetlenül az egyházmegye hívei nem szenvedtek lelkiekben hiányt, ugyanis Antal megarai (*episcopus megarensis*) címzetes püspök személyében segédpüspököt vett maga mellé. Antalt 1480. május 31-én erősítette meg a pápa a püspökségben,¹¹⁵ s ugyancsak e hónapban kapta meg a szenttrinitási bencés apátságot *commendaként*. Ez utóbbi javadalmával kapcsolatban egy a szakirodalomban megjelenő korábbi nézetet kell korrigálnunk. A trinitási apáthoz intézett egy-egy 1475-ös és 1479-es pápai mandátum alapján az a vélemény alakult ki, hogy már ekkor is Antal lett volna a kommandátor.¹¹⁶ A források ugyanakkor nem nevezik meg név szerint az apátot, csak általánosságban utalnak rá.¹¹⁷ Az 1480. május 17-én kelt pápai bulla azonban minden kétséget eloszlat ezzel kapcsolatban: IV. Sixtus (1471–1484) az üresedésben lévő monostort Antalnak adományozta.¹¹⁸ Úgy tűnik, hogy apátsága ügyeit fontosnak tartotta, így 1486-ban egy a monostor birtokait érintő határjárás és iktatás alkalmával, személyes jelenlétével igyekezett az apátság javait

113 Janus Pannonius összes munkái. Közrebocsátja V. KOVÁCS SÁNDOR. Bp., 1987. 205.

114 „Item rogo filium meum Sigismundum episcopum ecclesie Quinqueecclesiensis ut quantocius promoveatur ad (...)os clericorum ordines et faciat se consecrari in episcopum” Vö. Zala vármegye története. Oklevéltár II. Szerk. NAGY IMRE, VÉGHÉLYI DEZSŐ, NAGY GYULA. Bp., 1890. Nr. 320. (605–610.)

115 EUBEL II. 208.

116 Vö. A pannonthalmi Szent-Benedek-Rend története. Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ – SÖRÖS PONGRÁC. I–XII/B. Bp., 1902–1916. XII/B. 338–339.; HERVAY FERENC LEVENTE: *A bencések és apátságai története a középkori Magyarországon*. In: Paradisum plantavit: Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Szerk. TAKÁCS IMRE. Pannonthalma, 2001. 461–548. itt: 516.

117 1475. okt. 29.: „Abbati de Sanctatrinitate et Preposito Sancte Anne de Soklós (sic!)”; 1479. aug. 12.: „Abbati monasterii de Sanctatrinitate Quinqueecclesiensis diocesis” Vö. CZAICH Á. GILBERT: *Regesták a római Dataria-levéltárak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből*. In: Történelmi Társ., 1899. 1–17., 235–272. itt: 12, 242.

118 „Nos verum et ultimum dicti Monasterii vacationis modum, etiamsi ex illo quevis generalis reservatio resultet (...) Monasterium predictum Tibi per Te una cum Ecclesia Megarensis (...) tenendum et gubernandum” KOLLER IV. 424.

óvni.¹¹⁹ 1491-ben Szenttrinitáson keltezte a szekszárdi apáthoz és monostorához címzett levelét, melyben Titus szerzetest ajánlja figyelmükbe.¹²⁰ 1498-ban szentszéki engedélyt kapott, hogy a szenttrinitási apátságban szentmisét celebrálhasson.¹²¹ Segédpüspöki teendőiről egy papszentelés kapcsán értesülünk. 1504 februárjában Pécssett pappá szentelte Haný Mihályt a veszprémi püspökség kormányzója, Bellus Russus Tamás kérésére.¹²² Ez egyúttal az utolsó információnk róla.

5. Atádi Márton¹²³

Az első rá vonatkozó adatunk egy 1507 májusában kiállított okleveléből származik, melynek tanúi között pécsi főesperesként említik.¹²⁴ 1513-ban, Rómában tartózkodott II. Ulászló király (1490–1516) követeként. Ekkor már a maróti prépostság birtokában nevezte ki a Szentatya apostoli protonotáriusnak és a lateráni palota *comes*ének, valamint felhatalmazta, hogy közjegyzőket nevezhessen ki.¹²⁵ 1516. szeptember 1-én nevezte ki a pápa az augusztolisi püspökségre,¹²⁶ s ezt követően Szatmári György pécsi püspök (1505–1522) suffraganeusaként működött. 1517 januárjában Iohannes Baptista Castelli fizette ki nevében a javadalmi után esedékes illetéket Rómában.¹²⁷ Ekkor a következő javadalmakat tartotta kezében: egy pécsi kanonoki stallum, a székesegyházi főesperesi hivatal, a maróti Szűz Mária egyház prépostsága, valamint – a szintén pécsi egyházmegyében lévő – athinai templom Szent Lőrinc oltárának örökös kápláni tisztisége. E javadalmak éves bevételét a pápai kúria tisztviselői 200 dukátra becsülték, amelyekért Márton 30 dukát „illetéket” fizetett. Szatmári püspök familiájához tartozott, sőt Bakócz Tamás környezetében is feltűnt. Az 1518-as perben, mely a Bakócz (ill. az Erdődyek) kegyurasága alá tartozó körmendi Ágostonos remetekolostor szerzetesei ügyében folyt, ő volt a bíró.¹²⁸ Szatmári utóda Csulai Mór Fülöp pécsi püspök (1522–1526) is segédpüspökként, valamint helynökként alkalmazta.¹²⁹ 1526-ban, Pécssett kelt oklevelében közjegyzővé nevezte ki Attádi Kálmán veszprémi egyházmegyes

119 KÓFALVI TAMÁS: *A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526*. Szeged, 2006.Nr. 832.

120 „Datum in Monasterio nostro Sancte Trinitatis” DF 208310 (KOLLER IV. 463.)

121 KÖRMENDY JÓZSEF: *Annatae e regno Hungaria provenientes in Archivo Secreto Vaticano 1421–1536*. A magyarországi egyházmegyei javadalmainak annátái. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 21.) Bp., 1990. (a továbbiakban: KÖRMENDY 1990) Nr. 197.

122 1504. febr. 24.: DF 278332. Egyelőre az utóbbi adatok nem probléma mentesek. Eubelnél ugyanis a megarai püspökség már 1492. május 2-án Pesti Márton kezén van. Őt 1500-ban az itáliai Péter követi, majd 1503-ban Már egy bizonyos Német János neve olvasható. Vö. EUBEL II. 208.

123 FEDELES 2005. 317–318 (Nr. 15.)

124 1507. máj. 29.: DF 232222.

125 1513. szept. 14. MÁLYUSZ 1925. 178. (Nr. 100.)

126 EUBEL II. 123. és III. 137.

127 1517. jan. 26.: KÖRMENDY 1990. Nr. 224.

128 ERDÉLYI GABRIELLA: *Egy kolostorper története. Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán*. Bp., 2005. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 38.) 37.

129 1525. jan. 5.: „Martinus de Attad episcopus Augustopolitanensis archidiaconus cathedralis et canonicus a cin spiritualibus ecclesie Quinqueecclesiensis vicarius et caesarum auditor generalis” DL 24047.

klerikust.¹³⁰ További sorsa ismeretlen. Neve alapján a Somogy megyében, Igaltól dél-nyugatra található településen élő nemesi család leszármazottja lehetett.¹³¹

TAMÁS FEDELES

COADJUTORS OF PÉCS DURING THE MIDDLES AGES

Church historical research has not yet thoroughly studied the medieval institution of bishop coadjutors. This is mainly due to the lack of relevant sources concerning the subject. It has not been in the focus of Hungarian church historical research either. However, data sources revealed so far have suggested that systematic research could achieve significant results.

The first part of present paper discusses the formation of the institution and the general tasks of bishop coadjutors, with examples from Western Europe. Then the formation of the institution in the Carpathian Basin is presented, based on data concerning Hungarian bishop coadjutors.

The study presents the coadjutors of Pécs, the first of whom is known from 1402. Up to 1526 five bishop coadjutors were in office in Pécs. Two coadjutors, Konrád Frank and Vitus Huendler were members of the Carmelite convent of Pécs, while György and Márton Atádi were members of the chapter. One of the coadjutors, Antal was at the same time the commendator of a Benedictine monastery, without being the member of the order. Coadjutors ordained clergymen, consecrated buildings (churches, chapels, altars) and cemeteries, and released people from the bonds of excommunication.

130 1526. jan. 20.: „Martinus de Attad episcopus Augustopolitanensis, prepositus de Maroth, archidiaconus cathedralis et canonicus ecclesie Quinqueecclesiensis commendatarius ac prothonotarius apostolicus, necnon aule sacri Lateranensis palatii comes” MÁLYUSZ 1925. 185–186. (Nr. 136.)

131 CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–III., V. Bp., 1890–1904. II. 587.

KÁPOLNAI IVÁN – SZÁVAI TAMÁS

PANNÓNIAI SZENT MÁRTON ÉS TISZTELETÉNEK EMLÉKEI
A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

1. SZENT MÁRTON TÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE ÉS ÉLETÉNEK EGYES SZAKASZAI

A Pannóniában született Szent Márton (316–397) – a „13. apostol” – a középkor egyik legnépszerűbb szentje, az egyetemes keresztény kultúra ma is neves alakja. A legnagyobb magyar, német, angol, francia, olasz, spanyol és orosz nyelvű lexikonokban – a Nagy Szovjet Enciklopédia kivételével – címszó ismerteti életét és munkásságát, olykor – negyedszázados püspöksége székhelyéről – Tours-i jelzővel. A kétezres éves kereszténység történetében az első szent, aki nem volt vértanú. A nyugati szerzetesség előképe és első vezetője volt, ifjúkori rövid katonamúltjával teljesen magáénak érezte a lovagkor (is). Égi patrónusa Galliának, később a frank birodalomnak, még később Franciaországnak és Itáliának, védőszentje az egykor tekintélyes magyar királyságnak és Európa-szerte számos társadalmi csoportnak, foglalkozási ágnak, mint például a katonáknak és koldusoknak, a szőlőművelőknek és pásztoroknak, a kádároknak, szabóknak és helyenként más foglalkozásoknak.

Különböző országokban építészeti, képző- és iparművészeti, irodalmi alkotások tömege őrzi emlékét. Az ismertebbek közé tartoznak a francia gótika legrégebbi remekműve, a Chartres-i katedrális déli kapujának üvegfestmény díszítményei, a kereszténység talán leghitelesebb alakjának, Assisi Szent Ferenc tiszteletére a 14. században emelt altemplom Márton-kápolnája. Márton sírja püspöksége székhelyén, Toursban – a föléje emelt kis kápolna után egy nagyméretű bazilikával, s annak leégése után gótikus katedrálissal – nemzetközi zarándokhellyé vált. Neves uralkodók (Kis Pipin, Nagy Károly, Jámbor Lajos, Szent Lajos) és pápák során kívül Kelet-Közép-Európából és a Kárpát medencéből Adalbert prágai püspök és számos magyar csoport látogatta meg, így többek között 1457 decemberben a kalocsai érsek vezetésével – más úti céllal összekapcsolva – egy 500 tagú fényes lovagi küldöttség.¹

Szülohelye meghatározása körüli hosszú versengő vita Pannonhalma és Szombathely között az utóbbi javára dőlt el. A történeti kutatások ma már nem vitatott eredményei szerint Márton a római birodalom pannóniai tartományának Sabaria (Savaria) székhelyén – a mai Szombathelynél, sőt a korabeli Bécsnél is nagyobb városban – pogány családból, közkatonából előkelő rangú tisztté, tribunussá emelkedett apától

1 Szent Márton történeti jelentőségéről az egyetemes kereszténységben: SZÁVAI TAMÁS: *Szent Márton, a rejtett tartalék*. Jel 1994. november 271–272 és MAGYAR i. m. 5

származott. A szombathelyi Szent Márton templom talán szülőházára épült rá, és – feltevések szerint – egyik barokká átalakított kápolnája helyén született – amint erre latin nyelvű felírás is utal. Az előtte levő kutat már a középkorban Márton kútjaként emlegették, és annak vizével keresztelte meg később az édesanyját. A helyen 1938-tól modern művészeti alkotás, Rumi Rajki István bronz kútkompozíciója áll.²

Márton a kereszténységgel már 10 éves korában megismerkedett, 12 évesen hittanulónak (katekumennek) jelentkezett. Császári rendelkezés nyomán és korabeli szokás szerint a katona-apa engedelmes fia, 15 éves korában a római hadsereg, azon belül a lovas testőr csapat tagja, de csak 19 évesen lett tényleges katona.

Életének legismertebb epizódja, mikor – még katona korában, megkeresztelkedése előtt – 334-ben szolgálati helyén, az észak-franciaországi Amiens város kapujában kardjával kettévágott köpenye felét átadja egy hiányos öltözkű didergő koldusnak, aki másnap álmában Krisztusként jelent meg. (Köpenyét később a háborúban győzelmet hozó ékszerként tisztelték.) A koldussal találkozás jelenetét számos művészi alkotás örökölte meg, többek között Georg Raphael Donner osztrák szobrász műve az 1730-as években az egykori magyar koronázási templomban Pozsonyban, a mai Szlovákia Bratislava fővárosában.

Márton hamarosan elhagyja a katonaságot, levelében hivatkozva arra, hogy ő Krisztus katonája, és nem szabad harcolnia. Hazatért pannóniai szülőföldre térítő munkára. Küzdött a IV. században fölerősödött ariánus mozgalom ellen, mely szerint Krisztus nem egylényegű az Atyával („homousion”) hanem csak hasonlatos hozzá („homoiusion”) – de inkább kitért az agresszív módon fellépő kisebbség elől. Megkeresztelte édesanyját és néhány személyt, majd Pannóniából Itáliába ment: Milanóba, a nyugati császárság akkori fővárosába, de ott is hasonló viszonyok uralkodtak. Ezek után néhány társával a Genua városhoz közeli kopár Gallinaria („Tyúk”) szigetre vonult vissza ahol remetéskedett, ami már gyermekkorában is vágya volt. Innen 360-ban útra kelt Galliába, Poitiers-ba, hogy segítségére legyen térítő munkájában a szent-életű Hilarius püspöknek, a galliai ariánizmus felszámolójának. 361-ben megalapítja a város közelében a nyugati kereszténység, s azon belül Gallia első cönobita monostorát.

Egy évtized múlva, 371-ben Tours püspökévé választják. Egyházközségeket alapított, melyek vallási központok lettek, és a térítő munka eredményeként az egyházmegegyében egyetlen pogány falu sem akadt. Más egyházmegyékben is lelkipásztori munkát végzett, de továbbra is szerzetesként élt. Tours határában (Marmoutier) kolostort alapított, melyet gyakran látogatott, meg is telepedett ott, és apátja lett. Az itt képződött legenda szerint Márton hun, illetőleg magyar királyok sarjadéka, sőt egyenesen magyar király volt.

Nem értett egyet a korabeli ibériai priszcellanizmussal, mely lemondást hirdetett minden élvezetről. A császári udvarban tiltakozott (sikertelenül) az eretnekek megölése ellen, amit illetéktelen állami beavatkozásnak tartott az egyházi ügyekbe. E miatt feszültsége is támadt a klérussal. Meghaladva 80. életévét, Candesbe tartó lelkipásztori útján hunyt el 397. november 8-án. Messze földről is nagy tömeg érkezett Toursba november 11-i temetésére, amely nap Márton névünnepe lett. A sírját őrző bazilikát a hugenották (a francia kálvinisták) a 16. században kirabolták, Márton csontjait tűzbe dobták, de egy részüket sikerült megmenteni. A kisebbik koponyacsontot a szent szom-

2 A születési hely körüli vitáról: MAGYAR *i. m.* 6–13.

bathelyi szülővárosa kapta meg Mikes János püspök révén, és 1913-ban ünnepélyes ke-
retek között elhelyezték a nevét viselő székesegyházban.³

A következőkben megkíséreljük vázlatosan áttekinteni Szent Márton tiszteletének emlékeit pannóniai (dunántúli) szülőföldjén, tágabban a történeti Magyarország, a Kárpát-medence területén és a határos térségben.

2. SZENT MÁRTON TISZTELETÉNEK EMLÉKEI A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Történeti emlékek

Bálint Sándor – a történeti Magyarország és Közép-Kelet-Európa vallási népraj-
zának legalaposabb ismerője és tudósa, – valamint Magyar Zoltán („Szent Márton,
Pannónia védőszentje” címmel 2008-ban megjelent igen alapos monografikus munka
szerzője) szerint is Szent Márton tisztelete Pannónia földjén már a honfoglalás előtt vi-
rágzott. A Pannonhalmi közeli Márton-kápolna már egy évszázaddal megelőzte a hon-
foglalást. Ez folytatódott, és megerősödött Magyarországon az Árpád-ház uralmának
századaiban, miként a frank Meroving és Karoling uralkodók korszakában. Szent
István (még fejedelem korában) Koppány nagybátyja ellen vívott győztes csatája után –
hálából Szent Márton közbenjárásáért – Pannonhalmán (az akkori Szent Már-
ton-hegyen) Márton nevet viselő apátságot alapított illő javadalommal. Az első Ár-
pád-házi király már – Szűz Mária és Szent György mellett – a hadverő Márton képét
festtette a lobogóra, s az ország pártfogója lett.

A század vége felé, a Szent László uralkodása alatt tartott szabolcsi zsinat 1092-ben
Márton ünnepét nyilvánossá tette, és ezt – az egynapos többi ünneppel szemben – há-
rom-napos böjti előkészülettel hangsúlyozta, mert ő az ország védőszentje. A zsinatnak
ezt a határozatát az 1493 és 1560. évi esztergomi, valamint az 1611. évi nagyszombati
zsinat is megerősítette, s így évszázadokon át érvényben maradt.

Királyaink Márton tiszteletét a budavári kúria 14. századból származó Márton ká-
polnája is tanúsítja. A 17. század első felében (1619–1637) uralkodó II. Ferdinánd
Habsburg király Szombathely várost, Márton szülőhelyét minden időkre fölmentette a
királyi kincstárnak járó rendes és rendkívüli adó fizetése alól, és arra kötelezte, hogy
Márton ünnepén gondoskodjék a szegényekről. II. Rákóczi Ferenc fejedelem is – az
1759. évi *Officium Rakocianum* szerint – Szent Mártont a magyar királyság védő-
szentjei közé sorolja („*Patrona Regni Hungariae*”)⁴

3 Életének egyes szakaszairól: MAGYAR *i. m.* 14–17 és Egyházmegyei Hatóság, KISS MÁRIA: *Szent Márton püspök* 316–397. Szombathely 1996. 13–22.

4 Tiszteletének történeti emlékeiről: KOSZTA LÁSZLÓ: *Szent Márton tiszteletének magyarországi kezdete*. Tiszatáj, 2001. nov. 79–83. ECKHARDT SÁNDOR: *A pannóniai hun történet keletkezése*. Századok 1927/28. KÁLMÁN BÉLA: *A nevek világa*. 1969. SZÁVAI *i. m.*

Azon túlmenően, hogy szinte áttekinthetetlen a Márton család-, és utónevek sokasága, a nép körében, Márton tisztelete országszerte oly mértékben elterjedt, hogy nincs még egy szent, aki több településnek lett volna névadója az Árpád korban. Az Árpád-ház uralmának a végén közel félszáz helység tartotta védőszentjének Mártont. Számuk a Kárpát-medence területén jóval meghaladja a félszázat, sőt a 60-at is, ha hozzávesszünk olyan helységeket is, melyek nevében Márton helyett (szent jelző nélkül) Martonos, Martonfa, Martos stb. változat szerepel. Több mint 30 település a jelenlegi, trianoni ország területén fekszik. Leginkább a Dunántúlon, azonkívül a Duna-Tisza közén, és Borsod, Heves, Szabolcs és Szolnok megyében is néhány.

A legtöbb helység nevének Szent Márton az utótagja. Ezt jelzőként megelőzi valamilyen szó, mely utal a megyére, (Sopron, Zala, Győr, Túróc, Csík), vagy valamely folyóra, patakra (Tisza, Mura, Rába, Zsitva, Tápió, Nyárad, Pece stb.). A helység lakóinak anyanyelvére (magyar, tót, szerb), a település földrajzi helyzetére utalás (hegy, mező, puszta, sziget), vagy egyéb más megkülönböztető jelző is gyakori a település nevében (dicső, homoród, korod, őri, rózsa sorok, szalk, szépkényerű, szilvás stb.). Némely helység nevében előtag a Szent Márton, a toldalék pedig: földje, káta, macskás, torja. Bálint Sándor betűrendes összeállítása közli a helység mai német, román, szláv nevét is, melyből olykor hiányzik a szent jelző. Kitűnik az is, hogy a település neve az idők folyamán elenyészett, eltűnt több helység összevonása után, vagy más okból. (1965-ben Pannonhalma lett például Győrszentmárton neve is.)

Az első és második világháború után Romániának ítélt területek Márton nevet viselő helységeinek többsége vegyes (magyar, román és német) lakosságú, az Ausztriában és Szlovákiában található települések lakóinak többsége nem magyar anyanyelvű: Burgenland székhelye például Kismarton (Eisenstadt) lett, Szlovákia nemzeti múzeuma pedig Túrócszentmártonban (Martin) található.⁵

A Márton nevet viselő városok, falvak számának többszöröse a Szent Mártonnak szentelt templomok és más szakrális intézmények (apátságok, kápolnák) sokasága. A Salamonnal vívott győztes csata (1074) után a Szent László által alapított mogoródi apátság patrónusa Márton, Géza testvére pedig a Zobor-hegy közelében, a Nyitra megyei Pográny (Pohranice) faluban létesített kápolnát tiszteletére. A Somogy megyei Vaskaszentmárton egykori bencés apátságnak is ő volt a patrónusa.

A székesfehérvári Boldogasszony templomban lezajlott koronázás után a városon kívüli Szent Márton templomban tették le a középkori királyok az esküt az ország megvédésére: a templom tornyából a világ négy égtája felé végzett kardvágással jelképesen megfogadva, hogy Márton, a királyok és a királyság védelmezőjének segítségével megvédi az országot bármely égtáj felől támadó veszedelemtől. Védőszentje a pozsonyi káptalannak, a későbbi koronázó templomnak, a szepesi püspöki templomnak, a szombat-

5 A nevét viselő településekről: RUPP JAKAB: *Magyarország helyrajzi története, fő tekintettel az egyházi intézetekre*. Pest, 1870. Bálint felsorolását kiegészíti MAGYAR 38–39 és MILISITS MÁTÉ: *Szent Márton tisztelete Pest megyében és Budapesten*. In ZSÁMBÉKY MÓNICA (szerk.) *A Szent Márton-kutatás legújabb eredményei*. Szombathely, 2009, 165–166. valamint LELKES GYÖRGY (szerk.): *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Baja, 1998. 559–560.

helyi székesegyháznak, az egyházmegyéből kivált kismartoni püspökségnek, ezenkívül az egykori aradi káptalannak is.

Bálint Sándor a Kárpát-medence területén számba vette és könyvében felsorolta egyházmegyénként – a trianoni államhatárok előtti területükön – azokat a templomokat, melyeknek Márton a védőszentje („patrocinium”). Számuk összesen két és félszáz körülire tehető, mintegy négyszerese a Márton nevet viselő településekének.

A szombathelyi egyházmegyében a Márton patrociniumok száma 22, (ebből a jelenlegi országhatáron túl 15), a győri egyházmegyében 8, a veszprémiben 33, az esztergomiban 41, a székesfehérváriban 4, a pécsiben 17, a pannonhalmi apátságban 2. Mindez összesen 120 patrocinium. Fele annyi a szlovákiai székhelyű egyházmegyékben (a nyitrai 13, besztercebányai 11, rozsnyói 8, szepesi 13, kassai 16). A trianoni területre eső székhelyű egyházmegyékben (váci és egri 14–14, kalocsai 4) található további 32. A nagyjából Románia területére eső csanádi egyházmegyében 8, a nagyváradiban 7, a szatmáriban 2, a történeti Erdély területén kimutatott 5 templommal együtt mindez meghaladja a 230-at. A török hódoltság alá került területeken gyérebben fordulnak elő, a régiek alig születtek újjá, elenyésztek.

Megemlítendő az is, hogy a 14–15. századi eredetű Márton oltároknak külön kijelölt egyházi személy gondozója volt a gyulafehérvári és nagyváradi székesegyházban, valamint Sopron, Pozsony és Kassa főtemplomaiban is, Említésre érdemes, hogy Alsó-Ausztria területén is 5 Mártonnak szentelt templomot tartanak számon a maribori egyházmegyében – Bálint Sándor szerint. Előfordult azonban az is, hogy a török uralom alatt elnéptelenedett helységebe települt idegen nemzetiségű új lakók nem tudtak arról, hogy korábban a templom védőszentje Szent Márton volt, és a templom más szent pártfogása alá került. Így Márton tisztelete megszűnt, vagy legalább is elhalványodott. Ez történt Budaörs – és valószínűleg néhány más település – esetében is. (Pedig egyházjogilag a korábbi védőszent szerepe nem szűnt meg.)⁶

Itt kell szólnunk még a Szent Márton patrociniumok közül valószínűleg a legfiatalabbról – és a fővárosban az egyedüliről – az esztergomi érsek által 1985 november 16-án Szent Mártonnal együtt Flúei Szent Miklósnak is a tiszteletére felszentelt Budapest-Vizafogó plébániatemplomról az egyik legnagyobb ipari munkásközpontot magában foglaló XIII. kerületben, melynek építésére és felszentelésére a háborús, pénzügyi és adminisztratív nehézségek miatt több mint fél évszázadra volt szükség.

Szent Márton művészeti emlékei

A középkorban Szent Mártonnak szentelt csaknem 200 templom oltár- és táblaképeinek túlnyomó része elpusztult. Alig két tucat oltár Márton ábrázolása ismert, és négy szárnyas oltár jelenetsorai. Ezenkívül írásos forrásokból néhány 15. századi oltár-ábrázolásról vannak adatok a pozsonyi Márton templomban, a nagyváradi és kassai székesegyházban, valamint a soproni templomban. (A kassai az 1556. évi tűzvészkor pusztult el.)

6 A Szent Márton patrociniumokról: BÁLINT SÁNDOR: *Patrocinium és egyházi év. Vigilia* 1979/11 746–749. Bálint felsorolását kiegészíti MAGYAR i. m. 39–41.

A legkorábbi ismert, a 13. század végén készült Márton-ábrázolást III. András triptichonos házi-oltárán a Berni Történeti Múzeum őrzi. A Magyar Nemzeti Galériában található az 1490 körüli táblakép – talán a legszebb magyarországi Márton-ábrázolás. A Szatmár megyei Csegöld oltárának táblaképe 1494-ből az Esztergomi Keresztény Múzeumban látható. Ugyanott őrzik az ismeretlen helyről származó szárnyas oltár két képét is.

A legnagyobb szabású fennmaradt ábrázolás a Zólyom megyei Cserény (Čerin) középkori templomából a szárnyas oltár nyolc képből álló sorozata a Magyar Nemzeti Galériában látható. A két erdélyi királyföldi szász település: Segesvár (Sighișoara) és Sővényesség (Fișer) szárnyas oltárának öt, illetve négy képe 1510–20 között született.

A kassai múzeumban található a dómból (vagy a környékről) származó Márton-ábrázolás. A Kassától északra fekvő, háborítatlan Sáros megyében több középkori oltáron is feltűnik Márton személye: Kisszebenben (Sabinov) az 1510–20 között festett oltárokon többször is, a lengyel határ közelében Bártfa (Bardejov) kereskedővárosban pedig Szent Lőrincsel közösen.

A középkori műemlékekben talán leggazdagabb szepességi tájon a szepeshelyi (Spišská Kapitula) székesegyházban, a közeli Zsigra (Žehra) románkori falusi templomában és a Magas Tátra aljában, a valaha szászok lakta Felsőerdőfalván (Stará Lesná) láthatunk Márton-ábrázolást – más szentek társaságában is. Mindezen kívül megjelenik Márton a lipcsei Szmrecsányban (Smrečany), az Árva megyei Záborszky (Záborež) templomában és a Túróc megyei Márkfalva (Jazernica) főoltárán is.⁷

A *falképek* közül legélibb emlék a pannonthalmi apátság altemplomának déli freskótöredéke. A Vas-megyei Velemér középkori templomának az ausztriai származású Aquila János által 1378-ban festett freskói csak töredékesen maradtak meg (miként a szepeshelyi Szent Márton székesegyház timpanonjának Márton lovon ülő alakja is). A szomszédos szlovéniai Mártonhely (Martjanci) faluban Szent Márton életének jelenetei között megfestette Aquila saját önarcképét is. (A művészettörténeti kutatások eddigi eredményei szerint Európában ez az első művész-önarckép!) Bars megyében a Garam menti Zseliz mezőváros (Želiezovce) középkori templomában Becsei Vesszős György nagyméretű Márton freskója a magyarországi művészettörténetben is rangos helyet foglal el.

A barokk-kori festőművészeti emlékek között kiemelkedik a 18. század egyik legjelentősebb mesterének Franz Anton Maulbertschnek a győri székesegyházban, valamint az ugyancsak ausztriai Stephan Dorffmeisternek a kismartoni plébániatemplomban látható műve Szent Márton megdicsőülését bemutató apoteózisáról. Vogl Gergely a sümegi püspöki nyaraló kápolnájában festette meg az apoteózist, Maulbertsch pedig a szombathelyi püspökség által megrendelt képen is. Ugyanő készítette el a szombathelyi papi szeminárium házi kápolnájának és a székesegyház kereszthajójának az oltárképét a helyi Szent Márton tisztelet szellemében. A bécsi születésű Johann Lukas Kracker cseh- és morvaországi működése után Esterházy Károly egri püspök szolgálatában az egyházmegye több templomát is díszítette, köztük a tiszapüspöki oltárképen 1770-ben Mártont magyar viseletben mutatja be. A Somogy megyei Felsőszentmárton elveszett oltárképén magyaros díszruhában volt látható, a domonkos

7 Az oltár- és táblaképekről: BÁLINT könyv és MAGYAR i. m. 49–55.

rend kezébe került szombathelyi Szent Márton-templomban pedig huszár öltözékben jelent meg.

Padányi Bíró Márton – több száz templom és plébánia építése vagy felújítása, gazdasági és szakirodalmi tevékenysége révén is – neves 18. századi veszprémi püspök névadó patrónusa tiszteletére a Somogy megyei Csököly katolikusai számára templomot emelt, melynek szentélyfreskóján ő nyújtja át a haldokló szentnek az égő gyertyát, s körülötte magyar nemesek térdepelnek. A Balaton-parti Felsőörs templomának préposti stallumát is ő készítette. Meg kell még említeni a tatai és tucatnyi falusi templom Mártont ábrázoló oltárképeit, az újabb, 20. századi művészi alkotások közül pedig Kontuly Bélának, a két háború közötti ún. „Római iskola” képviselőjének a szombathelyi szeminárium kápolnájában 1938-ban született freskókompozícióját.⁸

A nagyszámú festőművészeti emléken kívül szólnunk kell a Szent Márton szobrokról is. A pannonhalmi apátság főoltára mögötti márványpilléreken állt Márton szobra, középen Szent István és Szent László között. A szombathelyi Szent Márton templom kápolnájában Márton ülő kőszobra volt elhelyezve. Az 1500 körüli évekből származó több mint fél tucat középkori gótikus faszobor többnyire Sáros és Szepes megyei helységeken található. A sárosi Héthárs (Lipany) emberi alak nagyságú szobrai stílszerűen hársfából készültek. Az ugyancsak sárosi Bertót (Bertotovce) Márton szobrain kívül megemlítendő a szepeshelyi két faszobor magyar szent királyok táblaképei társaságában. Az egykor lándzsás-nemesek által lakott szepességi Gánóc Márton szobrának készítője szintén megmintázta vele együtt Szent István és László alakját is.

A 18. századi barokk szobrászat kiemelkedő alkotása Donner már említett Márton lovas szobra „magyaros” viseletben huszárcsákóban, zsinóros mentében, arcában Esterházy Imre hercegrímásra emlékeztetve. A barokk művészet másik alkotása a magyaros bajusszal ábrázolt Szent Mártonnak a kecskeméti piarista templom oltárát díszítő festett faszobra az ugrató lóval, továbbá a nagyszombati (Trnava) barokk szobor. A pannonhalmi bazilika főoltárának 1683-ban készült két méter magas mindkét Márton szobrát 1873-ban lebontották és nyomuk veszett. A Vas megyei Gösfa falusi templomának Szent Márton szobra a szombathelyi. kultusz hatása alatt született.

A Münchenben, Párizsban és Strobl Alajos mesteriskolájában tanult Rumi Rajki Istvánnak a szombathelyi Szent Márton templom előtti téren 1938-ban felállított bronzba öntött újklasszicista szoborkompozíciója azt a jelenetet ábrázolja, amikor a szülővárosába hazatért Márton megkereszteli tulajdon édesanyját, aki fia előtt erősen meghajolva kezét imára kulcsolja. A műalkotást a 20. századi egyházművészet egyik kiemelkedő darabjának tartja a szakirodalom.⁹

Szent Márton tiszteletének Kárpát-medencei művészeti emlékei közé sorolhatók azok a középkori *kódexek*, – Magyar Anjou Legendárium, Legenda Aurea, Pannonhalmi Evangelistarium (Forgács-kódex) stb.- melyek képei és leírásai bemutatják a szent alakját, és ismertetik életének egyes jeleneteit. Városok, egyházi méltóságok *pecsétjein* is feltűnik a pannóniai születésű védőszent. A 15–16. században gyakran szerepeltették *kályhacsempéken*, a körmendí plébániatemplom *festett üvegablakai* pedig talán a legrégibb iparművészeti alkotásoknak tekinthetők.

8 Falképek, freskók és freskótöredékekről: BÁLINT könyv és MAGYAR i. m. 60–62. és 67–68.

9 Szent Márton szobrokról: BÁLINT i. m. és MAGYAR i. m. 56–59. és 69.

A Márton-ábrázolások némelyikéhez legendás csodakör is kapcsolódik. Ilyen például a korábban német lakosságú Arad megyei Szent Márton falu premontrei kolostorkápolnájának fényes öltözetű aransarus szobrához fűződő öreg hegedűsnek a története, akinek sikerült a rá megalapozatlanul kiszabott halálos ítélet végrehajtásától megszabadulnia. A történet ismeretes a jámbor dél-német (bajor) Kümmernis és az itáliai (luccai) Volto Santo legendájában is, és áttért a pannóniai származású Szent Márton egyik magyarországi ábrázolásával összefüggésben.¹⁰

Szent Márton tiszteletének ápolása egyre inkább kilépett a templomi környezetből, és világias népi ünneppé is vált. A következőkben megemlítünk néhány olyan népszokást, melyek Márton november 11-i névünnepe, vagy annak táján a Kárpát-medence egyes részein is többé-kevésbé ismertek voltak.

3. MÁRTON-NAPI NÉPSZOKÁSOK. SZENT MÁRTON A NÉPRAJZBAN

Földrajzilag a legszélesebb körben, Európa-szerte ismert *Szent Márton és a lúd* közötti kapcsolat, aminek gyökerei időben is a legrégibb – Márton születése előtti – pogány római korba nyúlnak vissza. A gyógyítás istenének Aesculapus (az ókori görög mitológiában Aszklepiosz) ünnepe napján – mely egybeesett Márton temetése napjával és naptári névünnepevel – az istenség kedvenc állata, lúd került az asztalra. Ennek mondai előzménye, hogy amikor a gallok Rómát éjnek idején el akarták foglalni, a Capitolium lúdjai ébresztették fel a fáradt őröket. Így lett a lúd Mars hadisten kedves madara „avis Martis”. Ebből keletkezett az „avis Martini” (Márton madara) elnevezés. Ennek pedig az a magyarázata, hogy amikor Mártont püspökké akarták választani, a ludak közé bújt. Azok azonban gágogásukkal olyan nagy zajt csaptak, hogy ezzel elárulták Márton rejtékhelyét, s kénytelen volt elvállalni a püspökséget.

Különösen a Dunántúlon Márton napján a szépen tömöttre hizlalt lúd volt az ünnepi ebéd. A szombathelyi szeminárium kispapjai is ekkor ludat ettek és bort ittak rá. Több faluban is az a mondás járta, hogy „aki Márton napján ludat nem eszik, egész éven át éhezik”. Vagy másik változat szerint: „ehet bármit, mégis éhezik”. A lúd azonban nemcsak az ünnepi lakoma fő étke volt: vérét, azonkívül a zsíráját is (pl. a bánáti bolgárok) gyógyászati célra használták, mellcsontjából pedig az időjárásra következtettek.

Mohács város sokác lakói ludat és/vagy valami apró jószágot is esznek, hogy a szent megvédje a család kisállatait, a gazdaságot a vésztől. Ismeretesek Márton lúdjának búcsúztatói is. A szigetközi libatenyésztő asszonyok Márton-nap körül misét mondatnak, hogy a következő évben is szerencsájük legyen a libanevelésben. Ugyancsak a szigetközi Halászi faluból a bíró és az egyik esküdt minden Márton-napra kukoricával és dióval tömött kövér ludat vitt Bécsbe a király asztalára. Feltevések szerint ez talán összefügghetett a pozsonyi zsidóság szokásával is.

Eredetileg a zsidóadót a pozsonyi Márton templom búcsúnapján kellett leróni. A rabbi a hitközség előljáróságával együtt rituális módon metszett ludakat nyújtott át az udvari konyhának, általában ezüsttálcán. (A monda szerint Bécs 1683. évi ostroma alatt is a török táboron át ludat és más eledelt csempészték az éhező udvarnak.) Bár

¹⁰ Egyéb művészeti emlékekről: MAGYAR *i. m.* 65–67.

Márton a nyugati egyház szentje, az ortodox szerbek is segítségül hívták a farkasok ellen azzal, hogy a ház küszöbén kakast vágtak.

Az állatokkal kapcsolatos népszokásokon kívül a szokások másik csoportja a *borral* függ össze – nem csak azért, mert a lúdhúsról jól esett a bor. Márton napjára ugyanis általában megforr az újbór. Amint a 15. századi krónikában olvasható: „a jóízű must borra változik, e napra. „A boroknak Szent Márton a bírása”, írja Dugonics András a „Példabeszédek és jeles mondások”-ban. A jól dolgozó mesterlegényre mondták: „megérdemli a Márton poharát” és „áldomásbor” járt neki. A franciák is régen a részegséget „Szent Márton nyavalyája”-ként emlegették. A mai szerb-magyar határon fekvő Hercegszántó sokác népe szerint is „Szent Márton napjától kezdve jó a bor” (od svetog Martona dobra su vina). Csíkszentmártonban a „nagypoharú Márton” búcsúja napján már újbort isznak.

A 17. században a bortermelő Sopronban a dézsmabérlők Márton napján ebédet adtak a városi tanács és a fontosabb vezetők tiszteletére. A kolozsvári kádárcéh is Mártont választotta védőszentjéül. A hordó „borkötés” néven emlegetett abroncsának Márton napjáig el kellett tartania. Márton kettévágott posztóköpenyére gondolva, a veszprémi, tatai és simontornyai csapók céhének is a szent volt a patrónusa, csak úgy mint a takácsok aradi céhének.

Nemcsak Márton lúdjának mellcsontjából, hanem névünnepeinek *időjárásából* is következtettek a téli időre. Ha Márton fehér lovon jár, enyhe tél lesz, ha pedig barnán (azaz nem esik hó) akkor kemény tél várható. A Márton-nap körüli derűs, napsütéses időt Istensegítség bukovinai székely falu „Szent Márton nyara” névvel illette, miként Alsó-fehér megye református magyar népe is.

A régi századokban Márton napja a mezőgazdasági év végét jelentette: a földbér („földvám”) és a jobbágytartozások lerovásának idejét. Ezt „Szent Márton adója” („adaja”) néven emlegették. Márton napja egyben a jószág legelőn tartásának is végső határideje. A pásztorok rendszerint ekkor kapták meg bérüket, és kialakultak a különböző Szent Márton napi *pásztorszokások*.

A középkorban Mártont a jószág védőszentjeként is tisztelték. A Sopron megyei Répce-vidéki hagyomány szerint disznóvész idején az egyik pásztor Szombathelyre ment Mártonhoz segítségért. Álmában a püspök fehér nyírfaágat (mint gonoszűző eszközt) adott neki, hogy vesszőzze meg a beteg állatot, és majd meggyógyul. A dunántúli pásztorok körében leginkább Márton napjához kapcsolódik a vesszőzés szokása. A gazda rendszerint Szent György napon az állatot a csordára ezzel a vesszővel hajtotta ki, és nagy becsben tartotta a következő Márton napig. A „Márton-vessző(zés)” Burgenlondon kívül távolabbi osztrák tartományokban, sőt Bajorországban is elterjedt.

A jószág általában legkésőbb Márton-nap táján került istállóba. Az Esterházy uradalmak pásztorai Márton-nap misére mentek, és utána az uraságtól, gazdáiktól megkapták bérüket. Az egész országban számon tartották a Márton- napot, és főleg dunántúli hatásra alakult ki az a horvát szokás, hogy Márton napján a pásztoroknak ételt-italt küldtek. A szigetközi Kún-sziget csordásainak a járandósága (a pünkösdi garas mellett) a Márton-garas volt.

A jeles erdélyi szerző, Bod Péter által idézett latin mondás („Gaudia Martini: anser et amphora vini”) szerint a Márton-napi örömek közé tartozott a sok lúdevés és újbór-ivás, általában a mulatozás, („martinalia”) mert utána kezdődött az adventi böjti időszak, melynek a németek „Márton böjtje” („Martinifasten”) nevet adták. A lako-

dalmak több mint felét a 19. században a dél-borsodi katolikus matyóság körében november hónapban tartották. (Ez volt a „kisfarsang”).¹¹

Szent Márton tiszteletének az előzőekben példaképpen kiemelt emlékei közül a nevét viselő városok és falvak, a tiszteletére emelt többszörösen nagyobb számú templomok, szakrális épületek, a család- és utónevek áttekinthetetlen sokasága, a különböző intézmények egy része előreláthatólag jó ideig tovább őrzik az egyetemes kereszténység nemzetközi nagy alakjának a nevét.

A föld- és szőlőműveléssel, állattartással foglalkozó mezőgazdasági népesség egyre nagyobb mértékű csökkenésével, a technika nagyarányú gyors fejlődésével, a Szent Márton nevéhez és ünnepéhez kapcsolódó, sok évszázados egykori népszokások fokozatosan jórészt feledésbe merültek. Kutatásuk és tárgyilagos szakszerűséggel rendszerező feltárásuk történeti jellegű tudománnyá vált napjainkban.

A vallástól mind jobban eltávolodott vagy legalábbis hitközömbös, fokozódó mértékben számbelileg is fogyatkozó társadalom nagy részének pénz-és élvhajászó gondolkodásmódja, az „önmegvalósítást” célul tűző, gyökeresen megváltozott életszemlélet a technikai haladás büvkörében jó esetben is csak lenéző mosollyal, vagy éppenséggel gúnyos elmarasztalással tekint azokra a „tudománytalan” régi népszokásokra, melyek hosszú évszázadokon át végigkísérték az életet, és fenntartották a ma már fokozódó mértékben fogyatkozó népességet.

Természettörvény, hogy a jövő élete a múltra épül. Többek között erre utalnak a múlt században különösen gyors fejlődésnek indult genetikai tudomány megállapításai is. A több évtizedes, „a múltat végképp eltörölni” szemléletmód ellenére a régi népszokások egy része megmaradt némely vidéken és társadalmi csoportban a múlt század második felében is. Az 1990-es években, a Közép-Kelet-Európai kommunista uralom összeomlása utáni szabadabb légkörben feléledt, új életre kelt a Márton-kultusz, ha elsősorban nem is vallási indíttatásból, hanem inkább a mind nagyobb méretűvé váló nemzetközi turizmus és az ezzel összefüggő gazdasági, idegenforgalmi érdekektől vezettetve. Ezt a valóságos Szent Márton-reneszánszt kíséreljük meg a következőkben néhány jelenséggel érzékeltetni.

4. A MÁRTON-KULTUSZ NÉHÁNY ÚJ JELENSÉGE

Nagy lendületet kapott Szent Márton tisztelete halálának 1600. évfordulójakor: 1996/97-ben egyéves időszakra nyúló ünnepélyekre került sor, különösen a nevét viselő szombathelyi egyházmegyében és Pannonhalmán.

Püspöki vezetéssel *zarándoklat* indult Toursba, melyet a franciák a toursi püspök részvételével viszonyoztak. Szombathelyen bemutatták a kortárs művészeknek a szenthez kötődő alkotásait. *Kiállítást* rendeztek az egyházmegye hajdani területén föllelhető művészeti emlékekből. „Szent Márton emléke” címmel tudományos konferenciát tartottak, és az előadásokat kötetben kiadták. Ez megismétlődött 2009-ben is „A Szent Márton-kutatás legújabb eredményei” címmel. A szent ünnepén a hívek a székesegyházi megemlékezés után a városi és megyei vezetőkkel fáklyás *lampionos menetben* vonultak a Márton szülőhelyeként tisztelt templom elé, és ebből hagyományt terem-

11 A Márton-napi népszokásokról: BÁLINT *i. m.* és MAGYAR 70–83.

tettek. (A felvonulás gyökerei a burgenlandi magyarlakta Felsőőr plébánosára, Galambos Iréneuszra vezethetők vissza.)

Pannonhalmán a diákság különböző rendezvényekkel teszi emlékezetessé az ünnepet, és országos politikai, gazdasági, társadalmi vezetőket hívnak meg. Az ünnepi mise homiliáját rendszerint valamely neves nyugati püspök tartja.

Megélénkült a *könyvkiadás* is Szent Mártonnal kapcsolatban: az egyházmegye értékes összeállítása életéről, tanítványa (Sulpius Severus) által latinul írt életrajz kétféle fordításban és kiadásban, imafüzet litániájával, kifestőkönyv óvodásoknak, képregény az életéről stb. Mindezen kívül megemlítendő Lőrincz Zoltán: „Szent Márton, Savaria szülötte” című reprezentatív kiadványa művészi fotókkal, a szombathelyi és toursi püspök előszavával, valamint Solymos Szilveszter bencés szerzetes munkája „Szent Márton tiszteletének emlékei Pannonhalmán” címmel.

Szent Márton tiszteletének ápolása azonban mind inkább kilép az egyházas szellemű környezetből, és világias népi ünneppé válik, ami jó alkalmat teremt egyes termékek, italok árusításának növelésére. A világias Márton-kultusz megnyilvánulásai közé tartozik többek között, hogy egy villányi boros-gazda bizonyos borfajtát a szentről nevezte el. Somló-hegyen „Szent Márton borút” létesült. A Borsod megyei Bogácson megalakult a „Szent Márton borrend”. 1997-ben mutatták be először Szent Márton borát, s attól kezdve egyre általánosabb a kiforrt újbor ünnepélyes kóstolásának a szokása – olykor libaevés nélkül is (a liba hiánya és beszerzésének nehézségei miatt).

Néhány új Márton-szobrot állítottak fel a Vas megyei Gösfá templomán kívül közterén is pl. a Pest megyei Szalkszentmártonban, a Nógrád megyei Vámosmikolán. Szent Márton óvoda nyílt, a baranyai Alsószentmártonban, italboltot neveztek el róla a zalai Tótszentmártonban. Budapesten Szent Márton ügyvédi iroda létesült, Szombathelyen pedig „Martineum” Felnőttképző Akadémiát hoztak létre.

A Márton-kultusz egyes elemeinek megerősödésével kapcsolatban rá kell mutatni a *magyarországi nemzetiségek* (elsősorban a németek és horvátok) szerepére: kis lélekszámuk miatti nagyobb összeforrottságukra és fokozott hagyománytiszteletükre. Megemlítendő a budai katolikus, lutheránus és református lelkészek által szervezett – s egyben a jövő útját, a vallási ökumenizmus szellemét is szolgáló – felvonulás a Bécsi-kapu tértől a Kapisztrán-térig, ahol a menetet Szent Márton hosszú köpenyében bűjt lovas vezeti.

Egyes Sopron, Zala és Somogy megyei aktív horvát közösségek anyanyelvi énekekkel köszöntik a szentet névünnepén, összekapcsolva mustszenteléssel és a távolba szakadt hozzátartozók megvendéglésével. A Sopron megyei horvát Kópházán ünnepi menet vonul végig a településen egy feldíszített szekéren hatalmas dézsában a gázdáktól gyűjtött borral, melyet népviseletbe öltözött lányok kínálnak a bámészkodóknak. A baranyai Alsószentmárton cigányai anyanyelvi énekekkel köszöntik a helység égi pártfogóját.

Meg kell még említenünk, hogy Szent Márton halálának 1600 éves fordulójával kapcsolatos európai események is lökést adtak (és adnak) a nagyjából világias Márton-kultusz élénkülésének. Márton szülővárosa, Szombathely és áldásos tevékeniségének utolsó hosszabb központja, Tours testvérvárosokká váltak kölcsönös látogatásokkal, kulturális rendezvényekkel. A szombathelyi „Szent Márton Hét” programja fokozatosan hetekre bővült. (Már a század vége felé, 1988-ban elkezdődtek a Márton nevet viselő települések találkozói.). A magyar állam millenniuma évében, 2000 novem-

berben a Pannonhalmi Főapátság, a Magyar Kereskedelmi Bank, a Herendi Porcelángyár és a Bábolnai Nemzeti Ménesbirtok „Szent Márton Díj”-at alapított, melyet minden évben Pannonhalmán annak a személynek adnak át, aki tevékenységével kiemelkedő módon járult hozzá a térség s egyben nemzeti örökségünk és kulturális értékeink megismertetéséhez és megőrzéséhez.¹²

Az Európa Tanács 2005-ben a Szent Márton Zarándokutat („Via Sancti Martini”) Európai Kulturális Útvonallá nyilvánította azzal a céllal, hogy Szent Márton életének fontosabb állomásait és a szent kultuszának kiemelkedő emlékeit bemutassa. Központja a Szent Márton Kulturális Intézet Toursban. Szombathely város törekvése, hogy a Magyarországgal határos országokból is – lehetőség szerint – Szent Mártonnal kapcsolatba hozható valamennyi falut és várost bekapcsoljon a kulturális útvonalba.

A déli útvonal Szlovénián és Itálián át vezet Franciaországba, s ennek első szakaszát 2006 szeptemberben avatták fel. Az északi útvonal „Via Moravia” szakaszának az építése a „Visegrad Fund” Alapítvány támogatásával 2007-ben indult és Pozsonyon át 41 magyar, szlovák és morva települést kapcsol az útvonalhoz. Ennek folytatása a csehországi „Via Bohemia” amely a nagymértékben szekularizálódott táj 12 további településének emlékeit mutatja be, köztük az Osztrák-Magyar Monarchia legrégibbnek tartott kápolnáját, ezenkívül a 20. században önállósult néhány helységet, melyek Szent Mártont választották patrónusként.¹³ Ez az út Passaunál ér német földre, és Bajorországon át vezet Wormsig. Aki végigjárja az útvonal egy szakaszának legalább 10 települését, s ezt fényképpel vagy más módon (pl. a település bélyegzőjével) igazolja, Szombathely várostól a nevére kiállított díszoklevelet kaphat.

A gyalogtúrára alkalmas útszakasz jelenleg Szombathelytől délre a szlovéniai Domonkosfáig (Domanjsevc) vezet, északra pedig Pozsonyig járható. Kialakítás alatt van a szülőváros Szombathely és a nyughely Tours városát összekötő gyalogos turista útvonal, melynek Tourstól induló szakaszából eddig kb. 500 km, Szombathelyről kb. 400 km útszakasz jelzése készült el. Ez utóbbihoz egy pannonthalmi elágazás is csatlakozik. Az útvonal teljes kiépítését 2016-ra, Szent Márton születésének 1700. évfordulójára szeretnék befejezni. 2009-ben két fiatal Magyarországról, egy francia szerzetes pedig Toursból járta végig a mintegy 1000 km-es utat. 2010. évben készül el a „Via Divide Caritatem” (a Szeretet Megosztásának Útja) elnevezésű Baranya-megyei útvonal, melynek Kisújbányától Máriakéméndig tartó első szakaszát március 20–21-én avatták.

Említésre érdemes még Szent Márton jelképes lábnyomának felavatása a pozsonyi Szent Márton dómban 2007 Márton napján, Szombathelyen pedig 2008-ban avatták fel a Szent Márton-templom előtti téren a Márton félbevágott köpenyét bemutató szoborkompozíciót. Ugyancsak 2008-ban került sor Esztergomban a „Prímási Pince” és a „Prímási Borrend” alapítására, Szent Márton jegyében.¹⁴

12 A Márton-kultusz új jelenségeiről: SZÁVAI TAMÁS: *Szent Márton tisztelete ma hazánkban* (Kézirat); ISTVÁNFY GYULA: *A borsodi matyó nép élete*. Ethnographia, 1896, 168 és KÁPOLNAI IVÁN: *Adalékok a 19. század népmozgalmához*. Történeti Stat. Évk. 1961/62 110

13 Az Európai Kulturális Útvonalról részletesen: DETÁRY IDA–FEISZT GYÖRGY–KOVÁCS JÁNOS – KOVÁCS MARGARÉTA: *Via Sancti Martini. Szent Márton útja*. Szombathely, 2008.; DETÁRY IDA: *Szent Márton cseh- és morvaországi kultusza*. In ZSÁMBÉKY (szerk.): i. m. 152.

14 A Márton-kultusz legújabb jelenségeinek forrásai a felsoroltakon kívül a nyomtatott és elektronikus sajtó hírei és közleményei, országos és helyi esemény-naptárak, továbbá személyes kapcsolatok és/vagy a helyszínen szerzett ismeretek stb., www.viasnctimartini.eu

Mindezek (és a tervezett további fejlemények) tanúsítják Szent Márton tiszteletének éledését napjainkban nemcsak hazánkban, hanem más országokban is Európa-szerte.

FORRÁSOK

Szent Márton történeti jelentőségét és életének egyes részleteit, tiszteletének változatos emlékeit és a Márton-kultusz legújabb jelenségeit bemutató ismeretterjesztő szándékú íráshoz Szávai Tamás sok éven át gyűjtött – de egyetlen rövid közleményen kívül nem publikált – nagy mennyiségű kéziratos följegyzése adta az ösztönzést. A cél az volt, hogy rövid összefoglalás szülessen – az utóbbi években megjelent kiadványokra (is) támaszkodva – a legfontosabb tudnivalókról a Pannóniában született nemzetközi híru nagy szent alakjával és jelentőségével kapcsolatban.

A különböző nyelvű legnagyobb lexikonsorozatok eltérő részletességű általános tájékoztatást nyújtó címszavain kívül BÁLINT SÁNDOR szegedi professzor négy évtizedes gyűjtő és kutató munkájának művészettörténeti és ikonográfiai, település- és társadalomtörténeti, vallási folklorisztikai eredményeit „*Ünnepi Kalendárium*” címmel 1977-ben közreadó kétkötetes műből megismerhetjük a legfontosabb tudnivalókat Szent Márton életével, tevékenységével és annak változatosan sokrétű emlékeivel kapcsolatban, hivatkozva nehezen hozzáférhető, régi kódexekben található legendák, énekek szövegére is. (II. kötet 453–472)

MAGYAR ZOLTÁN, a Néprajzi Kutatóintézet munkatársának „Szent Márton, Pannónia védőszentje” címmel 2008-ban megjelent, színes és fekete-fehér képekkel gazdagon illusztrált monografikus munkája gyakran hivatkozik Bálint Sándor megállapításaira, azokat rendszerezi, további adatokkal és főleg művészettörténeti vonatkozásokkal kiegészíti, s ez ugyancsak jó forrásul szolgált Szent Mártonról szóló szerény összeállításunkhoz.

A Jegyzetek nem közlik a hivatkozott lexikonok címét és kötetszámait, sem pedig Bálint Sándor Szent Mártonról szóló leírásában szereplő nagyszámú adat lelőhelyének konkrét oldalszámát.

IVÁN KÁPOLNAI – TAMÁS SZÁVAI

SAINT MARTIN OF PANNONIA AND HIS CULT IN THE CARPATHIAN-BASIN

Present paper discusses the cult of Saint Martin of Tours – born in Savaria, Pannonia – in the Carpathian Basin. It lists and introduces all the churches and settlements which are named after Saint Martin. Artefacts, such as altarpieces, paintings and sculptures presenting the life of Saint Martin are also described. The study outlines the folk customs which are related to Saint Martin in different regions of Hungary. Finally, present day representations of the cult of Saint Martin are introduced, such as publications, exhibitions and pilgrim trips.

GLESZER NORBERT – ZIMA ANDRÁS

VÁLTOZATLANSÁG A VÁLTOZÁSBAN

A két világháború közötti budapesti zsidó csoportok önképe a megváltozott
kárpat-medencei határok függvényében*

*„Van ország, melyet mérföldeken keresztül hegyek
és erdők öveznek, úgy hogy nem lehet belőle kijutni,
csak kapukon át. Ilyen például Magyarország.”*

(bJoma 11a, Rashi-kommentár)

Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy az első világháborút követően megváltozott határok miként jelentek meg a magyarországi zsidó sajtó diskurzusaiban. *Ezek a határok milyen tényleges és tudati határokat jelentettek? A közösségek mindennapi gyakorlatában hogyan jelentek meg a politikai határok? Miként alkalmazkodtak a határokról szóló magyarországi diskurzustól, kulturális emlékezethez és szimbolikus politikához? Ennek keretében milyen jelképekkel, képzetekkel éltek, ezek miként épültek rá a dualizmus kori önmeghatározás reprezentációira? A vizsgált téma a határokról szól társadalmi diskurzust egy kevésbé kutatott megvilágításba helyezi: egy konkrét felekezeten belül vizsgálja az új határok intézményi és szimbolikus hatását.¹ A tanulmányban vizsgált időszak az új határok 1920-as megvonásától a megvalósult revízió „pillanatáig” terjed. Írásunk a visszacsatolt területeken kialakuló új struktúrával és ennek a revíziós diskurzusra gyakorolt belső hatásával nem foglalkozik.²*

* A cikk a SZTE-BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék OTKA pályázata (68325) és az OR-ZSE-MTA Zsidó Kultúrakutató Csoport (TKI 237/2007) keretében végzett kutatások eredményeiből született. Angol nyelvű előadásként Unchangingness in change The changed self-image of Budapest Jewish groups in the interwar years as a function of the changed borders in the Carpathian Basin címen elhangzott a Ethnographic Atlases Regions, Borders, Interferences 16th Conference of the SIEF's International Ethnocartography Network keretében Szegeden 2009. szeptember 14-én, magyar nyelven pedig az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemnek a Magyar Tudomány Ünnepe 2009 rendezvénysorozat keretében Isaias Berlin (100) – Zsidóság – Európa címet viselő doktorandus konferencián 2009. november 9-én.

1 A trianoni békediktátum körül kirajzolódó társadalmi diskurzus és kultusz felől ugyan a történeti munkák érintették a kultusz és vallás kapcsolatát, vö. SAJTI 2004, 132., ZEIDLER 2002, 14, 18. ez azonban nem tekinthető a diskurzus felekezeti adaptációját tárgyaló vizsgálatnak.

2 Ez egyrészt meghaladná egy tanulmány terjedelmi keretét, másrészt a különböző zsidó intézményi stratégiák azonos forráscsoportok hiányában nem követhetők nyomon ebben az időszakban.

Tanulmányunkban a sajtót mint modern jelenséget vizsgáljuk. Sarah Abrevaya Stein szerint a sajtó egyszerre volt a változás manifesztálódása és mechanizmusa a modernkori zsidóság köreiben.³ Az *orthodoxia*, a *neológia* és a *cionista* mozgalom fővárosi lapja nagyon eltérő képet nyújt a felvetett kérdésekről. Ez a modernitáshoz és nemzet-eszméhez való viszonyulásából ered.⁴ A neológ *Egyenlőség*⁵ című lap és a cionista *Zsidó Szemle*⁶ egyaránt *tudatosan modernizálónak* tekinthető. A vallási hagyományokat a modern kategóriák függvényében értelmezi újra. A nemzeteszme viszont választóvonal közöttük: a *neológia* a pusztán felekezetként az uralkodó nemzeteszmehez igazodik, míg a *cionista* mozgalom a lojalitás megtartásával saját zsidó nemzeteszmet ápol. Az *orthodoxia* különböző formái és a *chászidizmus* a *tradicionalitásra törekvő stratégiát* képez. Értelmezési keretül a vallási hagyomány, autoritás és legitimitás szolgál. Megjele-nítőjük a vizsgált korszakban a *Zsidó Újság* és az *Orthodox Zsidó Újság*.⁷ Ezek mind fővárosi réteglapok, amelyek egyrészt középosztálybeli problémákat, másrészt többnyire intézményi stratégiákat jelenítenek meg.

HATÁROK ÉS SZIMBOLIKUS POLITIKA

A magyar társadalmat a két világháború között áthatotta a határok kérdése. Nem volt olyan politikai erő az országban, mely ne helyezett volna hangsúlyt a területi revízió kérdésére. Ugyanakkor a politikai eliten túl az egész magyar társadalmat meghatározta a békeszerződéssel kapcsolatban a kollektív, nemzeti veszteség érzése. Ez azonban inkább csak hangulat volt, mint cselekvés.⁸

3 STEIN 2004, 16.

4 Lásd GLESZER – ZIMA 2009a.

5 Az *Egyenlőség* – Társadalmi hetilap (1882–1938) Bogdányi Mór (1854–1923), majd Szabolcsi Miksa (1857–1915), valamint fia, Szabolcsi Lajos (1890–1943) szerkesztésében jelent meg. Az általa megjelent vélemény számos kérdésben nem köthető szorosan a Pesti Izraelita Hitközséghez, sokkal inkább a lap körül kirajzolódó fővárosi neológ kör stratégiáit tükrözi.

6 A cionista sajtó indulásának a Dövény Lajos (1880–1914) által szerkesztett budapesti *Zsidó Néplap* – Társadalmi és szépirodalmi hetilap (1904–1905) tekinthető. A Magyarországi Cionista Szervezet lapját 1910-től eredezteti, amelyet Bató Lajos, Beregi Benjámin, Hammerschlag Oszkár, Lukács Leo, Richtmann Mózes és Schönfeld József szerkesztett 1911-től *Zsidó Szemle* címmel. 1919-ben *Jövők* – *Zsidó társadalmi hetilap* néven, 1920 és 1938 között pedig ismét *Zsidó Szemle* – *Zsidó hetilap*ként jelent meg. Az *Egyenlőség*ből kiszakadt fiatal neológok Patai József által képviselt köréhez tartozó – itt nem vizsgált – *Múlt és Jövő* – Irodalmi, művészeti, társadalmi és kritikai folyóirat (1911–1944) kulturcionista, majd cionista irányvonalat képviselt.

7 Az *Orthodox* (Központi) Iroda fővárosi modernizálódó elitjének nézeteit 1891 és 1906 között magyar nyelven Weisz Dániel (Viador, ?–1907), az *Orthodox Iroda* titkára által szerkesztett *Zsidó Híradó* – *Orthodox zsidó felekezeti és társadalmi hetilap*, 1914-ben Reiner Ignác szerkesztésében a rövid életű *Hitör* – *Felekezeti, társadalmi és szépirodalmi hetilap*, az *orthodox zsidó érdekek védelmére* c. periodika, majd a belényesi gáon, Reb Áser fia, Groszberg Lipót (1869–1926), illetve halála után fia, Groszberg Jenő (1894–1982) szerkesztésében 1925. október 16-ától megjelent *Zsidó Újság* „A magyar orthodox zsidóság hetilapja”, ezt követően pedig 1939. jan. 20-tól az *Orthodox Zsidó Újság* egyházi és hitbuzgalmi lap fogalmazta meg 1944. március 19-éig.

8 ZEIDLER 2001, 160–161.

A korszak ideológiai, történeti kulcsfogalmait szintén áthatotta a határok kérdése. Zeidler Miklós a köztudat és a közgondolkodás szerves részét képező verbális vagy képi toposzok, közhelyek felől közelít a határok társadalmi és politikai kérdésének kultusz jellegű megnyilvánulásaihoz. Ilyen toposznak tekinti a *keresztény, nemzeti, ellenforradalmi* vagy *irredenta* jelzőt, amelyek a „politikai rendszer s részben a korszak öndefiníciói voltak”.⁹

Zeidler vizsgálatának kultusz-koncepciója élesen elkülöníti a politikai és történeti kultuszokat a vallások kultuszaitól. Az előbbiek természetes sorsának látja a kiüresedést, ebből eredően egyrészt az individualizálódást, heterogenizálódást és erodálódást, másrészt a külsődlegessé, felületessé válást és gyors összeomlást. Okát a politikai és történeti kultusz lényegéből fakadónak vélt felületességben, egyetemességben és mesterséges leegyszerűsítésekben látja, mivel „a kapcsolat elvész egyfelől az elv és a személyiség, másfelől az elv és a valóság között.”¹⁰ Nézete szerint ebben az is közre játszik, hogy a „vallások és kultuszaik (...) tartósabbak, hiszen kiindulópontjuk eleve mitikus és misztikus, a történeti hagyomány viszont a továbbörökítés során hosszabb távon rendszerint új és új tartalmakkal bővül, folyamatosan »korszerűsödik« – mintegy aktuális üzenetet kap és távol kerül az alapját képező eseménytől.”¹¹

A vallás és kultusz kapcsolata ebben a problematizálásban inkább párhuzamként jelenik meg. Zeidler elismeri, hogy „az új jelképek a már jól ismert bibliai történetek és szimbólumok segítségével könnyebben beágyazódhattak a köztudatba”, valamint „az 1848/49-es szabadságharc motívumai között találtak olyanokat, amelyeknek az új irredenta jelképeket meg lehetett feleltetni”¹². A jelenség értelmezésében azonban a „jóhiszemű blaszfémia” és az eredeti jelentés „kontextuson kívüli” degradálódásának gondolata jelenik meg: Gillo Dorfles szavait idézve Zeidler elemzése a kultuszt a „hamis mítoszteremtés és hamis ritualitás”¹³ köntösébe öltözteti.

A vallási kultuszok és szimbolizációk történeti/politikai kultuszokkal és szimbolizációkkal való merev szembeállításánál célszerűbb az elemzés keretét a két jelenség összefonódásának kérdésére építeni. Ennek két kulcsfogalmává a *nemzetvallás* (civil religion), valamint a *szimbólumok multivokalitása* és egységesítő ereje tehető.

A magyar *nemzetvallás* fogalom Hankiss Elemér révén az amerikai szakirodalom *civil religion* fogalmának európai, közép-európai kontextusba ágyazásából ered.¹⁴ Robert N. Bellah a civil vallás fogalmát *Rousseau*-tól eredezteti, miszerint minden társadalomnak szüksége van egy tisztán civil hitre. *Bellah*-nál a civil vallás nem más, mint a vallás

9 ZEIDLER 2002, 9.

10 ZEIDLER 2002, 10.

11 Uo.

12 Lásd ZEIDLER 2001, 177.

13 Uo.

14 Hankiss Elemér a nemzetvallást egy 1985-ben megjelent tanulmányának tette címéül és tárgyául. Lásd HANKISS 1991. Zeidler elemzése Hankiss egy korábbi, 1983-as – a „nemzetiségek elnyomása” miatti századfordulós büntudatról szóló – írásából merít, amely a magyar Himnusz és a passió közötti párhuzamokat emeli ki, a reformkori megújulás szimbolikus eszközeként a büntudatot tekintve. HANKISS 1983, 350. Zeidler kultuszt bemutató későbbi könyve szintén ennél az 1983-as párhuzamnál marad, de a nemzetvallás vagy az Assmann-i kulturális emlékezet ASSMANN 1999., OLICK – ROBBINS 1999, 22–24., GYÁNI 2000., BARNA 2000. fogalmát nem építi be elemzésébe. Lásd ZEIDLER 2001, 163. és ZEIDLER 2002, 14.

helyébe lépő modern alternatíva, amelyet a modern társadalom tölt meg tartalommal. A civil vallás vallásos hitek, jelképek és rítusok összessége. Ezek transzcendens dimenzióba helyeződnek és történelmi tapasztalatban gyökereznek. Funkciója szerint legitimál, integrál és megoszt. A nemzeti történelem jelentőségtelnek nyilvánított, kiragadott eseményeire alapoz. Ezeket értelmezi (át) a mindenkori jelen törekvéseinek függvényében, s önti normatív keretbe.¹⁵

A nemzetvallást Gerő András a szimbolikus politika keretében értelmezi. A *szimbolikus politika* a „*reálpolitika*” (érdekpolitika, hatalompolitika, gazdaságpolitika, társadalompolitika stb.) meglévő hatalmi konstellációval szembeni alternatív történelmet, a „*reálpolitikai*” hatalmi interpretációval szemben spirituális hatalmat képezhet.¹⁶

A 19. században megjelenő nemzeteszme és a nemzeti hagyományok keretében a szimbolikus politika részeként feltűnő nemzetvallás – a társadalom tisztán szekuláris civil vallása – abban az értelemben immanens vallás, hogy az adott népcsoport saját történetét, múltját, jelenét vagy jövőjét teszi a hit tárgyává vagy forrásává, ami által az evilágit szakralizálja, s ily módon hozza létre a vallási strukturális mintákat követő szekuláris vallást.¹⁷ Funkciója a modernizálódó társadalom rendi, vallási és testületi törésvonalainak áthidalása, felülírása volt. A nemzetvallás mint jelenség a kulturális emlékezet közegébe ágyazódik,¹⁸ működését ennek sajátosságai határozták meg. Rítusai pedig a rendi és vallási ünnepben gyökereztek, nyelvezetként a Szentírás és a liturgia általánosan ismert fogalmai szolgáltak.¹⁹

Gerő András nézete szerint a szimbolikus politika funkcióját tekintve a Horthy-korszakban a fedőkultúra szerepét töltötte be.²⁰ A „tényleges viszonyokat elfedő” kultusszá vált abban az értelemben, hogy a „trianoni béke után létrejött a független Magyarország, a magyar nemzetállam, de ez az ország csak halvány visszfénye volt annak, amiben a nemzetvallás megszületett. Következésképpen (...) minden gesztusában egy olyan »realitást« sugallt, ami már nem létezett. Immár más szempontból, de megint szétvált a szimbolikus és az úgynevezett »reálpolitika« (...) a két háború között a spirituális realitás a hivatalosság része lett, csakhogy a magyar állam nem az volt, aminek látni szerették volna. A szimbolikus politika lett hatalompolitikai realitás, miközben a nemzetközi hatalompolitikai realitás ezt szimbolikussá tette.”²¹

A hatalmi és a szimbolikus politikát egyaránt meghatározta az ország területvesztése. A határ a mindennapi valóságnak ugyanúgy részét képezte, mint a szimbolikus politikának, azaz a nemzetvallás kultuszainak. A határ személyes, családi, egzisztenciális, intézményi, felekezeti és nemzeti kötődések közé ékelődött mindkét oldalon.²² Kezelen-dő valósággá vált, és új strukturákat hozott létre. A közösségi emlékezetnek pedig tudatos oktatás- és szimbolikus politikai program keretében meghatározó részévé vált.²³

15 Vö. FURSETH-REPSTAD 2006, 103–106., HASE 2001, 53–64., SCHEIDER 1987, 83–215.

16 GERŐ 2004, 7.

17 GERŐ 2004, 32.

18 ASSMANN 1999.

19 GERŐ 2004, 18, 20–21.

20 GERŐ 2004, 297.

21 GERŐ 2004, 292.

22 A déli határrész példáján más területekre is kitekintve lásd SAJTI 2004, 143–148.

23 ZEIDLER 2002, 70–72., ROMSICS 2005, 180–182., SAJTI 2004, 132.

A határok kérdéséhez kötődő kultuszok így sokkal inkább a nemzetvallás adott történeti, társadalmi és politikai kontextusban való manifesztálódásának tekintendők.²⁴ Jelképeikben, rítusaikban, értelmezéseikben ráépülnek a korábbi szimbolikus politikai értelmezésekre,²⁵ beépítve azokat vagy szembehelyezkedve velük.

A kultuszok, szimbólumok jelentése nem csupán történetiségében változhat. A szimbólumok és rítusok *multivokalitása*, valamint a jelentések többértelműsége²⁶ a különböző csoportok (és egyének) értelmezéseinek kialakítására és integrálására is lehetőséget biztosít.²⁷ Ennek jegyében az adott kultuszt az egyes csoportok saját diskurzusaihoz igazíthatják, saját képükre formálhatják, partikuláris többlettartalmakat adhatnak hozzá.

A korszak politikai diskurzusa azonban határozottan elválasztott egymástól két fogalmat: a *revizionizmust* és az *irredentizmust*. Revizionistának mondták azt, aki a trianoni békeszerződés felülvizsgálatát békés eszközökkel kívánta elérni, irredentának pedig azt, aki az erőszakos eszközöktől sem riadt volna vissza.²⁸

A korszak politikai diskurzusainak fővonalaiban másik két fontos fogalom: az *asszimilatív* és az *etnicista nemzetkonceptió*. Amíg az előbbi a dualizmust jellemezte, és a nemzethez tartozás kritériumait az elsajátítható kultúrában szabta meg, addig az utóbbi a Horthy-korszakban a beleszületés mentén vonta meg a határokat.²⁹

Az izraelita felekezeti sajtó is egyértelmű különbséget tett a revizionizmus és az irredentizmus között. A revizionizmust a zsidó sajtó – irányzattól függően eltérő módon – támogatta, viszont a szélsőséges irredentákat az antiszemitákkal azonosította. A nemzetkonceptió fővonalának változásánál már sokkal árnyaltabb a zsidóságon belüli irányzatok válasza.

Az első világháborút követő területcsökkenés következtében megváltozott az irányzatok egymáshoz viszonyított aránya. Az *orthodoxia* nemcsak arányában, de befolyá-

24 Zeidler az irredenta kultusz társadalmi meghatározottságait inkább szociálpszichológizáló keretek között kísérli meg értelmezni. Lásd ZEIDLER 2001, 188–189.

25 A monarchia elitjének és emlékezetének periferizálódását lásd ROMSICS 2004.

26 A domináns szimbólumok egyszerre mondanak és tesznek valamit, sűrítettek, sok különböző jelenségnek adnak egy közös kifejezést; eltérő jelenségeket egyesítenek, különböző emberek hasonlóságérzetét kelthetik, szolidaritásukat fejezhetik ki általuk, valamint a jelentések ideológiai és érzelmi polarizálódását hozzák magukkal. TURNER 1975, 55–56. Magyar nyelvű elméleti összefoglalását lásd ERIKSEN 2006, 277–278.

27 TURNER 1975, 22.

28 A bethleni elkülönítés fogalomtörténetét Zeidler Miklós is végigköveti. Az 1945 utáni („leleplező”) történetírási diskurzusok nem tettek különbséget a két fogalom között, az elitelés, a megbélyegzés és a Horthy-rendszer bírálataként használták. A hatvanas évektől kibontakozó „feltárási” történetírás továbbra is a két fogalmat azonos értelemben alkalmazta. Fogalmi gyökerét tekintve Zeidler az *irredentizmust* olyan politikai törekvésnek tekinti, amely az idegen uralom alatt álló nemzeti területek visszaszerzését célozza. „Az irányzat módszereiben lehet békés vagy erőszakos, célkitűzéseiben viszont mindig erősen voluntarista, hiszen a »visszaszerzendő« lakosságot és területet ingatag – általában a régmúltba forduló, sokszor mítikus – érvek alapján önkényesen jelöli meg.” ZEIDLER 2002, 12. A *revizionizmus* egy adott nemzetközi szerződés újratárgyalását kívánja elérni, békés eszközökkel, a diplomácia és a nemzetközi jog révén, ezért a kompromisszumkészség és a jogi megközelítés jellemzi. A két világháború közötti magyar külpolitika hivatalos szinten revizionista volt, propagandájában viszont élt az irredentizmus szólamaival. ZEIDLER 2002, 11–12.

29 Vö. KÖVÉR 2003., GYÁNI 1997.

sában is jelentősen csökkent.³⁰ A domináns helyzetbe került *kongresszusi* zsidóságot nemzeti-vallási stratégiája szempontjából – amit világháború idején és utána is következetesen képviselt – a legnagyobb kihívás a *cionizmus* felől érte. Ezért a *neológ* sajtó, az antiszemita jelenségek mellett, a leghatározottabban a *cionista* irányzattal szemben lépett fel, azzal vádolva őket, hogy az általuk propagált „zsidó nacionalizmus” az új kurzus antiszemitáinak szolgál érvel.

A miniszter saját nemzetiség faji elmélete támogatására bőséges idézeteket olvasott fel Simon Lajos nevű ügyvéd – ügyvéd kérem nem rabbi, mint ahogy a miniszter mondotta – *cionista* irányzatú művéből. A *cionizmus*, amelyről harminc évvel ezelőtt még senki sem tudott, amely a mai napig is a magyar zsidóság elenyésző töredéke, utóbb kifejezese-dett alakjában tudvalevőleg arra az álláspontra helyezkedett, hogy a zsidóságnak itt a mi országunkban is külön nemzetiségi létre és igényekre kell berendezkednie.³¹

Az *Egyenlőség* a *cionista* mozgalmat támadva, legitimációt keresve sok esetben a már veszélyes ellenfélnek nem tekintett *orthodoxiára* illetve annak sajtójára hivatkozott.³²

TUDATOSAN MODERNIZÁLÓ STRATÉGIÁK ÉS A HATÁROK

Az első világháború után a magyar véleményformáló elit zsidósággal kapcsolatos nemzeti stratégiája megváltozott. A korábbi asszimilatív nemzetkonceptiót az etnicista stratégia váltotta fel. A nemzetkonceptió megváltozását az 1920:XXV. tc-n keresztül lehet a legjobban szemléltetni. A *numerus clausus* néven ismert törvény a felsőoktatásba való bejutást szabályozta az adott nemzetiség vagy népfaj számarányának megfelelően. A törvényt a jogalkotó a korábbi magyar nemzetfelfogással ellentétben – mely a magyarországi zsidóságot a magyar nemzet részének tekintette – a zsidókra is alkalmazni szánta. „A nemzetgyűlés eldöntötte, hogy faj vagyunk...”³³ értékelte a zsidósággal kapcsolatos új hivatalos álláspontot az *Egyenlőség* a törvény megszavazásakor.

A kongresszusi zsidó elit, az 1920-ra kialakult új helyzetet a háború következményének tekintette és ideiglenesnek gondolta. Abban reménykedtek, ha a rendkívüli idők elmúlnak, akkor visszaállnak a háború előtti állapotok.

Őszintén bevallom, hogy a hazánkban most uralmon lévő kurzust efemer jelenségnek tartom, a háború egyik utórezgésének. Rendkívüli események idézték elő, hogy Magyarországon ez a helyzet előállhatott.³⁴

Az ideiglenesség reményéből kiindulva a *neológ* elit a 19. században kialakított intézményi stratégiát változatlanul hagyta, és továbbra is a magyar nemzeti keretek között határozta meg magát. A magyar zsidók a magyar nemzet és magyar állam iránti állandó és megtörhetetlen hűségének az *Egyenlőség* többször hangot adott.

30 FROJIMOVICS 2008, 226–227.

31 Mezei Ernő, A *cionista* lecke *Egyenlőség* 1920. máj. 8./ 9–10.

32 Az erdélyi orthodoxia élet-halál harca a *cionizmussal* *Egyenlőség* 1921. júl. 30./ 4–5. 6.

33 Elvégeztetett... *Egyenlőség* 1920. szept. 25./ 1.

34 Sándor Pál, A *numerus clausus* után *Egyenlőség* 1920. dec. 4./ 2–3.

A magyar államnak jó és hű polgárai, a magyar nemzetnek becsületes és hazafiasan gondolkodó fiai voltunk eddig mindig, akarunk és fogunk minden körülmények között a jövőben is maradni. Magyarságunkat nem engedjük elvenni. Drága és szent ez nekünk és a mi magyar nemzeti lelkiismeretünk épp oly sérthetetlen előttünk, mint zsidó vallásos lelkiismeretünk.³⁵

Ezt fejezi ki a halotti kegyeletadásban továbbélő Turul-szimbolika, amelyet szemléletesen tükröz Róna Józsefnek a Pesti Izraelita Hitközség megbízásából tervezte alkotása, dr. Adler Illés sajtóban is közölt síremléke,³⁶ valamint az egyenlőségnek a szétszakított országot ábrázoló rövid életű illusztrált rovatfejléce is.³⁷

A *neológ* zsidóság a trianoni békediktátum feletti nemzeti fájdalommal azonosult. Viszont a területi revízió kérdését ennek a szegregációs törvénynek az eltörlésével kapcsolta össze: „igazságot Magyarországnak és igazságot a magyar zsidóknak”³⁸ – írta az Egyenlőség 1933-ban. A magyar zsidóság nemzethűségét bizonyítandó az Egyenlőség az új határok által elszakított nemzetrészek magyar önazonosságának megőrzésében játszott helyi zsidók szerepét emelte ki. Számos cikk jelent meg a lapban a határokon túli magyar zsidóról, akit az új hatalom a magyarság melletti kiállásáért büntet.

Vérzik a szívünk, ha azokra a mártír zsidó testvéreinkre gondolunk, akik a megszállott területeken, ezer sanyargatás és önfeláldozás árán, hűséges szívvel vallják magukat magyarnak. A vértanúságukra eddig is fájó szívvel néztünk át, de tele voltunk hittel, hogy eljön az az idő, mikor a magyarsággal együtt szeretettel és hálával fogjuk őket a szívünkhöz szorítani.³⁹

Sérelmezték viszont, hogy miközben a béketárgyalásokon illetve a nemzetközi viszonylatban általában az elcsatolt területek magyar zsidóit – a magyar népesség arányát növelendő – a magyar politikai elit magyarként tartja számon,⁴⁰ addig Magyarországon a zsidókat kitaszították a magyar nemzet közösségéből.⁴¹

Tehát 1920 elején Neuillyben a zsidók nem is zsidók voltak, hanem magyarok. Tehát kilenc hónappal ezelőtt a zsidók még kiváló írókat, tudósokat művészeket adtak a magyarságnak (...) az egész művelt világgal szemben tehát úgy állította oda Ön [értsd Teleki Pál – Z. A.] a magyarországi zsidóságot, mint a történelmi magyar nemzet szerves részét (...) Hogyan lehet az – fogják Öntől kérdezni azok a diplomaták, akiket egész tudományos arzenállal igyekezett meggyőzni a magyar zsidók nemzeti tudományos, irodalmi és művészeti érdemeiről, magyarságukról, fajmentességükről, csupán felekezeti különállásukról, – hogy ezek a zsidók most egyszerűen ’nemzetiség’-nek deklaráltnak egy törvényben, amely a ’zsidó nemzetiségnek’ az ország lakosságához való arányban engedi meg csupán az egyetemekre való bejutást?⁴²

35 Mi történéjk a magyarországi zsidókkal? *Egyenlőség* 1920. júl. 31./ 3.

36 Hirek – Dr. Adler Illés síremléke. *Egyenlőség* 1927. jún. 18./ 19.

37 Zsidó élet vidéken *Egyenlőség* 1937. jan./ 14. – 1937. jan. 28./ 8.

38 Felekezet és politika *Egyenlőség* 1933. febr./ 11. 4–6.

39 Spira Teréz kassai börtönben *Egyenlőség* 1920. okt. 9. 1–2.

40 Vö. A külföldi olvasóknak szánt revíziós propagandaalbumok angol nyelvű változatával LÉGRÁDY 1931, 128–131.

41 Mit mondott rólunk Teleki Pál Párisban? *Egyenlőség* 1920. okt. 23./ 1–2.

42 Molnár Jenő, Trianontól – a numerus claususig *Egyenlőség* 1920. november 13./ 6–7.

A Horthy-korszak Magyarországához való lojalitás mellett a trianoni országvesztés és az antiszemita jelenségek ellenpéldájaként jelent meg a neológ sajtóban a dualista Magyarország képe. Ez a nosztalgia a dinasztia és az elpusztult Monarchia iránti sóvárgásban nyilvánult meg. Ebben az összefüggésben szerepelt a régi Magyarország, a dinasztia és a hozzá hűséges magyar zsidó.⁴³

...a legnagyobb hálával kell gondolnunk az öreg József főhercegre, akinek élete és működése amily áldást hozó volt hazánkra, éppúgy nemes szabadelvű, emberszerető gondolkodásával mindig támasza, védője volt a magyar zsidóknak. A zsidók megbecsülése egyik legszebb dísz volt a nagy nádor házában és ez a szép tradíció ékesíti azóta mindig utódainak a lelkét is.⁴⁴

Gyakran érte az a vád a zsidókat, hogy a világháború idején kibújtak a katonai szolgálat alól. Ezért, hogy bizonyítsa a magyar zsidók nemzethűségét, apologetikus szándékkal az Egyenlőség rendszeresen mutatott be zsidó háborús hősokeket a Magyar Zsidó Hadiarchívumból⁴⁵, illetve mutatott be korabeli háborús helyszíni beszámolókat a zsidó katonák önfeláldozásáról, és hősie helytállásáról.

Zsidó katonák százával jöttek-mentek a frontról sebesülve, s mentek a frontra. Lesoványodva jöttek a kórházba, hogy újból erőt gyűjtve – visszamenjenek a frontra. Zsidó tisztek csak sebesülve jöttek a frontról – egy-kettőt ezrede küldött hátra lerongyolódva, lefogyva, akarata ellenére.⁴⁶

A keresztény kurzus antiszemita közbeszédének ellenpéldájaként a neológ sajtó, a korszakban mindvégig, az olasz fasizmust állította. Az Egyenlőség az olasz fasizmust olyan nemzeti, jobboldali mozgalomnak mutatta be, amely a zsidókat is integrálja, és megbecsült helyet biztosít számukra.⁴⁷ Ebben az összefüggésben mutatta be az Egyenlőség 1926-ban Emerico Fried (Fried Imre) Magyarországról elszármazott, de újra Magyarországon dolgozó olasz zsidó „délgyümölcs importeur-t”, aki a Budapesti Olasz Fascio titkára volt. A vele készült interjúban próbálta a lap bemutatni a magyarországi és az olasz zsidók helyzete közötti különbséget.

43 IV. Károly és a magyar zsidók Mit jelentett nekünk IV. Károly kora? *Egyenlőség* 1922. ápr. 8./ 7.; A Habsburgok és a zsidóság. „A Habsburgok sohasem voltak antiszemita és a legitimizmus nem ismer zsidókérdést” – mondják Wolff ezredes és Wiesner titkos tanácsos, a sajtóhadiszállás egykori főnöke; *Egyenlőség* 1933. febr. 18./ 1–2. Két zsidó emlék Apponyi Albertről. Uo. /5.

44 Dr. Léderer Sándor, József nádor és családja *Egyenlőség* 1920. szept. 11./ 7–9.

45 Magyar Zsidó katonák a világháborúban *Egyenlőség* 1920. máj. 8./ 5–6. – 1920. máj. 22./ 8–9. – 1920. máj. 29./ 6–7. stb.

46 Szántó Manó, dr., Egy zsidó ezredorvos naplójából *Egyenlőség* 1920. ápr. 24./ 10.

47 A teljesség igénye nélkül: A fascista kormány egy zsidót nevezett ki a legfelelősebb királyi törvényszék elnökévé *Egyenlőség* 1926. márc. 20./ 3.; Dr. Munkácsi Ernő, A római rabbik *Egyenlőség* 1935. febr. 2./ 5.; Dr. Hevesi Simon, vezető főrabbi, Római utam. Kihallgatásom a pápánál és Mussolininál *Egyenlőség* 1935. jan. 19./ 1–2.; Az olasz hadsereg a felekezetek és fajok békéjét hozza a meghódított Abesszinába *Egyenlőség* 1936. máj. 7./ 1–2.; Mussolini és a vallásszabadság *Egyenlőség* 1936. máj. 29./ 8.; Az olasz király a koronarend lovagjává nevezett ki egy volt magyar zsidó diákot *Egyenlőség* 1936. jún. 4./ 4.; Olasz propaganda-plakát az üldözött zsidókhoz *Egyenlőség* 1936. júl. 16./ 9.; Munkácsi Ernő, A modern olasz zsidóság vezére: Angelo di Nola tábornok Budapesten *Egyenlőség* 1936. szept. 3./5.; Köszönöm, Duce! *Egyenlőség* 1936. szept. 3./ 11.; Mussolini rám néz: köszönt és int felém szeretettel... *Egyenlőség*

Az olasz fascio egyáltalán nem zsidóellenes. A fascizmus Olaszországban olasz sajátosság, nemzeti alakulat, amelynek egyetlen pontjában sincs benne, hogy a zsidókat bármi módon elnyomja. (...) ...az olasz fascio nincsen tekintettel a vallásra. Olaszországban ma a hivatalos körökben számos zsidó vallású embert találhatunk, Olaszországban vannak zsidó miniszterek és tábornokok és általában igen előkelő pozíciókat foglalnak el a fascista államban.⁴⁸

A „keresztény-nemzeti kurzus” időszakában a magyarországi zsidókat azzal gyanúsították, hogy a Tanácsköztársaság idején kollektíven a kommünnel tartottak, illetve a kommunizmust a zsidósággal azonosították. Ez ellen védekezésül az Egyenlőség igyekezett bemutatni a Tanácsköztársaság zsidó áldozatait⁴⁹, és elhatárolódni a kommunizmus ideológiájától. Hogy bizonyítsák az új rendszer iránti hűségüket az Egyenlőség rendszeresen bemutatott olyan zsidókat, akik a kommünnel szemben az ellenforradalmi oldalon álltak. 1920. decemberében az Egyenlőség dr. Fürst Sándor udvari tanácsost – aki korábban „elkötelezettségéért és hűségéért” megkapta a Ferenc József rendet – ellenforradalmi tevékenységét méltatta és mint a kommunizmus áldozatát mutatta be.

A kommün alatt, május 2-án, mint ellenforradalmárt halálra ítélték, elmenekült, így tudott megszabadulni. A kommunizmus bukása után az akkori zavaros viszonyok között, amiatt üldözték, mert azonosította magát a zsidó érdekekkel, kijelentette, hogy azért harcol, hogy a zsidóságnak elismerést és becsületet szerezzen. Emiatt rengeteg kellemetlensége támadt, úgyhogy a katonai parancsnok vette védelmébe, aki kijelentette, hogy mint ellenforradalmár a zsidóság érdekeit úgy szolgálta, hogy általános tiszteletet és közbecsülést vívott ki magának a város közönségénél valláskülönbség nélkül és aki bármely város társadalmának díszére válik.⁵⁰

A cionista mozgalom, mely a korábban a zsidó társadalmon belül periférikus közösség volt, a világháborút követően jelentősen növelte befolyását. Ez egyrészt köszönhető volt a mozgalom kétségtelen sikereinek Palesztinában, másrészt a háborút követő magyarországi antiszemita jelenségeknek. A cionista sajtó a neológ azonosulás helyett a megértést, illetve a zsidó sors és a magyar sors közötti hasonlóságot hangsúlyozta. A cionista kronológia a második Szentély lerombolásától (i.e. 70-től) számolja a zsidó nemzeti állam megszűntét és a száműzetés kezdetét. Így tehát – hangsúlyozza a *Zsidó Szemle* – a zsidók kétezer év óta revizionisták. Ezért van remény a magyarok számára is.

A nemzet, az ország egysége minden egyes magyar állampolgár szívében továbbra is élni fog és ez a sok millió szívben élő Magyarország végre is fel fog támadni. A zsidó történelem és a zsidó nép kétezer éves gólusza bennünket nagyon is meggyőzött fentiek igazságáról. Amikor mi, mint ennek az országnak komoly munkában és őszinte érzelmekben

1936. nov. 5./ 3–4.; Az olasz kormány cáfolata: Olaszországban nem lehet antiszemizmus és fajgyűlölet! *Egyenlőség* 1936. nov. 26./ 1–2.; A fasiszta hős aki két temetőben nyugszik *Egyenlőség* 1937. febr. 18. /2.; Itália nem felejt el a zsidók érdemeit *Egyenlőség* 1937. ápr. 15. /4.; Hódolat III. Viktor Emánuelnek *Egyenlőség* 1937. máj. 20./ 1–2.

48 A budapesti olasz fascio titkára, Fried Imre: zsidó hittestvérünk *Egyenlőség* 1926. ápr. 10/ 3.

49 Újabb adatok a kommün idejéből *Egyenlőség* 1920. jún. 12./ 2.

50 Zsidó ellenforradalmár *Egyenlőség* 1920. dec. 4./ 14.

becsületes polgárai, a legszilárdabb hittel és meggyőződéssel hirdetjük, hogy a magyar nemzetnek nincs oka gyászra és kétségbeesésre, a lemondásra, mi ezen meggyőződésünket a magyar és a zsidó nép történelméből merítjük. A zsidó nép igazát, az ősi zsidó földhöz való jogát 2000 esztendő sem tudta elévíteni.⁵¹

...a magyar nemzet nem hal meg, de élni fog! A cionista hymnus reményt keltő soraival mondjuk: 'Od lo ovda tikvatenu': Nem veszítjük el reményünket!⁵²

A numerus clausus törvény megszületésekor a Zsidó Szemle keserűen bár, de a saját álláspontját látta beigazolódni. A magyar nemzetstratégia megváltozásával pedig az „asszimiláns” zsidó, tehát a neológ stratégia csődjére mutattak rá, és okolták a kongresszusi elitet, hogy mereven, sőt ellenségesen utasították el még a zsidó nemzetiség létezését is. A cionisták szerint azonban a zsidó nemzeti gondolat elterjedésének nem külső törvény által, nem kényszerből kell fakadnia.

A lényegen azonban ez mit sem változtat, mert úgy a népfaj, mint a nemzetiség fogalma szakítást jelent a felekezeti platformmal s most már törvény szerint sincsenek izraelita vallású magyarok. Hogy pedig a zsidó nemzetiséget, mint becsületsértést lehetett nálunk alkalmazni, ennek kizárólagos okai az asszimiláns zsidóság azon rétegei és főleg a hazai zsidóság hivatalosa vezetői, akik akkor is csökönyös ellenállást és félelmet tanúsítottak a zsidó nemzeti gondolattal szemben, midőn ez diadalmasan meghódította a világnak úgyszólván az egész zsidóságot. (...) a zsidó nemzeti gondolatnak azon az úton kell Magyarországon zsidóságán is diadalmaskodnia, mint a világ zsidóságán: a zsidó szíveken keresztül.⁵³

A cionista és a neológ stratégia közötti fontos ütközőpont a határon túli zsidó közösségek kérdése volt. Ezeken a területeken a cionisták zsidó nemzeti szerveződéseket hoztak létre. A cionisták már 1918-ban azzal érveltek, hogy a nemzetiségi, később elcsatolt területeken, a zsidók az ottani többségi társadalomba fognak integrálódni. Ennek a magyar szempontból kedvezőtlen helyzetnek a kialakulását úgy lehetne megakadályozni, hogy ha a zsidók saját nemzetiségi szerveződéseket hoznának létre, így nem növelnék a magyarokkal szemben álló nemzetiségek számát.

Nemzetiségi területeken a zsidók nagy része, különösen a vallási formákat be nem tartó intelligensebb rétege – mondjuk ki egész nyíltan – pár év alatt teljesen asszimilálódik környezetéhez s így elveszett a magyarság részére. A történelmi idők sora hozza magával, hogy a kormány ezt belátva semlegesítse a zsidókat, mert csak így maradhatnak az egész állam területén a magyar népnek bajtársai. Ez a neutralizálás csak úgy lehetséges, ha a kormány elrendeli a magyarországi zsidóságnak nemzeti szervezését s így az új rend értelmében felruházza őket a nemzeti kisebbségek jogaival az oktatás, közigazgatás, politikai képviselés terén.⁵⁴

51 Dr. Schönfeld József: A nemzet élni fog. *Zsidó Szemle* 1920. máj. 14./ 1.

52 Uo.

53 Dr. s.l., Tehát zsidó nemzetiség *Zsidó Szemle* 1920. okt. 8./ 3-4.

54 A Magyarországi Cionista Szervezet Intéző Bizottsága: A Magyar Nemzeti Tanácshoz *Zsidó Szemle* 1918. nov. 8./ 6-7.

Ez a törekvés később az impériumváltás után az utódállamok kormányzatainál talált támogatásra. Az utódállamok vezetésének a célja az volt, hogy korábban a magyarok közé sorolt zsidó tömegek leválasztásával csökkentsék a magyarok számarányát az elcsatolt területeken. A neológ elit viszont attól tartott, hogy a cionisták nemzeti aspirációi, a zsidó csoportstratégiák között differenciálni nem tudó magyar közvélemény körében tovább rontja a zsidók megítélését.

A TRADICIONALITÁSRA TÖREKVŐ STRATÉGIÁK ÉS HATÁROK

Az *orthodoxia* értelmezési kerete teljesen eltért a *neológiától* és a *cionista* mozgalmától. A lap országos *orthodox* zsidó kérdésekkel foglalkozott, elsősorban mégis a budapesti *orthodox* középosztály szemléletét tükrözte. A határok hatása közvetlenül már a lap újraindulásában megjelent. A *jüdisch-deutsch* olvasótábor az utódállamokhoz került. A lap emiatt hamar magyar nyelvre váltott.⁵⁵

A határok és a magyar szimbolikus politika megjelenítése csak az *orthodoxia* időszemléletén keresztül érthető meg. Nem a hagyományokat kívánta a modern jelenségekhez igazítani. A modern jelenségeket illesztette a hagyomány láncolatába. Ezek közül is csak azokat, amelyek összeegyeztethetőek voltak a vallási hagyománnyal.⁵⁶ A városi *orthodoxia* egyik lehetséges irányaként a német *neoorthodoxiát* tekintve, nézeteit adaptálva Groszberg Lipótra, az elhunyt szerkesztőre vonatkozóan a fia ezt ekképpen fogalmazta meg.

Amikor boldogult édes Apám a ZSIDÓ UJSÁG céljairól beszélt mindig ezek a midrási elvek lebegtek szeme előtt: a régi *orthodoxia* talajából új *orthodox* tipust kell létesíteni, amely „égi és földi” dolgokat egyesít magában a vallástörvény alapján, oly nemzedéket, amelyet a hithűség, a Semá vezet, oly zsidókat, akik biznak Ciónnak a Mindenható kegyelméből eredő felragyogásában.⁵⁷

A sajtó programjaként politikamentességet⁵⁸ és hitéleti reneszánszt hirdetett.⁵⁹

55 A korábban megjelenő magyar nyelvű Zsidó Híradóra az Orthodox Központi Iroda a külvilágnak szóló, orthodox érdekeket védelmező lapként tekintettek. Miért kell orthodox zsidó hetilap *Zsidó Ujság* 1926. aug. 6./ 8–9. Az Allgemeine Jüdische Zeitung „Héberbetűs német lap kiadását, az elszakított országrészek folytán rentábilisnak nem találván 1925 őszén megindította a Zsidó Ujságot.” – írta Groszberg Jenő a lap új szerkesztője elhunyt atyjára emlékezve. Groszberg Jenő, Atyám élete. *Zsidó Ujság* 1926. nov. 12./ 2. Az unoka Slomo Groszberg (Budapest – Bné Brák) értelmezésében az ezredfordulón ugyanez: „Boldogult nagyapám (...) 1919-ben, miután Magyarországot feldarabolták, és a jiddist köznap nyelvként beszélő északkeleti és erdélyi zsidóság az elcsatolt területeken maradt, a megmaradt országrészen a Jüdische Zeitungnak nem volt többé létjogosultsága, így néhány évig nem foglalkozott újságírással. (...) Orthodox újságra azonban a trianoni Magyarországon is szükség volt, ezért 1925-ben elhatározta egy magyar nyelvű hetilap kiadását”. BACSKAI 2004, 15–16.

56 Ennek módja az orthodox intézményrendszeren belül a határ mindkét oldalán irányzatonként nagyon eltért. A szabadidő és testkultusz, a hagyományhoz való viszony, valamint a vallási szocializáció tekintetében lásd GLESZER 2008; GLESZER – ZIMA 2009b.

57 Groszberg Jenő, A megdicsőült nyomdokain. A Zsidó Ujság gyásza és célkitűzése. *Zsidó Ujság* 1926. nov. 12./ 1.

58 Hírek – Machziké-Hadasz Budapestén. *Zsidó Ujság* 1925. okt. 23./ 10., A Machziké Hádász közgyűlése után. *Zsidó Ujság* 1926. jan. 8./ 7., Löffler Henrik, a budapesti orthodox hitközség főtítkára, Politika-

Mi zsidók állami életünk elvesztése óta saját nemzeti politikát nem folytathatunk, nekünk a diaszpórában csak egy politikánk lehet, szent tanunk és azokat védőgátként övező hagyományaink művelési politikája.⁶⁰

Magyarországra erkölcsi süllyedésben lévő társadalomként tekintettek a hitbuzgalom cikkírói. A vallásosság elmélyítésével ezt az erkölcsi romlást kellett az orthodox izraelita hitfelekezeten kívül tartani. Az erkölcsi értékek csökkenése...

...a világháború befejeztével mindenütt előállott, amelyet helyes irányítással a jövőre nézve okvetlen meg kellene gátolni, ha a rég bevált társadalmi erényeket, szokásokat és felfogásokat ismét érvényre juttatni óhajtjuk.⁶¹ – írta a lap.

A zsidóság magyar társadalomból való kiszorítására, egzisztenciájának romlására – talmudi értelmezéseket követve – a neológ és cionista szekularizálódásért kirótt isteni büntetesként tekintettek.⁶² A határok kérdése ebben a kontextusban vetődött fel.

A modernitás szekuláris világa és kibontakozó tömegtársadalma a „külvilág árvízveszedelmének sodra”-ként jelent meg. Az ezt alapul vevő *orthodox* program összhangban állt a korszak vallás- és neveléspolitikája szabta keretekkel egyaránt.⁶³

„A kiméletlen pénzhajsza, a romboló élvezetvágy, a tagadásra, kételkedésre és léhaságra beállított életfelfogás, a materializmus a zsidóság ősi falait egyre ostromolja. Szükség van a gátak megerősítésére.”⁶⁴ – szólt a hitbuzgalom programja.

A hitbuzgalom egyfelől a külvilág modern szekuláris tendenciái ellen védőgátak emelését szorgalmazta. Ezek egyben határok is voltak, az orthodoxia befelé fordulásának külvilágtól védelmet nyújtó határai.⁶⁵

A magyar állam költségvetésében igen tekintélyes összeg van beállítva tudósoknak, tudósjelölteknek és tehetségeknek ösztöndíjakkal való ellátása céljára. (...) Nem arra gondolkunk, hogy a sok száz név között még a numerus clausus arányában sem fordul elő zsidó. (...) Az állam hatalmas eszközeivel nem versenyezhetünk és így gyermekeinket csak *belsőleg*, lelkiileg edzhetjük meg a küzdelemre (...) A zsidó vallás erőforrásából kell merítenünk

mentes hitközségek. *Zsidó Újság* 1926. júl. 30./ 1., Politikamentes hitközségek. *Zsidó Újság* 1926. aug. 6./ 3., Dr. Székely Albert Zemplénnvármegye tb. főügyésze, Sátoraljaujhely, Politikamentes hitközség és önérzetes zsidóság. *Zsidó Újság* 1926. nov. 19./ 1.; Dinó d' malchuszó dinó *Orthodox Zsidó Újság* 1940. szept. 1./ 5.; Nem politizálunk!... *Orthodox Zsidó Újság* 1940. nov. 22./ 3.

59 Az orth. reneszánsz jegyében – A budapesti Machziké Hádász feltámasztása. *Zsidó Újság* 1925. dec. 18./1., Az orthodoxia Magyarországon – Óbudai Freudiger Ábrahám nyilatkozata *Zsidó Újság* 1927. jan. 7./ 6.

60 Üdvözölve légy, Kárpátalja! *Orthodox Zsidó Újság* 1939. márc. 20./ 1.

61 Ifjúságunk címére – Háromheti refleksiók. *Zsidó Újság* 1926. júl. 9./ 8–9.

62 A „Machziké Hadosz” intő szava *Zsidó Újság* 1932. aug. 9./ 8. Vö. Slomo Zalman Ehrenreich (1863–1944) szilágysomlyói főrabbi beszédeivel. FROJIMOVICS 2008, 320–332.

63 A kormányzó a vallásos életéről *Zsidó Újság* 1928. máj. 11./ 3.; *Zsidó Újság* 1928. okt. 26./ 1. A diák-tüntetések hetében. Vö. ROMSICS 2005, 180–181.

64 Árvízvédelem és gátépítés – Reflexiók a budapesti „Machzike Hádász” felélesztéséhez. *Zsidó Újság* 1926. jan. 1./ 1.

65 Klein Márkus, a budapesti orth. hitközség tanügyi elöljárója és a Saszchevra elnöke, Ne döntsük le a Nagyjaink emelte gátakat! *Zsidó Újság* 1928. okt. 19. /2–3.

gyermekünk acélfürdőjét. És azt, amit minden orthodox tud, hogy a Tórához és a tradíciókhoz való hűség legjobban segíti át az embert az élet nehézségein, azt tudomásul kell vennie minden neológ zsidónak is...⁶⁶ – írta az összzsidóságban gondolkodó cikk.

Ugyanezek a határok viszont másfelől éppen nyitást jelentettek az új és modern jelenségek felhasználása felé. Az új eszközök bevonását a modern tendenciák mellett az országhatárok és a társadalmi csoportok közötti határok változásával indokolták meg. Ennek szellemében a sajtó egyik vezércikke ekképp fogalmazott Dina, Jákob lányának történetére utalva:

A háború nagy eltolódást jelent különösen az ifjúság lelkében. (...) „Amig hozzátartozói a bész-hamidrosban⁶⁷ ültek, ő [értsd Dina – G.N.] elvegyült a külvilágban.” – E megjegyzés vonatkozik az orthodoxia nagy rétegére is, amelyet már nem lehet kizárólag a bész-hamidrosból kormányozni.⁶⁸

Az országhatárok változása a dualizmus idején kiépített orthodox intézményrendszert szabdalta széjjel. A jelentős orthodox és chászid közösségek, valamint a fontos Talmud-iskolák az utódállamokhoz kerültek.⁶⁹ A társadalmon belüli határvonalak eltolódását pedig a fővonalbeli magyar nemzetkoncepció megváltozása jelentette. Ezt a numerus claususnál, az utódállamokból itt rekedt zsidók állampolgárságának a kérdésénél és az idegenrazziák értékelésénél hamar tudatosították az újságolvasókban.⁷⁰

A válasz az orthodoxia hitközségekre való visszavonulása és a vallási élet elmélyítése volt.

Az orthodoxiának egész életprogramját fejezi ki a régi ige: „Baj bachadorechó, chavi chim’at regá... – vonulj be szobáidba, várd be, amíg elvonul a vihar.”⁷¹ Éppen ezért igen nagy szükségünk van a mai időben az olyan egyesülésre (...) amely célul tűzte ki a belső

66 Ösztöndíjak hullása idején. *Zsidó Ujság* 1929. júl. 12./ 1.

67 A tanházban

68 Árvizveszedelem és gátépítés. – Reflexiók a budapesti „Machzike Hádász” felélesztéséhez. *Zsidó Ujság* 1926. jan. 1./ 1.

69 Schik Mór (Wien), Magyar és orthodox Trianon – Illetékes köreink különös figyelmébe. *Zsidó Ujság* 1927. aug. 5./ 5.

70 Ébredők és Choszidok. *Zsidó Ujság* 1926. júl. 16./ 5–6.; A razzia és a szeretet szelleme *Zsidó Ujság* 1927. aug. 19./ 1–2.; Dr. Grossmann Frigyes, Milyen állampolgárok vagyunk *Zsidó Ujság* 1927. szept. 9./ 4–5.; Schik Mór, (Wien), Numerus Klausus és az orthodoxia. *Zsidó Ujság* 1927. júl. 22./ 5.; Hírek – »A Numerus klausus és az orthodoxia« című... *Zsidó Ujság* 1927. aug. 5./ 11.; Numerusz klausus, cionizmus, statuszkvó-szervezkedés – Az orth. központi iroda alelnökének nyilatkozata *Zsidó Ujság* 1927. nov. 25./ 1.; Előbb zsidó, azután magyar *Zsidó Ujság* 1927. dec. 9./ 9.; Hírek – Az idegenrazzia. *Zsidó Ujság* 1927. okt. 28./ 10–11.; Hírek – Svábok és zsidók *Zsidó Ujság* 1928. április 4./ 15.; Dr. Reiner Imre, az Orthodox Központi Iroda jogtanácsosa, Hajnali razzia Budapesten *Zsidó Ujság* 1937. nov. 12./ 1–2.; Egyenlő elbánást még a razziában is! *Zsidó Ujság* 1937. nov. 12./ 4.; „Nem vagyok kapható zsidó-ellenes ténykedésre”, mondta Széll József belügyminiszter a képviselőházban a razzia tárgyában elhangzott interpelláció után Kornitzer Bélának, a „Zsidó Ujság” munkatársának *Zsidó Ujság* 1937. nov. 19./ 3.; Ki a magyar állampolgár? Válaszok. Közl: Dr. Reiner Imre, az orthodox Központi Iroda jogtanácsosa *Zsidó Ujság* 1937. dec. 3./ 4.; Hol vannak a „galiciánerek”? *Zsidó Ujság* 1937. dec. 3./ 9.; Vált-suk ki illetőségi bizonyítványainkat Irta: Dr. Reiner Imre, az Orthodox Központi Iroda jogtanácsosa *Zsidó Ujság* 1937. dec. 17./ 1.

71 A Talmudi idézet helye *bSzanhedrin* 105b.

orthodox élet intenzivitását és a vallástörvénynek érvényre juttatását olyan területen, ahol esetleg mellőznék.⁷² – írták a Machzike Hadoszról.

Az antiszemitizmusra adott válaszstratégiával összhangban ugyanakkor itt is megjelent az apologetika: a múltbéli pozitív ellenpéldák felmutatása⁷³, az első világháború hősi halottainak kultusza⁷⁴, vallási alapokra helyezett kommunizmusellenesség, ateizmusellenesség és vallási liberalizmusellenesség,⁷⁵ valamint az utódállamokbeli orthodox zsidóság magyarhűségének hangsúlyozása.⁷⁶

A határok egy-egy nagyobb chászid zárandoklat idejére nyíltak meg,⁷⁷ a sajtó pedig külön rovatokban foglalkozott a határon túli orthodox hitközségek életével.⁷⁸ A határokhöz való orthodox viszonyulást jól tükrözte a sajtó 1927-es sátoraljaújhelyi zárandoklatról szóló híre: „Az évfordulóra több ezren zárandokoltak Újhelybe ugy Magyarországból mint a megszállott területről.”⁷⁹ „A trianoni határok nem voltak képesek a régi

72 A „Machziké Hadosz” ügyében. *Zsidó Ujság* 1934. márc. 19./ 3.

73 Hírek – Ferencz József emlékünnepe. *Zsidó Ujság* 1926. dec. 10./ 10.; Zsidó legendák I. Ferencz Józsefről. *Zsidó Ujság* 1930. aug. 29./ 4–5.; Csermely Gyula, Szukajsz Levélnek... *Orthodox Zsidó Ujság* 1941. okt. 17./ 6.; I. Ferenc József és az orthodoxia. *Orthodox Zsidó Ujság* 1941. nov. 20./ 5; Korein Dezső, Visszaemlékezés a nagy uralkodóra. *Orthodox Zsidó Ujság* 1941. dec. 20./ 6.; Gabel Sándor: I. Ferenc József Nagyváradon. *Orthodox Zsidó Ujság* 1942. jan. 10./ 3; A régi jó világból... – Héber költemény Ferenc József könyvtárában. *Orthodox Zsidó Ujság* 1942. jan. 20./ 4. Ez a nemzetvallás jelentősebb kultuszaihoz is kapcsolódott: Rituális kosztot kaptak 1848-ban a zsidó katonák. *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. máj. 20./ 11; Kossuth Lajos az antiszemitizmus ellen. *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. márc. 10./ 1; Történelmi reminiscenciák. *Orthodox Zsidó Ujság* 1941. nov. 1./ 5.; Hírek – Egy Rákóczi-epizód. *Orthodox Zsidó Ujság* 1941. nov. 1./ 6.

74 A teljesség igénye nélkül: Hírek – Hősök emlékezete *Zsidó Ujság* 1927. dec. 9./ 11.; Rosenbaum Gyula (Kisvárdai), Hősök napjára *Zsidó Ujság* 1928. május 18./ 8.

75 Harc a vallási destrukció ellen. *Zsidó Ujság* 1926. február 19./ 5–6. Hírek – A szovjet zsidó áldozata. *Zsidó Ujság* 1927. jún. 24./ 11.; Mit tanult a parasztvezér Szovjetországból? *Zsidó Ujság* 1927. júl. 1./ 6.; Hírek – Kommunisták és antiszemita. *Zsidó Ujság* 1927. szeptember 9./ 12.; Furcsa esetek Szovjet-Oroszországból *Zsidó Ujság* 1928. ápr. 4./ 17.; Hercegprimás és a kántor *Zsidó Ujság* 1928. jún. 1./ 5.; Hírek – Kadis-vásár Szovjetországból *Zsidó Ujság* 1929. jan. 11./ 12.; A zsidók ujabbkori történetéből *Zsidó Ujság* 1929. febr. 1./ 4–5.; Az orosz pokolból *Zsidó Ujság* 1930. jan. 31./ 4–5.; Az orosz gólusz *Zsidó Ujság* 1930. febr. 28./ 4.; Az orosz szerencsétlenség – Tömeges tóra-elégetések? *Zsidó Ujság* 1930. márc. 7./ 2.; A felekezetközi békéről *Zsidó Ujság* 1930. jún. 27./ 1.; Hírek – Kommunisták a 'brisz mило' ellen *Zsidó Ujság* 1931. márc. 20./ 11.; Hírek – A zsidó szív nem tagadja meg magát. *Zsidó Ujság* 1931. ápr. 1./ 15.

76 Zsidóverések Kolozsvár uccáin *Zsidó Ujság* 1927. jún. 5./ 4–5.; A szlovenszko zsidó loyaltása. *Zsidó Ujság* 1927. szept. 16./ 1.; Hírek – Hősi halált halt katonai „szökevények” *Zsidó Ujság* 1928. okt. 12./ 11.; Hírek – Segítség egy hazátlan zsidó gyermekein *Zsidó Ujság* 1928. szept. 28./ 11.; Trianon miatt a toloncházban *Zsidó Ujság* 1928. nov. 16./ 9.; A mártír temetése. *Zsidó Ujság* 1931. ápr. 17./ 8–9. Hírek – Egy fiatal nagyrabbi Budapesten. *Zsidó Ujság* 1933. aug. 25./ 11.

77 Bodrogkeresztúr: Hírek – Jahrzeit Bodrogkeresztúron. *Zsidó Ujság* 1926. ápr. 16./ 8.; *Liszka*: Csendőrok a Jahrzeiton *Zsidó Ujság* 1926. aug. 20./ 6.; *Újhely*: Hírek – Újhelyi Jahrzeit és a cseh határ *Zsidó Ujság* 1927. júl. 22./ 10.; Hírek – Az újhelyi Jahrzeit *Zsidó Ujság* 1928. jún. 13., 10.; Hírek – Reb Jajlis שרייטש és az újhelyi Jahrzeit *Zsidó Ujság* 1929. aug. 2./ 11.; *Szatmárnémeti*: Teitelbaum nagykarolyi főrabbi február 27-én ünnepélyesen elfoglalta a szatmári rabbiszéket. *Zsidó Ujság* 1934. márc. 1./ 3.

78 A vizsgált időszakban a sajtó külön rovatokban közölte a „szlovenszkói”, „erdélyi” és „jugoszláviai” zsidóság híreit, amelyhez fontosabb hitközségi események idején egy-egy település híresszeállítását társult.

79 Hírek – Jahrzeit-ok *Zsidó Ujság* 1927. aug. 12./ 9.

szeretetet és kegyeletet megszüntetni. Ezren és ezren jöttek éppúgy mint a régi Nagy-Magyarország idején.”⁸⁰

A szimbolikus politika és a Trianon-diskurzus a hitbuzgalom vallási keretének rendelődjött alá. Ettől legszembetűnőbben a kiskunhalasi – orthodox rabbikörökben szokatlannak számító doktori címet viselő – dr. Dohány József főrabbi tért el az első világháborús hősök – irredenta kultusz elemeit is beépítő – emlékművének avatóbeszédében Horthy Miklós és József főherceg jelenlétében. A főrabbi – a T’nách eseményeit a zsidó időszemlélet párhuzamba állításaival élve⁸¹ – a népétől el nem forduló Örökkévalónak és a Szentély körül teremtetett világnak képét állítja párhuzamba a nemzetvallás világháborús hőskultuszával és Trianonhoz kötődő szimbolikájával.⁸²

„Rád tekintek, látom, mint véredben hanykolódsz, szólok hozzád Ezeiellel: véred éltesen, véred fog éltetni.”⁸³ (...) a vérvesztett, elalélt haza anyatestébe még görcsösebben kapaszkodj gyermek.⁸⁴ És akkor a nemzet testén ejtett legmélyebb seb: leütött fejünk, a Kárpátok orma, leszakított kezünk: Erdély bércei, lankás Nyugat-Magyarország, lefűrészelt végtagunk: a Bácska, kiszáradt könny szemünk: az Adria, nem egyéb féregmászásnál, mit a lángvér fakasztott sarjadás mihamarabb behegeszt. (...) Válgatok hangok seregévé, hirdetve, hogy vér, nyelv, differenciált magasságunk örök; mert az Úr, a Mester is örök, úgy annak alkotása is az. Hogy az Igazság pallosára szurja majd a bennünket tipró Igazságtalanságot, hogy telve I-tenfélelemmel, hazaszeretettel az Úr neve vésődjék mindannyiunkba s válna e haza szentéllé (...) Akkor nem sirfedele lesz [a hősi halottak emlékműve – G.N.] egy sirbadólt világnak, hanem talapzata egy virulóbb Magyarországnak.”⁸⁵

A szónoklat az irredenta kultusz ország-csonkítás megjelenítésével és az elszakított területek allegorikus megszemélyesítésének szimbolikájával élt.⁸⁶ A háborús emlékmű

80 Ébredők és Choszidok – Saját tudósítónktól – Ha-Lévy *Zsidó Ujság* 1926. júl. 16./ 5–6.

81 RÉKAI 2000, 71.

82 A magyar nemzetvallás Hankiss Elemér értelmezésében inkább bibliai motívumokból, mintsem összefüggő történetekből építkezik. Ilyennek tekinti a választott nép, a szertett népét büntető Isten, a kereszténység/ Nyugat védőbástyája és a védőszent-kultusz motívumát. Emlékműveken Hankiss a Trianonhoz kötődő nemzetvallás elemzésének alapjait is lerakja majd másfél évtizeddel Zeidler Miklós előtt. HANKISS 1991, 70–89.

83 *Ezék.* 16:6.

84 A vér és áldozat egyiptomi kivonulásban megjelenő szimbolikájával élt a főrabbi. A vér első említése az újszülöttről utal, míg a másik kétszeri említés az egyiptomi kiváltásra/ megváltásra. Az utóbbiak közül az első a brit milára, a körülméletésre vonatkozik – csak az a férfi ehetett a pészách-áldozatból, aki körül volt metélve *2Móz.* 12:41–51. –, a második említés pedig a pészách-áldozat vérére. A midrás szerint az Örökkévaló a két vérrel kapcsolatos micva érdemében váltotta ki népét Egyiptomból. Azért adta ezt a két parancsolatot, hogy ne legyen a megváltás ingyen, ajándék. Lásd *Mechilta* parasat Bo. Ezt vonatkoztatja a főrabbi a háborús hősök véráldozatára, amelyet az emlékmű jelenít meg. Hasonló, de keresztény megváltás-szimbolika az irredenta kultuszt is jellemezte. Az egyiptomi kivonulás ugyanakkor Bellah szerint az amerikai civil vallásnak is szerves részévé vált. Idézi HANKISS 1991, 66–68. Ebben az esetben az amerikai nemzet keletkezésével való párhuzamba állítás révén vált az alaptörténet részévé. HANKISS 1991, 69.

85 Dr. Dohány József főrabbi, Emlékbeszéd. K. k. Halas r. t. város által emelt hősök emléksobrának leleplezésénél főmértőságu Horthy Miklós kormányzó és József kir. herceg jelenlétében K.-K. Halas főterén. *Zsidó Ujság* 1926. jún. 25./ 2–3.

86 Párhuzamait lásd a Szabadság téri irredenta szoboregyüttes (1921), majd az országházszó (1928) példáján. ZEIDLER 2009, 199–207.

pedig a társadalom allegóriájává vált, amelyet – a főrabbi értelmezésében – a legkülönbébb etnikumú, vallási és társadalmi helyzetű állampolgárokat egyesítő erő kovácsol eggyé.

Az Úr áldjon meg, őrizzen meg szemlélőid közönyétől, az Úr sugárolja feléd az arcát, legyen hozzád kegyes, hogy tüzet fogó szivekre találj és vinné dicsvágyatokba a szeretet izzó békemagvát, hogy mint eme ünnepen, államfő, hadsereg, polgárok egybeolvadva, hozzád tapadjanak, hatalmas szírtté magasulva, csucsodra Turul röppenjen s a végeken tulkiáltsa: Gyermekeim, jertek szárnyaim alá, megvédelek, mert erős nagy vagyok!⁸⁷

A főrabbi ezen áldása a neológ zsidóság Kohn Sámuel révén kidolgozott 19. századi közös magyar-zsidó honfoglalás és együttélés szimbolikáját⁸⁸ aktualizálta az irredenta kultusz dualizmusban gyökerező Turul-szimbolikájához kapcsolódva. Hasonló – bár az orthodox hagyományokhoz közelebb álló – áldás olvasható a sajtó címlapján a rendszert legitimáló 1940-es kormányzói évforduló alkalmából is.

Mennyei Atyánk! Világ Ura, aki a nemzetek és fejedelmek sorsát végtelen bölcsességében szeretettel intézed: oltalmazd és védelmezd meg a mi Főméltóságu Kormányzó Urunkat! Áraszd Reá áldásod gazdag malasztját! (...) és engedd megérnie a régi, a boldog Nagymagyarország fényének dicsőséges felragyogását.⁸⁹

Az országos orthodox képviselőség 1929. júniusában tartott ülésén – Harstein Lajos ügyvezető alelnök kezdeményezésére – kimondta a magyarországi orthodox zsidóság csatlakozási szándékát a revíziós ligához. A sajtó a hazafiasság jeleként értelmezett határozat szövegét is közreadta:

A magyarországi autonom orthodox izraelita hitfelekezet országos képviselősege, mint a magyar orthodox zsidóság törvényes képviselője: 1929. június hó 26-iki ülésében örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy ünnepélyesen kinyilatkoztassa a magyar revíziós gondolat mielőbbi győzedelmében való rendíthetetlen hitét. Az ideig-óráig elnyomott igazság fényessége immár szemlátomást megvilágosítja az emléket és szánandóan megcsonkított hazánk sorsa iránt lassan-lassan visszahódítja az idegen szívek rokonszenvét és jóakarátát is. A Mindenható különös kegyelméből: már nekünk megadatott látni, hogy utban van [az] igazság. Az ennek győzelme érdekében való hathatós közreműködést: minden orthodox magyar zsidó legszentebb kötelességének és legboldogabb feladatának tekinti. Az Országos Képviselőség megbizsa az Orthodox Izraelita Központi Iroda Elnökségét, hogy a Magyar Revíziós Ligához való egyidejű csatlakozásával: a magyar orthodoxiának ezt az ünnepélyes manifesztációját a Liga nagyérdemű Vezetőségének hozza tudomására.⁹⁰

A szélsőséges irredentizmusról azonban az antiszemitizmussal azonos jelenségeként írtak.⁹¹ Ezzel a vallásosságnak Trianon határai fölött is győzedelmeskedő példáit állí-

87 Dr. Dohány József főrabbi, Emlékezés. K. k. Halas r. t. város által emelt hősök emléksobrának leplezésénél főméltóságu Horthy Miklós kormányzó és József kir. herceg jelenlétében K.-K. Halas főterén. *Zsidó Ujság* 1926. jún. 25./ 3.

88 ZIMA 2008, 244–248.

89 Horthy Miklós dicsőséges országglásának 20. évfordulójára *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. márc. 1./ 1.

90 Az országos képviselőség ülése, Csatlakozás a Revíziós Ligához *Zsidó Ujság* 1929. jún. 28./ 4.

91 Trianon és Budaörs *Zsidó Ujság* 1926. jún. 11./ 1.

tották szembe.⁹² Támogatott szimbolikus politika – már az 1929-es határozatot megelőzően is – a revizionizmus volt. A sajtó híradása szerint Csech József főrabbi 1927-ben például a mezőkeresztesi iparosság új székházát és zászlaját avató beszédében – az egységes iparosságot a „felekezeti és faji ellentétek” elítéléseként értelmezve – avatóbeszédét „azon remény kifejezésével fejezte be, hogy hazánk sorsa jobbra forduljon, és az integer Magyarország helyre álljon.”⁹³ Zukor Adolf „amerikai filmkirály” szülőfalujának hitközségében, Ricsén, Lieberman Ármin új főrabbi beiktatásán pedig dr. Osváth Dezső főszolgabíró a bodrogbírói közigazgatás részéről üdvözlő beszédében 1927-ben örömeinek adott hangot azért

„... hogy a főrabbi székfoglaló beszédében legfőbb feladatául az ifjúság valláserkölcsei nevelését tűzte ki, mert a valláserkölcseken benne van a hazaszeretet, amelyre ma megcsonkított és sokat szenvedett hazánknak még nagyobb szüksége van.” Kérte a főrabbit, hogy lángoló hazaszeretet oltson az ifjúságba, mert az ifjúságra vár Nagymagyarország visszaszerzése.⁹⁴

A magyar Trianont intézményi szinten egy orthodox Trianonnal állították párhuzamba.⁹⁵ Blas Herman az orthodox sajtóban a háború utáni orthodox ifjúság problémáit taglalva ezt emelte ki. Trianon

a magyarországi zsidóságot új probléma elé állította és ennek élén elsősorban a *jesiva* kérdés állott. A trianoni határ következtében elvesztettük nagyobb jesiváinkat, a zsidóság eme fundamentumait és mentővárát, a megmaradtak pedig az idők mostohasága következtében a legválóságosabb helyzetbe jutottak.⁹⁶

A magyarországi orthodoxia kisebbségi sorba jutott a zsidóságon belül.⁹⁷ A zsidóságon belüli csoportok arányának változását és a neológ unifikációs törekvéseket szintén a határok és Trianon szimbólumával értelmezte az orthodox sajtó.

A magyar orthodoxiának van egy *belpolitikai* Trianonja is (...) mely okvetlen megköveteli azt, hogy újból megvonjuk a határvonalat (...) amely bennünket, orthodox zsidókat, vallásos tradícióink és tételes törvényeink megtartása érdekében, kell hogy elválasszon, a zsidóság azon részétől, amely szőlőkben él ki magát.⁹⁸

92 Hírek – Az irredentizmus két esete. *Zsidó Ujság* 1927. aug. 26./ 12.; A miniszter mikrofonjának szava. *Zsidó Ujság* 1928. nov. 2./ 1.

93 Bokor Ernő, Zászlószentelés és felekezeti béke *Zsidó Ujság* 1927. máj. 27./ 4.

94 Masmia Jesuo, Rabbiválasztás a filmkirály hitközségében *Zsidó Ujság* 1927. ápr. 8./ 5.

95 Schik Mór (Wien), Magyar és orthodox Trianon – Illetékes köreink különös figyelmébe. *Zsidó Ujság* 1927. aug. 5./ 5.

96 Blas Herman, Tomché Jesivosz *Zsidó Ujság* 1925. okt. 16./ 5.

97 Az első világháború előtt, az 1910-es népszámlálás szerint az ország zsidó lakosságának 51,9%-a tartozott az orthodoxiához. 1920-ban a békekötést követően ez 30,9%-ra csökkent. A korábban elsősorban vidéki, falusi orthodoxiával szemben – annak ellenére, hogy a hitközségi hálózat több mint fele mégis orthodox maradt – megnőtt a városi neológia aránya, meghatározó többséget alkotva. FROJIMOVICS 2008, 226–227.

98 Schik Mór (Wien), Magyar és orthodox Trianon – Illetékes köreink különös figyelmébe. *Zsidó Ujság* 1927. aug. 5./ 5.

A történelmi magyar területek elvesztésével az orthodoxia is fontos vallásos hitközségeket veszített el.⁹⁹ A két veszteség rendeződését egymáshoz kötötték, mindkettőt pedig Magyarország erkölcsi emelkedéséhez, vallásosságának elmélyüléséhez. Az orthodoxia erkölcsileg minden olyan egyházi vagy állami kezdeményezést támogatott, amely konzervatív erkölcsiségre és vallásosságra törekedett, és nem irányult a zsidóság ellen.

Az állami erkölcs diadalával kapcsoljuk össze a zsidó jogegyenlőségnek reményét és követelményét. És e tekintetben sokkal többet várhatunk dr. Serédi Jusztinián hercegprímástól, mint Lucien Wolf-tól. Ő Eminenciája éppen szerdán mondotta a felsőházban: **Magyarországot csak erkölcsi alapon és az erkölcs segítségével lehet ujjiáépíteni.**¹⁰⁰

A vallási keretek között átértelmezett revíziós törekvések közül az orthodox sajtóban jelentős visszhangra Lord Rothermere kezdeményezése talált. Az angol lapmogult – a csehszlovák revízióellenes propagandafigyelést átértelmezve – az orthodox sajtó a magyar ügyért harcoló zsidó származásúként mutatta be, a zsidóellenes szélsőséges irredenta véleményekkel szembehelyezkedve.¹⁰¹ A két világháború közötti közhangulat várakozásteljes helyzetében Lord Rothermere nemzetközi szerepének túlértékelése¹⁰² viszont néhány hónapig az orthodox sajtóra is jellemző volt.

Uj nekünk ez a hang, a háborút követő szomorú idők után, mióta csak a győzők hallatták hangukat. Ha élt is bennünk a remény és a hit, hogy a szűk határok egyszer újból kibővülnek, de amióta ily oldalról és helyről, halljuk a bennünk élő remények életrekeltését, megerősödik bennünk az a tudat, hogy újból találkozik a nemzet törzse, a róla levágott tagokkal és eggyé forr abban a szent érzületben, melyet hazaszeretetnek nevezünk. A magyar zsidóság, amely búban és bánatban egybeforrott a magyar néppel, ennek a felkelő napnak a sugarai felé fordítja gondteljes fejét és ennek melegen egyengeti meggémberedett tagjait. Mert a magyar zsidóság vágya is abban csúcsosodik ki, hogy területileg is egyesüljön, az elszakított országrészek zsidóságával.¹⁰³

A Rothermere-kultusz részeként érkezett küldemények és táviratok sorát gyarapította a balassagyarmati orthodox hitközség üdvözlő távirata is.¹⁰⁴ A Lord Rothermere általa nyújtott segély pedig a szlovénzkói zsidóság lojalitásának kérdését vetette fel.¹⁰⁵ Ugyanennek a segélyakciónak a sajtóvisszhangja ugyanakkor – a kurzus antiszemitizmussával ütköztetve – Lord Rothermere szerepét és tényleges befolyását is átértékelte.¹⁰⁶

99 A területvesztés a rituális étkezést is érintette, a sóbányák elvesztésével az import só kóser volta új közösségi kérdésként jelent meg a sajtó hasábjain. A kartondobozokban forgalomba hozott só rituális szempontból a legkifogástalanabb *Zsidó Ujság* 1927. jan. 28./ 7.

100 Erkölcs és külföldi intervenció *Zsidó Ujság* 1928. márc. 28./ 1.

101 Hírek – Lord Rathermeer *Zsidó Ujság* 1927. júl. 8./ 11.

102 ZEIDLER 2009, 112–126.

103 Schik Mór (Wien), Magyar és orthodox Trianon – Illetékes köreink különös figyelmébe *Zsidó Ujság* 1927. aug. 5./ 5.

104 Hírek – Loyd Rothermere üdvözlése *Zsidó Ujság* 1927. júl. 22./ 12.

105 A Rothermere-akció és az elszakított területek zsidósága. A zsidók is kaphatnak segélyt a lord 100.000 pengős adományából *Zsidó Ujság* 1927. szept. 9./ 2.; A szlovénzkói zsidó lojalitás (Rothermere akció) *Zsidó Ujság* 1927. szept. 16./ 1.

106 Hírek – Rothermere üzenete a felekezeti ellentétekről *Zsidó Ujság* 1927. okt. 28./ 10–11.; A nemes lord és zsidó barátai *Zsidó Ujság* 1927. dec. 9./ 3.

A Szent István kultusz és az augusztus 20-i ünnepek, valamint a Kárpát-medence történeti-gazdasági egységként való megjelenítése és oktatása egyaránt a revizionizmus integritáson alapuló felfogását jelenítették meg.¹⁰⁷ Az orthodox sajtó mindkettőhöz a hagyomány láncolatának keretében kapcsolódott, alakította ki a vallásilag legitim viszonyulást. Ilyen értelemben közöl beszámolót a jeruzsálemi magyar kajle istentiszteletéről az orthodox lap.

A szent ereklyékkel és a magyar nemzeti lobogóval szépen diszitett templomban összegyűltek a magyar Kólél tagjai és megható jelenet volt, amikor *Sonnefeld* rabbi, az ősz patriarcha a konzuli képviselők jelenlétében a nyitott frigyszekrény előtt fohászzkodott a magyar haza és a magyar államfő üdvéért és boldogságáért.¹⁰⁸

A Szent István kultusz fogadtatása mögött meghúzódó elv az állam iránti lojalitás elve volt. Természetesen ehhez a kultuszhoz nem a keresztény értelmezés keretében kapcsolódtak, hanem a koronás fő és a modern államiság iránti vallási tiszteletadás alapján. Jól tükrözi ezt R. Jozsef Chajim Sonnenfeld (1848–1932) főrabbi ünnepi beszéde, aki a modern nemzeti kereteket visszavetítve az államférfi portréját rajzolja meg az orthodox és chászid tagokat toborzó közösségben a magyar nagykövet előtt, burkoltan utalva a magyarországi zsidóság romló társadalmi helyzetére is.

Hálaadó ünnepi i-tiszteletre jöttünk össze a magyar nemzeti ünnep napján, azon a napon, amelytől méltán datálódik a magyar állam megalapítása. Azon a napon, amelyen 930 évvel ezelőtt első István magyar király a történelem egyik legkiválóbb államférfia megkoronáztatott, az államfő, akinek hosszú és áldásos uralma alatt Magyarország az ígért földjét jelentette a különböző vallások és nemzetiségek tagjai számára és a zsidó vallás hívői is tökéletes polgári és vallási szabadságot élveztek.¹⁰⁹

A vallási keretek között értelmezett revíziós integritás-gondolat másik szép példáját képezik azok az olvasói levelek,¹¹⁰ amelyek Magyarország egységét a legtekintélyesebb Talmud-magyarázótól, a Troyes-i RASItól¹¹¹ [Rabbi Slomo Jicchaki (1040–1105)] eredzetetik.

Ha meggondoljuk, hogy Rási életében (élt 1040–1105) a 896-ban alapított Magyarország még alig volt 150 éves s így bizonyára még a kialakulások korát élte, akkor kétszeresen kell csodálnunk, hogy miképpen volt ily pontos tudomása a Franciaországban lakó zsidó tudósnak a Kárpátok nagyszerű határkoszorujáról. S ha még meggondoljuk, hogy főként a Talmud tanulása Rási nélkül lehetetlen, – akkor beláthatjuk, hogy mily félelmetes pro-

107 Vö. ZEIDLER 2009, 220.; ROMSICS 2005, 180–182.

108 Augusztus 20.-i ünnepély a jeruzsálemi magyar Kajlelnál – Sonnenfeld főrabbi héber ünnepi beszéde – *Zsidó Ujság* 1929. aug. 30./ 4.

109 Uo.

110 Dr. Fischer Jakab, Rási mint a magyar integritás gondolatának legelső kifejezője. *Zsidó Ujság* 1926. aug. 6./8.; Újraközzik: Rási és Magyarország *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. aug. 21./ 3.; Stern Emil (Szolyva), A Kárpátoktól Troyesig *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. szept. 1./ 2.

111 A mozaikszó másik gyakori feloldása: **Rabban Sel** Jiszroel – Izrael tanítója vagy **Rabbenu SeJichje** – A mi tanítónk, aki éljen soká!

pagálója és mily hatalmas fegyvere a magyar integritás gondolatának ez a csaknem ezer-
éves Rasi magyarázat.¹¹²

A munkácsi rebbe, R. Chájim Eleázár Spirá (1871–1937) magyarázatában ugyanígy
vallási keretek közé került a nemzetvallás jelensége.

Minden nemzetnek van génusza („szár”) az égből, amely őrzésére van rendelve, és nem
maradhat fenn egy hirtelenül megalakult állam, amelynek nincsen meg az őrangyala; az
ilyen államnak előbb-utóbb alkatrészeire kell felbomlania... – szokta mondani. A félév
előtt bekövetkezett fordulatnál azután már megértette mindenki, hogy mit állapított meg
a cseh rezsim alatt évekkel ezelőtt, a nagy magyarérmű Spira főrabbi z. c. l.¹¹³ és köz-
tudomású, hogy ilyen magyar szellemben nevelte egyetlen gyermekét és annak férjét a je-
lenlegi főrabbit Rabinowitz Baruchot.¹¹⁴

A második világháborús határmódosítások „visszatért nagy hitközségeket” bemuta-
tó eufórikus cikksorozatainak¹¹⁵ orthodox sajtóértelmezése ugyanakkor jól tükrözi,

112 Dr. Fischer Jakab, Rási mint a magyar integritás gondolatának legelső kifejezője *Zsidó Ujság* 1926. aug. 6./8.

113 Igaz emléke legyen áldott!

114 Munkácsi utijegyzetek *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. máj. 10./ 4.

115 *Felvidék*: Felvidéki hitközségek *Zsidó Ujság* 1938. okt. 25./ 2.; Kahan-Frankl Samu, az Orthodox Központi Iroda elnöke, Köszöntés! *Zsidó Ujság* 1938. nov. 4./ 1.; A zsidóság vezetőinek ünnepélyes ülése a felvidék visszacsatolása alkalmából *Zsidó Ujság* 1938. nov. 4./ 2.; Korein Dezső, Husz év szenvedés után *Zsidó Ujság* 1938. nov. 4./ 3.; Áldás és béke *Zsidó Ujság* 1938. nov. 4./ 4.; Üdv a hazatérteknek! *Zsidó Ujság* 1938. nov. 11./ 1.; Közös magyar-lengyel határ *Zsidó Ujság* 1938. nov. 11./ 2.; Hálaadó istentisztelet a hitközségekben *Zsidó Ujság* 1938. nov. 11./ 3.; Ezrével tettek át szlovenszói magyar érmű zsidókat Magyarországra *Zsidó Ujság* 1938. nov. 11./ 4.; A visszatért hitközségek történetéből I. – Dunaszerdahely *Zsidó Ujság* 1938. nov. 25./ 5.; A visszatért Dunaszerdahely történetéből II. *Zsidó Ujság* 1938. dec. 2./ 5.; Levél Ungvárról és Munkácsról *Zsidó Ujság* 1938. dec. 2./ 7.; A Kormányzó ünneplése a visszacsatolt hitközségekben *Zsidó Ujság* 1938. dec. 16./ 5.; A visszatért Dunaszerdahely történetéből III. *Zsidó Ujság* 1938. dec. 16./ 10.; A visszatért Komárom Történetéből. *Zsidó Ujság* 1938. dec. 30./ 7.; A visszatért Komárom történetéből II. *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. jan. 20.; A visszatért Komárom történetéből III. *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. febr. 1./ 10–11.; A visszatért Galánta történetéből. I. *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. febr. 20./ 6.; A visszatért Galánta történetéből. II. *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. márc. 1./ 10.; A visszatért Galánta történetéből. III. *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. márc. 10./ 5.; A visszatért Felvidék történetéből – Ógyalla-Bagota (Héberül közli: Schwarcz Ábrahám rabbi, Vágsellyén.) *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. márc. 20./ 11.; A visszatért Felvidék hitközségeiről – Ungvár I-III. (Héberül közli: Schwarcz Ábrahám rabbi, Vágsellyén.) *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. ápr. 20./ 4. – 1939. máj. 1./ 6. – 1939. máj. 10./ 9.; A visszatért Kassa történetéből. I-III. (Héberül közli: Schwarcz Ábrahám rabbi, Vágsellyén.) *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. júl. 10./ 4. – 1939. júl. 20./ 5. – 1939. aug. 1./ 4.; A visszatért Felvidék történetéből – Vágvecse I-III. *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. aug. 20./ 6. – 1939. szept. 1./ 6. – 1939. szept. 13./ 6.; A Felvidék hazatérésének évfordulójára *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. nov. 2./ 1.

Kárpátalja: Üdvözlöve légy, Kárpátalja! *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. márc. 20./ 1.; A visszatért Huszt történetéből. I-II. (Héberül közli: Schwarcz Ábrahám rabbi, Vágsellyén.) *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. jún. 10./ 7. – 1939. jún. 20./ 4.; Amiről most Munkácsra beszélnek. *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. ápr. 1./ 3. *Erdély*: Erdély hazatéréséhez *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. szept. 10./ 3.; A kolozsvári szózat *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. szept. 20./ 1.; Az erdélyi orthodoxia életéből *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. szept. 20./ 3.; Az erdélyi zsidóság II. – Margita *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. okt. 1./ 6.; Visszatért hitközségek III. *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. okt. 16./ 3.; Erdélyi zsidó hittestvéreink *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. nov. 8./ 1.; Visszatért hitközségek IV. *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. nov. 22./ 3.; A visszatért Nagyvárad *Orthodox Zsidó Ujság* 1941. jan. 1./ 5–6.

hogy a zsidóság társadalmi helyzetét szorosan összekapcsolták a trianoni határok által keletkezett társadalmi feszültségekkel. A trianoni határok felszámolásától a zsidóság békebeli, azaz monarchiabeli jogi és társadalmi állapotainak visszaállítását várták el.¹¹⁶ Orthodox értelemben pedig a revíziótól a tradicionalitásra törekvő vallásosság elmélyülését, és az orthodox intézményrendszer megerősödését remélték.

TANULSÁGOK

A határok módosítása mindhárom zsidó stratégia számára teljesen új helyzetet teremtett. Földrajzi, társadalmi határok módosultak, demográfiai és intézményi változásokat idézve elő. Ezek a változások a neológia esetében az irányzat relatív számarányának növekedésével jártak egy megváltozott nemzetkonceptió közepette, amelyet a sajtó által megjelenített stratégia átmeneti, anomaliaszerű állapotként értelmezett az „aranykor” visszatértének reményében. A neológ önmeghatározás és nemzetkonceptióhoz való viszonyulás a korábbi állapotok védelmét szolgálta. A cionista mozgalom számára a változások a perifériális helyzetből való kilépést, a mozgalom jelentőségének megnövekedését és új az alternatívává válás lehetőségét hozta el, elsősorban a határon túlra került területeken. Az orthodoxia számára a változás számaránybeli csökkenést hozott, a jiddis és jüdisch-deutsch nyelvű közösségek elvesztését idézte elő, a határ pedig a vallási élet áthidalandó realitásává vált. A nemzetkonceptió és a társadalmi határok változását viszonyt – a cionista mozgalomhoz hasonlóan – saját stratégiájának igazolásaként értelmezte.

A határokhoz kötődő magyar szimbolikus politika eltérően csapódott le az egyes stratégiáknál. Ez pedig szorosan összefüggött az egyes csoportok önképével. A jelenség a nemzetvallás tartalmainak megjelenítését célzó szimbólumok multivokalitása felől értelmezhető. A felhasznált jelképek a legkülönbébb tartalmakat egyesítették és alkalmat nyújtottak az eltolódó társadalmi határok által elválasztott legkülönbébb csoportok integrálására. A neológ értelmezés a nemzetvallás Trianonhoz kötődő kultuszát a felekezeti irányzat társadalmi és nemzeten belüli helyzetének változásával állította párhuzamba, a korábbi fővonalbeli nemzetkonceptiót tartva meg. A cionizmus mint disszimilációs stratégia az önálló nemzeteszmét és a többségi nemzet iránti lojalitást hangsúlyozva a jelenségek és kultuszok párhuzamosságát emelte ki. A magyar nemzeteszme törekvéseivel a zsidó nemzeteszme legitim voltát támasztotta alá. Az orthodoxia pedig a korszak „toposzait” a hitbuzgalom elmélyítésének szándékával értelmezte át. Trianon vesztesége és társadalmi válsága a népet büntető/ jutalmazó Örökkévaló hagyományos koncepciójában tűnt fel, a társadalom és az orthodox közösségek számára a *t’suva tevés*, a megtérés alternatíváját kínálta problémakezelési modellként, ami a vallásos életvitelhez és közösségi erkölchöz való visszatérésben testesült meg. A határok kérdése a tradicionális vallásos életvitelű nagy hitközségek újbóli intézményi egységének kérdésévé vált, amelynek általános kihatást tulajdonítottak a tradicionalitásra törekvő zsidóságra

¹¹⁶ Délvidék: Üdvözlégy Délvidék! *Orthodox Zsidó Ujság* 1941. ápr. 24./3.; A délvidéki zsidóság magyarhűsége (Írta: Stern Mózes, a Zentai szefard-orth. hitk. titkára.) *Orthodox Zsidó Ujság* 1941. máj. 10./ 1.

116 Korein Dezső: Trianon felszámolása *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. szept. 10./ 5.

nézve. Ebben az önértelmezésben ez utóbbi válhatott volna a modernitás útjára lépett zsidóság visszatérési közegévé a két világháború közötti magyar társadalomban.

A sajtódiskurzusokat azonban nem lehet pusztán intézményi stratégiáknak tekinteni. Mögöttük az egyéni életutak, elvágott családi és egzisztenciális kötelékek, megtört sorsok, valamint a Magyarországra menekülők társadalmi valósága és konfliktusa húzódott meg, alapot szolgáltatva a határokhöz kötődő jelenségek mindennapi rutinok és értelmezések szintjén való megjelenéshez.

IRODALOM

ASSMANN, JAN

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.

BACSKAI SÁNDOR

2004 *Az első nap. Emlékképek az ortodox zsidóságról*. Budapest, Múlt és Jövő.

BARNA GÁBOR

2000 *Idő és emlékezet* In FEJŐS ZOLTÁN (szerk.): *Közelítések az időhöz*. Tanulmányok. Budapest, Néprajzi Múzeum. (152–171.)

ERIKSEN, THOMAS HYLLAND

2006 *Kis helyek- nagy témák. Bevezetés a szociálintropológiába*. Budapest, Gondolat Kiadó.

FROJIMOVICS KINGA

2008 *Szétszakadt történelem*. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868–1950. Budapest, Balassi Kiadó.

FURSETH, INGER – REPSTAD, PAL

2006 *An Introduction to the Sociology of Religion* Classical and Contemporary Perspectives, Berlington, Ashgate.

GERŐ ANDRÁS

2004 *Képzelt történelem*. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX-XX. századi történetéből. Budapest, Eötvös Kiadó – PolgART Kiadó.

GLESZER NORBERT

2008 *Orthodox Kosher Mass Culture? Food Industry, Hospitality Industry, Children's Holidays and Open-air Baths in the Weekly Paper of Orthodox Jewry in Hungary, 1925–1944*. In *Acta Ethnographica Hungarica* 2008 53 (2) (217–242.)

GLESZER NORBERT – ZIMA ANDRÁS

2009a *Ráció és vallás. Hagyományracionalizálás és tradicionalitásra való törekvés a 20. század első felének magyar nyelvű budapesti zsidó hetilapjaiban*. *Korunk*, III. évf. 7. sz. (2009. július) 89–96.

2009b „A világhosság örök forrása”. *A hagyomány fogalma a zsidó felekezeti oktatás sajátvitáiban a 20. század első felének magyar nyelvű budapesti zsidó hetilapjaiban*. In *Ethnographia* (in print)

GYÁNI GÁBOR

1997 *A középosztály társadalomtörténete a Horthy-korban*. In: *Századok* 1997/6. (1265–1304.)

- 2000 *Kollektív emlékezet és nemzeti identitás*. In Uő.: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, Napvilág Kiadó. (81–94.)
- HANKISS ELEMÉR
- 1983 *Társadalmi csapdák diagnózisok*. Második kiadás. Budapest, Magvető.
- 1991 *Nemzetvallás*. In KOVÁCS ÁKOS (szerk.): *Monumentumok az első világháborúból*. [Első kiadás 1985, Budapest, Népművelési Intézet és a Múcsarnok közös kiadványa] Budapest: Corvina (64–90.)
- HASE, THOMAS
- 2001 *Zivilreligion*. Religionswissenschaftliche Überlegungen zu einem theoretischen Konzept am Beispiel der USA. Würzburg: Ergon Verlag.
- KÖVÉR GYÖRGY
- 2003 *Középrend vagy középosztály(ok). Társadalomteremtő fogalomalkotás Magyarországon a reformkortól az első világháborúig*. In *Századok* 2003 (5) (1119–1168.)
- LÉGRÁDY OTTÓ
- 1931 *Justice for Hungary! The Cruel Errors of Trianon. Third revised edition*. Budapest, Published in Commemoration of the fiftieth Anniversary of the Establishment of the Political Daily "Pesti Hirlap" by Légrády Brothers.
- OLICK, JEFFRY K. – ROBBINS, JOYCE
- 1999 *A társadalmi emlékezet tanulmányozása: a „kollektív emlékezettől” a mnemotechnikus gyakorlat történeti szociológiai vizsgálataig*. In: *Replika* 37 (1999. szeptember) (19–43.)
- RÉKAI MIKLÓS
- 2000 *Az idő a zsidó kultúrában*. In: FEJŐS ZOLTÁN (főszerk.): *A Megfoghatatlan idő*. Tanulmányok. Tabula könyvek 2. Budapest, Néprajzi Múzeum. (70–83.)
- ROMSICS GERGELY
- 2004 *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában*. Budapest, L'Harmattan.
- ROMSICS IGNÁC
- 2005 *Magyarország története a XX. században*. Harmadik, javított és bővített kiadás. Budapest, Osiris.
- A. SAJTI ENIKŐ
- 2004 *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- SCHEIDER, ROLF
- 1987 *Civil Religion. Die religiöse Dimension der politischen Kultur*. Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus.
- STEIN, SARAH ABREYAYA
- 2004 *Making Jews Modern. The Yiddish and Ladino Press in the Russian and Ottoman Empires*. Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press.
- TURNER, VICTOR
- 1975 *Social Dramas and Ritual Metaphors In Dramas, Fields, and Metaphors – Symbolik Action in Human Society*. Ithaca–London, Cornell University Press. (23–59.)
- ZEIDLER MIKLÓS
- 2001 *A revíziós gondolat*. Budapest, Osiris.

2002 *A magyar irredenta kultusz a két világháború között.* REGIO Könyvek. Budapest: Teleki László Alapítvány.

2009 *A revíziós gondolat.* Második, bővített kiadás. Pozsony, Kalligram.

ZIMA ANDRÁS

2008 *Cult or Spirit? Integration Strategies and History of Memory in Jewish Groups in Hungary at the Turn of the 19th–20th Century.* In *Acta Ethnographica Hungarica*, 53 (2) (243–262)

NORBERT GLESZER – ANDRÁS ZIMA

UNCHANGINGNESS IN CHANGE. THE CHANGED SELF-IMAGE OF BUDAPEST JEWISH GROUPS IN THE INTERWAR YEARS AS A FUNCTION OF THE CHANGED BORDERS IN THE CARPATHIAN BASIN

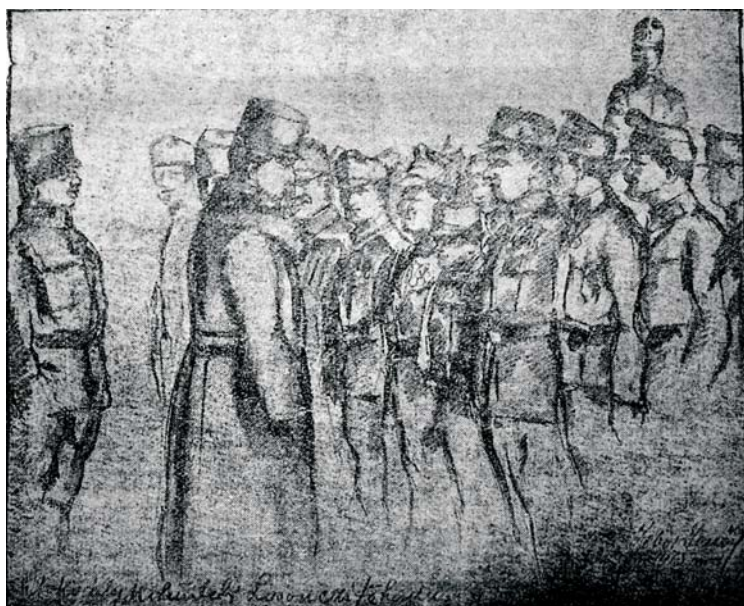
Present study aims at analysing the appearance of the post World War I border changes in the discourse of the Jewish press in Hungary. What real and mental lines did the new national boundaries draw? How were these new borderlines presented in the everyday practice of the communities? How did these communities adjust to the border related discourses, to the cultural memory and to the symbolic politics of contemporary Hungary? What symbols did the communities apply in the framework of these discourses and how did these new symbols relate to the self-representations formulated in the late 19th century? Present study aims at revealing the institutional and symbolic impacts of the new national boundaries in one particular denomination.

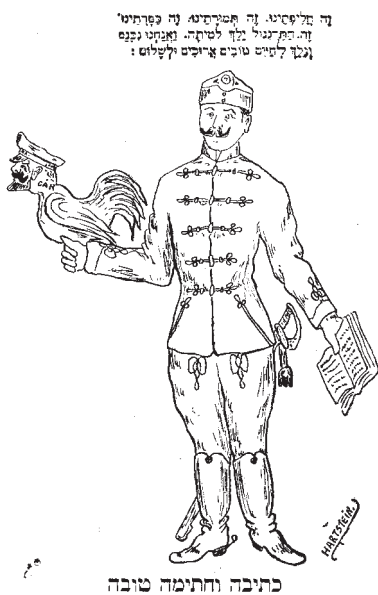
*Emlékmécses a szülők halálozási évfordulójára
 Törvénytáblákkal, Dávid-csillaggal és
 Turulmadárral a századfordulóról. (Országos
 Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára)*

*Dr. Adler Illés neológ rabbi síremléke
 Turulmadárral a két világháború között.
 (Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem
 Könyvtára)*

*Illusztráció az Egyenlőség hetilapból: IV. Károly első világháborús zsidó katonák társaságában.
 (Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára)*

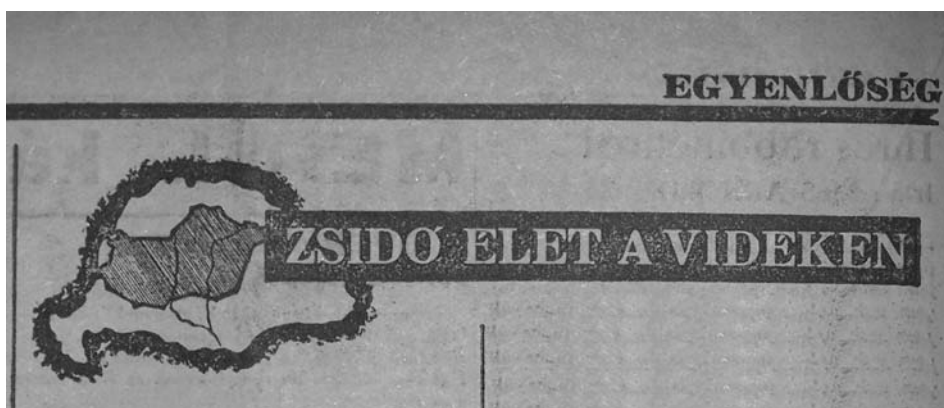
Első világháborús propagandisztikus
üdvözlőlap: a cárt ábrázoló kakassal
káppará szertartást végző katona.
(Zempléni Múzeum, Szerencs)

Óbudai Freudiger Ábrahám a Budapesti Orthodox
Izraelita Hitközség elnöke díszmagyarban, 1928.
(Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára)

Lord Rothermere portréja Laub László Fülöptől

*Csonka-Magyarországot ábrázoló szalagcím az Egyenlőség hetilapból.
(Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára)*

Kahan Niszon a Magyar Cionista Szövetség elnöke

Chászid zsidók vonaton
(Fotó: Müller Miklós, Csongrád Megyei Múzeum)

Fiatalkői chászid zarándokok a neológ és orthodox hitközség első és második világháborús emléktábláinak fala előtt az orthodox zsinagóga udvarán, 2004.

SZECSKÓ KÁROLY

ADALÉKOK BARANKOVICS ISTVÁN (1906–1974)
EGRI ÉVEINEK TÖRTÉNETÉHEZ

Barankovics István, a kereszténydemokrácia hazai úttörője, a II. világháború után a Demokrata Néppárt főtítkára, akit 1949-ben a Rákosi-féle pártvezetés emigrációba kényszerített, 1906. december 13-án született az egri egyházmegyében fekvő Polgáron (Szabolcs megye), ahol édesapja római katolikus kántortanító, édesanyja pedig tanítónő volt.¹ Az elemi népiskola elvégzése után szülei beírták a Ciszterci Rend Egri Katolikus Főgimnáziumába. Az első osztályt az 1917–18-as tanévben kezdte el. Osztályfőnöke Szekeres Fábán volt. A magyar nyelvet és irodalmat Werner Adolf, a természetrajzot Kovách Jeromos, a matematikát és a földrajzot Cséplő Pál, a szépírást Braun Jácint, a latin nyelvet és irodalmat osztályfőnöke, a vallás- és erkölcs tant Módy Dezső, az ábrázoló geometriát Koronczy Ferenc szerzetes tanárok oktatták neki. A testnevelés tanára Simcsó József világi tanár volt. A tanév során jeles eredményt ért el. Az első évtől kezdve az Érseki Szent József internátusban lakott.²

A második osztályt az 1918–19-es tanévben végezte, mivel erről az évről nem maradt fent intézeti értesítő, nem tudjuk ez évi adatait. Az 1919–20-as években volt harmadikos tanuló. Ebben az évben a magyar nyelvet és irodalmat Werner Adolf, a rajzot Perényi Kandid, a történelmet Pölöskei Kornél, a matematikát Neohold Özséb, a latin nyelvet Szász Alfréd, a vallás- és erkölcs tant Módy Dezső, a természetrajzot Gimesi Nándor szerzetes tanárok oktatták neki. Világi volt tornatanára, Szabó Ferenc és énektanára, Fekes Sándor. A harmadik osztályban is jeles tanuló volt. Osztályfőnöke Szász Alfréd.³

Az 1920–21-es tanévből nemcsak tanáraitól tudunk, hanem arról is, hogy az egyes tárgyakból milyen eredményeket ért el. A tanévben magaviseletből 1-est, hit- és erkölcs tantból 1-est (Módy Dezső), magyar nyelv és irodalomból 1-est (Werner Adolf), latin nyelv és irodalomból, valamint német nyelv és irodalomból szintén 1-est kapott. E két utóbbi tárgyat Szász Alfréd oktatta neki. Történelemtanára Bartók Egyed volt, aki munkáját szintén 1-esre minősítette. A földrajzot Pataki Kálmán tanította neki, aki szintén 1-esre értékelte munkáját. Természetrajzból szintén 1-est kapott. Erre a tárgyra Kovách Damján oktatta. Mennyiségtanára Rásy Paulin volt, akitől szintén 1-est ka-

1 *Magyar Életrajzi Lexikon.* III. Bp. 1994. 221. p.

2 *A Ciszterci Rend Egri Római Katolikus Főgimnáziumának Értesítője az 1917–1918-as iskolai évről.* Eger, 1918. 23. p.

3 *A Ciszterci Rend Egri Római Katolikus Főgimnáziumának Értesítője az 1919–1920-as iskolai évről.* Eger, 1920. 18–19, 21. p.

pott. Az ábrázoló geometriát Troján Alfonz tanította. Munkáját 1-esre értékelte. Gyorsírás tanára Tordai Ányos volt, aki szintén 1-est adott neki. Tornatanára, a világi Szabó Ferenc volt, aki munkáját 2-esre minősítette. Az adatokból láthatjuk, hogy Barankovics István ebben a tanévben is jeles tanuló volt.⁴

Az ötödik osztályt az 1921–22-es tanévben végezte. Osztályfőnöke Szász Alfréd volt. Ebben a tanévben ösztöndíjas tanuló. Ebben az oktatási évben szintén jeles tanuló volt, csak tornából kapott 2-est. Tanárai: Werner Adolf, Szász Alfréd, Rédey Gerő, Pölöskei Kornél, Kovách Damján, Rásy Paulin, Szabó Ferenc és Unger Barnabás voltak.⁵

Az 1922–23-as tanévben végezte a 6. osztályt. Osztályfőnöke ekkor is Szász Alfréd volt. A természetrajz és a torna kivételével ebben az évben is mind jeles volt az osztályzata. Oktatói: Balassa Brúnó, Werner Adolf, Szász Alfréd, Rédey Gerő, Bartók Egyed, Kovách Damján, Rásy Paulin és Szabó Ferenc voltak. Ebben a tanévben már jutalomban is részesült. Az év végén 500 koronát kapott a Mikes-alapítványból. Megkapta Bartha Kálmán 400 korona értékű ajándékát „a magyar nyelv gyakorlataiért”. Ugyanakkor könyvjutalomként kapta meg Bangha Béla jezsuita páter Nagy kérdések útján című művét.⁶

Az 1923–24-es tanévben volt hetedikes diák. Osztályfőnöke ismét Szász Alfréd volt. Ebben a tanévben csak német nyelv és irodalomból volt kettese. Tanárai Werner Adolf, Balassa Brúnó, Horváth Géza, Rásy Paulin, Rédey Gerő, Szabó Ferenc, Szász Alfréd, Baksa Kristóf voltak. Ebben a tanévben már tagja volt az intézet régmúlta visszatekintő Vitkovics Mihály önképzőkörének. Az önképzőkörben kitűnt „értekezéseivel”.⁷

Utolsó éve az 1924–25-ös tanévben volt. Ekkor is Szász Alfréd volt az osztályfőnöke. A magyar nyelvet és irodalmat Kürthi Menyhért, a történelmet Baksa Kristóf, a hit- és erkölcs tant Balassa Brúnó, a mennyiségtant, természetrajzot és éneket Rásy Paulin, a görög nyelvet és irodalmat Rédey Gerő, a testnevelést Szabó Ferenc, a latin és német nyelv és irodalmat Szász Alfréd, a rajzot Troján Alfonz, a bölcséleti előtant Balassa Brúnó oktatta neki. A tanév folyamán csak latin nyelvből és irodalomból, német nyelv és irodalomból és testgyakorlásból volt kettős osztályzata. Ebben a tanévben kapta a legtöbb elismerést. Eger város II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos alapítványából 85.000 koronában részesült. Megkapta a Ciszterci Diákszövetség jutalmát „példás magaviseleteiért, kiváló szorgalmaért”. A fentiekén kívül a Blazsejovszky Ferenc apátkanonok adományából is részesült „a magyar stílusban tanúsított jeleskedéseiért”. Sőt, segítyt kapott a Bük-Sebe alapítványból is. Ebben a tanévben is kitűnt a Vitkovics önképző körben végzett munkájával. Különös tekintettel „értekezéseire”, illetve „szónoki beszédeire”. A tanév során részt vett az országos magyar nyelv és irodalmi versenyen. A tanév végén az érettségit jeles eredménnyel tette le.⁸

4 A Ciszterci Rend Egri Római Katolikus Főgimnáziumának Értesítője az 1920–1921-es iskolai évről. Eger, 1921. 3–5. p.

5 A Ciszterci Rend Egri Római Katolikus Főgimnáziumának Értesítője az 1921–1922-es iskolai évről. Eger, 1922. 15. p.

6 A Ciszterci Rend Egri Római Katolikus Főgimnáziumának Értesítője az 1922–1923-as iskolai évről. Eger, 1923. 13. p.

7 A Ciszterci Rend Egri Római Katolikus Főgimnáziumának Értesítője az 1923–1924-es iskolai évről. Eger, 1924. 11–13. 24. p.

8 A Ciszterci Rend Egri Római Katolikus Főgimnáziumának Értesítője az 1924–1925-ös iskolai évről. Eger, 1925. 7., 16–17., 27–28. p.

1995-ben egykori osztálytársa, Kapor Elemér költő a következőket írta Barankovicsról: „Pista szorgalmas olvasó volt, így ismeretei csakhamar túlnőttek az iskolai kereteken. Kifejezőmódját eredeti magyar elemekkel frissítette fel Szabó Dezső nyelvezetére. Abban az időben Szabó Dezső könyvei, tanulmányai voltak az ifjúság bibliai. Mindannyian úgy éreztük, hogy ő az igazmondó, ő mutatja meg, hogy a magyar földön mennyire kevés szóhoz jut éppen a magyarság. Egy tiszta-melléki iskolaigazgató volt az édesapja és így az egyház által fenntartott kollégiumban, a Foglár-internátusban lakott. A tanári kar elhalmozta a legkülönbébb alapítványok jutalmaival a 8. osztály után. Ahogy futtában összeszámoltam, négyszáz pengő körül volt a jutalom összege.”⁹

A tehetséges érseki internátusi ifjúra felhívták Szmracsányi Lajos érsek figyelmét, aki további tanulmányai során is támogatta. Érettségi után beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi fakultására. Egyetemi tanulmányai alatt a budai Szent Imre Kollégiumban lakott. Az irodalom és a közelet bűvkörébe került fiatal jogászt azonban a jogi tanulmányoknál jobban érdekelt az élet. Így egyetemi tanulmányai félbemaradtak, és ő „örök öregdiákként” és ifjúsági vezérként újságírásból és a tollforgatás egyéb lehetőségeiből élt. Első írásait még Bartha-Barankovics István néven írta alá. 1925-ben segélyért fordult az egri érsekhez. Levele így hangzik:

*Nagyméltóságú Érsek Úr!
Krisztusban Kegyes Atyám!*

Kitüntető fölhívása bátorít arra, hogy az egyetemi tanév küszöbén, anyagi dolgaim föltárása után a legalázatosabban kérjem Kegyelmes Uram támogatását.

Anyagi ügyem állása a következő: A budai Szent Imre Collegiumban az első félévi tartásdíj hétmillióöttszázezer korona, ebből édes-atyám kifizetett kettőmillió koronát. Az alispáni hivataltól a mai napon nyert értesülésem szerint Szabolcs-vármegyének a szegény sorsú egyetemi hallgatókat istápoló segélyalapja hozzájárul az I. félévre egymillióöttszázezer koronával. A fönmaradt összeg: négymillió korona, mely szept. 15.-én esedékes.

Azzal az alázatos kéréssel fordulok Kegyelmes Uramhoz, hogy részemre az első félévi egyetemi tanulmányaim lehetőségessé tételére a négymillió koronát kiutalni kegyeskedjék. (Budapest, Budai Szt. Imre-Collegium, Horthy M. út 17.)

Kérésem a következő okokkal támogatom.

Édes-atyám anyagi erejének végső megfeszítésével sem képes a kifizetett kettőmillió K-án és az ugyancsak kettőmillió K-ra rúgó beíratási-tandíj és könyveken fölül értem áldozni. Rajtam kívül még három kiskorú testvérem házon kívül való neveléséről gondoskodik, amelyért teljes mértékben viseli az anyagi terheket. Ezek, valamint az iskolai év elején pótlásra szoruló fehérnemű és ruhaféle beszerzése minden anyagi forrását kiapasztották. Én pedig sem hivatal, sem több instrukció vállalásával anyagi terhein nem könnyíthetek, mert ez időm szétdarabolását eredményezné és így tanulmányaim rovására esnék. De ily módon nyitni a magam számára anyagi segélyforrást még ésszerűtlen is volna, hiszen a költséges budapesti tanulásra épen azon céllal adtam magamat, hogy ott a szellem kiművelésének minden lehető eszközeit föltalálván az ész és a szív minden javával fölvértezhessem magamat. Mert ha az egyetemi tanulmányaimra szánt négy esztendő kizárólag egy kenyérkereső életpálya előfeltételéül tekinteném, erre a távhallgatás szánandó, de kevésbé költséges útja

9 CS. VARGA ISTVÁN: Barankovics István hajdanvolt egri korszakáról. = Heves Megyei Hírlap, 1995. okt. 6.

is megfelelő volna. Az élet erre ezer példát mutat. Ámbár a távhallgatás silány sorsára még így sem adnám magamat, mert ez a félmunkások és az amerikázók tág lelkiismeretét igényli és mardosássá, szörnyeteg váddá fokozná az ennenmagammal való örök elégedetlenséget.

Ezt a megokolást tovább fűznöm fölösleges. Mert az a magas kegy, mellyel engem Kegyelmes Uram figyelemre méltatott, egy magasról figyelő szemet rejt maga mögött, amely egységes szintézisbe fogta mindazokat az erkölcsi, szellemi értékeket, amelyek Kegyelmes Uram előtt a támogatásra érdemesítettek és azon súlyos anyagi nehézségeket, melyek ezen szabad és természetes kifejlését megakadályozhatják.

Tudom, hogy a katolikus vagyon mai érzékeny, sokszor igazságtalan megcsönkulása, az általánosan megnehezült anyagi viszonyok és legfőképpen pedig Kegyelmes Uramnak krisztusi áldozatosságú szíve miatt egyenesen áldozatot kérek – ez azonban tanítás nekem arra, hogy hit- és fajtestvéreimért ne legyen előttem sok soha még az áldozat sem!

*Kérésem megújtva maradtam fölszentelt kezét csókolva
Kegyelmes Uramnak
Krisztusban alázatos híve:
Barankovics István, joghallgató¹⁰*

Az Érseki Iroda a felvett 4 millió korona segélyről nyugtatványt írt neki, amelyet az irodához intézett 1925. szeptember 13-án aláírásával ismert el.¹¹ 1925. szeptember 19-én egy újabb levelet küldött érsekének, amely így hangzik:

*Nagyméltóságú Érsek Úr!
Krisztusban Kegyes Atyám!*

*A négymillió koronáról szóló utalványt megkaptam és hálás szívvel köszönöm.
Nem hála fejében – de mert ez rendíthetetlen meggyőződése és a lelkem legmélyéről fölhangzó parancs – ígérem, hogy a katolikus Egyház által megjelölt utakon és az általa tanácsolt eszközökkel keresem mindenkor magyar fajom boldogságát és a krisztusi szeretet fegyverével küzdök érte. Mert lelkem az Istené, szívem a hazámé és karom a királyé!*

*Jóságát imádságos lélekkel köszönve és fölszentelt kezét csókolva
maradtam Kegyelmes Uramnak Krisztusban alázatos híve.
Budapest, 1925. szept. 19.*

Barankovics István, I. év. jogh.¹²

Néhány évvel ezelőtt Egerben a ciszterciek gimnáziumának jogutódjában a Gárdonyi Gimnáziumban emléktáblát helyeztek el tiszteletére.

10 Egri Érseki Levéltár. Szmrecsányi Lajos érsek iratai. Barankovics István levele az érseknek 1925. A hónap és nap feltüntetése nélkül. 3986/1925.

11 Egri Érseki Levéltár. Szmrecsányi Lajos iratai. Nyugta a 400 000 koronáról. Bp. 1925. szept. 13.

12 Barankovics István levele az érseknek. Bp. 1925. szept. 19.

KÁROLY SZECSKÓ

DATA ON ISTVÁN BARANKOVICS'S LIFE – THE PERIOD IN EGER

István Barankovics (1906-1974), the pioneer of Christian democracy in Hungary, was the secretary-general of the Democratic People's Party after the Second World War. In 1949 the leaders of the communist party forced him to exile.

Barankovics was born on 13th December 1906 in Polgár, in the Diocese of Eger. His father was a Roman Catholic schoolmaster and cantor, his mother was a school teacher. After leaving elementary school, he attended the Cistercian Grammar School of Eger between 1917 and 1925. During his grammar school studies he stayed in the Archdiocesan St. Joseph's College.

The young boy coming from a needy family achieved excellent school results. His teachers appreciated his efforts, both for his diligence and for his wide erudition. Also the archbishop of Eger, Lajos Szmrecsányi noticed his talents and supported him during his studies.

FÁBIÁN BORBÁLA

AZ UTOLSÓ BAJAI FERENCES HÁZFŐNÖK:
VÉRTES HONOR

1913. március 28-án született Baján Vargics Antal¹ és Matkovics Mária² gyermekeként. A keresztségben Vargics Antal Adalbert, vagyis Béla nevet kapta. Vértés Honor bunyevác származású volt. A család az „alvégen” lakott, az 1920-as években a Darázs utcában, majd a Szarka u. 25-ben.³

Iskoláit szülővárosában kezdte. Az alsóvárosi elemi iskola után 1924 – 30 között a III. Béla ciszterci Reálgimnázium tanulója volt. Az alsóvárosi elemi népiskola hitoktatói már a 19. században is a ferencesek voltak. Itt volt hitoktatója Unyi Bernardin atya, akinek példája vezethette arra, hogy érettségi letétele előtt két évvel, 1930. szeptember 2-án lépett be a ferences rendbe. Ettől kezdve a ferences iskolákban folytatta tanulmányait. Először Jászberényben, majd Gyöngyösön. Szerzetesi nevének a Honort választotta, vezetéknevét 1932-ben változtatta nevét Vértésre.

Életének további alakulásáról a kalocsai érseknek küldött önéletrajzában így tudósított: „Pappá szentelése 1937. január 27-én történt Gyöngyösön. Utána még egy évet a Zágrábi egyetemen töltöttem, mint studens páter, ahol a horvát nyelvet sajátítottam el. – 1939–1942-ig Siklóson működtem, mint államilag segélyezett, kinevezett hitoktató. Sőt 1940–42-ig, mint polg. isk. hittan és történelem tanár. – 1942 nyarán kerültem Gyöngyösre és 1944. febr. 1-ig voltam ott, mint irodavezető – káplán. – 1944. febr. 1-től – szeptember 25-ig Ujvidéken voltam, mint a Délvidéki Közművelődési Szövetség magyar szórvány – gondozó lelkésze. – Szeptember végén előljáróim Mohácsra küldtek az ottani sokac-nyelvű, akkor katonáskodó, páter helyettesítésére. Így az ostromot ott éltem át s közben kisegítő hitoktató voltam. Budapest ostroma után nyertem beosztást – helyettesítem tárgytalanná válása után – Budapestre, ahol a II., Mártírok utja (volt Margit körút) 23 sz. alatti Ferences Plébániánkon, mint kinevezett fővárosi hitoktató működtem 1946. júl. 31-ig. Ekkor nevezték ki bajai házfőnök-plébánossá.”⁴

A bajai Páduai Szent Antal templomba már korábban visszatért Vértés Honor. 1937. július 4-én itt tartotta újmiséjét. A szentmise előtt Rukavina József mondott bunyevác szentbeszédet, Karácsonyi Aladár teológia tanár magyar szentbeszédet mon-

1 Baja, 1889-?, foglalkozása: kövező, szülei: Vargics Antal és Jerkovics Mária. Vargics Antal és felesége is 4 elemi végzett.

2 Baja, 1892-?, szülei: Matkovics Béla és Csílics Julianna

3 BKMÖL IV. 1402. 1913–1939 közötti iratok

4 KÉL I. 1.b Baja – Szt. Antal 1996/1946. Első szentmiséjét 1947. július 4-én mutatta be Baján.

dott. A kézvezetője Unyi Bernardin mohácsi házfőnök volt. A korabeli újság tudósítás szerint: „az első misén nagy számban vettek részt az ifjú pap ismerősei és a hívek.”⁵

A bajai ferences plébánia 1922-ben alakult meg. A két világháború között a házfőnök és a plébános személye eltérő volt. Utóbbi tisztséget a népszerű Jugh Miklós töltötte be. Az első hitközségi gyűlésen azzal nyerte meg Vértés Honor a választmányi tagokat, hogy megemlékezett elődjéről és meleg szavakkal méltatta Jugh Miklóst. Ugyanitt mondta: „azt hiszem nem kell bemutatkoznom, hiszen igen sok megjelent tagot már gyermekkoromtól ismerek. Úgy érzem enyéim között vagyok és hiszem, hogy nem lesz nehéz együtt munkálkodnunk és feltétlen meg lesz köztünk az összhang.”⁶

A zenei összhang megteremtésére is törekedett. 1944–46-ig nem volt női kórus a templomban, mert a kórusra felvezető kiskaput biztonsági okból bezárták. Az énekesek a Szent Ferenc oltáránál két sorban ültek és a Schmidt Ferenc orgonistával megbeszélte a dallamokat énekelték. Az énekesen azonban nem próbálhattak. Ezen változtatott Vértés Honor, amikor egy új énekkar szervezését magára vállalta. „Felhívással fordult a hívekhez és szép számmal jelentkeztek pedagógusok, diákok.” Az új kórus vezetője dr. Vargha Károly tanítóképezdei tanár lett. „A tanár úr nagy hozzáértéssel, szívvel-lélekkel irányította a kórust, mindig magasabbra emelve a színvonalat, – írja visszaemlékezésében az egyik kórustag, majd így folytatja – sok új kórusművet énekeltünk különböző szerzőktől. Előbb csak betéteket, majd ezt követték a teljes latin misék. Öt-hat nagy szerző miséjét énekeltük nagyobb ünnepeken. Akkor minden vasárnap és ünnepnap a 11 órás mise volt az, amelyen a kórus szerepelt.” Az énekkar visszakerült a kórusra, és egy próbatemet is kapott a zárdában. A kórusra való felmenetelt úgy oldották meg, hogy a tűzoltók által használt csigalépcsőt a torony mellől a rendház „előszobájába”, a gyóntatófolyosó elé, mai helyére helyezték.⁷

A plébánia szegényeire is gondolt Vértés Honor. 1946 őszén engedélyt kért az érsektől, hogy a homokvárosi Vöröskereszttéri iskolában misézhesen, hogy a téli kabát, cipő nélküli szegény híveknek ne kelljen a belvárosba gyalogolniuk a hideg időben.⁸ November hónapban a szegények halottaiért misézett. Ezeken a miséken gregorián énekeket énekelték.

Vértés Honor házfőnök-plébánosként a keresztelesek, házasságkötések, temetések, gyóntatások mellett a környékbeli papok lelkivezetője is volt, hiszen már a 19. században a világi papok gyóntatói, lelkigyakorlatainak vezetői a bajai ferencesek voltak. A plébánia fennállásának 25. évfordulójára sem nagy ünnepségeket rendezett, hanem egy missziót szervezett november 30-tól december 7-ig. Ezzel is segítve a háború utáni lelkiújjaépülést, mivel a misszió jelmondata: „Mentsd meg a lelkedet!”. A misszió felhívása szerint: „Ha az Úr szavát halljátok, ne keményítsétek meg szíveteket!” Vess számot lelkeddel, mert téged is hív! Ne sajnálj – Testvér – nyolc napon át reggel és este egy-egy órát lelkednek is szólni! Ujjá akarjuk építeni az országot, sőt az egész világot. de ez csak akkor sikerül, ha lelkileg már újjáépültél! Ne gondold, hogy Te már túl vagy ezen... Tévedsz!... Használd fel a kínáló alkalmat és rendezd ügyeidet, mert nem tudod sem a napot sem az órát, mikor kell a veséket és szíveket vizsgáló Isten előtt megjelenned.” A missziós napokra a legjobb ferences szónokok közül kérte fel: Faddy

5 Bácskai Újság, 1937. július 6. 3.o.

6 BKMÖL XV. 6. 44. telercs

7 PÖRE [Kara Kálmán]: *Az énekkar őskoráról*. – Barátok Lapja, 2000. máj. 24. 4. o.

Othmár debreceni házfőnök-plébánost, népmisszionáriust, és Hangya Henrik a szegedi tanítóképző és leánygimnázium hittanárát, valamint Kozma Kajus volt bajai ferences atyát, siklósi vikárius. Az akkori idők viszonyaira rávilágít a felhívás utolsó mondata: „*Hisszük, hogy plébániánk minden katolikus híve ott lesz pártkülönbség nélkül!*” A miséken és szentbeszédeken a hívek megtöltötték a templomot. A gyertyás körmeneten december 7-én 12000 vettek részt.

A következő évben a Mindszenty bíboros által meghirdetett Mária év rendezvényei-be a város a Baja-vidéki „Mária napok” megrendezésével kapcsolódott be június 12-én és 13-án. A felnőttek Mária-napja június 13-án a ferences templom búcsúja napján volt. A liliomszentelést és a gyermekek megáldását a hercegprímás végezte. A Baja-vidéki Mária napokon kb. 80.000 hívő vett részt. Ez volt a kalocsai egyházmegye hivatalos Mária-kongresszusa.⁹

Fiatal plébánosként – hiszen 33 évesen került a plébánia élére – gondolt a templom korszerűsítésére is. 1946-ban ezért került 6 villanygyertya a főoltárra, a következő évben egy koncert adományaiból hangerősítőket vásárolt.¹⁰ 1949-ben pedig a stációképekhez villanyfalikarokat.¹¹ Legnagyszabásúbb alkotása az új mennyezetfreskók elkészíttetése volt, amire a szükség vezette. A vakolatdarabok kezdtek hullani az 1883-ban készített festésből, mely már az 1930-as években elszürkült és nem illett a templomtérhez. Méltán őrzi Vértes Honor nevét az új derűs, felemelő hatású freskók egyikén, a középső boltozat egyik festett mellvédjén: „sub quardianus Honorii Vértes” (Vértes Honor házfőnöksége alatt [készült]). A freskókat Kontuly Béla festőművész, ferences harmadrendi festette, akit 1947-től elsősorban a ferencesek foglalkoztattak, mint Fal- és oltárképfestőt. A freskókhoz a templom kórusa a környékbeli falvakban koncertezve gyűjtött adományokat. Például 1948 július 31-én operaénekesekkel lépett fel a ciszterci gimnázium udvarán a kórus, november 5-én a templomi gyászhangversenyen énekeltek.¹²

Működése időszakának fele a diktatúra árnyékában telt. 1945-től kezdve a bajai polgármesterek folyamatosan segítették a kolostor és a barátok megmaradását, ugyanis a szovjet hadsereg többször be akart vonulni a kolostor területére, vagy kórházként kívánta hasznosítani az épületet. Ez utóbbit más épületek például a városháza felajánlásával akadályozták meg. A kolostor valószínűleg menedékhely és szervezetek, magán-személyek értékeinek őrző helye is volt. A Tóth Kálmán Polgári Kaszinó könyvtárát itt őrizték, majd az egyesületek feloszlata után Vértes Honor átadta a könyveket az állami hatóságoknak. 1947-ben költözött ki a közéleti hívtól a kolostorból. 1948 októberében megegyeztek Takáts Endrével, hogy öt szobát bérbe vesz a városi levéltár részére. 1949 februárjában költöztették át az iratokat és ezzel megakadályozták, hogy más szervezetek kiigényeljék (a lakásigénylések korszakában) a kolostor felesleges szobáit. (Pl. a posztógyári SzIT kommunista ifjúság).¹³

8 KÉL I. 1.b Baja – Szt. Antal 2721/1946.

9 Baja-vidéki Mária napok programja (szórólap), MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1948. jún. 13. és *A Kalocsai érsekség 100 esztendeje (1909–2009)*, *A Kalocsa-Bácsi érsekségtől a Kalocsa-Kecskeméti főegyházmegyéig*. Pozsony, 2009. 141. o.

10 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1946. okt. elején és 1947. dec.

11 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1949. márc.

12 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1948. aug. 3. és 1948. nov. 5. és KÉL I. 1.b Baja – Szt. Antal 4571/1948

13 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1949. nov. 21.

Vértess Honor közvetve egy koncepció-sperbe is belekeveredett, mivel Pünköszt László kém népbíró-sági pere előtti kihallgatásán azt vallotta, hogy a bajai egyházi kö-rökkel is kapcsolatban állt, hogy a Vörös Hadseregről információkat szerezzen az ango-loknak. A vallomás szerint Vértess Demján,¹⁴ bajai ferencesrendi házfőnök segítette hírszerzői feladatának ellátásában. Vallomását Pünköszt később visszavonta.¹⁵

Az államosítások, a diktatúra kiépülése, az egyén életébe a politika mindinkább igyekezett beleszólni. Az egypárt rendszer létrehozása után az egyházak fokozottabb el-lenőrzése és befolyásolása következett, hogy ők is támogassák a rendszert. Az egyházi iskolák államosítási elleni tiltakozó mozgalom miatt is szükségessé válhatott az egyhá-zak megbízhatóságának ellenőrzése. Erre alkalmat adott a termésbeszolgáltatás. 1948. július 24-én a polgármesteren keresztül Baja város főispánja dr. Fábián László – solti református lelkész – kérte, hogy a július 25-i istentiszteleteken a prédikációban kitérni:

„A Mindenható jóvoltából ez évben a Bácskában is jobb termésben részesültünk. A felebaráti szeretettől áthatva lássuk be azt, hogy ezen áldásból mindannyiunknak egy-aránt részesülnünk kell. Ezért a beszolgáltatást ne tekintsük kényszernek, hanem az egész dolgozó magyar nép kenyerét biztosító igazságos és szociális gondoskodásnak.”¹⁶ A polgármester július 27-i jelentése szerint az izraelitákon kívül mindenki „eleget tett a felkérésnek és a szószékről mindenhol több alkalommal felolvasták az előírt szöve-get”.¹⁷ A következő alkalommal a katolikus papok ellenálltak egy hasonló felkérés telje-sítésének arra hivatkozva, hogy az Érseki Hatóságnak kell ezt engedélyeznie, ugyanis Grósz József hozott egy érseki rendeletet (1948-ban, amely szerint bármely nem szoro-san vett egyházi vagy egyházközségi ügy kihirdetése, vagy prédikálása csak az Érseki Hatóság engedélyével történhet.) 1949 elején, amikor a Mindszentyt elítélő írásbeli nyi-latkozatot kért a bajai katolikus papoktól Wehring Péter polgármester hasonlóan nyi-latkoztak, ellenálltak.¹⁸

A templom festése a kolostor legtöbb pénzét felemésztette. A házfőnök megpróbált állami segítséget is igénybe venni. 1949. július hónapban Budapestre utazott, ahol tár-gyalt „a Kultuszminisztérium I.ső katolikus ügyosztálya vezetőjével, Tátrai János miniszte-ri titkárral, aki egyébként Provinciánk apostata páttere. Volt P. Lázár. Ez ígéretet tett, hogy hajlandó a templom festésre segélyt adni, ha a koalíciós pártoknak nincs kifogása ellenünk. Ebbeli kérelmünk a mai napon nyújtotta be a házfőnök atya a bajai Polgármesteri Hivatal-hoz, miután előzetesen tárgyalt Dr. Lovászné dr. Katits Anna h. polgármesterrel.”¹⁹ Au-gusztusban a párt (MDP)²⁰ a beadvány egy költségvetéssel való kiegészítését kérte. Au-gusztus 30-án telefonon kapták a hírt, hogy „segély-igényünket nem támogathatják, mert a 3 éves terv keretébe már nem illeszthető, viszont az 5 éves terv még nem indult meg. Eset-

14 Nem létező személy. Vértess Honor, ferences házfőnök és Zachar Demján ferences hitoktató nevének összevonása.

15 BENCsik ZSUZSA: *Egy koncepció per előkészítése*. – Budapesti Negyed 4. 1994/2 (nyár) 196.o. (<http://epa.oszk.hu/00000/00003/00004/bencsik.htm#jegyz25>)

16 BKMÖL XXI. 502. c. 27/1949

17 Uo.

18 Uo. és A *Kalocsai érsekség 100 esztendeje*, 148. o. – Grósz érsek körlevélben tiltotta meg 1949. január 11-én, hogy Mindszentyi bíboros ellen bármilyen nyilatkozatot tegyenek vagy aláírjanak.

19 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1949. júl. 21.

20 Magyar Dolgozók Pártja

leg majd az utóbbiban. – Fájlólag vettük tudomásul, mert hiszen a hivek fillérjeit akartuk megmenteni.”²¹

1949-ben kötelezték a papokat is békekölcsön jegyzésére. Az 5 éves tervkölcsön megajánlása nem szabad akaratból, hanem rábeszéléssel, fenyegetéssel történt. A bajai kolostor külön nem ajánlott fel, de az államtól fizetéskiegészítést (kongruát) kapó páterek, ennek felét – kerekítve – „felajánlották”, összesen 700 forintot, amit 10 havi részletekben levontak a fizetésükből.²² Az új államhatalommal való szembenállásukat jelzi a historia domus 1949. október 20-i bejegyzése (ekkor a házfőnök vezette a háztörténetet), mely szerint a város felszabadulásának 5 éves évfordulóján „rendházunk nem képviseltette magát a házfőnök távolléte (Jánoshalmán volt) és a hitoktatók elfoglaltsága miatt.” Az ünnepséget a Déri-kertben rendezték.²³ Decemberben szomorúan kellett látniuk, hogy a kolostor egykori kertjében, a Déri-kertben állítják fel a Sztálin szobrot.²⁴

A bajai papoknak, hitfelekezetek lelkészeinek 1950. január 17-én a polgármester, Wehring Péter előtt le kellett tenniük az új magyar alkotmányra az esküt.²⁵ A 16 katolikus pap a magyar népi demokrácia kormánya rendeletéből és az Érseki Hatóság ill. a Magyar Püspöki Kar hozzájárulásával tette le, mivel az államtól fizetéskiegészítést kaptak. A háztörténet bejegyzése szerint: „kicsit furcsának tetszett a dolog s a hivek közül nagyon sokan megbotránkoztak mondván: „a papság megadta magát.” Pedig tévedés, mert a papság, mint a többi tisztviselő is arra az alkotmányra tett esküt, mely vallásszabadságot ígér. Tehát az esküt ebben a reményben tette le”- írja a háztörténet oldalain Vértes Honor, ugyanis 1949-ben átvette a historia domus írását.²⁶ Az alkotmány (1949. évi XX. törvény) VIII. fejezetének 54. §-ára hivatkozott Vértes Honor, mely szerint a „Magyar Népköztársaság biztosítja a polgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás szabad gyakorlásának jogát.”²⁷

A szerzetesek helyzete egyre nehezedett. Voltak, akik már a polgári ruha viselésére készültek. Baján először a ferences szegénygondozó nővéreknek kellett elhagyniuk otthonukat, ugyanis 1950 tavaszán kiutasították őket a Szegényházból. Ekkor a barátok

21 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1949. aug. 30.

22 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1949. okt. 5.

23 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1949. okt. 20.

24 A Déri-kertet, ekkor már Sztálin kertnek nevezték. December 20-án Sztálin születésnapján állították fel a kert közepén a szobrot. (Bácsbodrog népe, 1949. dec. 21. 3.o.) A szobrot 1956 október 25-én döntötték le és dobták a Sugovicába (Kamarás-Duna). (1956 Bács-Kiskun megyei kronológiája és személyi adattára, I., szerk.: Tóth Ágnes, Kecskemét, 2001. 262.)

25 Bácsbodrog Népe, 1920. jan. 20. 6. o. – „Az elmúlt napokban a bajai hitfelekezetek lelkészei 16r. kat. pap, 2 izraelita, 1 református és 1 evangélikus lelkész letették az esküt a Magyar Népköztársaságra és az Alkotmányra Wehring Péter elvtárs polgármester kezébe.”

Az eskü szövege: a jövedelemkiegészítésben (kongrua) részesülők számára: „Én ... esküszöm, hogy a Magyar Népköztársasághoz, annak népéhez és Alkotmányához hű leszek; az alkotmányt és az alkotmányos jogszabályokat megtartom; az állami hivatalos titkot megőrzöm; hivatásom körében a nép érdekében szolgálatával járok el és minden igyekezetemmel azon leszek, hogy működésemmel a Magyar Népköztársaság megerősödését és fejlődését előmozdítsam.” (BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon*, 1790–2005. II. Bp. 2005. 897.o.)

26 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1950. jan. 17. Az előírt eskü szövege az alábbi lehetett: „Én ... esküszöm, hogy a Magyar Népköztársasághoz, annak népéhez és Alkotmányához hű leszek; az Alkotmányt és az alkotmányos jogszabályokat megtartom; ...” BALOGH-GERGELY, 897.)

27 www.1000ev.hu/index.php?a=38¶m=8365 és BALOGH-GERGELY, 889.

adtak nekik munkát (a templom takarítását), amiért kis fizetést és étkezést kaptak a nővérek.²⁸

1949. szeptember 7-én a rendőrhatalóság a piacnapra és állítólagos állatbetegségre hivatkozva igyekezett megakadályozni, hogy a falvak népe Máriakönyyre jusson. A következő évben húsvétkor a feltámadási körmenetet a rendőrség engedélyezte, de a „takarékosságra való tekintettel” a gyertyás körmenetet nem.²⁹

1950-ben a templom kifestése a végéhez közeledett, a barátok a templom búcsújára készültek, amikor június 10-én „az államvédelmi rendőrség Bajáról autókön elszállította az összes iskolánővéreket, nemcsak a zárdából, hanem a ciszterci rendház könyhájából is, továbbá a cisztereket és a ferencrendieket. Tudomásunk szerint semmit sem vihettek magukkal, kivéve a szerzetes nővéreket, akiket a Kalocsára érkezett hír szerint Ceglédre szállítottak az ottani zárdába, a ferencesek és ciszterek kényszerlakó helyéről eddigelé tudomásunk nincs. A ciszterek elszállítása éjjel történhetett, a ferenceseket viszont csak reggel 6 óra előtt pár perccel vitték el. A ferences zárdát lezárták, egyedül a templom maradt nyitva, ahol a reggeli korai szentmisére menő hívek sirva értesültek a történetekről.”³⁰

A bajai ferenceseket Debrecenbe vitték, majd néhány hónapnyi fogság után ősszel szabadon engedték. November 30-án az érsek felmentette Vértess Honort a bajai Szent Antal plébánia vezetése alól. A szerzetesek létszámának korlátozása után ő világi szolgálatra jelentkezett. Mohácsra került segédlelkésznek. 1950-ben Mohácsról írta Vértess Honor a kalocsai érseknek: „fizikailag itt vagyok, de lelkem és gondolataim a kalocsai Főegyházmegyét óhajtják és várják. Híveim, szép templomom.”³¹

Bajai munkásságát ismerte el utódja Bagó István a plébánia háztörténetének 1950. szeptember 24-i bejegyzésében: „hirdeti Isten dicsőségét a tiszta, szépen kifestett Szent Antal plébániatemplom. A freskók művészi elgondolása és elegáns kivitelezése tanúsodik Kontuly Béla festőművész nagyszerű művészi tudásáról, az anyagiak megteremtése minden különös gyűjtés nélkül, dicsérje az utókor előtt is P. Vértess Honor v. ferencrendi plébános buzgóságát, mellyel Isten házáat ékessé óhajtotta tenni szülővárosában. Szerény munkatársairól, a vele együttműködött ferences atyákról is szeretettel és nagy elismeréssel ír e történet följegyzője, mert jól tudja, hogy szívgyárdista szindarabok rendezésével és minden komoly szereplésükkel anyagilag támogatták a templomfestés nemes ügyét. Frissen festve, korszerű, a templom stílusához alkalmazott világítással ellátott Isten háza szolgálja az Úr dicsőségét és legyen sok kegyelem forrása a hívek ezreinek!”³²

Vértess Béla Honor, illetve 1950 után Vértess Béla 1953-ban Szilágyon szolgált, ahol szervezkedés vádjával elfogták és Csolnokra került bányába kényszerszolgálatára. 1956-ban perújrafelvételén Kecskeméten volt, ahol szabadon engedték. Ismét Mohácsra került majd innen Szajkára. Megbízhatatlansága miatt nem maradhatott a határsávbán. 1962-ben lett Hévízen plébános, ahol a kórház bővítése miatt elvették templomát. Nemzetközi gyűjtésnek is köszönhetően új templomot épített Hévízen, ahol 1977-ben

28 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1950. ápr.

29 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1947. ápr. 5.

30 KÉL I. 1.b Baja – Szt. Antal 4120/1950 – Pro memoria

31 KÉL I. 1.b Baja – Szt. Antal 174/1951

32 A bajai Szent Antal Plébánia története I. (1950–1974) 15.

még megünnepelhette papságának 40. évfordulóját. A halál is misézés közben érte 1979. június 24-én Hévízen.³³

IRODALOMJEGYZÉK

BKMÖL = Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára

KÉL = Kalocsai Érseki Levéltár

MFL = Magyar Ferences Levéltár

BKMÖL IV. 1402. Baja Város Központi Választmányának iratai

BKMÖL XV. 6. 44. tekercs

BKMÖL XXI. 502. c.

KÉL I. 1.b Baja – Szt. Antal

MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet

1000 év törvényei (www.1000ev.hu)

1956 *Bács-Kiskun megyei kronológiája és személyi adattára*, I., szerk.: TÓTH ÁGNES, Kecskemét, 2001.

A bajai Szent Antal Plébánia története I. (1950–1974) [kézirat]

A Kalocsai érsekség 100 esztendeje (1909–2009), A Kalocsa-Bácsi érsekségtől a Kalocsa-Kecskeméti főegyházmegyéig. Pozsony 2009.

BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005*. II. Bp. 2005

BENCsik ZSUZSA: *Egy koncepció per előkészítése*. – Budapesti Negyed 4. 1994/2.

PÖRE [KARA KÁLMÁNNÉ]: *Az énekhar őskoráról* – Barátok Lapja, 2000. máj. 24.

Szerzetesek, akiket 1950. június 9-én éjjel elhurcoltak – Barátok Lapja, 2000. szept. 10.

BORBÁLA FÁBIÁN

THE LAST FRANCISCAN SUPERIOR IN BAJA: HONOR VÉRTES

Present study surveys a short, but remarkable period of the life of Honor Vértés, Franciscan friar. He became superior of the Franciscan monastery in Baja in 1946. He was removed from this position on 10th June 1950, when the communist regime suppressed religious orders all over Hungary. The study presents the history of these four years afflicting the activity of the different congregations in Hungary.

33 Szerzetesek, akiket 1950. június 9-én éjjel elhurcoltak – Barátok Lapja, 2000. szept. 10. 2. o. és Kara Kálmánné visszaemlékezése.

MOLNÁR IMRE

JERZY POPIELUSZKO LENGYEL MÁRTÍRPAP HALÁLA KÖRÜLMÉNYEINEK
MAGYARÁZATA A LENGYEL RENDSZERVÁLTÁS ELŐTT ÉS UTÁN

GYERMEKKORA

Jerzy Alfons Popieluszko 1947. szeptember 14-én született Kelet-Lengyelország egy kis falujában, Okopyban. Szülei egyszerű, földet művelő, paraszti kisbirtokon gazdálkodó emberek voltak, s öt gyermeknek adtak életet. Felnevelkedésében meghatározó volt édesanyja, Marianna asszony mély hite, s a családban meglévő lengyel patriota hagyományok ápolása. Mint más lengyel családokban, a gyermekek itt is, már jóval az iskolába kerülés előtt tudomást szereztek azokról a lengyel nemzet számára fontos eseményekről, amelyeket az órákon (tiltott témaként) nem tanulhattak, azaz a Honi Hadseregről, az országot 1939-ben ért szovjet támadásról, a lengyel hazafiak ezreinek elhurcolásáról és kivégzéséről, vagy szovjet lágerekben szenvedők kegyetlen sorsáról. Ez volt számára a szülői ház útravalója.

Jerzy Popieluszko 1965-ben érettségizett, s ekkor kérte felvételét a varsói érsekség papi szemináriumába, ahol Stefan Wyszyński bíboros fennhatósága alá került. Wyszyński hatása nemcsak papi lelkiségének kialakulására, hanem emberi tartására vonatkozóan is életre szóló mély nyomott hagyott Popieluszko lelkében. Nemcsak a lengyel kereszténység felvételének millenniumára rendezett egyházi rendezvényeknek lehetett megélője, de átélhette a lengyel püspöki kar német püspökökhöz intézett levelének földrengésszerű hatását is. A „Megbocsátunk és bocsánatot kérünk!” kezdetű pástorlevél hatalmas felháborodást váltott ki a lengyel pártvezetés körében, amely a lengyel püspöki kart a német revizionistákkal való paktálással és kollaborációval vádolta meg. Popieluszko, mindkét eseményre gyakran hivatkozott későbbi beszédeiben, ugyanúgy mint mestere, Wyszyński bíboros szavaira, tanítására is.

Tanulmányai közben, 1966. október 24-én katonai behívót kapott, de a katonaságnál az őt ért megpróbáltatások ellenére sem tudták eltántorítani hivatásától. Nem lett belőle az állami vezetés iránt lojális és engedelmes, úgynevezett „hazafias” pap sem, pedig a két éves katonai szolgálatnak a teológusok ilyen irányba való befolyásolása volt a legfőbb célja. Jerzy nemcsak ellen tudott állni a reá nehezedő ilyen értelmű nyomásnak, de nyíltan szóvá tette a saját és bajtársai ellen elkövetett jogtalanságokat, s bátran kiállt védelmükben illetve a hitbeli és vallási tanításból fakadó értékek védelmében.

A fekete bárányként kezelt teológushallgató egészségén azonban – bár ő erről nem beszélt – mély nyomot hagytak az egymást követő dresszúrák. 1970-ben, rosszul lét, kórházba került, ahol sürgős műtétet kellett rajta végrehajtani. A bekövetkezett kompli-

kációk miatt állapota válságosra fordult. Hátralévő stúdiumának majdnem egész ideje alatt e betegség fogságában vergődött. Folyamatos kezelésre szorult.

AZ EGYHÁZI SZOLGÁLATÁBAN

Jerzy Popiełuszko végzős teológust 1972. május 28-án a varsói Szent János katedrálisban szentelte pappá Stefan Wyszyński bíboros. 1972 júniusában kápláni kinevezést kapott a varsói agglomerációban szolgált. Itt, egy templom alapkövetelési ünnepségén személyesen hallhatta Stefan Wyszyński bíboros kormányának szóló bírálatát, amikor a jobb életkörülményeket követelve utcára vonuló radomi, ursusi munkások tüntetését a rendőrség brutálisan szétverte. A letartóztatott tüntetőnek gumibotos rendőrök sorfala között áthaladva kellett túrniuk a reájuk záporozó ütésekkel. Wyszyński az Egyház szociális tanításából kiindulva kifejtette: „a dolgozó munkásnak joga van olyan fizetésre, amellyel családját az embert körülvevő környezetnek megfelelően, méltó körülmények között tudja eltartani”. Bírált a hivatalos szakszervezeti struktúrát is: „A szakszervezetek kötelessége az lenne, hogy a munkaadót figyelmeztessék a dolgozók életkörülményeinek javítására vonatkozó kötelezettségeikre! Nem azért vannak, hogy a politikával, hanem, a gazdasággal törődjenek, s harcoljanak az ember igazságos és tisztességes létéért és a munkájának méltó jutalmáért”. De a rendszer erőszakszervezetének brutális ténykedését sem hagyta szó nélkül: „Bárcsak minden fegyvert viselő vagy az emberek felett hatalmat gyakorló személy, különösen a rendőrség és más alakulatok, amelyeknek az lenne a feladata, hogy hazánkban a rendet és a békét őrizzék. /.../ akkor nem kellene szegyenkeznünk, ahogy ma sajnos szegyenkeznünk kell azon különböző botrányos intézkedések, erőszak és sanyargatás miatt, amelyen társadalmunknak keresztül kell mennie”.

Popiełuszko atya egész papi tevékenysége e szellemi üzenet továbbvitelére összpontosult. Az A rendszer által tabuizált és elrejtett igazság kimondására, amelyet a hazugság világában szinte már senki sem tartott természetes dolognak. A társadalom nagy többsége ugyanis saját látszatbiztonsága megőrzéséért cserébe lemondott az igazságról, a hatalom viszont épp az igazságban rejlő valóság kimondását fogta fel saját létalapjának bírálataként.

1978-ban, eddigi mestere mellé egy újabb példaképet kapott Karol Wojtyła személyében, akinek II. János Pálként végzett szolgálata, éppúgy mint egész személyisége és karizmája is szinte lenyűgözte a fiatal Jerzy atyát. Beszédein a későbbiekben egyértelműen érezhető volt a lengyel pápa tanításának lelki vonalvezetése.

1978-ban az orvostanhallgatók és kórházi alkalmazottak lelkészévé nevezték ki, majd a fiatalok lelkipásztoraként tevékenykedett. Ezzel egy új fejezet kezdődött életében, hiszen kilépett az eddigi megszokott plébániai keretéből, s óriási tapasztalatokra tett szert a szervezés, a lelki vezetés, a fiatalok és az egyetemisták világában. Közel került e réteg problémáihoz, s megtapasztalhatta az őket érő társadalmi ellentétekből fakadó feszültség következményeit is.

Az akkor megismert orvosok közül sokan bocsátották rendelkezésre konspirációs találkozók, rendezvények részére viszonylag tágas lakásaikat. A kórházak adott esetben az illegális irodalom, de a körözött ellenzékiek rejtékhelyéül is szolgáltak. Mindez az akkori orvosi és ápolói társadalom áldozatkésztségének s a lengyel társadalom prob-

lémáihoz viszonyuló felelős hozzáállásának volt köszönhető elsősorban. Nem véletlen az sem, hogy a későbbiek során, a Szolidaritás Szabad Szakszervezet alapító tagjai között oly sok orvost és kórházi munkatársat találunk, akik azonnal készenek mutatkoztak arra, hogy betegek mellett a lengyel társadalom kóros tüneteit is gyógyítsák. Később, a hadiállapot bevezetése után ugyanilyen készséggel vettek részt az elhurcoltak családjainak, hozzátartozóinak segítésében, a különböző tiltakozóakciók, de mindenekelőtt, a nyugatról érkező gyógyszer és egyéb segély-szállítmányok szakszerű kezelésében és elosztásában.

De közelről megismerkedhetett az átlagember előtt rejtve lévő olyan társadalmi problémákkal is, mint amilyen akkoriban a szegénység, a titokban végrehajtott abortuszok, az emberi méltóság megtiprása volt. Jerzy atya ösztönösen érezte, a választ ezekre a kérdésekre etikai alapon kell keresni, a család és az életvédelem eszközeivel: „Az Egyház feladata nemcsak abból áll, hogy elméletben hirdesse az élet szentségének mivoltát és a meg nem születésre ítélt magzatok jogát az élethez, hanem abból, is hogy gyakorlati módon adjon érvényt e jog érvényre juttatásának” – mondta az egyik, ezekben az időkben vele készült interjúbán. Ekkor kezdte meg egy morális és etikai kérdésekkel foglalkozó szakkönyvtár létrehozását, vitaestek, előadások szervezését a fiatalok számára a varsói belvárosban lévő Szent Anna templomban. A varsói Szt. Anna plébánia ekkor már komoly lelki, ifjúsági központként működött. Az itt szolgálatot teljesítő papoknak nemcsak lelki értelemben kellett megfelelniük az elvárásoknak, hanem napi szinten kellett tájékozottnak lenniük az aktuális társadalmi és politikai kérdésekben is. Popiehuszko atya lelkipásztori tevékenységének kettős forrásvidéke: az igazságosság és a szeretet evangéliuma volt, melyet a mindennapok elemzéséből fakadó tanulságokkal vetett össze, így keresve megoldást az előtte feltáruló egyéni és társadalmi problémák sokaságára.

1980-ban áthelyezték őt a Varsó žoliborzi kerület Szent Kosztka Szaniszlóról elnevezett plébániájára a legendás Teofil Bogucki plébános atya mellé (aki a második világháború időszakában működő Honi Hadsereg papja volt).

KAPCSOLATA A SZOLIDARITÁS FÜGGETLEN SZAKSZERVEZETTEL

A lengyel tengeremelléki munkások sztrájkjai 1980 nyarán erősödtek fel országos jellegűvé. A gdanskiakkal szolidaritást vállalva országszerte mintegy hétszáz üzem kb. 700 ezer dolgozója lépett sztrájkba. A munkások sztrájkokkal nyomatékosított követelései nem pusztán a béremelés, illetve saját gazdasági, szociális helyzetük javítására szorítkoztak, hanem erkölcsi, politikai és társadalmi változások megindulását is szorgalmazták. A sztrájkok helyszínein saját transzparensaik, illetve a közismert Szolidaritás felirat mellett szinte minden esetben felállították vagy kifüggesztették a kereszt szimbólumát is. A sztrájkolók többek között a keresztény szimbólumok (kereszt, Madonna kép) tudatos használatával és viselésével kívánták megkülönböztetni magukat a hatalmat és annak hivatalos ateista ideológiáját képviselő ellenfeleikkel szemben.

A munkások legfőbb célkitűzése az emberi méltóság helyreállításaért folytatott küzdelem volt, melyet a lengyel katolikus egyház, illetve papjainak és szerzeteseinek többsége kezdettől fogva szimpátiával fogadott és támogatott. A Szolidaritás Szabad Szakszervezet, illetve az ennek nyomán kialakuló egyéb független társadalmi szervezetek helyi, regionális és országos szervezeteinek megalakulása és későbbi tevékenysége így

biztos háttérrel és alapot kapott. 1980. augusztus végén szolidaritási sztrájkot hirdetve leállt a több mint tízezer munkást foglalkoztató varsói kohó is. A munkások, Wyszyński bíborostól papot kértek maguk közé, s a választás Bogucki plébánoson keresztül az aznap épp szabad Popiełuszko atyára esett, aki örömmel vállalta a felkérést.

A diákok, egyetemisták, egészségügyiek, értelmiségiek csoportjai után így egy teljesen más világ, amunka világa tárult fel előtte. A II világháború utáni lengyel sztrájk-megmozdulások történelmét tekintve, soha nem fordult elő, hogy a munkások szociális és politikai céljaik eléréséhez az egyház támogatását kérték volna. Mindez ráadásul egy kommunista államban történt, amelynek vezetése a munkásosztályt saját legfőbb támogató bázisaként tartotta számon. Papot a gyár területén még elvétve sem láthatott senki, nem csoda, ha Jerzy atya érkezését tapsal és lelkesedéssel fogadták az ott dolgozók. Ez a lelkes fogadtatás Popiełuszko atyát is váratlanul érte – „azt hittem valami fontos ember jön mögöttem, neki tapsolnak” – írta egy későbbi feljegyzésében –, de magában azonnal értelmezni tudta a helyzetet: „A taps nem nekem, hanem az egyháznak szólt, amely harminc éve várt arra, hogy bebocsátást kapjon a munka világába”

Popiełuszko atya prédikációjában a sztrájkoló munkások védelmében elmondta, sztrájkjuk akkor is jogos volna, ha saját ügyük védelmében tették volna le a szerszámot. Szándékaik nemes jellegét azonban még inkább kiemeli, hogy a kohómunkások nem csupán saját érdekükben, hanem társaikkal szolidaritást vállalva, mások érdekeit is szem előtt tartva léptek sztrájkba. A munkások nagy lelkesedéssel és emelt lélekkel hallgatták szavait, hisz eddig félelemmel és szorongással gondoltak arra, mi lehetettük következménye. Popiełuszko atya nemcsak lelkileg erősítette meg őket, de önbizalmukat, öntudatukat is felemelte. Tudatosította bennük aényt, hogy mindannyian tiszteletet és törődést érdemelnek, függetlenül attól, hogy magukat hívőknek vagy nem hívőknek tartják-e.

Ott maradt a munkások között. Őszintén érdeklődött gondjaik, problémáik felől, és meghallgatva őket a maga egyszerű szavaival válaszolt kérdéseikre. Ekkor készült feljegyzéseiben így vallott erről: „Ugyanazt az aggodalmat éltem át, mint amit a kohászok is megéltek. Gyóntattam őket és láttam, hogy a kibírhatóság határáig kimerültek. Ott az aszfalton térdelve jöttek rá arra, hogy csak az Istenhez kapcsolódva, és egységben az Egyházzal lehetnek erősek és kitartóak s ekkor született meg bennem a felismerés, hogy nekem ott kell maradnom közöttük.” A munkások tehát az első időben támogatást és védelmet reméltek tőle a sztrájk nehéz perceikben, de a velük való együttműködés során kölcsönösen ráébredtek arra, hogy itt sokkal nagyobb dologról van szó ennél. Arról, hogy együtt keressék annak lehetőségét, miként lehet a mindennapi munkát és annak nehézségeit összekapcsolni a keresztény tanítással és küzdelmüket e tanítás útmutatása alapján újra értékessé tenni. A munkások nemcsak tiszteletbeli kohásszá, hanem a varsói kohó állandó lelkészévé is megválasztották, s rajtuk keresztül kapcsolatba került a szolidaritás gdanski központjával és vezető személyiségeivel. Munkásaival együtt részt vett az 1970-es lengyel tenger melléki munkásmegmozdulások tömegmészárlásainak helyszínén emelt Szolidaritás-émlékművek avatásain. Itt találkozott és beszélt a katonaság sortüzei által legyilkolt munkások hozzátartozóival is. Visszatérve Varsóba, barátai körében így beszélt erről az élményéről: „Mindaz, amit ott átéltem, meghaladta minden eddigi fogalmamat, elképzelésemet, s nagyobb hatást gyakorolt rám, mint a Pápa látogatása.”

A Szent Anna templom alagsorában megkezdett, s jól bevált képzési gyakorlatot, most a munkások között folytatta. Valóságos munkásakadémiát hozott létre, melynek

keretében, tervei szerint az egyház szociális tanítását és a munka világával kapcsolatos üzenetét szerette volna megismertetni a főleg munkásokból álló hallgatósággal. Tevékenysége fokozatosan kiszélesedett már nemcsak a munkások, hanem a mazóviai Szolidaritás tagjai számára is tartott istentiszteleteket, összejöveteleket, s végleg elkötelezte magát a Szolidaritás eszméjének szolgálata mellett. Talán ekkor jegyezte fel naplójába: „A régi megrögződésekkel élő emberek nem fogják megújítani Hazánkat. Ha egyszer Lengyelországban új bor készül, akkor arra is gondolni kell, hogy azt új szívekbe töltsük bele. Új gondolatokra, egészséges társadalmi akaratra van szükség, nem pedig a régi formákra, amelyek már nem egyszer elrepedtek és szétszakadoztak.” Wyszyński primás felkérésére ezekben az időkben, mintegy harminc pap lett a Szolidaritás lelkésze. Közéjük tartozott Popieluszko atya is.

A HADIÁLLAPOT ÉS ANNAK KÖVETKEZMÉNYEI JERZY ATYA ÉLETÉBEN

Az 1981-es év drámai eseményekben bővelkedő időszak volt Lengyelország számára. Rómában merényletet követtek el II. János Pál pápa ellen (május 13.) Elhunyt Stefan Wyszyński bíboros (május 28), majd az év végén katonai puccsal megtörtént a hadiállapot ot bevezetése (december 13). Mindennek előzményeihez hozzátartozik, hogy a menetközben 10 milliós létszámúra dagadt szakszervezet már szinte minden munkahelyen jelen volt. Tevékenysége a (kommunista párt és az állami szakszervezet) mellett kettős hatalmi helyzetet eredményezett, melynek következtében a munkahelyi párt- és szakszervezetek egyre inkább a háttérbe szorultak. Ez egyrészt megrettentette a kommunista kormány, s az azt körülvevő nómenklatúra kiváltságos tagjait, másrészt megnövelte a hazájuk politikai függetlenségéért és szabadságáért síkraszálló tömegek bátorságát.

A kormány mindent megtett, hogy névlegessé, súlytalanná tegye a szabad szakszervezetek munkahelyi jelenlétét és befolyását. A kettős hatalom helyzetének tarthatatlanságát azzal próbálta bizonyítani, hogy kivonta az árút (különösen az élelmiszercikkeket) az üzletekből, s a munkahelyeken kialakult „káosz” eredményét az üres pultokkal kívánta demonstrálni. Ekkor került bevezetésre a jegyrendszer első változata is, ami azonban csak a nómenklatúra kiváltságos tagjainak kedvezett, akik bármihez, bármikor hozzájuthattak. Az emberek elégedetlensége napról napra fokozódott, s mindkét fél a másikat vádolta a helyzet tarthatatlansága miatt. Országszerte újabb sztrájkok robbantak ki.

A Szolidaritás Szakszervezet Gdanskba összehívta az országos koordinációs bizottság ülést egy országos sztrájk kihirdetésének megtárgyalására. A döntésnek a december 14-i szavazáson kellett volna megszületnie. December 13-án éjszaka azonban Jaruzelski tábornok, az általa vezetett, tábornoki kar, a Nemzeti Megmentés Katonai Tanácsa (WRON) nevében, szabályos katonai puccsként az országban bevezette a hadiállapotot.

A Szolidaritás Szabad Szakszervezetet betiltották, vezetőit internálták, az ellenállási pontokat könyörtelen felszámolták. Az első éjszaka miintegy háromezer embert tartóztattak le és szállítottak internálótáborba. Köztük volt a szakszervezeti vezetők, de sok társadalmi és katolikus szervezet (például a Katolikus Értelmiségi Szövetség) tagjainak többsége is. A tömeges letartóztatások ötezer főnél abbamaradtak, de egyénileg tovább folytatódtak. „A kormány háborúba lépett a saját nemzetével” – kommentálta

Popieluszko atya a történeteket, Őt is keresték, de időben el tudott rejtőzni. Közben jöttek a hírek: a Katowicében utolsóként ellenálló Wujek bánya brutális pacifikálása során a hírhedt ZOMO egységei kilenc bányászt megöltek...

Popieluszko atyát különösen megrázta a Szolidaritás Szakszervezet könyörtelen és erőszakos eszközökkel történő felszámolása, hisz e szervezet létrejöttéhez személyes élményekkel, indokokkal is kötődött, jövőjéhez pedig oly sok reményt fűzött. Ezért is jegyezte fel naplójába, hogy „a hadiállapot bevezetése a társadalomra mért olyan csapás volt, amely elsősorban annak reményét semmisítette meg, hogy *megegyezés útján* lehet megoldani a hazánkban meglévő problémákat. /.../ A Szolidaritás az igazságosságért, a szabadságért, az emberi nem és a munka méltóságáért emelte fel a szavát. Ott ahol ezek az értékek hiányoznak, helyüket a gyűlölet, a hazugság és az erőszak veszi át. Ezért is éljük át oly fájdalmasan azt igazságtalanságot, hogy a hatalmon lévők nem a szeretetre és a szolgálatra, hanem az erőszakra és az egyéni szabadság megvonására akarják felépíteni uralmukat.” A hadiállapot bevezetését követő erőszakos fellépéseknek pedig több mint száz áldozata volt. Kilencven körüli volt a nyomtalanul eltűnt személyek száma.

Popieluszko atya „helykeresése” rövid ideig tartott, mert a hit és az evangélium fényével könnyen rátalált saját útjára. Az egyik általa adott ekkori interjújában elmondta: „Megéreztem, hogy ekkor, 13-a után még inkább szükségük van rám az embereknek. Azokban a nehéz pillanatokban, melyeket a börtöncellákban töltöttek, szükségük volt az imámra, a bíróságok elé állítva pedig szükségük volt a jelenlétemre. /.../ Mert a pap munkája, bizonyos értelemben Krisztus tevékenységének a folytatását jelenti. A pap a nép közül való és a nép szolgálatára szentelte oda magát. A pap kötelessége tehát az, hogy mindig a népe között maradjon – s jóban, rosszban kitartson mellette.”

Bekapcsolódott a Glemp primás egyik első intézkedéseként létrejött, Internáltakat és Bebörtönzötteket Segítő Primási Bizottság tevékenységébe, melynek rövidesen egyik főszervezőjévé vált. A žoliborzi plébánia termei, (köztük gyakran az ő szobája is) a letartóztatottak családjainak idehaza gyűjtött, illetve a nyugatról érkező segélyszállítmányok valóságos raktárává változtak. A beérkezett segélyből nemcsak a bebörtönzöttek hozzátartozói, de iskolák, kórházak, illetve a környék szegényei is egyre szélesebb körben részesültek.

Az 1981-es hadiállapot bevezetése, és a Szolidaritás szabad szakszervezet legaktívabb tagjainak internálása és bebörtönzése után, a kommunista hatalom úgy vélte, legveszélyesebb politikai ellenfele a katolikus egyház, s ennek megtörésére kell törekednie.

Egy 1982. január 8-án keletkezett belső tájékoztató szerint: „A Szolidaritás szervezeti hálózatának felszámolása után, az ellenzék és a politikai reakciók egy jelentős része, megfosztva eddigi cselekvési lehetőségeitől a katolikus hierarchia és a papság körében keresett és talált meghallgatásra.”

Bár az egyház legfelsőbb vezetése óvakodott attól, hogy átvegye a Szolidaritás korábbi politika szerepét, s inkább a két fél közötti társadalmi párbeszéd közvetítőjévé kívánt válni, az egyház papjai nem kis lelki bátorságról téve tanúságot kiléptek a templom falai közül, s a társadalmi élet szervezésének legfőbb katalizátoraivá, erkölcsi támogatóivá váltak. Nem politikai megoldást, mint inkább lelki vigaszt, világnézeti alternatívát kívántak nyújtani az embereknek. Az egyház nemcsak a társadalom vallási nevelésével törődött, hanem bátran részt vállalt a lengyel nemzet kulturális és történel-

mi értékeinek, hagyományainak ápolásából is. II. János Pál második, az 1983-as lengyelországi pápai zarándoklata – amelyet rendkívüli erővel hatott át egy újabb pápai jelmondat: „Ne féljetek”, illetve ennek evangéliumi párjaként a szentpáli mondás: „Az igazság szabaddá tesz titeket” – rendkívüli módon megerősítette ezt a vállalást. Popiełuszko atya, s számtalan paptársa mindezt a templomok szószékéről úgy adta tovább, hogy „az igazságot nem lehet börtönbe zárni és elpusztítani, mert az igazság maga az Isten”. Nem véletlen, hogy II. János Pál 1983-as lengyelországi zarándokútjának előkészítése során maga a belügyminiszter-helyettes Konrad Straszewski tábornok közölte Bronisław Dąbrowski érsekkel, a püspökkari titkárság vezetőjével, hogy Jerzy Popiełuszko nem juthat a Pápa közelébe.

A pápalátogatás hatalmas belső, lelki energiákat szabadított fel a lengyel társadalomban. Látni és hallgatni a Szentatya bátor megnyilatkozásait a lengyelek tömege immár az egyházon belül látta újra feléledni a hadiállapot bevezetése által letört reményeket. Jerzy atya röviden ezt jegyezte fel naplójába a második pápalátogatás után: „Ez egy csodálatos nemzeti-vallási-patrióta népszavazás volt. Engem is megerősített munkámban és az általam követett irány helyességében.”

Az egyház ezt követően egyre bátrabban vállalta magára az erőszakkal korlátozott társadalmi nyilvánosság pótlásának feladatát. Az állami erőszak apparátus, azonban jól kiépített gépezetként végezte a dolgát. A beépített ügynök és besúgók létszáma megdupázódott. A letartóztatások, elhurcolások és internálások sorozatát a Pápa látogatásának befejezése után a bírósági kirakatperek egész sorozata követte. A lengyel kommunista párt 1983. október- novemberi ülésének Központi Bizottsági (KB) határozata pedig már arra figyelmeztetett, hogy „Az egyházzal szembeni fellépésnek az eddigieknél is keményebb megfigyelésre s ellenőrzésre, illetve a katolicizmus magánszférába való „kiszorítására” kell épülnie”.

Jerzy atya az illegálisba vonuló ellenzéki vezetőkkel és jeles jogi szakértő értelmiségekkel összefogva jogi tanácsadást szervezett, s olyan kiadványt állított össze amelyben „viselkedési kódexet” adtak a rendőrség által letartóztatott, éjszaka folyamán a lakásukról elhurcolt, vagy fényes nappal az utcán elkapott személyeknek és családoknak a kezébe. A bíróság elé állított szakszervezeti vezetők vagy az egyszerű munkásemberek ellen indított politikai perekon megszervezte neves személyiségek (írók, tudósok) személyes jelenlétét. Ő maga is ott ült a vádlottak háta mögött, hogy ha kell, egy két odasúgott bátorító szóval vagy ha másként nem, hát tekintetével biztassa az ártatlanul elítélt személyeket, akiknek családjával személyes kapcsolatba lépett, s megszervezte segélyezésüket. Minderről így írt feljegyzéseiben: *„Velük maradtam a győzelem idején, amiért nagyon hálásak voltak, s velük maradtam ama decemberi sötét éjszaka után is. Amikor megkezdődtek a bírósági perek, szüleikkel együtt ott ültem az első sorban, s ők látták, hogy családjukat gondoskodás veszi körül.”*

Jerzy atya egyre jobban elkötelezte magát a megalázottak, üldözöttek és meghurcoltak szolgálata mellett, akik lelki és fizikai szenvedésein legjobb tudása szerint igyekezett enyhíteni. Ott volt az „ismeretlen tettesek” által meggyilkolt ellenállók sírjánál, vigasztalta hozzátartozóikat, s előfordult, hogy plébániáján rejtgette a rendőrség elől menekülő személyeket, illetve megszervezte családjaik anyagi és erkölcsi támogatását.

A Varsó Żoliborz nevű negyedének Kosztka Szent Szaniszló tiszteletére felszentelt templomában, Bogucki plébános kezdeményezésére, havonta egyszer szentmisét mondtak a hazáért. 1982 január 17-én, Popiełuszko atya bejelentette, hogy a továbbiakban a ezeket a szentmiséket már nemcsak a hazáért ajánlják fel, de a felajánlási szándékba – a bebörtönzött munkások és Szolidaritási aktivisták kérésére – belekerül minden, hazájáért szenvedő lengyel is. Ettől kezdve a hazáért, s az érte szenvedőkért bemutatott szentmisékre, már nemcsak a żoliborzi kerületből, hanem Varsó más részéről is egyre nagyobb számban érkeztek az emberek, munkásdelegációk küldöttjei, Szolidaritás zászlóikkal az előtérben kaptak helyet, s a mise a munkáspasztoráció legkiemeltebb részévé vált. Jerzy atya kérésére a liturgiába művészek, értelmiségiek kapcsolódtak be, különleges hangsúlyt helyezve a lengyel nemzeti értékek felmutatására és vállalására. Jerzy atya szentmiséken elmondott prédikációinak fő témái az egész nemzetet sújtó problémákból fakadtak, úgy mint az internáltak tömegeinek sorsa, a szétszárított családok szenvedése, a betiltott Szolidaritás, az igazságosság, a szabadság, a hazaszeretet összefüggései stb. Szóvá tette az alapvető emberi jogok lábbal tiprását, az emberi élet méltóságának semmibevételét, a lelkiismereti szabadság korlátozását, az erőszakos ateizációt, s elítélte az ifjúság programszerűen folytatott züllesztésének politikáját is. Beszédei az igazság szabad gondolatokkal és szavakkal való kimondásának lehetőségét jelentették az egybegyűltek számára. A rendszer erőszakos fenntartása miatt tabunak számító igazságok kimondása azonban főbenjáró bűnnek számított, amit a hazugságra épülő rendszer urai minden áron fel akartak számolni. Tudták, ha a Popiełuszko által hirdetett igazság átítatja a társadalmi gondolkodást, az egyértelműen az Ő uralmuk végét jelenti.

Prédikációit ezért lehallgatták, jegyzetelték, hosszan elemezték, valójában mégsem tudtak belekötni, de értelmezni sem azok mondanivalóját, hisz szavainak mélyebb értelmét gondosan összeválogatott idézetekre építette. Az olyan mondatok mögött, mint „hogyan egyeztetheted össze lelkiismeretteddel azt, hogy egyik zsebedben az Istenbe vetett hit jelül rózsafüzér van, a másikban pedig a párt tagkönyved, amely azt fejezi ki, hogy az ateista, materialista, Isten létét tagadó világnézethez tartozol” politikai összeküvésre utaló uszítást vizionáltak. Pedig ő csak az igazságról beszélt, és soha nem félt a hazugsággal szembeni igazság kimondásától.

Olyan igazságokat is kimondott, hogy a kommunista hatalomgyakorlás módszere és szelleme nem egyeztethető össze az evangélium szellemével. A hatalom szemében talán épp ez volt a legnagyobb „bűne”. Csöndös, érzelemtől mentes, majdnem monoton hangja egy megmagyarázhatatlan melegséggel volt átítatva, amely szinte magához láncolta az emberek figyelmét. Nem mondott bombasztikus igazságokat és revelációnak ható állításokat sem. De mondanivalójába nem félt beleszólni a legnehezebb témákat sem, s úgy tudott beszélni a szabadságról, a belső függetlenségről vagy a megbocsátásról, hogy azt a legegyszerűbb ember is megérthette és megszívlelhette.

A kommunista hatalom, s annak egyik legvérengzőbb szerve a belügyi rendőrség azonban nem ilyen szemmel nézte az eseményeket. Popiełuszko szemináriumba megnyitott belügyi aktájába, 1982 áprilisától került bejegyzésre: „aktív megfigyelése megindítva.” Az aktív megfigyelés: állandó megfigyelést, lehallgatást jelentett, ügynöki felderítéssel, lejárattal, elrettentéssel kibővíve. A belügyi titkosszolgálat számára a

„Popieluszko ügy” a növekvő tömegráhatás veszélyét és az antikommunista ellenállás egy újabb formájának megjelenését hordozta magában. Ezért egyre idegesebben keresték a módját annak, hogy akadályozhatnák e folyamat kiterjedését.

Az Egyházügyi Hivatal vezetője, Adam Łopatka, már 1982 augusztusában, egy fenygető hangnemben íródott levélben figyelmeztette Bronisław Dąbrowski érseket, a lengyel püspökkari titkárság vezetőjét, hogy a hazáért mondott Szentmisék „politikai jellege”, alkalmas a „lázadásra és a demonstrációra való felbujtásra.” Felrótta, hogy Popieluszkónak nincs engedélye az „5000 főt meghaladó tömegrendezvényre, amely a környező utcákat is eltorlaszolja /.../ a főváros rendjét és biztonságát veszélyeztette.” Ráadásul olyan civil személyeket enged a mikrofon közelébe, akiket a rendőrség köröz, s akik „a hadiállapot áldozatiért” mondtak imát. Felrótta a Jerzy atya általa mondott hasonló jellegű istentiszteletek „elfogadhatatlan hangnemét” is. Levelét a miniszter azzal a kijelentéssel zárta, hogy „az Egyházat teszik felelőssé a lehetséges következményekért, azaz a nyilvános rend és biztonság felforgatásáért.”

Lejáratása, rossz hírbe keverése teljes gőzzel folyt. Az egyházi körökben igyekeztek elhintetni vele szemben a bizalmatlanságot. azt terjesztették, hogy Popieluszko az egyházat paravánként használja saját politikai rendezvényeihez, nagyratörő, karrierista, beképzelt, veszélyezteti az állam-egyház párbeszédet, mert „politizál”. A hivatalos párt-sajtó egyik fizetett tollnoka, Jerzy Urban azt írta, hogy a hazáért mondott misék valójában a szocializmus elleni „gyűlölet szeánszai”. Mivel egyre több helyre hívták őt istentiszteletet tartani, előbb Varsóban majd Varsón kívül is, a hatóság azzal vádolta Popieluszkót, hogy titkos államellenes szervezetet alapított, melynek sejtjeit ő maga hozza létre egy-egy vidéki meghívásnak eleget téve.

Vidéki útjai előtt rendszeresen megfenyegették telefonon, hogy ha elmerészel indulni „meghal”. A köré épült hálózat és a lehallgatások miatt pontosan ismerték terveit. Mégsem mondta le egyetlen meghívását sem, mert őt már nem a félelem, hanem egy ettől sokkal nagyobb erő éltetette és mozgatta...a reábízottak iránt érzett szeretet és felelőség nevében megtanulta legyőzni a félelmet.

ÉLETÁLDÓZATÁNAK BETELJESEDÉSE

A hatalom egyre ingerültebben és egyre nagyobb gyűlölettel figyelte az egyház és Popieluszko atya kiterjedt tevékenységének gyümölcseit, s egyre nagyobb vehemenciával készült az ellencsapásra. Az akció irányítását a belügyminisztérium, egyházi ügyekkel foglalkozó, hírhedt IV. számú főosztályának emberi végezték, akik nem riadnak vissza a legördögibb módszerek alkalmazásától sem.

A csoport felügyelete a belügyminiszter mellett a szovjet KGB hatáskörébe tartozott. A „D” csoport titkos ügynökei rendszeres moszkvai kiképzésen és eligazításon vettek részt. Mi több, a „D” csoport vezetője 1975-ben Moszkvában olyan szerződést kötött a KGB-vel, amely tartalma a lengyel katolikus egyház elleni harcban való együttműködés mellett a Vatikán közös operatív „átdolgozásának” módszereit is magában foglalta. A csoport ügynökei, így többek között a Popieluszko atya elrablásának akcióját vezető Grzegorz Piotrowski százados rendszeres kapcsolatban állt a KGB-vel.

Előbb csak sejtették, hogy figyelik, majd teljes nyíltsággal követték bárhová is ment, miközben nyíltan fényképezték, filmezték. Ha le akarta rázni őket, gyakran a lengyel

konspiratív hagyományokhoz kellett folyamodnia: menet közben autót váltani, állszakáll, bajuszt ragasztani, hátsó kijáratokon távozni stb. Telefonbeszélgetéseit lehallgatták. Ismeretlenek hívták fel és rendszeresen megfenyegették telefonon keresztül is. A fenyegetésekre néhány alkalommal a Hazáért mondott Szentmisén is reagált: „Még egy kérés mindazokhoz, akik különösen az utóbbi időben leveleikben azzal fenyegetnek, hogy idézem: tarkólövésben, torokelmetszésben, keresztre feszítésben lesz részem; ha képesek az ilyen fenyegetésekre, legyen arra is bátorságuk, hogy aláírják leveleiket és ne rejtőzzenek gyáván a névtelen levelek és kitalált feladói címek mögé”. Rendre beszámolt az ellene indított alaptalan bírósági eljárásról, a rendőrségi beidézéseken, kihallgatásokon történekről.

Útlevelét 1982. augusztus 26-án azzal az indokkal, hogy „szoros kapcsolatot tart a Szolidaritás Szakszervezet egykori szocializmus-ellenes vezetőivel, s olyan politikai jellegű egyházi rendezvényeket tart engedély nélkül, amelyekben megkérdőjelezi a Lengyel Népköztársaság rendszerének alapelveit” bevonták. 1982. december 13-án (a hadiállapot bevezetésének évfordulója) éjszakáján téglára erősített robbanóanyagot dobtak Jerzy atya szobájába. Életét az mentette meg, hogy egy nappal ezt megelőzően ágyát az ajtó mögötti másik szobába helyezték át. A következő éjszaka a bejárati ajtón akartak behatolni ismeretlen tettesek, de csak a zár megromlásáig jutottak.

Tevékenységet mindennek ellenére rendületlenül folytatta. 1983 szeptemberében „Isten és Haza” mottóval országos munkászarándoklatot szervezett a częstochowai Fekete Madonna kegykép meglátogatására. A szocializmus eddigi történelme során ilyen jellegű szakrális munkásmegmozdulásra még nem került sor Lengyelországban. Az egész országból mintegy nyolcezer munkás érkezett a kolostor falai alá, s hallgatta néma csöndben Popieluszko atya munkáskeresztút stációjánál elmondott elmélkedését: „Oly nehéz ma megőrizni az emberi méltóságot Uram, amikor minden oldalról megáláztatás ér bennünket és az ember maga is eszközzé válik a munka világában. Mi veled akarunk erősek lenni Krisztus, hogy ne engedjünk azok csábításának akik, szülőházánkat csak az e földi javakat szem előtt tartva akarják építeni...”

1983 december 12-én házkutatást tartottak Chłodna utcai garzonlakásában, ahol provokációs céllal „kihelyezett” illegális lerakatot (röplapok, sokszorosítási kellékek) foglaltak le. Letartóztatták, majd koholt váddal börtönbe zárták. A börtönből, a püspöki kar intervenciójára ugyan kiengedték, de folyamatos sajtóhadjáratot folytattak ellene. Azzal vádolták, hogy államellenes uszítást folytat megfélemlíti az egyházi vezetőket és becsapja a híveket is.

A párthatalom, Jerzy atya személyét a lengyel püspöki kar zsarolására is fel akarta használni. Ezzel a módszerrel azt szerették volna elérni, hogy az egyházi vezetők, a püspökök öncenzúrát alkalmazva maguk „intézzék el” rebellis papjaikat. Az állami és pártvezetés ugyanis mindenáron ragaszkodni akart az egyházzal fenntartott jó viszony látszatához. A lengyel püspökök többsége azonban nem volt hajlandó engedni a zsarolásnak. Jerzy atya naplójegyzeteiben több alkalommal is beszámolt ilyen típusú közlésekről: „Ha nem történik változás, a közeli jövőben Varsóban három papot le fognak tartóztatni, engem pedig az elsők között internálnak. Tudomásul vettem a közlést. Este Miziolek püspök mondta, hallotta, hogy Jaruzelski a primással találkozva a felsorolt három (legveszélyesebb szerz. megj.) pap között említette a nevemet. Számítok rá, hogy internálhatnak, letartóztathatnak, botrányba keverhetnek, de akkor sem hagyhatom abba ezt a munkát, amellyel Egyházamat és hazámat szolgálom”.

Józef Glemp bíboros, több alkalommal is magához kérette Popieluszko atyát, s arra figyelmeztette, hogy az Egyháziügyi Hivatal vele szemben egyre fenyegetőbb magatartást tanúsít. Hogy a reá leselkedő veszélytől megóvja, más lelkipásztori területre próbálta őt átirányítani, de Jerzy atya nem kívánt élni a különböző ajánlatokkal (így például egy római ösztöndíj lehetőségével sem). Megpróbáltatásai, így hát idehaza, szülőföldjén folytatódtak tovább. 1984 elejétől fogva menetrendszerűen kapta az ügyészségi idézéseket. Miután láthatóvá vált, hogy ezzel sem lehet őt útvjáról letéríteni, minden lehetséges eszközzel igyekeztek gátolni tevékenységét. Felerősödtek Jerzy Urbán kormányzóvivő fenyegetései is, aki televíziós fellépésben tette közzé, hogy a hatalom kész kényszeremigrációs intézkedések bevezetésével megszabadulni a számára kényelmetlen személyektől. A Popieluszko elleni lengyel sajtóhadjáratba bekapcsolódott a moszkvai „Izvestia” is. Eddig is sejthető volt, hogy a lengyel ellenzékiek elleni hajsza kulisszáinak hátterében ott vannak a szovjet KGB ügynökei. Az L. Toporkow név alatt e lapban megjelenő cikk világossá tette, hogy a szovjet hatalom nem nézi tétlenül a csatlós országokban folyó, számára nyugtalanító jelenségeket. A cikk Popieluszko atyát harcos fanatikusként és provokátorként ábrázolta, aki szorosan együttműködik a „megrögzött ellenforradalmárokkal”.

A Popieluszko elleni operatív tevékenység ekkor lépett végső szakaszába. A cikk után három nappal a „D csoport” három ügynöke, Grzegor Piotrowski százados, Waldemar Chmielewski és Leszek Pekała főhadnagy parancsot kapott a Jerzy Popieluszkoval kapcsolatos operatív intézkedés végrehajtására. Az egyik legfőbb állami vezetőember szájából ekkor hangzott el a szóbeli parancs: „Hallgattassátok el, hogy ne ugasson többet!” A belügyminisztérium egy másik magasan pozícionált vezetője ezt követően egyik beosztottjának jelenlétében megjegyezte: „Remélem nem kell több jelentést olvasnom a hazáért mondott miséiről.”

1984. október 13-án, három lengyel belügyi nyomozótiszt, Grzegor Piotrowski százados, Waldemar Chmielewski és Leszek Pekała főhadnagy, egész nap követték Popieluszko atya kocsját, aki aznap Gdanskban járt és onnét indult vissza Varsóba. Az őt követő rendőrautó csomagtartójában el volt készítve minden, ami a holttest eltüntetéséhez szükséges: kés, lapátok, zsinegek, ragasztók, zsákok, meg és egy üveg vodka (aminek egy részét – a korábbi gyakorlat szerint – az áldozat szájába öntötték, hogy az általuk produkált „baleset” okául a részegséget tüntessék fel). Popieluszko atya autóját egy kanyarban bevárták, ahol az egyikük, Piotrowski egy kővel akarta betörni az autó szélvédőjét. Jerzy atya sofőrje azonban egy gyors manőverrel el tudta kerülni a balesetet és így a kő nem találta el a szélvédőt. A merénylők terve tehát kudarcot vallott.

Október 18-án a vizitációs nővéreknél mondott miséje után a sekrestyében csak ennyit mondott a vele együtt miséző, s az istentisztelet befejeztével hogyléte felől érdeklődő papnak: „Tudom, hogy ezek meg fognak ölni. De abbahagyhatom-e ezért az igazság hirdetését?”

Nem hagyta abba. Bár láza volt és nem érezte jól magát, ennek ellenére eleget akart tenni egy másnapra, október 19-ére, (péntekre!) szóló bydgoszczi meghívásnak.

Amikor Popieluszko atya este fél tíz után sofőrjével a bydgoszci Lengyel Vértanú Testvérek templomából hazafelé indult Varsóba, már két, hamisított rendszámmal ellátott rendőrségi gépkocsi is a nyomában volt. A visszafelé vezető úton egy Fiat 125-ös autó, a benne álló három belügyminisztériumi alkalmazottal megelőzte az atya Volkswagen típusú gépkocsiját, majd közúti ellenőrzést színlelve megállították azt. A gépko-

csi sofőrjét, Waldemar Chrostowski, alkoholszondázás céljából megbilincseltek, majd Popieluszkót egy fadoronggal leütötték, s kezét összekötözve, száját betömve berakták őt a Fiat csomagtartójába. Ezt követően Jerzy atya Volkswagenét hátrahagyva elindultak. A megbilincselte sofőrnek egy kivilágított út menti épület mellett sikerült kiugrania a rendőrségi gépkocsiból, s így hírt tudott adni az elrablásról. Ezt követően a tettesek egyedül maradtak áldozatukkal...

Hogy Popieluszko atyával pontosan mi történt az elkövetkező órákban, sőt napokban, azt kizárólag elrablóinak bírósági vallomásai alapján tudjuk rekonstruálni. Popieluszkót az elrablását követő 11-ik napon, október 30-án találták meg holtan a Visztula folyó Wloclawek melletti víztározójában. Arca és egész teste a felismerhetetlenségig össze volt roncsolva, lábához kövekkel telirakott zsákot erősítettek. Az emberrablókat néhány nap múlva elfogták, akik bíróság előtt ismerték be tettüket.

A VÉRTANÚSÁG TÉNYÉNEK TABUIZÁLÁSA A RENDSZERVÁLTOZÁST MEGELŐZŐ IDŐSZAKBAN

„Úgy éreztem, hogy szörnyen rászedtek és kihasználtak...Úgy működünk mint az automaták” – mondta a bíróság előtt Chmielewski, az egyik emberrabló. Arról azonban már nem volt hajlandó beszélni, hogy ki volt az őket rászedő, a gyilkoló automatákat összeszerelő és működtető személy, illetve hivatal. Társa, Pekała, töredezett szavakkal arról beszélt, hogy ők úgy tudták, „egy nagyobb feladat egy részének elvégzését kell vállalniuk, amelynek meg kellett volna rengetnie az egész országot.” Úgy tudta, hogy eme „nagy feladat” elvégzésébe rajtuk kívül számos más csoportnak is be kellett volna kapcsolódnia. Az elhangzott kijelentések közti összefüggéseket a bíróság azonban nem vizsgálta. Inkább azon igyekezett, hogy a tettesek elleni bírósági per a katolikus egyház elleni vádirattá váljon.

Grzegorz Piotrowski százados magabiztosan arról beszélt, hogy nem érzi magát felelősnek Jerzy Popieluszko haláláért. „A pap megölése nem volt benne az eredeti tervben, azt inkább „üzemi balesetnek” nevezhetném. Azt hittem, hogy a pap halálával a kisebbik rosszat választom s ezzel megakadályozom a nagyobbat. Hogy most Pekaálával és Chmielewskivel együtt itt ülök a vádlottak padján, ennek az az oka, hogy a pap nem tartotta magát az érvényes lengyel törvényekhez s mert engem felhatalmaztak, hogy őt politikai ellenfélnek tekintsem s ennek megfelelően járjak el vele szemben”.

A toruni bírósági per során Leszek Pietrasiński államügyész egyenlőségielt tett a meggyilkolt pap és gyilkosai közé mondván, „mindkét fél azt gondolta, rá nem vonatkoznak a lengyel törvények. A pap szemben állt a megbékélés politikájával, gyűlöletet igyekezett kelteni az emberek közt és megsértette az állami hatóságokat. Szélsőséges politikai nézeteivel Jerzy Popieluszko így a saját sírját ásta meg”. A pappal és a katolikus egyházzal szembeni leghatározottabb vádak a fővádlott, Grzegorz Piotrowski mondta ki a per második szakaszában. Többek közt azt állította, hogy a gyilkosságot a biztonsági szolgálat elkeseredettsége váltotta ki, melyet a belügyiekből az egyház állammal szembeni ellenséges magatartása váltott ki. A perben elnöklő bíró, Artúr Kujawa is megpróbálta átalakítani e pert a katolikus egyház és a gyilkosság áldozata, Jerzy atya elleni bírósági vádbeszéddé: a tetteseket áldozatuk, azaz Jerzy Popieluszko „erkölcsi romlottságára” hivatkozva próbálta mentegezni.

Bogucki prelátus egy ezt követő prédikációjában valóban a lengyelek millióinak véleményét mondta ki, amikor kijelentette: „A Popiełuszko-perben az egész titkosrendőrséget a vádlottak padjára kellene ültetni. /.../ E gyilkosság ugyanis felfedte azoknak a funkcionáriusoknak a barbár módszereit, akik ugyan váltig azt hajtogatják, hogy csak a nemzet biztonsága fontos a számukra, eközben azonban összezúznak mindent, ami szent és valóban lengyel. Popiełuszko olyan Lengyelországot akart, amely szabad, igazságos és az igazságra épül, nem pedig a hazugságra. Most azt akarják velünk elhitetni, hogy mindez bűncselekmény volt...”

A PAPGYILKOSSÁGHOZ VEZETŐ VALÓDI OKOK ÉS INDÍTÉKOK ELTUSSOLÁSA

A vizsgálat és a bírósági per során különösen sok zavar mutatkozott a merénylet befejező részletei kapcsán. A tettesek azt sem tudták pontosan megmutatni, hogy hol dobták a víztározóba a pap testét. Ezzel együtt a nyomozás egy szakasza azt is kimutatta, hogy a megkötözött pap testét elrablása után átrakták egy másik személygépkocsiba, sőt az is kiderült, hogy Popiełuszko rózsafüzérére egy, a tettesek által leírt útvonaltól teljesen eltérő helyszínen bukkantak rá. Popiełuszkóra vonatkozó nyomok bukkantak fel, az elrablás helyszínének közelben lévő, II. világháborús bunkerben is. A rendszerváltás után megindított pótnyomozás egyes részletei sejtetni engedik, hogy az atya, elrablása után még több napon keresztül életben lehetett (s ez idő alatt újabb kínzásoknak vallatásnak vetették alá), hogy a boncolási jegyzőkönyv bizonyos részeit eltitkolták, hogy számos, az ügy kapcsán felmerült részletet nem vizsgáltak tovább stb. A toruni per bírósága idő előtt lezárta a megválaszolatlan kérdések sokaságát. Így nem derülhetett ki az sem, hogy mi köze volt az elrabláshoz az akció egy részébe bizonyíthatóan bekapcsolódó lengyel katonai titkosszolgálatnak, illetve a KGB-nek? Miért kellett 1984. november 30-án, közlekedési balesetnek álcázva eltenni láb alól két, az ügy kapcsán túl sok adatot felderítő és számos dokumentummal rendelkező rendőrnemző tisztest, Stanisław Trafalski ezredest, a belügyminisztérium bűnügyi osztályának vezetőjét és Wiesław Piątek őrnagyot azok sofőrjével együtt stb...stb...

„Semmit sem tudhatunk biztosan. Nem tudjuk, hogyan hunyt el. Nem tudjuk mikor halt meg. Azt sem tudjuk hogyan kellett meghalnia, mi mindenre kellett átesnie. Életének utolsó pillanatairól senki sem tud tanúskodni. Nincs senki, aki el tudna, el akarna mondani mindent. Az is lehet, hogy egyáltalán nincsenek tanúi a történeteknek, s mindaz, amit a bírósági tárgyalás termében erről elmondtak, az vagy pusztán feltételezés vagy színjáték.” – írta a Tygodnik Powszechny című lengyel hetilap a tárgyalás után. A cikk azonban nem jelenthetett meg, mert a cenzúra törölte azt.

Röviddel a gyilkosság bekövetkezése után üléselő párt KB politikai bizottságának ülésén csak két dolog aggasztotta az ott jelenlévő elvtársakat. Mit lehet tenni annak érdekében, hogy a Popiełuszko ügy miatt Lengyelország (a hadiállapot bevezetése óta tartó) nemzetközi elszigeteltsége ne fokozódjék tovább, illetve a hazai ellenzék kormány és pártellenes aktivizálódása visszaszoruljon. Ez utóbbi fejezethez tartozóan természetesen az egyház tekintélyének további rombolását szolgáló javaslatok is megtárgyalásra kerültek.

A belügyi szolgálat a papgyilkosság valódi okainak, illetve a történetek eltussolásának érdekében számos félrevezető információt terjesztett el. Nem sokkal a temetés

után, hivatalos nyilatkozatban is elhangzott, hogy Jerzy atyát egy jól kitervelt összeesküvés keretében a lengyel antikommunista ellenzék raboltatta és tetette el láb alól. Céljuk az volt, hogy a hatalom megszerzésének céljából, országos kormányellenes felkelést robbantsanak ki. **Egy másik** forgatókönyv szerint az emberrablásra a „kapitalista országok titkosszolgálatainak megbízására került sor”, amelyek így akarták visszafordítani a lengyel szocializmus hadiállapot után megindult normalizálódási folyamatát. Kiszczak belügyminiszter ez ügyben nyomozati támogatást és segítséget kért kelet-európai kommunista miniszterkollegáitól is.

A per során egyértelműen kiderült, hogy a bestiális büntett minden részletét magukra vállaló, középvezetői beosztásban lévő, rendőrtisztek, a nekik kiadott forgatókönyv utasításainak teljesítése mellett csak annak biztosítására törekedtek, hogy a belügyminisztérium és a kommunista pártállam legfelsőbb vezetése a Popieluszko ügyben minden gyanú felett álló maradjon. Ez a törekvés azért is tűnt valószínűtlennek, mert Popieluszko atya életének utolsó két évében, az ellene szinte egyvégtében esztelen gyűlölettel folyó üldözés és megfélemlítés minden részletét a kommunista belügyminisztérium funkcionáriusai dolgozták ki és hagyták jóvá. Elképzelhetetlen, hogy a mindezek betetőzést eredményező papgyilkosság végrehajtása, a felettesek tudta nélkül, egyszerű partizánakció, vagy magánleszámolásként került volna végrehajtásra. Ez a verzió azonban – ismerve az akkori állami és pártstruktúra működésének lényegét – még az akkori párttagok körében is súlyos kételyeket ébresztett. Sokan nemcsak a pártból, de a belügyi szolgálat kötelékeiből is távoztak, különösen azt követően, hogy kiderült, a perben 25 év fogságra elítélt gyilkosokat két, egymást követő (1986, 1987) **jogtalan** (*mivel a meghirdetett amnesztia jogilag nem vonatkozott az emberi élet kioltása miatt elítélt személyekre*) amnesztiának köszönhetően, (büntetésük kb. egyharmad részének letöltése után) szabadon engedték és minden vád alól felmentették. Feletteseik korábbi ígéretei szerint a „részleg” nem feledkezett meg róluk. Álneveket használva, jól menő gazdasági vállalkozások vezetőiként, busás hasznot hajtva éltek életüket mindmáig, valahol Lengyelországban.

A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐ IDŐSZAKBAN FELLÉPŐ TABUIZÁLÁS OKAI

Lengyel Nemzeti Emlékezet Intézet által a rendszerváltás után több alkalommal is kezdeményezett nyomozás máig sem tudott fényt deríteni arra, kik az igazi felelősök Popieluszko atya haláláért, kik tervelték ki, hagyták jóvá és irányították legfelsőbb szinten elrablásának és kegyetlen megöletésének véres akcióját? Mikor, hol és pontosan milyen körülmények között szenvedett vértanúhalált? E kegyetlen gyilkosság kitervelésében és végrehajtásában mennyi része volt a lengyel belügyi-, katonai-, illetve a szovjet titkosszolgálatoknak? Az események bírósági tárgyaláson rögzített és végletesen leegyszerűsített verzióját ugyanis az emberrablók vallomásai alapján állították össze és hagyták jóvá. Csakhogy ezek a vallomások, éppúgy mint maga a nyomozati anyag mindmáig számos tisztázatlan fehér foltot, és egymásnak ellentmondó részletet tartalmaznak.

Mi több máig érthetetlen és tisztázatlan maradt a gyilkosság elkövetésének és az ezt követő „bírósági színjátéknak” a valódi indoka is. Igaz, hogy a kommunista hatalom a rendszer veszélyes ellenfeleként tartotta őt számon, de nem egy ilyen ellenfelét tüntet-

te már el nyomtalanul, az elkövetők kézre kerítése nélkül a diktatórikus hatalmi gépezet. Csupán a hadiállapot bevezetésétől a rendszerváltásig eltelt időszakot vizsgálva, megállapítható, hogy százat is meghaladja azon ellenzékiességgel, illetve államellenes tevékenységgel vádolt személyeknek a száma, akik máig tisztázatlan körülmények között veszítették életüket. Az elkövetőket egyetlen esetben sem találták meg. Ugyanakkor Popiełuszko esetében szabályos kirakatpert szerveztek a vélt vagy valódi elkövetők ellen. Miért? Mivel akarta a kommunista kormányzat ellensúlyozni azt, a rendszer egészére nézvést is nem kis presztízsveszteséget okozó tényt, hogy négy magas rangú belügyi tisztet beáldoztak, s a kommunista belbiztonsági szolgálatnak a szocializmus eddigi története során példa nélküli dekonspirálását és lejárátását is vállalták. Milyen fizetséget reméltek ezért cserébe?

Másrészt viszont a kommunista hatalmi rendszerre nézvést Jerzy atyánál sokkalta veszélyesebb politikai ellenfelek is „megúszták” az üldöztetés időszakát, mi több, a rendszerváltás idején a hatalmon lévők egyenrangú partnereként vettek részt a „hatalomváltó” kerekasztal tárgyalásokon. Sokan voltak, akik éveken keresztül megpróbálták együtt élni az ellenük folytatott állandó megfigyelés és zaklatás légkörével. Jerzy atya azonban a lélek embereként mégiscsak a keresztény alapértékekre épülő igazság hirdetője, s nem egy veszélyes összeesküvő, vagy politikai terrorista volt. Mégis meg kellett halnia. Mi okból?

Nem mellékes körülmény az sem, hogy a bírósági eljárás, s a gyilkosságra vonatkozó nyomozás dokumentumait előbb államtitokká nyilvánították, majd amikor a rendszerváltást követően mindez feloldották, akkor derült ki, „ismeretlen tettesek” a dokumentumanyag jelentős részét eltűntették vagy megsemmisítették. A Jerzy Popiełuszkóval foglalkozó, operatív intézkedések feljegyzéseit tartalmazó „Popiel” aktából például mintegy 250 oldalnyi anyagot távolítottak el. Még kórházi kezelésének orvosi anyagai is eltűntek. A rendszerváltás után, 1992-ben, bizonyítékok hiányában ezért, pontosabban a bizonyítékok hiánya miatt mentették fel a vád alól a Popiełuszko ügyben bíróság elé állított Zenon Płatek tábornokot, a lengyel belügyminisztérium hírhedt IV. osztályának volt vezetőjét és Władysław Ciasioń tábornokot, a lengyel belbiztonsági szolgálat volt vezetőjét.

Tudható az is, hogy a gyilkosság idején regnáló Kiszczak belügyminiszter titkárságához rendelve, hivatali idejének utolsó pillanatáig (1990 júliusa) működött egy olyan operatív csoport, amelynek egyetlen feladata a Popiełuszko ügy biztosítása volt. Azon túl, hogy a csoport tagjainak egyik feladata az volt, hogy megakadályozzák az ügygel kapcsolatos nem kívánatos információk és bizonyítékok nyilvánosságra kerülését és a „terhelő bizonyítékok” eltűntetését, hatalmas apparátus mozgatásával, egészen a rendszerváltásig megfigyelték, követték és lehallgatták az elkövetéssel vádolt személyek családját és hozzátartozóikat. Megfélemlítették, fenyegették az ügy felderítésével foglalkozó magán és hivatalos személyeket. E megfélemlítés jelei a rendszerváltás után sem szűntek meg. A gyilkosság körülményeinek felderítésével foglalkozó két szerző, Krystyna Daszkiewicz (jogászprofesszor) és Wojciech Slumliński (újságíró) is beszámolt a rendszerváltás után megjelenő, e témával kapcsolatos publikációik miatt a személyüket ért hasonló incidensekről.

A rendszerváltás utáni tabuizálás fennmaradásában érdekelt egykori kommunista titkosszolgálat továbbélő részegységei elsősorban arra törekedtek, hogy vatikáni kapcsolataik révén megkérdőjelezzék Jerzy atya hőslelkű magatartásának és vértanúságá-

nak elismertetését. Mint ismeretes ezen erények egyházi elismerése a boldoggá avatás felé vezető út egyik legfontosabb állomásának számít.

A kompromittáló szándék első lépése annak az információnak az elhintése volt, hogy a Popieluszko gyilkosság mögött a lengyel „kommunista beton” Jaruzelski ellenes összeesküvése áll, azért a papgyilkosságnak kizárólagosan politikai motivációkra épülő háttere volt. Maga Jerzy atya is aktívan politizálva beavatkozott a lengyel belpolitikába, s ez okozta vesztét végül. Az irányelvet maga, az akkoriban teljhatalmat gyakorló Jaruzelski tábornok jelölte ki, egy a párt KB vezetés előtt (a Popieluszko temetés után alig néhány nappal) elmondott beszédében, már kitért arra, hogy „az egyház működését átitató politikai tevékenység magát az egyházat kompromittálja objektív módon /.../ Ezt az egyház is érzi, és az ott lévő okos emberek tartanak is ettől. Az okosabbak azt is érzik, hogy nem lesz könnyű fenntartaniuk a 'fedhetetlen Popieluszko' sztereotípiát. Ő nem a hitnek a vértanúja, hanem a politikának, s az általa elvetett gyűlöletnek az áldozata.”

Az egykori belügyminisztériumi dokumentumok szerint egyre több ehhez hasonló megtévesztő információt áramoltattak be II. János Pál pápa vatikáni környezetébe, azzal a céllal, hogy aláássák a fiatal lengyel mártírpap hitelességét. Az információk arra vonatkoztak, hogy Popieluszko atya „pszichikailag terhelt” volt, s szembefordult saját egyházi feletteseivel is, hogy a kommunista „ellenzék bábfiguraként manipulálta” őt, és a hasonlóan viselkedő pap barátait.

Egy tévútra vivő másik forгатókönyv szerint a Popieluszko elleni „politikai” bűntényt a szovjet titkosszolgálat, vagy annak lengyelországi megbízottai követték el, azzal a céllal, hogy meggyöngítsék Jaruzelski tábornok országon belüli pozícióját, s a gyilkosság után keletkező felháborodást felhasználva a „reformokban gondolkodó államfő” helyére egy keményebb, a lengyel ellenzékkel, így az egyházzal szemben is kíméletlenebbül eljáró lengyel tábornokot ültessenek. E verziót igyekeztek alátámasztani több, Jaruzelski belső ellenzékének számító, magas rangú katonatiszt leváltásával is. Így került sor többek között Zenon Platek tábornoknak, a lengyel belügyminisztérium IV. osztálya vezetőjének, Władysław Ciasłoń tábornoknak, a lengyel belbiztonsági szolgálat vezetőjének és Mirosław Milewski tábornoknak, a Politika Bizottság tagjának, a Központi Bizottság titkárának eltávolítására is. Ezzel az érveléssel azonban valójában a kommunista párton belül szokásos, egymás közti leszámolási akciókat akarták a Popieluszko ügyre hivatkozva eltussolni.

A szovjet KGB-hez vezető szálnak van azonban egy ettől sokkal komolyabban veendő másik lehetséges háttérmagyarázata is, ez pedig a Brezsnyev halála utáni szovjet hatalmi harc kulisszái között keresendő. Biztosnak látszik ugyanis, hogy az Izvestiában 1984-ben megjelentetett, Jerzy atyát élesen támadó Toporkov cikk után a lengyel kommunista biztonsági szolgálat Popieluszko ügyében már nem sok mindent tehetett a „szovjet kollégák” tudta nélkül. Jerzy atya halálának okai ez esetben tehát egy, a lengyel kormányzatnál sokkal magasabb szinten zajló hatalmi harc összefüggései felé mutatnak. A rendszerváltás után felújított nyomozás azonban bizonyítékok híján e vonalról sem tudott semmi biztosat feltárni.

A rendszerváltás után újraindított független ügyészségi vizsgálat, illetve oknyomozói újságírás berkeiből származó információk szerint feltételezhető, hogy a három emberrabló, valóban csak Popieluszko elrablására és megfélemlítésére kapott utasítást. Miután ezt megtették, áldozatukat átadták más, eddig ismeretlen személyeknek, akik e

feltételezés szerint, különböző kínzási módszereket alkalmazva próbálták megtörni Popiełuszko atya ellenállását. Tevékenysége elhagyására, illetve a velük való együttműködésre (pl. a pápa környezetében való ügynöki ténykedésre) akarták őt rávenni. Mivel ez nem sikerült, végeztek vele.

Ezzel ellentétben Krystina Daskewicz, a büntető jog professzora aki több könyvet is írt a Popiełuszko gyilkosságáról, azt feltételezi, hogy Jerzy atya egy gondosan megtervezett politikai provokáció áldozatává vált. A provokációt Ciesław Kiszcza belügyminiszter, környezetében, esetleg a szovjet titkosszolgálatral együttműködve készítették elő. Az akció gyilkosság utáni második része, a rendőrség-ellen irányuló, fegyveres lakossági megtorló akció kiprovokálása lett volna. A lázadás, illetve annak letörése, alkalmat adott volna arra, hogy a hatalom az eddiginél sokkal keményebb eszközöket felhasználva, (s immár jogi hivatkozási alappal rendelkezve) végleg leszámolhasson a lengyel polgári és egyházi ellenzékkel. A kétségtelenül sok elemből összeálló feltételezés bizonyító dokumentumai azonban eltűntek, így nem kerülhetett sor az ügyrel kapcsolatos felelősök megnevezésére sem.

Mind közül a legenyhébb, de lényegében máig fennmaradó forgatókönyv-változat arra a elképzelésre épül, hogy a gyilkosságot a lengyel felső vezetés tudta nélkül a belügyminisztérium egyik egysége hajtotta végre. Ez a csoport meg akarta zavarnia azt a Jaruzelski-Kiszcza reformer-kettős által kezdeményezett, majd a későbbiekben személyesen irányított párbeszéd-folyamatot, amely a lengyel állam és az egyház (illetve az ellenzék) között zajlott, s amely végül a lengyel társadalmat eljuttatta a kerekasztal tárgyalások már-már békés, idillinek ábrázolt korszakába. A lengyel kommunista kormány és az ellenzék első, a kerekasztal irányába mutató, titokban megtartott tapogatózó tárgyalásaira már a Popiełuszko atya meggyilkolása utáni évben, azaz 1985-ben sor került. Elképzelhető hát, hogy a Jerzy atya halálának körülményeit és valódi okait eltussoló igyekezet részévé vált a kommunista nomenklatúra és az ellenzék közt akkor meginduló alkufolyamatnak. Mi több ennek az alkunak a homályba vesző részletei mindmáig éreztetik hatásukat a lengyel társadalmi és politikai életben.

Az igazság részletei valószínűleg elszórtan találhatók meg a fenti verziók némelyikében. A Lengyel Nemzeti Emlékezet Intézete szakértőinek véleménye alapján, azonban a Popiełuszko gyilkosság máig ismeretlen részleteinek tisztázására az idő előrehaladtával egyre kevesebb esély mutatkozik.

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS EGYÉB FORRÁSOK

- o. GABRIEL BARTOSZEWSKI OFMCap: *Zapiski. Listy i wywiady ks. Jerzego Popiełuszki 1967–1984*, Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna „Adam” Warszawa, 2009
Ksiądz Jerzy Popiełuszko: *Dotknięcie Boga*, opracował: ks. Jan Schuon. Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa, 2000
MILENA KINDZIUK: *Świadek prawdy, Życie i śmierć Księdza Jerzego Popiełuszki*. Wydawnictwo Święty Paweł, Warszawa, 2004
MILENA KINDZIUK: *Ksiądz Jerzy zwyciężył dobrem*. Wydawnictwo Sióstr Loretanek, Warszawa, 2009
PIOTR LITKA: *Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Dni, które wstrząsnęły Polską*. Kraków, 2009

- Ks. JERZY POPIELUSZKO: *Ofiara spełniona*. wydawnictwo Sióstr Loretanek, Warszawa, 2004
- EWA K. CZAKOWSKA – TOMASZ WIŚCICKI: *Ksiądz Jerzy Popiełuszko, Świat Książki*. Warszawa, 2009
- KRYSTYNA DASZKIEWICZ: *Sprawa Morderstwa Księdza Jerzego Popiełuszki raz jeszcze*. Media Rodzina, Poznań, é.n.
- KRYSTYNA DASZKIEWICZ: *Kulisy zbrodni Dziesiąty rok od morderstwa ks. Jerzego Popiełuszki*. Wydawnictwo ZYSK I S-KA, Poznań, 1994
- Bogu i Ojczyźnie*. Kuria Metropolitalna Warszawska, 2003
- Jestem gotowy na wszystko. Ksiądz Jerzy Popiełuszko*. wydawnictwo Sióstr Loretanek Warszawa, 1997
- Aparat represji wobec Księdza Jerzego Popiełuszki 1982–1984*. tom I, IPN, Warszawa, 2009, bevezető tanulmány: Jan Żaryn
- WOJCIECH SUMLIŃSKI: *Teresa, Trawa, Robot Największa operacja komunistycznych służb specjalnych*. FRONDA, Warszawa, 2009
- WOJCIECH SUMLIŃSKI: *Kto naprawdę GO zabił?* Rosner i Wspólnicy, Warszawa, 2005
- KRZYSZTOF KĄKOLEWSKI: *Ksiądz Jerzy w rękach oprawców*. Warszawa, 2004
- Ks. ANTONI LEWEK: *Ksiądz Jerzy – meczennik*. Warszawa, 1990.
- Jerzy Popiełuszko*. Egyházforum könyvei 2, Luzern, 1989.
- Śługa Boży ks. Jerzy Popiełuszko, 1947–1984, biuletyn postulacji*. Kuria Metropolitalna Warszawska, 2009
- PIOTR CZARTORYSKI-SILER: *Modlitwa za Polskę*. Fundacja „Nasza Przyszłość”, Szczecin 2004,
- JAN KORCZ: *Mój Krzyk ojczysty był krzykiem. 20 rocznica męczeńskiej śmierci ks. Jerzego Popiełuszki*. Oficyna wydawnictwo-poligraficzna „Adam”, Warszawa, 2004
- Prawda i miłość*. Włocławskie Wydawnictwo diecezjalne, 2003,
- Dobrem zwyciężał – 25. rocznica śmierci ks. Jerzego Popiełuszki*. Dodatek historyczny IPN, In. Nasz Dziennik, Warszawa, 2009/10 (29)
- S. JANA HALINA PŁASKA USJK: *Wspomnienia o księdzu Jerzym. 25. rocznica męczeńskiej śmierci*. Warszawa, 2009
- EWA K. CZACZKOWSKA: *Tajemnice beatyfikacji ks. Jerzego*. In. Rzeczpospolita, 2010. I. 6. A7.
- A Kosztka Szent Szaniszló plébánia kiadványai:
Űródlo, Bóg i Ojczyzna. Plébániai Zarándokkönyv, Krzyż stal się nam bramą (*Muzeum Sługi Bozego Ks. Jerzego Popiełuszki*), *W holdzie ksiedzu Jerzemu Popiełuszce*, 1993
- Zwycięzcy nie umierają*. Opowieść o Księdzu Jerzym, **Dokumentumfilm**, Fundacja skrypt, Warszawa, 2005
- Film Rafała Wieczyńskiego: *Popiełuszko. Wolność jest w nas*, Focus Producers Sp. 2009.

IMRE MOLNÁR

DIFFERING INTERPRETATIONS OF JERZY POPIELUSZKO'S MARTYR'S DEATH BEFORE AND
AFTER THE CHANGE OF REGIME

Present study discusses the life and activity of the Polish priest, Jerzy Popiełuszko (1947-1984), as well as his contacts with the Independent Self-governing Trade Union *Solidarity*. It analyses Popiełuszko's pastoral activity, and attempts to reveal the causes resulting in his assassination. The study also points out how the communist regime intended to hide the real causes after the crime was discovered. Different possible explanations are provided, involving Polish political factors and contacts with the Soviet KGB.

The study also discloses how certain political forces tried to avoid the truth being discovered. In conclusion the study states that with time it seems more difficult to reveal the details of Popiełuszko assassination.

BURA LÁSZLÓ

A MEGÚJULÓ EGYHÁZ

A Szatmári Római Katolikus Püspökség újjászületése 1990–2002

A munka célja

A román állam által 1948-ban megszüntetett, 1990 januárjában újból elismert Szatmári Római Katolikus Püspökség, illetőleg egyházmegye¹ újjászületése első korszakának, Reizer Pál megyéspüspök 12 éves kormányzásához kötött történetének, jelenségeinek számbavétele, tanulmányozása.

A munka jellege, műfaja

Történeti tanulmány, amelynek jellege azonban több elvi és módszertani kérdés pontosítását, körvonalazását igényli:

A vizsgált korszak kezdete csak 20, vége csak 7 évvel előzi meg a számbavétel, elemzés idejét; története, eseményei, szereplői (és cselekedeteik) folyamatok elemei, részei, amelyeket korabeli jelenükben, pillanatnyiségükben kell megragadnunk, s amelyeket az adott valóságmezőben (és összefüggéseiben) lehet és kell értelmeznünk.²

Értékelésük (értékelésünk) a történeti távlat növekedése folyamán természetesen módosulhat. Hasonlóképp módosulhat a cselekményeket hordozó történeti szereplők személyiségének, cselekedeteinek értékelése, minősítése is.

Az események, jelenségek számbavétele, bemutatása magától értetődően nem szakítható el konkrét személyektől, hiszen a történelem mindig (egy) adott közösség, társadalmi csoport öntudatának sajátos kifejeződése (BOIA 1997. 7). A vizsgált időszak

1 A szatmári római katolikus egyházmegye ma két közigazgatási megye – Szatmár és Máramaros – területén található. A két közigazgatási megye területe azonban nem azonos a püspökség területével, ugyanis a történelmi Szatmár és Ugocsa megye falvai mellett a közigazgatási megyéhez tartoznak egykori Szilágy megyei falvak is, amelyek azonban a Nagyváradi Római Katolikus püspökséghez tartoznak, Máramaros megyét pedig ma máramarosi és egykor Szatmárhoz tartozó falvak alkotják, valamint néhány, egyházi közigazgatásilag a Gyulafehérvári Főegyházmegyéhez tartozó helység. (BURA 2003. 14–18).

2 B. Sesboué S.J.: Az egyház történetének egyes korszakait és a történéseket a maguk kontextusában kell elemezni, megérteni és megítélni, nem pedig a 21. század szempontjai szerint.

szereplőit viszont (lehetőleg) névtelenül szerepeltetjük, egyrészt azért, hogy a tárgyilagosság vagy kritikus észrevételek ne jelentsék (emberi) méltóságuk, értékük csorbitását, s nincs is jogunk őket megítélni (NEWMANN 1998. 111); másrészt azért is, mert a jelenség és jellemzői tulajdonképpen a tágabb összefüggés, az egész erdélyi római katolikus egyház sajátossága (is lehet).

A munka tárgya tehát egy közösség, az egyetemes katolikus egyház 1804-ben alapított szatmári helyi egyházának az a része, amely 1945 után a román állami közigazgatás alatt, Románia területén élt (él) és működött (működik).³

Az egyház – a helyi egyház szintjén is – Isten népe, a keresztény hívek közössége (*Christus Dominus*, In: II. V. Zs: 166), tagjai az összes keresztények, a klérus is, a (világi) hívek is.

A szatmári részegyház pásztori kormányzását (is) a pápa által kinevezett, a pápával való közösségben működő püspök végzi, a papsággal karöltve (*Christus Dominus*, In II.V.Zs: 163 és kk), azonban a társadalomban az egyházat nem elsősorban a papság képviseli, hanem a világi hívek (JAKUBINYI 2005),⁴ következésképp az egyházmegye története közösségi jellegű, nemcsak a püspök és a papság története, hanem a világi híveké is.

Vagyis a helyi egyház életét és (szociális és közösségi) szerepét vizsgálva nem választhatjuk szét a papság, illetőleg a világiak közösségét, történetét.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az igazi történetírás: szintézis, nem aprózódhat el egyéni cselekedetek, személyes törekvések, kicsinyes megnyilvánulások általánosításában.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az egyház természetes és természetfeletti, látható és láthatatlan (NEWMANN 1998. 126), következésképp az egyháztörténetnek az emberi természetes megismerő képesség mellett a megismerés különös forrását és mércéjét is alkalmaznia kell, vagyis nem szabad szétválasztania az egyszerre jelen levő természetest és természetfelettit, ezt azonban nagyon megnehezíti vizsgálatuk egymástól eltérő módszere is.⁵ A helyi egyház életét mindenkor az egyetemes egyház szellemi folyamataival összefüggésben éli, ezeket le kell (tehát) bontanunk a helyi egyház szintjére (SZABÓ: 186), kikerülhetetlen számára az is, ami az egyetemes egyháztörténetet jellemzi: a megpróbáltatások sorozata (NEWMANN 1998. 161).

A megújuló egyház vizsgálata magától értetődően nem nélkülözheti a történeti–társadalomtörténeti háttérnek, jelenségeinek és szellemi áramlatainak tömör felvillantását, számbavételét, ez azonban nem kíván politikatörténet lenni.

A korszak vizsgálatakor feltétlenül ragaszkodnunk kell a Karol Wojtila által megfogalmazott elvhez: tisztelnünk kell az igazságot. Ez azt is jelenti, hogy semmit nem kendőzünk el, s nem csak bizonyos tényeket közlünk.

A szatmári helyi egyház megújulásának első, 12 évnyi szakasza lényegében az államforma változását követően az 1900-as évvel kezdődő időszak, amelynek korszakha-

3 Részletes statisztikai bemutatása – plébániák, filiák, szórványok – In.: BURA 2003. 194–208, újabban: *A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa* 2006. 407–421.

4 Nem elsősorban a papság, hanem a világi hívek képviselik az egyházat a társadalomban. Nem a pap vagy a világi hívő szerepéről van szó, hanem az egyházéről, s az mi mindnyájan vagyunk. (JAKUBINYI 2005. 3., 2005. XI. 6.)

5 Vö.: *Az Egyház története* 1993. 6–11., valamint: LÉNÁRD 2008. a Történelem-teológia és a Történelem-misztika fejezetben kifejtettek.

tára az első kinevezett püspök, Reizer Pál 2002-ben bekövetkezett halála. Vizsgálódásunk legalkalmasabb vezérfonalául a hármas püspöki feladatkör, a püspök kormányzói, pásztori és tanító tevékenységének nyomon követését tartjuk, ez ígérkezik az egész egyházi közösség életére irányuló kutatás-elemzés célravezető módszerének. Számba vesszük, követjük tehát a püspök kormányzói, pásztori(lelki gondozói) és tanító tevékenységét, és mindhárom vonatkozásban időrendben foglalkozunk az illető terület eseményeivel, jelenségeivel. Az egyházi intézmények létesítése, működése, a lelkeségi és más mozgalmak, az egyházban létesült egyesületek bemutatásakor és elemzésekor (is) a lényeglátásra, a rájuk vonatkozó események, tények, elvek tömörítésére törekszünk.

Minden esemény, jelenség említésekor, bemutatásakor megpróbálunk utalni a keletkezésük, létrejöttük kiváltó okára / okaira is. Elemzésünk fontos szempontja a ténytyszerűség és a tárgyilagosság. Óvakodni kívánunk attól, hogy az emlékezés ne keveredjen össze a fantáziával, fikcióval. Azt is tudjuk, hogy a tárgyalt időszakra (az eseményekre, a történések szereplőire) vonatkozó nyitott kérdések és értékelésük a későbbi idők folyamán teljesebbé válik, módosulhat. Ebből eredően a korrajzra vonatkozó lényeges megállapítások, a fontosabb tények, események eszmei áramlatok említésekor, számbavételekor – részletesebb dokumentálódás, esetenként akár részletesebb elemzésük céljából – mindenkor bibliográfiai utalással jelezzük a lehetséges forrásokat, lelőhelyüket.⁶

A püspök személyének és munkásságának bemutatásakor a tárgyilagosság szempontja – némelykor kritikus észrevétel – semmiképp sem jelenti méltóságának és értékének csorbitását. Mindenképp jelzés értékű abban az értelemben, hogy az újrakezdés átmeneti időszakának törekvéseiből gyorsan változó világunkban mit kell újragondolni.

Amint a megelőzőkben már utaltunk rá, a püspök munkatársai a papok is, a világiak is, ezért vizsgálódásunkban a püspökkel közreműködő klérus és a hívek hozzájárulásának feltárására is törekszünk.

Az egyház növekedésében és folytonos megszentelése érdekében hangsúlyozottan fontos a hívek közreműködése is (*Lumen Gentium*, 37, 62–3), hiszen az apostolkodás kötelességük is (*Apostolicam Actuositatem*, 307, 314–5). A II. Vatikáni Zsinat is nemcsak azt állapítja meg, hogy a világiaknak, az összes keresztényeknek nemcsak az áll szabadságában, hogy tudásukhoz, illetékességükhöz és rátermettségükhöz mérten pásztoraik elé tárhassák véleményüket az egyház javát illető dolgokban, hanem a véleményük nyilvánítását olykor kötelességükké is teszi (*Lumen Gentium* 66).

A tanulmány (esettanulmány) megírását a gyorsuló idő is indokolja, a tapasztalat ugyanis az idejében nem rögzített tények könnyen feledésbe merülését is tanúsítja, természetesen azt is, hogy adott tények, jelenségek értelmezése, megítélése a nagyobb időtávlatokban olykor nyitott kérdés marad, módosulhat, hiszen az maga a világ, s benne a katolikus egyház jövője is.

Mindez azonban arra is ösztönöz, hogy kutatói gondolkodásunkban új szintézisre törekedjünk, mind a témák keresésében, mind a módszertani útkeresésben.

6 A források: az előzményekre, az 1945–1989 közötti korszakra vonatkozó szakirodalom; oral history: az eseményekben résztvevők, illetőleg kortársak tanúsága; levéltári dokumentumok; az egyházmegye 1990–2002 közti időszakának életére, történéseire vonatkozó fontosabb irodalom / publicisztikai munkák. – A források természete és száma megnehezíti a történeti kutatómunkát. A plébániák fenti időszaki életéről kevés forrás áll rendelkezésünkre, ezek sem igazán bőbeszédűek.

Helytelen volna, ha a kutatott időszak társadalmi – kulturális mozgásaiban a „mindenre érvényes” szükségszerűnek ható törvényszerűségek biztos érvényesülését keresnők, hiszen az ember minden lépésének irányát – elvben intellektuális szintjétől függő – megszámlálhatatlan variációból választ(hat)ja. Ebben rejlik, hogy végtére mindezek mögött ott van az irányító Lélek, s az is, hogy cselekvéseink következményei sokszor egészen mások, mint amikre emberi számításaink szerint várnánk.

Mindezek alapján a 12 év történetének számbavételekor fontos szempontnak tekintjük annak hangsúlyozását, hogy helyzetelemzésünkben a tényeket alátámasztó adatok sohasem tekintendők abszolútnak, véglegesnek; (javarészt) jelzés értékűek, a jelenségek meglétére (ritkán mértékére, fokára is) utalnak, ugyanakkor azt is, hogy az események, jelenségek bemutatásakor soha nem vezet olyan szándékosság, hogy csak bizonyos állítás(oka)t alátámasztó adatokat közöljünk.

Megnehezíti ugyanakkor az egyháztörténeti tanulmány írását az is, hogy az egyház láthatónak és láthatatlannak kettős egysége, az a látható intézmény és szervezeti közösség, amelyben a láthatatlan kegyelmi valóság, isteni üdvösség megvalósul, emberi és isteni elemekből álló egyetlen összetett valóság.⁷ Az egyháztörténeti tárgyú munka tehát nem lehet csupán események egyszerű, tárgyszerű számbavétele, egymás mellé állított tények sorolása,⁸ de valamilyen illusztrált dogmatörténet sem.

Módszerünkhöz hozzátartozik a kételkedés, a vívódás, a bizonytalanság érzékeltetése (is).

A tanulmányt író

Kortársa a vizsgált időszaknak, tanúja, megfigyelője az eseményeknek, nem szakadhat tehát ki a történelmi helyzethez rögzültségből. Több vonatkozásban az eseményekben cselekvően részt is vevő személy, ilyenkor arra kényszerül, hogy (személye, beosztása) említése 3. személyüként történjék.

Az eseményeket, a történések résztvevőit mindenkor az adott viszonyok teljes valóságában és önmagukban kell szemlélnie; megbízható források adataira, óvatos, körültekintő, tárgyilagos értékelésükre kell törekednie.

I. KORRAJZ: A 20. SZÁZAD

Az egyház a világban, a társadalomban él, annak része. A részegyház történelme, élete és eseményei nem szakíthatók ki az egyetemes egyházéből, annak szellemi – lelki áramlataiból, folyamataiból.

Minthogy a szatmári római katolikus püspökség (hivatalos) újjászületése, ennek első, tizenkét évnyi időszaka nem szakítható ki a múlt – jelen – jövő folyamatából, nem mellőzhetjük az utalást az ezt megelőző fél évszázad olyan társadalmi, politikai és világnézeti eseményeire, áramlataira, amelyek az egyházmegye területén élő társadalomra, illetőleg az itt élő katolikus közösségekre (is) hatottak, hiszen ezek alakították annak a két – három nemzedéknek az életét, amely megélte az 1990-es években megindult vál-

⁷ Vö.: *Lumen Gentium*, 8. fejezet.

tozások folyamatát, illetőleg nevelte a megújulási folyamat elindításában, kiteljesítésében cselekvő részvételre kötelezett nemzedéket.

A két világháború közti időszakkal és eszmei áramlataival, következményeikkel, a második világháború kitörésével, eseményeivel, illetőleg az ezt követő kommunista diktatúrákkal, a korszak világnézeti és politikai áramlataival – kapitalizmus, nemzeti szocializmus, fasizmus, bolsevizmus, kommunizmus – mind európai, mind Kárpát-medencei, mind kelet-európai vonatkozásban gazdag szakirodalom foglalkozik, ezeknek számbavétele és idézése magától értetődően nem képezi / képezheti munkánk tárgyát.

Szükségeseznek tartjuk azonban, hogy a szatmári római katolikus egyházmegye (mai) területén élőket, köztük a katolikus híveket is érintő tényekből és eseményekből (részletezésük és elemzésük nélkül) megemlítsük azokat, amelyeknek ismeretét szükségessé teszi az 1990 utáni események, folyamatok és cselekmények megértése.

Az 1804-ben alapított Szatmári Római Katolikus Püspökség öt állami (polgári) közigazgatási megyét felölelő területén az első világháborút követően a Trianoni Békeszerződés eredményeképp három állam osztozott, Románia, Magyarország és Csehszlovákia. Az alapítása korabeli állapota a második világháború kitörését követően néhány évig helyreállt, amikor az egyházmegye egész területe 1940 szeptembere és 1944 októberé között ismét Magyarországhoz tartozott.

A szatmári egyházmegye területén élő egész lakosság szenvedett a háborús események, harcok, a frontátvonulások, a második világháború idején a bombázások következtében. A különböző nemzetiségű és etnikumú lakosság összetételében pedig módosulásokat, esetenként traumákat eredményeztek a politikai változások. A két világháború közötti időszakban a szatmári egyházmegyének (is) anyagi veszteségeket okozott az 1922-es földreform, megszüntették közép fokú oktatási intézményeit,⁹ román nyelvűvé alakították az irgalmas rendi nővérek leánygimnáziumát, a falvakban működő katolikus elemi iskolákból kitiltották a görög katolikus vallásúakat. A román kormány visszanémetesítő politikát vezetett be, ennek kapcsán a katolikus iskolákba bevezették a névelemzést.¹⁰

1939 őszén az egyházmegye néhány papja revizionista mozgalomba keveredett, ennek következményeképp (állami nyomásra) lemondott Fiedler István megyés püspök.¹¹

1940 őszén, a II. Bécsi Döntés után az akkori Románia területére távoztak a Trianon után a (román) Ókirályságból betelepült (ortodox) románok, 1943-ban az egyházmegye területéről is több tízezernyi zsidót Németországba, megsemmisítő táborokba deportáltak, 1944 őszén öt, kizárólagosan német nemzetiségű falu teljes lakossága (és sokan, akik a Volksbundban¹² tevékenykedtek, vagy akiknek rokonai beléptek az SS-be) a szovjet csapatok közeledésekor Németországba távozott; 1945. januárjában a

8 Így semmiben sem különböznek az általános történeti munkáktól.

9 Megszüntették az egyházmegyében működő öt magyar tannyelvű középiskolát, gimnáziumokat, tanítóképzőket, hasonlóképp a felső fokú képzés intézményét, a polgári iskolai képzőt. Állami tulajdonba került a tanítóképző épülete, s az egyház tulajdonát képező Pázmány Péter bentlakás is.

10 Német nyelvi eredetű nevet viselő tanuló nem járhatott magyar tannyelvű elemi iskolába.

11 A letartóztatott papokat kitoloncolták az országból.

12 A Volksbund az 1940-es évektől kezdődően aktivizálódott (főleg) a Nagyvároly környéki sváb falvakban, propaganda munkája egy-egy sváb faluban megosztotta a híveket, ellentét alakult ki a sváb identitásukat valló, de magyar érzelmű hívek és a német érzelműek között. Ez utóbbiak közül sokan nemzeti szocialistává váltak és beléptek a német hadseregbe.

román hatóságok a Szovjetunióba munkaszolgálatra deportáltak sok ezer német (sváb) eredetű és / vagy nevű férfit és nőt;¹³ sok száz, a frontról hazatért magyar katonát (katolikust és reformátust) pedig a földvári internáló-, gyakorlatilag haláltáborba internáltak.¹⁴

Az 1960–1970-es években a Szatmár és Máramaros megyében élő zsidók (is) kevés kivétellel kivándoroltak Izraelbe, 1966–1977 között pedig a megyében élő németek / svábok jelentős száma hagyta el az országot.¹⁵ Az elvándorolt népesség megürült helyét kisebb mértékben a térségen belüli belső migrációval töltötték be, nagyobb részt az ország más térségeiből érkezők lakták be.

Az egyházmegye területén élő népesség gazdasági elmaradottsága, szegénysége gyakorlatilag sem a két világháború között, sem a későbbi kommunista diktatúra idején nem változott. Az 1945-ös földreform ugyan valamennyi földhöz juttatta a nincstelen vagy szegény falusi réteget, ugyanakkor az osztályharc szelleme megteremtette a kiszákmányoló kulákság fogalmát, s megkezdődtek az egész lakosság megfélemlítését szolgáló intézkedések, kényszerlakhelyre telepítések, férfiak munkaszolgálatos egységekbe való vitele, illetőleg az elítéltek, a rendszerrel szembehelyezkedők átnevelő táborokba, a Duna–Fekete-tenger csatorna építőtáboraiba való vitele.

Az egész romániai társadalmat a félelem és az embertársakkal szembeni bizalmatlanság uralta.

A magyar közigazgatás alá 1940 őszén visszakerült egyházmegye területén újra indult a magyar tannyelvű iskolahálózat, ennek keretében mind vidéken, mind a városokban újraindultak a katolikus egyház elemi- és középiskolái,¹⁶ működött a (nagyváradi püspökséggel közös) szeminárium és teológia. Megszervezték az egyház szociális és karitatív intézményeit, hitbuzgalmi egyesületek létesültek.

A második világháborút követő első román alkotmány (1945) lelkiismereti és vallásszabadságot hirdetett, ennek értelmezését azonban mindenkoron az állami hatóságokra bízta.

A hatalomra került kommunista diktatúra aztán a vallás szabad gyakorlása, a lelkiismereti szabadság elleni intézkedések, cselekmények sorát vezette be. A hivatalos sajtóban megjelent nyilatkozatok elsősorban az ún. reakciós egyházak, a római és a görög katolikusok ellen szóltak. A kommunista Gheorghe Gheorghiu Dej, a Román Munkáspárt és a Román Kommunista Párt 1948. évi egyesülési kongresszusán kijelentette: „Romániában a katolikus egyház az egyetlen szervezett akadály a népi demokrácia végleges megalapításának útjában”.¹⁷

1948 nyarán a kultusztörvény alapján államosították a felekezeti iskolákat, megszüntették az iskolai hitoktatást, betiltották a hitbuzgalmi egyesületek működését, megtiltották a templomon kívüli vallási megnyilvánulásokat (körmenetek), csak a templomi hitoktatást engedélyezték.¹⁸

13 Dr. Scheffler János püspök megpróbált – nyilvánvalóan eredménytelenül – megmentésük érdekében közbenjárni a szovjet katonai parancsnokságon.

14 Vö.: Boros Ernő 2005. „Volt minékünk jó életünk, van most nekünk jaj” I – II.

15 Mind a zsidókat, mind a németeket / svábokat fejpénzért adta el (engedte ki) a román állam.

16 Szatmárnémetiben a Jézus Társasága szerzetesei, a Szatmári Irgalmas Nővérek, Nagyváradban és Máramarosszigeten piarista szerzetesek tanítottak.

17 Vö.: Raportul credinței 2007. 9.

18 A Hivatalos Közlöny 177/ 1948. augusztus 3-i száma közölte a vonatkozó 175. sz. Kormányrendeletet.

A román kormány 1948. július 19-én felmondta a Vatikánnal kötött konkordátumot, december 1-jén hivatalosan megszüntette a görög katolikus egyházat,¹⁹ erőszakkal beolvasztotta az ortodox egyházba, amit a rend helyreállításának tekintett. Az erőszakos áttérítést visszautasító papság jelentős részét bebörtönözték. Ezt követően jelentős számú román és magyar görög katolikus hívó a római katolikus szentmisékre járt, a házasságok megkötését, a gyermekek keresztelését, az elhunytak temetését katolikus lelkészekről kérték, az állam viszont megtiltotta pasztorálásukat.²⁰

1949-ben feloszlatták a szerzetesrendeket, a szerzeteseket internálták vagy szétosztásba kerültek.²¹

Az államhatalom elképzelése és törekvése egy, az állammal együttműködő, Rómától elszakított katolikus egyház létesítése volt,²² ugyanakkor az egyházi közösségek életét, a klerikusok és laikusok magatartását, az egyházhoz való viszonyát is ő akarta meghatározni.²³ A kommunista diktatúra idején jelentős változás ment végbe a lakosság társadalmi rétegződésében is, egyrészt az iparosítás és életforma váltás kapcsán megnőtt a városi lakosság aránya, megfogyatkozott a kollektivizált falvak népessége.

A marxizmus elméletére és gyakorlatára alapozó romániai társadalomban a hatalom az anyagelvűségben kifejeződő filozófiai rendszert és ideológiát hirdetett, az emberek gondolkodásában is ezt kívánta elterjeszteni, gyakorlati szempontból ez lett az ezeknek megfelelő (osztályharcos) magatartás programja.

A hatalomnak minimális szociális biztonságban élő homogén, ellenőrizhető, manipulálható társadalomra, félelemben élő, engedelmes emberekre volt szüksége.

Az állam, miután Erdélyben egyetlen püspökséget ismert el, a gyulafehérvárit, a püspökségeket ennek keretében főesperességekké minősítette. Ezt követően a püspököket, valamint számos, az állam szempontjából veszélyesnek tekintett papot bebörtönözött, koncepciós perekben elítélt.²⁴

19 Vö.: Hivatalos Közlöny 358. sz. / 1948.

20 A katolikus papokat emiatt zaklatták, esetenként megbüntették, sőt bebörtönözték. Mindezek következtében a keresztelek, házasságkötések adatait nem (vagy a hivatalos formák kijátszásával) vezették be / tartották nyilván. A temetésekhez az ortodox lelkészek sok esetben hozzájárultak, ha a temetésért járó díjat nekik fizették.

21 A szatmári egyházmegyből kényszerlakhelyre telepítették a jezsuita és a ferences szerzeteseket, szétosztásba kerültek a szatmári irgalmas nővérek. A plébánosi beosztásban működő szaléziánus szerzetesek egyházmegyes papokként működtek tovább.

22 Takács Lajos miniszteri rangú nemzetiségi államtitkár 1948. július 18-án Szatmárnémetiben, a Magyar Népi Szövetség székházában tartott gyűlésen kijelentette, hogy a katolikus püspökök aknamunkát folytatnak, külföldről imperialista célok szolgálatában irányítják őket. Beszéde megjelent a Szatmárnémetiben megjelenő Szabad Élet című napilap IV. évf. 162. számában, 1948. július 19-én. Ebben közölte: „A kormány el van határozva, hogy a katolikus püspökökkel szemben feladja a békés megegyezés álláspontját. Lehetőséget adunk, hogy a római katolikus egyház nemzeti egyházzá alakuljon, és ne legyen kénytelen a külföld irányítására hallgatni. Megadjuk a módot a híveknek is, a papoknak is, hogy szakítsanak az elzárkózás eddigi politikájával.”

23 Vö.: BURA 2007. 116–117.

24 A szatmári egyházmegye püspökét, dr. Scheffler Jánost 1950-ben kényszerlakhelyre internálták, 1952-ben letartóztatták, Zsiláva (Jilava) börtönében halt meg. 1952-ben letartóztatták utódát, Dr. Czumbel Lajos ordináriust. Letartóztatták a titokban püspökké szentelt Dr. Bogdánffy Szilárdot (Nagyenyed börtönében halt meg). A befolyásosnak ítélt kanonokokat, plébánosokat állami intézkedéssel Erdély távoli helyeibe helyezték, az egyházmegye több nemkívánatos lelkészét elítélték, bebörtönözték.

Az 1956-os magyar forradalmat a kommunista hatóságok a romániai értelmiség és a politikai ellenzék felszámolására használták fel. A megfélemlítés céljából megrendezett (többszörre koncepciós) perek eredményeképp Szatmárban és Máramarosban is több száz embert börtönöztek be, az egyházmegye papjaiból mindössze kettőt.²⁵

Az államhatalom a Vallásügyi Államtitkárság megyei meghatalmazottai és a politikai rendőrség alkalmazottainak zaklatásaival állandó nyomást, megfélemlítést gyakorolt az egyházmegye papságára,²⁶ az értelmiségiekre (elsősorban a pedagógusokra), s gyakorlatilag mindazokra, akik az egyházzal (egyháziakkal) kapcsolatba kerültek.²⁷ A katolikus egyház hívei többségének esetében ezt tetézték az agresszív nemzetiségi politika megnyilvánulásaival is.

A katolikus egyház Erdélyben, a szatmári egyházmegyében is javarészt a nép és az egyház átfedésére alapozó hagyományos egyház (népegyház)²⁸ szellemiségében élt. Liturgiájában érvényesültek a II. Vatikáni Zsinat újításai, a zsinat szellemi-lelki hozadéka azonban csak korlátozott mértékben jutott el a papsághoz, még kevésbé a hívekhez.

II. A SZATMÁRI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZMEGYE ÚJJÁÉLEDEDÉSÉNEK ELSŐ KORSZAKA

1989. december – 1990. május

A kommunista diktatúra 1989. december végi bukását követően az új államhatalom, a Nemzeti Megmentési Front országos elnöksége a vallásszabadság hivatalos ki nyilvánításával együtt megszüntette az ún. szocialista társadalom minden korlátozó intézkedését, így elismerte minden vallásfelekezet korábban megszüntetett területi szervezése rendjét, a történelmi egyházak esetében a megszüntetett egyházmegyéket.

Sípos Ferenc ordinárius tehát ettől kezdődően (a következő két és fél hónapban) szabadon és nyíltan kormányozhatta a Szatmári Római Katolikus Püspökség egészét.

A Nemzeti Megmentési Front Szatmár Megyei Tanácsa megalakulása után hivatalosan kapcsolatba lépett a történelmi egyházak megyebeli vezetőivel, jelezve, hogy a tanács egyházi ügyekkel megbízott tagja képviseli őket, szükség szerint közvetíti problémáikat.²⁹

Az egyházmegye papságára (és a hívekre is) nehezedő államhatalmi (és ideológiai) nyomás megszűnt. A papok fellélegeztek, mert ezután nem kellett tartaniuk a kultusz-

nőzték, hasonlóképp szerzetesnővéreket is. (Az 1949. decemberében letartóztatott Pakocs Károlyt 1950 október közepén elengedték, ezt követően felhasználták.)

25 Magyar Bálint szaniszlói plébánost, költőt, és (a Iași-i teológián tanító) Pakocs Károlyt (Vö.:DÁVID GYULA: *1956 Erdélyben*).

26 Elsősorban a hitoktatásért és az ifjúsággal való foglalkozásért, másrészt a görög katolikusoknak nyújtott egyházi szolgáltatásokért zaklatták a papokat. A hitoktatást csak a templomban és csak szombaton és vasárnap engedélyezték. Tiltották a görög katolikusok keresztelését, esketését, temetését.

27 Sípos Ferenc ordinárius (s természetesen a püspöki irodában dolgozók is) idejében tudomást szerzett arról, hogy a politikai rendőrség nemcsak a telefont hallgatja le, hanem lehallgató készülékeket helyezett el a püspökség épületében, irodájában, a kormányzó lakásán, amelyek révén minden beszélgetésüket ellenőrzik.

28 Vö.: RATZINGER 2004. 405–7.

29 A magyar történelmi egyházakkal és a román görög katolikus egyházzal való kapcsolat tartásával a Nemzeti Megmentési Front megyei tanácsa Bura Lászlót bízta meg.

minisztérium területi megbízottjától, a politikai rendőrség beszerzési kísérleteitől, a görög katolikusok keresztelése, esketése, temetése miatti zaklatásoktól.

Az új államhatalom megyei szervei és az egyházak közötti kapcsolatban említésre méltó problémák nem adódtak,³⁰ az állami hatóságok tiszteletben tartották a kinyilvánított vallásszabadságot. Az államhatalom kilátásba helyezte, hogy tárgyalások fognak indulni az állam és az egyházak között a korábbi sérelmek orvoslására, az egyházak és intézményeik működésének szabályozása kérdéseiben, az elkobzott egyházi ingatlanok visszaszolgáltatása kérdésében, a hitoktatás, illetőleg az egyházi iskolák ügyének kérdésében.

A változások kapcsán a romániai társadalomban általában – így az egyházmegye területén élőkben is – egy emberibb világ megélésének, lehetőségének illúziója élt. Erről azonban sem a papságnak, sem a világiaknak nem volt kialakult elképzelése, talán a nyugat-európai fejlődés félévszázaddal korábbi múltjának képe lebegett előttük. Az első hónapokban nem is vehették észre, hogy a politikai változások folyamán gyakorlatilag a korábbi vezető nomenklátúra helyett (javarészt) az egykori második vonalbeliek léptek elő, központi szinten is, vidéken is, s a volt politikai rendőrség számottevő része is átmentődött az új (tevékenységében számos vonatkozásban az elődjére alapozó) Román Hírszerző Szolgálatba.

A jól szervezett, más rétegeknél tanultabb elemekkel rendelkező (rég) vezető réteg kezdeményező készsége révén a társadalomra rázúduló új társadalmi valóság, a kilencvenes évek második felétől mind erősebben érvényesülő (vad) kapitalizmus politikai (és közigazgatási) és gazdasági pozíciói jelentős mértékben a régi/új nomenklátúra kezében maradtak / kerültek, részben az amúgy is ott működő – dolgozó második vonalbeliek révén, másrészt a közben felnőtt, új nemzedékhez tartozó gyermekeik révén.

Az egyházmegye történetének a kommunista diktatúra alatti korszakában – a korszakbeli kommunikáció hiányosságai kapcsán – nem minden pap ismerte teljességében, hogy Dr. Czumbel Lajos ordinárius halála után az idős Szvoboda Ferenc miért nem vette át az egyházmegye vezetését és miért Sípós Ferenc helynökre ruházta át a kormányzást, illetőleg nem ismerték az ő szentszéki megerősítését, s ez lappangó sérelem gerjesztőjévé vált.³¹ Többen nem értették meg Sípós Ferenc ordinárius némely egyházkormányzási intézkedését sem, s a változásokat követően még a leváltására is gondoltak.³²

A Szentszék az 1989 decemberi változások előtt is készült már arra, hogy alkalmas időpontban az ordináriusok helyett felszentelt püspökökre bízta az egyházmegyek kormányzását,³³ ezért megbízottja már 1990. januárban végiglátogatta az erdélyi egyházmegyéket, meghallgatta az ordináriusok és a papság véleményét, és tájékozódott a püspökségre alkalmas személyekről.

30 Kivételt képzett országosan az újra elismert görög katolikus egyház és az ortodox egyház között az elkobzott templomok stb. kapcsán meginduló vita.

31 Azt sérelmezték, hogy miért nem Dr. Dobos János máramaroszigeti plébános, a néhai Dr. Scheffler János által megnevezett harmadik utódjelölt lett az ordinárius. Valószínűsíthető, hogy a lázadó csoport egyik-másik tagját személyes karriervágy is mozgatta.

32 Az egyházmegye vezetésével már korábban elégedetlenkedő papi csoport (a hirtelen bekövetkezett változások légkörében) az ordinárius leváltására (is) gondolt. Szándékuk, kezdeményezésük kivitelezése megrekedt, a szűk csoport elszigetelődött.

33 A Szentszék megbízottja, J. Bukovszki az 1989. évi változások előtt is többször járt Romániában.

Ezt követően a Szentszék gyorsan intézkedett, II. János Pál pápa március 14-i rendelkezésével visszaállította a korábban államilag megszüntetett püspökségeket és kinevezte a püspököket. A szatmári egyházmegye élére a Túrterebesen³⁴ született Reizer Pált máramarosszigeti plébánost³⁵ nevezte ki. Gyulafehérvári segédpüspök lett a szatmári egyházmegyes Jakubinyi György, nagyvárad püspök pedig a szatmári egyházmegye területéről (Csanálosról) származó, de a nagyvárad püspöksége számára felszentelt Tempfli József.

Az egyház nem szokta megindokolni, illetőleg közölni, hogy a Szentszék milyen szempontok és indokok vezették valamely személy püspökké kiválasztásakor, kinevezésekor.³⁶ Reizer Pál esetében is csak a személyiségéről a részegyházban róla ismert, tudott tényeket rögzíthetjük. Ismeretes az a vallásos faluközösség, és a mélyen vallásos többgyermekes család, amelybe beleszületett, amely nevelte, tudott volt korán jelentkező papi hivatása, amelynek alakítása, ápolása céljából a középiskolát a gyulafehérvári kántoriskolában végezte, ezt követően pedig felvételizett a Gyulafehérváron működő szemináriumba, elvégezte a teológiai főiskolát.³⁷

Pappá szentelését követően káplánként, majd a Zárdatemplom lelkészeként működött, ezzel párhuzamosan titkári beosztásban az ordinárius egyházmegyei irodájában, majd Máramarosszigeten plébánosként. Lelkészi, lelkipásztori munkássága folyamán a hívek szívesen vettek részt a szentmisén, a liturgikus cselekményeken, szentbeszédeit, tanításait figyelemmel hallgatták, a közösség minél több tagjával közvetlen, személyes kapcsolat kialakítására törekedett. Szívesen orgonált. Hitoktatói munkája mellett támogatotta a hittanos lányok énekes-gitáros közreműködését a szentmisén. Személyesen mutatta meg a hittanos lányoknak az idősek otthonában a Zárda hívőinek közösségéből idős korukra oda került öregeket, akiket aztán a lányok az ő indítványozására kezdtek rendszeresen látogatni.

Irodai munkája révén közvetlen kapcsolatba került az egyházmegye minden papjával, értékelték szívélyes magatartását.

Reizer Pált 1990. május 1-jén Francesco Colasuono érsek, bukaresti apostoli nuncius szentelte püspökké. Társszentelői: Jakubinyi György gyulafehérvári segédpüspök és Tempfli József nagyvárad püspök.

Szentelésakor, a püspökké szentelését követő beszédében (és körlevelében) arról szólt, hogy a változást követő időszak, a jelen nehézségei, a megoldandó feladatok, a politikai harcok kísértetiesen hasonlítanak a múltra.

Az egyházmegye területén élők gondjai, a katolikusoké, a magyaroké, a többségi (román) lakosság gondjai azonosak, mindannyiuknak meg kell kapniuk mindazokat az erkölcsi és szellemi értékeket, amelyekről elzárták őket. Ezért kérte mindenkitől, hogy tegyenek félre minden egyéb érdeket, sérelmet, munkálkodjanak együtt teljes erővel,

34 Szülőfalujáról a mellékletben olvashatunk.

35 Részletesebb életrajza a mellékletben.

36 Az egyház helyzetét a volt kommunista diktatúrákból szabadult országokban tanulmányozó nemzetközi kutatócsoport (teológusok) megállapítása az, hogy minden országban (általában) olyan személyeket választottak, akik Mária-tisztelek, jó plébánosok, az elnyomás idején is hűségesekek voltak; ezek voltak az elsődleges szempontok, kevésbé a tudományos képzettség.

37 A teológián 1961–1967 között tanárai voltak: Dr. Nemesek János, rektor, dogmatika, Dr. Traján Károly, erkölcsstan, Faragó Ferenc, biblikus, Dr. Kuncz József, Sturek Emil, Jäger Péter (filozófia). Márton Áron püspök szentelte pappá 1967. április 2-án.

nagy lelkesedéssel a közös ügyért, az egyházmegye, a hívek, népünk, nemzetünk ügyéért.

Ugyanakkor szólt a külföldre távozott papokhoz is, üzenetében azt kérte, hogy jöjjenek haza, mert itt a helyük, ide köti őket az esküjük. Ennek a népnek, mondta, amelyet olyan sokan bántanak, amelyet olyan sokan cserben hagytak, most becsületes, szorgos, áldozatos papi egyéniségekre van szüksége.³⁸

Reizer Pál tudatában volt küldetése nagysága, súlya, felelőssége minden nehézségének és terhének, ismerte a maga emberi képességeit, felmérte, hogy ezek eltörpülnek a feladat és a követelmények nagysága mellett, ezért természetes volt, hogy sokat gondolkodott, vívódott ezeken a kérdéseken.

Eszébe jutott az, amit XXIII. János pápa mondott el újságíróknak azokról a vívódásokról, amelyeket pápává választása után ő átélt. A pápa akkor egy álmatlan éjszakáján feltette magának a kérdést:

- Mondd, János, végül is ki fogja vezetni az Egyházat, te vagy a Szentlélek?
- Természetesen a Szentlélek – válaszolta.
- No, akkor fordulj be és aludj nyugodtan.

Ez jutott az ő eszébe is, mondta az új püspök, így mer szembenézni feladata szinte legyőzhetetlen nehézségeivel, buktatóival.

Nehéz feladat várt az egyházmegye új püspökére, hiszen újjá kellett szerveznie az egyházmegyét, el kellett indítania a II. Vatikáni Zsinat alapján és szellemében megújodásnak indult világ egyháztól elzárt részegyház szellemi, lelki felzárkóztatását, kibontakoztatása folyamatát, számos konkrét szellemi, lelki és anyagi teendő ügyintézését kellett elvégeznie, s meg kellett fogalmaznia a közvetlen és a távolabbi célokat.

Mindezt annak a Reizer Pálnak kellett elvégeznie, megoldania, aki gyermek- és ifjúkorát, tanulmányait, lelkeszi működése két évtizedét, élete 47 évét a kommunista diktatúra idején élte le.³⁹

III. AZ EGYHÁZMEGYE SZERVEZÉSE-KORMÁNYZÁSA KÉRDÉSEI

A püspökség központi szervezete; egyházmegyei bizottságok–testületek.

Az egyházmegye területi–szerkezeti kérdései. Egyházmegyeközi kapcsolatok

A püspök az egyházmegye kerületeinek, az esperességeknek a beosztását az 1990-ben bekövetkezett hivatalos elismerés után korábbi szerkezetében változatlanul hagyta: két főesperesség, a Székesegyházi Főesperesség (ehhez tartozik a Szatmári-, az Ugocsai-, és az Erdődi esperesi kerület és a Nagykárolyi II. esperesi kerület), a Máramarosi Főesperesség (hozzá tartozik a Nagybányai- és a Máramarosszigeti esperesi kerület).

Az esperességek szerkezetében viszont szükségessé vált plébániák, leányegyházak (filiák) átszervezése, ugyanis ezt igényelte a lakosság fogyása, a hívek megváltozott száma.

a) Több plébánia még a változások előtt annyira elnéptelenedett, hogy meg kellett őket szüntetni, filiává lettek, a szatmári esperesi kerületben: Szinfalu (1987-től; Szat-

³⁸ Beiktatásakor mondott beszéde a püspöki levéltárban elhelyezett Historia Domus-ban található.

³⁹ Életútja állomásait – tömören – a Mellékletben közöljük.

márnémetiből látják el), Krasznasándorfalu,⁴⁰ oldallagosan ellátott maradt (Nagymadarász, 1985-től), leányegyházra vált az erdői esperesi kerületet még két plébániája Nagyszokond (1990-től), Szakaszi (1997-től; Krasznabéltekről látják el őket).

Az Ugocsa esperesi kerületben filia, Kökényesdről oldallagosan ellátott lett Nagytarna (1994),⁴¹ a Máramarosszigeti esperesi kerületben Nagybecskó (1991) és Hosszúmező (1991) vált Máramarossziget filiájává.

A Nagybányai esperesi kerületben Barlafalu plébániája elnéptelenedett, előbb filia, majd megszűnt, szórvány lett. Ebben az esperesi kerületben Máramarossziget leányegyházában, Felsőkohón bevezették a román szertartási nyelvet, hogy a leányegyház fel ne számolódjék.⁴²

b) A püspök új plébániákat⁴³ is létesített: Szatmárnémetiben a Szentlélek plébániát (1995), Nagyárolyban a Fatimai Szűz Mária plébániát (1996), (A Fatimai Világapostolság romániai központja lett, temploma pedig egyházmegyei kegytemplommá), Nagybányán a Szent József plébániát (1999). Az új területi felosztás szempontja az volt, hogy a templomot (s a plébániát) oda kell vinni, ahol a hívek vannak, gyakorlatilag ez mindig egyik városban az utóbbi évtized(ek)ben épített betonrengetegeket jelentette.

A Szatmári Római Katolikus Püspökség területe kisebb, mint az állami közigazgatás két megyéje, Szatmár és Máramaros, amelyeknek területén található, ugyanis Szatmár megye néhány községe egyházzójogilag a Nagyvárad Római Katolikus Püspökséghez tartozik, Máramaros megye több községe pedig a Gyulafehérvári Főegyházmegyéhez. (Ugyanakkor egyházzójogilag a szatmári egyházmegyéhez tartozik egy Bihar megyei község.⁴⁴)

Az egyházmegye területén élő lakosság egésze (nyilvánvalóan a római katolikusok is) az 1990-es évektől folyamatosan csökkent, szemléltetésül az 1992. és a 2002. év eleji népszámlálás adatait közöljük.⁴⁵

A terület:	Év	A teljes lakosság:		Ebből római katolikus:	A római katolikusok aránya	Megjegyzés
a) Plébániák és filiák	1992	627 061		114 903	18,32 %	
	2002	515 880		89 986	17,44 %	- 0,88 %
Fogyás:		111 181	17,73 %	25 917	23,32 %	
b) Szórványok	1992	283935		2 732	0,96 %	
	2002	226 795		1 840	0,81 %	- 0,15 %
Fogyás:		57 140	20,12 %	4 572	0,88 %	
c) Együtt (a+b)	1992	910 996		117 635	12,91 %	
	2002	742 675		91 826	12,36 %	
Fogyás:		168 321	18,47 %	25 809	21,94 %	

40 Szórvány lett.

41 Lelkészi ellátása újabb (a vizsgált időszak után már) Halmiból történik.

42 Vö.: *A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Szemléltetése*: 245.

43 Magától értetődően plébaniatemplomot is építettek.

44 Érkeztélyes

45 Mindkét állami közigazgatási megyéből csak a római katolikus egyházmegyéhez tartozó helységekre vonatkozó adatokat közöljük!

Megállapítható tehát, hogy egy évtized alatt az egész tájegység lakossága számottevően (18,47 %) csökkent, de a római katolikus hívek csökkenésének részaránya az átlagosnál jóval nagyobb volt (21,94 %).

A katolikus hívek csökkenése a népesség egészéhez viszonyítva a plébániák és leányegyházak területén az összlakosság csökkenésénél (17,73 %) jóval nagyobb (23,32 %).

A püspökség központi szervezete kialakítására és a hívek ellátására 1990-ben 60 felszentelt pap állt az új püspök rendelkezésére, e papság átlagos életkora pedig 50,2 év volt.⁴⁶

A püspöki irodában három lelkész kapott beosztást: a helynök, az irodaigazgató és a püspöki titkár. Mind kezdetben, mind az egész következő évtizedben az emberhiány következtében az egyes személyek párhuzamosan több feladatkört, megbízatást is kaptak, ez megnehezítette az egyes feladatkörök optimális szintű teljesítését, mindenképp túlterhelést jelentett.⁴⁷

Az egyházmegye pénzügyi-gazdasági ügyeinek, a könyvelési, műszaki-technikai ügyek intézésére a püspökség világiakat alkalmazott.⁴⁸

Az egyházmegye formálisan is törvényes működése céljából a megyés püspök megalakította a tanácsosok testületét, a papi szenátust (választott és kinevezett tagokból, valamint a szenátusi tagságot hivatalból megillető tisztségviselőkből).

Fokozatosan megalakultak (olykor azonban egyelőre csak formálisan) az egyházmegye különböző bizottságai: a gazdasági-, pasztorális (lelki gondozói)-, szemináriumi-, hivatásigondozó és katekétikai (hitoktatástani)-, liturgikus-, egyházzenei és egyházművészeti bizottság.

Megalakult az egyházi bíróság (helynök, bírák, kötelékvédő, jegyző).

Az egyházmegyei zsinat meghirdetésekor (2002-ben) pedig megalakult a zsinati egyeztető bizottság.

A lelki gondozás céljából létesült a Világiak Irodája és az Ifjúsági Lelkészség, a Kórház- és Börtönlelkészség, az Egyházmegyei Szeretetszolgálat; székhelyük céljára és működésük helyéül megépült a Scheffler János Lelkipásztori Központ.

Az egyházmegyei főhatóság a papi hivatások gyarapodását remélte az 1991 őszen megindult középiskolától, az ún. Római Katolikus Szemináriumi Líceumtól, ugyanakkor a püspök fontosnak tartotta, hogy a teológiai tanulmányokat végző kispapok minél sokoldalúbban képzetek legyenek, ezért több kispapot küldött teológiai tanulmányok elvégzésére Rómába, Münchenbe, Freiburgba, Budapestre, Győrbe.⁴⁹ A külföldön (is)

46 A papok életkora 1990-ben: 25–29 év között: 4; 30–39: 21; 40–49: 16; 50–59: 5; 60–69: 5; 70-en felül: 9.

47 Amma Zoltán püspöki helynök Szatmárnémeti II. számú (lélekszámban is második nagyságú) plébániájának volt a plébánosa, ő volt az egyházmegyei bíróság elnöke is. Arday L. Attila az irodaigazgatói tisztség mellett a Zárdatemplom lelkésze és szatmári főesperes volt, feladata volt a hitoktatás megszervezése és ellenőrzése, az iskolaügyek rendezése.

48 A gazdasági-pénzügyi kérdések referense Haller Mária, könyvelő Pallai Béla (görög katolikus lelkész), műszaki-technikai referens Pallai Kristóf volt.

49 Rómában teológiai tanulmányokat folytatott Dánku Balázs (2 évet), Ilyés Csaba, Kinczel István, Luczás Antal, Magász Jenő, Vónház Zoltán, Budapesti Bíró Norbert, Cziszter István, Dánku Balázs (1 évet), Egeli Ferenc, Pap Zoltán (3 évet), Szatmári Sándor, Veres Attila (VI. éven); Győrben Fromherz Attila (1 évet), Németországban, Freiburgban Solomayer Sándor; felszentelt papokat küldött licen-ciátus (Magász Jenő, Tempfli Imre), illetőleg doktorátus megszerzése céljából, Budapestre (Tempfli

tanulóktól azt várta, hogy az egyházmegye új típusú, a mai világ kérdéseire hiteles választ adni tudó, az egyháznak radikálisan elkötelezett lelkészekkel fog gyarapodni.

Az 1944–1989 közötti öt évtizedben az egyházmegyében 84 papi hivatás volt, az 1990–2001 közötti évtizedben 24.⁵⁰ Ugyanebben az évtizedben az egyházmegyében 25 pap halt meg. (A papi hivatások adatai a világi papokra vonatkoznak, nem számítottuk közéjük a szerzeteseket. Az 1944-et követő öt évtizedben az egyházmegyében hárman lettek szerzetesek (egy jezsuita, két ferences), az 1990-es években ketten jelentkeztek a jezsuita rendbe, négyen a szaléziánus⁵¹ s egy a cisztercita rendbe.)

Elgondolkodtató jelenség, hogy az egyházmegyes papi szolgálatot választók közül ebben az időszakban négyen más (külföldi, magyarországi) egyházmegyékbe jelentkeztek.

Az egyházmegye papságának létszámában a vizsgált 12 év összességében csekély növekedés állapítható meg, ugyanis számuk (az időszak végén) 65, közülük azonban nyugdíjas 7, tehát aktív működőképes 58, a papnövendékek száma pedig 18.

Az 58 aktív lelkész közül azonban három más egyházmegyében működött,⁵² egy pedig külföldi teológiai-doktori tanulmányokat folytatott. Ugyanakkor a létszámot növelte egy, Erdélyből átvett lelkész.⁵³

Reizer Pál püspökké szentelések elhangzott kérése, az egyházmegye külföldön élő papjaihoz intézett hívó szava – térjenek haza, nagy szükség van rájuk – pusztába kiáltott szó maradt, egyikük sem tért haza, sőt számuk 12-re növekedett, külföldre távozott ugyanis egy 1990 előtt szentelt plébános, s elhagyta az egyházmegyét két, ebben az évtizedben szentelt fiatal lelkész is.⁵⁴

Az 1990 – 2002 közötti időszakban férfi szerzetesrend nem működött az egyházmegye területén, idős nyugdíjasként (egy ideig) kisegítőként besegített egy-egy szalézi, illetőleg piarista szerzetes, valamint két ferences szerzetes, akik a szerzetesrendek feloszlását (1949) követően egyházmegyei szolgálatba léptek.⁵⁵ Az egyházmegye területén működött egy jezsuita szerzetes is, aki azonban hivatalos kapcsolatot a nagybányai görög katolikus püspökséggel tartott.⁵⁶

Imre), Münchenbe (Hankovszky Ferenc és Vik János) – Holczinger Ferenc Rómában tanult, majd jezsuita lett..

50 Egy közülük más, külföldi egyházmegyébe jelentkezett.

51 Az 1944 után jezsuita szerzetesnek jelentkezett Pásztói Mihály, ferencesnek Nagy István (Tarziciusz) és Stelli József (Benedek) megmaradt a rendben. Az 1990-es években jelentkezettek közül egy maradt meg a jezsuita rendben, egy pedig világi pap lett.

52 Kárpátalján, Gyulafehérváron, Németországban (Kirche in Not), illetőleg Münchenben

53 Dr. Ágoston Ferenc.

54 Ilk Antal (szentelése: 1977, Ausztriába távozott: 1998-ban), Papp Zoltán (szentelése 1996, Ausztriába távozott 1999-ben), Roznicsuk Wilhelm (szentelése 1996, távozása: 1999).

55 Belczay János szalézi, Uhár József piarista, Farkas Domokos P. Bonaventúra és Szabó Lajos P. Dömjén OFM, áldozópapok és Horvát Ágoston irgalmas rendi szerzetes.

56 Jean Magnon S.J. szinte kizárólagosan román utcagyerekekkel foglalkozott, a római katolikus püspökséggel – valószínűleg nyelvi, nemzetiségi indíttatás befolyására – hivatalos egyházi kapcsolatot nem tartott.

A papság számbeli gyarapodása / fogyása 1990 – től 2002. április 18-ig.

Év	Felszentelt	Meghalt	Külföldre távozott	Máshonnét Szatmárra jött	Felmentését kérte
1990		3			
1991	1	2			1
1992	1	1			
1993	2	3	1		1
1994	1	1			
1995	2	2			
1996	3	3			
1997	3	1			
1998	1	4			
1999	1	2	2		
2000		2			
2001	5			2	
2002.04.18.		2			

A Szatmári Irgalmas Nővérek kongregációja ismét megkezdte működését, a vissza nem kapott rendházuk helyett létszámuknak megfelelően kisebbet, újat építettek. Mindössze négy fiatal jelentkezett a noviciátusba s tette le később a szerzetesi fogadalmat.

A trianoni döntés után a szatmári egyházmegye 1920-ban Csehszlovákiába került része (1945 után a Szovjetunióhoz, Ukrajnához tartozott) viszont 1990-ben (egyházjogiilag) még mindig a szatmári egyházmegyéhez tartozott. Ezért Reizer Pál megyés püspök 1990. decemberében meglátogatta az egyházmegye Kárpátalján maradt részeit, hogy tájékozódjék a helyzetéről, állapotáról. Csáti József ordináriussal, a papsággal és a szerzetesekkel való találkozásokor megtudta: a 45 plébániát 14 papnak kell ellátnia. Látogatásakor segítséget (is) ígért, kölcsönöz egy plébánost, aki – időlegesen – elláthatja valamelyik plébánia (s leányegyházai) lelki gondozását.⁵⁷

Az egykori szatmári egyházmegye Kárpátalján található részének, plébániái egyházi jogi helyzetének végleges megoldása gyakorlatilag szinte egybeesik egyházmegyénk megújulása első időszakának korszakhatárával.⁵⁸

A Szatmári Római Katolikus Püspökség egyház szervezetileg a Kárpátokon túli, román nyelvű érseki tartomány fennhatósága alá tartozik. A romániai püspökök „ad limina” látogatásán – 1991-ben – Reizer Pál megyés püspök – a nagyváradi és a temesvári püspökkel együtt – kérte a Szentszéket, hogy emelje érseki rangra a gyulafehérvári püspökséget, s az Erdély területén levő egyházmegyéket ennek rendelve alá. A Szent-

⁵⁷ Baumann Ferencet kölcsönözte, később felváltotta Schönberger Ferenc.

⁵⁸ A Szentszék a kárpátaljai részeket Kárpátaljai Adminisztratúra rangra emelte, 2002. áprilisában pedig megalapította a Munkácsi Római Katolikus Püspökséget.

szék a kérelem felét teljesítette, a gyulafehérvári püspökség megkapta az érseki egyházmegye rangot, viszont a szatmári egyházmegye (is) továbbra a bukaresti érseki tartomány fennhatósága alatt maradt.⁵⁹

Az egyházmegye kormányzása kapcsán a megyés püspökre számos, az egyházmegye területén kívüli kötelezettség is hárult. Püspökké szentelése után kapcsolatot kellett teremtenie és tartania a többi romániai (római- és görög katolikus) egyházmegyékkel, ezt szolgálták az évente kétszer megtartott püspökkari konferenciák,⁶⁰ a nunciatúrán tartott megbeszélések.⁶¹ A történeti kapcsolataik és területi szomszédságuk / közelségük kapcsán a püspök és a papság elsősorban az erdélyi, főként a szomszédos gyulafehérvári és nagyváradai püspökökkel és papsággal volt kapcsolatban.

A püspököknek az ökuménia szellemében ápolnia kellett a kapcsolatot Erdély többi keresztény egyházával is, ezt szolgálták a történelmi egyházak püspökeinek találkozói is.⁶²

A kommunista diktatúra éveiben betiltott görög katolikus egyház számos híve és sok papja elutasította az ortodoxiába való beolvasztást, nagyon sok hívő a római katolikus liturgiákon vett részt, a katolikus egyházhoz hű maradt, a titokban miséző görög katolikus papokat⁶³ a katolikus egyház (plébánosain keresztül) miseintenciókkal is támogatta. Az 1990-es évek után a román görög katolikus klérus az ortodoxok nacionalista szellemű támadásai hatására tartózkodó magatartásúvá vált.⁶⁴ A római katolikus egyház (benne a szatmári egyházmegye) és a Rómával egyesült román görög katolikus egyház (benne a nagybányai székhelyű máramarosi egyházmegye) kapcsolata (is) tartósan megjelenő (elvi) problémává érlelődik, a kapcsolatok értékelésének, újragondolásának szükségessége az elkövetkező időszakban is folyamatosan jelentkező probléma lesz.⁶⁵ A román görög katolikus egyházzal kapcsolatosan teológusok és vallásszociológusok is megfogalmazták, hogy az a tisztázandó kérdés, hogy papjai számára mi a meghatározó, a papi identitástudat és érzelmileg a keleti rítus és hagyomány és a vallásosság nemzetközpontú értelmezése, vagy inkább a nyugat-európai kötődésre törekvés, az egyetemes katolikus egyházba való tartozás. Változatlanul jó a kapcsolat a magyar görög katolikusok egyházközségeivel.

Az egyházmegye püspökének az egyház egységét szolgáló tapasztalatcserecéljából a világegyház más tájain működő püspökökkel való személyes találkozásokra, megbeszélésekre is el kellett utaznia.⁶⁶ Így létesített testvéregyházmegyei kapcsolatot az innsbrucki (Ausztria) egyházmegyével, kapcsolatot épített ki a kölni (Németország) egyház-

59 A szatmári és a nagyváradai püspökség bukaresti alárendeltségű maradt, a temesvári püspökség Rómának közvetlenül alárendeltté lett.

60 A romániai püspökkari konferencia alakuló ülése 1991. I. 16-án volt.

61 Bukarest, 1991. dec. 30., 1992. nov. 5.

62 Kolozsvár, 1990. szept. 25., 1991. ápr. 3., stb.

63 Román vagy magyar görög katolikust egyaránt.

64 A román görög katolikus egyház hivatalos neve: Rómával Egyesült Román Görög Katolikus Egyház, szellemiségében erőteljesen hangsúlyozott a nemzeti jelleg. A Román Ortodox Egyház gyakorlatilag államvallás, a Habsburg Birodalomban létrejött román görög katolikus egyházat az ortodoxok nemzetárulónak minősítik, magyarpártinak mondják.

65 A szatmári római katolikus egyházmegye területén 8, a Máramarosi Román Görög Katolikus Püspökséghez, és egy, a Nagyváradai Román Görög Katolikus Püspökséghez tartozó magyar szertartási nyelvű, tekintélyes lélekszámú egyházközség (több leányegyházzal) működik.

66 Meglátogatta az Erdéllyel szomszédos, illetőleg egykor kapcsolatban állott magyarországi püspökségeket (püspököket), Eger, Esztergom, Vác, Szeged (1990. aug. 20).

megyével. Külföldi utakra, konferenciákra,⁶⁷ közéleti-politikai személyiségekkel való találkozókra⁶⁸ is el kellett mennie.

Lelki megerősödéséül szolgáltak a magyar püspökök számára (külföldön) szervezett lelki gyakorlatok.⁶⁹

Reizer Pál püspök kapcsolatba került a fokoláré mozgalommal, tagja lett a mozgalom papi ágának, részt vett ennek római találkozóin,⁷⁰ és szorgalmazta a mozgalom romániai / erdélyi elterjedését.

IV. A PAPSÁG ÉS A HÍVŐK LELKI ÉLETE ÉS ÁPOLÁSA

A) A papság lelki élete

1. Reizer Pál megyés püspök az egyházmegye híveinek lelki gondozását az egyházmegye papságával együtt, a kollegialitás szellemében akarta végezni. Ennek kialakítása érdekében szükségesnek tartotta a papság lelki életének ápolását, folyamatos önképzését. Úgy látta, hogy mindehhez fel kell használni a cselekvőképes hagyományokat, tapasztalatokat, s szükség van a jelen világában való eligazodásra. Azt is tudta, hogy mindez máról holnapra nem megoldható.

2. Mindenekelőtt már 1990 októberétől felelevenítette az egyházmegye régi (a kommunista korszakban csak nagyon visszafogottan élő) szokását, a havonta kis csoportokban szervezett papi rekollekciót. Kérte az eddig távolmaradókat, hogy vegyenek részt a papság lelki egységét is megőrizni kívánó, tájékozódásukat is szolgáló találkozókön. A havi lelki napot 1995-től esperesi kerületenként a hónap első szerdáján tartják, minden alkalommal más plébánián. A lelkészek döntő többsége rendszeresen részt vesz a lelki napokon.

3. Az egyházmegyében több alkalommal is papi lelkigyakorlatokat szerveztek, megtartásukra a világi papság lelki gondozásában tapasztalt jezsuita atyákat (P. Godó Mihály, P. Nemeshegyi Péter⁷¹) hívott meg.

4. A papság lelki életének ápolása céljából hasznosnak gondolta, ha a papság körében feléledne a papság apostoli szövetségének mozgalma, az Unio Apostolica Cleri-t (BURA 2003. 162), amelyet az 1952-ben börtönben meghalt dr. Scheffler János püspök mind a szatmári, mind a nagyváradi egyházmegyében egykor meghonosított⁷² azzal a

67 Bécs + Innsbrucki egyházmegye (1991. IV. 24, 25–26; Europaischer Hilfsfond, Bécs (1991. XI. 5–6), püspöki menedzser-konferencia (Ausztria, 1992. I. 19–23), Lengyelország (1992. V. 13–4), Róma, Európai Püspökkari Konferencia (1992. IX. 13–19), Kelet-Európai Püspökkari Konferencia, Varsó (1994. X. 13–16), Coșa Anton püspök beiktatása, Moldávia, Chișinău (200. I. 15).

68 1995. Budapest (A magyar püspökök találkozója Tabajdi Csabával és Horn Gyulával), Budapest, 1999. nov. 8. (A magyar püspökök találkozója Orbán Viktorral), Budapest, 2001. IV. 18. Megbeszélés az erdélyi magyar püspökökkel az Erdélyi Magyar Tudományegyetem és a Státustörvény kérdéseiről).

69 Leányfalu (1990. nov. 19–21, Németország, Köln, 1996. IV. 30. (Rekollekció a magyar püspökök számára), Magyarország, Leányfalu, 2001. okt. 22. (lelkigyakorlat).

70 Róma, 1993. II. 14–15, 1994. február 7-én.

71 P. Godó Mihály 1992. július 20 – 22 -án, P. Nemeshegyi Péter 1994. június 20- 22-én tartott lelkigyakorlatot.

72 Dr. Scheffler János annak idején az egyházmegyében terjesztett mozgalom szervezését dr. Bogdánffy Szilárdra bízta, 1947-től pedig egyházmegyei igazgatójául Rényi Ferencet nevezte ki.

célkitűzéssel, hogy elmélyítse, megvalósítsa a lelkipásztorok összefogását, kölcsönös segítségét, különösen a megfáradt vagy beteg paptestvérekét. A szövetség nem kívánt különleges embereket, arra törekedett azonban, hogy a plébánián végzett munka és a „lelkipásztori szeretet” megélése céljából a szövetség tagjai olyan életrendet alakítsanak ki, amelyből nem hiányzik a napi elmélkedés, a rövid lelki olvasmány, rózsafüzér, s néhány, a lelki életükhöz kapcsolódó cselekmény (havi gyónás, rekollekció, teológiai tanulmány).

Reizer Pál megyés püspök szerette volna, ha a kommunista hatalom egyházüldözése, a bebörtönzések idején lehetetlenné vált, megszűnt papi szövetség a szabályzatban megfogalmazott értékrendhez életvitelükben egyénileg továbbra is alkalmazkodók segítségével megújulna, s Pfeiffer Mátyás áldozópapot felkérte a megszervezésére. Kezdeményezése azonban elakadt, nem valósult meg.

5. A papok számára 1995-től megszervezték a havi lelki napot. Ezt esperesi kerületenként a hónap első szerdáján tartják, minden alkalommal más plébánián. A lelkészek többsége rendszeresen részt vesz a lelki napokon, időnként akadnak távol maradók is.

6. A papság lelki – szellemi képzését szolgálták az egyházmegyei papi gyűlések, amelyeken az előadók időszerű teológiai kérdésekkel is, a hívek lelki gondozásának időszerű kérdéseivel is foglalkoztak.⁷³ A papi gyűléseken a plébánosok, a segédlelkészek általában mind megjelentek.⁷⁴

7. A püspök észrevette a munkatársai (a lelkészek, segédlelkészek) közötti súrlódásokat. Megoldásukat személyes beszélgetések alkalmával, máskor közösségi találkozón kereste.⁷⁵ Figyelmesen hallgatta meg a problémákat, nem siette el a megoldásukat, esetenként csak napok múltán tért vissza a kérdésre.

8. Nem szerette, nem szívesen hallgatta, ha papjait bírálják, hibáikat emlegetik.⁷⁶ Ugyanakkor az ő ellene fordulók támadásait alázattal viselte, hűséges munkatársainál is jobban jutalmazta őket.⁷⁷

B) A hívek lelki életének ápolása

Az ember lelki élete szellemi tevékenység, ezt emberi mértékegységekkel nyilván nem mérhetjük. A hívek vallási életének, gyakorlatának bizonyos külső cselekményei, jelenségei viszont számokban is megállapíthatók, rögzíthetők, így az egyházmegye statisztikai adataiból megtudható, hogy évenként hányan részesültek a keresztség, a bér-málás, a házasság szentségében, talán azt is meg lehetne állapítani, hogy az elhunytak közül haláluk körül hányan vették fel a betegek szentségét. Megközelítőleg azt is meg

⁷³ A papi gyűlések tárgya: A pápa az egyházban (1991. IV. 22.), Az egyház szociális tanítása (VI. 17.) Scheffler János püspöki szolgálata és vértanúsága (X. 22.), Az „Unio Apostolica” (1992. V. 25.), A családok lelki gondozásának mai lehetőségei és sürgető feladatai (1994. II. 2.), Az egyházközségi szeretet-szolgálat (1999. okt.), A felnőttek bevezetése a keresztyén életbe (2000. IV. 8.).

⁷⁴ Akadályoztatás: betegség, temetés.

⁷⁵ Munkatársaival, kisebb csoportokkal kötetlen beszélgetéseket lehetővé tevő kirándulást szervezett, amely alkalmat nyújtott a nézeteltérések békés feloldására.

⁷⁶ Még akkor sem, ha a lelkész úgy nyilatkozott, hogy „a püspök mondhat, amit akar, én meg úgy csinálom, ahogy nekem tetszik”.

⁷⁷ Mind anyagilag, mind elismeréssel, kitüntetéssel.

lehetne tudni, hogy egy-egy évben hányan járultak szentáldozáshoz, semmiképp sem tudjuk megválaszolni viszont azt, hogy hányan járultak szentgyónáshoz.

Mindezek – a liturgia, a szentségek kiszolgáltatása – olyan cselekmények, jelenségek, amelyek az egyházmegyében élő hívek összességére vonatkoznak, s amelyeket – a püspökkel egységben – az őket lelkileg gondozó papság végez.

Mindenekelőtt azt kell róluk megállapítanunk, hogy az egyházmegyében a vizsgált időszakban működő egyházmegyei papságnak a plébániák különböző nagysága következtében egymástól számottevően eltérő hívő szolgálatát, ellátását kellett elvégeznie. Az egyházmegye városaiban⁷⁸ működő plébániák lélekszámuk⁷⁹ tekintetében is jelentősen különböznek. Négyezer hívőt nyilvántartó plébánia van Máramarosszigeten (ott egyedüli plébánia) és Nagybányán, három és félezer hívője van Szatmárnémetiben a székesegyházi plébániának. Ugyanakkor Szatmárnémetiben van még két 2500–3000 közötti hívőt számláló plébánia, Nagykárolyban egy közel 2300 és két 1800 hívőt meghaladó, s Nagybányán is még egy, 1800 hívőt nyilvántartó plébánia. Az egyházmegye két nagy városában a nagy lélekszámú plébániák mellett, velük párhuzamosan lényegesen kisebb plébániák is léteznek, Szatmárnémetiben a Szent Antal plébánia mindössze 461 hívőt számlál, Nagybányán pedig még három kisebb plébánia működik (430, 500, 709 hívővel). A püspökség székhelyén a román és a német anyanyelvű hívek lelki gondozását (a székesegyházi plébánia keretében) egy-egy lelkész végzi.⁸⁰

Az egyházközségekben nyilvántartott katolikusok és az egyház közötti kapcsolat egyik megnyilvánulása a templomba járás.

A kommunista diktatúra vallásellenes világából, a tiltottság és /vagy megtűrttség állapotából kiszabaduló társadalomban az új korszak első hónapjaiban számottevően megnőtt a templomban megjelenő hívek száma, szinte divatos lett az egyházi szertartásokon való részvétel (is). Valamelyest növekedett a templomba járó férfiak száma is. Az első hónapok lendülete az évek múlásával a társadalomba nyugatról behatoló gazdasági verseny és az érdek- és pénzorientált világ önző szelleme hatására folyamatosan lankadt.

A szentmiséken való részvételre vonatkozóan a plébánosok megállapításai eléggé általánosak, megállapításuk szerint a szentmisére rendszeresen járók főként nők és gyermekek. Az egyházmegyében 2002-ben végzett felmérés szerint is a szatmári egyházmegye számottevően a nők és gyermekek egyháza, együttes jelenlétük a két nagyobb városban 63 %, Máramarosszigeten és Nagykárolyban a templomba járók 67 százaléka. A vidéki plébániákon a máramarosszigeti esperességben ennél magasabb (70,9

78 Szatmárnémeti, Nagybánya, Nagykároly, Máramarossziget. (Erdődöt és Sárközújlakot ebben az időszakban még nem nyilvánították városnak, az ehhez szükséges lélekszámot csak később, szomszédos falvak közigazgatásilag hozzájuk csatolása révén azóta oldották meg.)

79 A plébánosok 1991–2000 közötti évi statisztikai jelentései annyira eltérő, évenként egymásnak ellentmondó (gyakran túlzó) számadatokat tartalmaznak, hogy ezeket nem vehetjük alapul. A 2002-es állami népszámlálás adatai minden esetben több, magukat római katolikusnak valló személyt tartanak nyilván, mint az ugyanabban az évben készült egyházi nyilvántartás. Ez kitűnik az egyházmegyei zsinatokról készült, a jubileumi Sematizmus statisztikai adatok fejezetében közölt táblázatokból. Viszonyítási alapként ezért jelen esetben a jubileumi Sematizmusban az egyes plébániák bemutatásakor közölt hívők számadatát vesszük viszonyítási alapként.

80 A Kálvária templomban tartanak román, illetőleg német nyelvű szentmisét. A román anyanyelvű közösség létszáma 2002-ben megközelítőleg 550–600, a német nyelvűeké mintegy 320.

%), Erdőd vidékén és Felsőbányán a nagyobb városokéhoz közeli, Szinerváralján arányuk ennél kisebb 59,9 %), az ugocsai esperesi kerületben viszont kiegyensúlyozottabb (55,1).

Érdemes azonban áttekintenünk a zsinati munkálatok során végzett, a templomba járók korosztályait is számba vevő felmérés eredményeit:

Városon	Lélekszám 18 évesig	A katolikusok számához viszo- nyítva (%)		Lélekszám 19–59 évesig	A katolikusok számához viszo- nyítva (%)		Lélekszám 60 év felett	A katolikusok számához viszo- nyítva (%)	
		állami adat- hoz	egyházi adat- hoz		állami adat- hoz	egyházi adat- hoz		állami adat- hoz	egyházi adat- hoz
Szatmárnémeti	1421	6,18	14,21	3525	15,0	34,0	1604	28,0	16,0
Nagybánya	407	3,20	4,56	1248	9,82	13,48	899	7,25	7,40
Nagykároly	340	4,14	5,72	1003	12,2	16,88	551	6,72	9,27
Máramarossziget	220	4,05	5,36	656	12,10	16,0	391	7,21	9,53
Városi átlag:	2388	4,32	5,95	6432	11,76	16,04	3445	6,29	8,59
Vidék									
Szatmár vidéke	450	8,77	10,26	676	13,06	15,42	1126	20,56	25,09

Táblázatunkból az állapítható meg, hogy a templomba járó városlakók számottevőbb része a felnőttek (20 és 60 év közötti) korosztályába tartozik. Arányuk Szatmárnémetiben (az egyházi nyilvántartás adatainak lélekszámához viszonyítjuk) 34,0 %, a ma Máramaros (közigazgatási) megyéhez tartozó Nagybányán csak 13,48 %, (százötven százalékos eltérés), az egyházmegye másik két városában gyakorlatilag az egyházmegyei átlag szintjén szinte egyenlő (16,88 – 16,0).

A hatvan éven felüliek templomba járási aránya a két nagyváros esetében is jelentős eltérést mutat, de a különbség csaknem száz százalékos, a másik két városban valamennyivel jobb az egyházmegyei átlagnál.

A vidéki plébániák helyzetét a szatmári esperesi kerület adataival szemléltetjük (a többi tájegységé lényegében hasonló, esetenként valamivel jobb arányú). A szembetűnő jelenség az, hogy a fiatal korosztály templomba járási aránya majdnem kétszerese a városon lakó fiatalokénak, a 19–59 közötti életkorúaké lényegében azonos a városon lakó hasonló életkorúakéval, míg a 60 éven felüliek aránya viszont háromszorosa az azonos korosztályú városon lakó hívekének.

A hívekkel való foglalkozás lehetőségeire és mértékére a nagy lélekszámú és a kisebb lélekszámú plébániák (2002. évi) néhány statisztikai adatának összehasonlítása alapján utalunk:

Plébánia	Családok száma	Hívek száma	Keresztelések	Bérmálkozó	Első áldozó	Házasságkötés, < vegyes		Temetés	Ellátva	Szentáldozás
Szatmárnémeti I.	2345	4690	122	179	75	74	< 41	83	48	90100
Nagybánya I.	1580	3250	40	105	36	39	< 32	95	49	68000
Szatmárnémeti II.	1250	2800	35	3	31	40	< 13	71	40	37500
Sárközüjlak	748	1640	22	0	29	21	< 9	31	18	18100
Túrterebes	735	2293	40	0	40	24	< 7	32	24	17000
Színerváralja	186	671	8	0	7	2	< 1	14	9	11500
Józsefháza	115	268	5	0	0	1	< 0	4	2	9500

Az adatok érzékeltetik, hogy a sokszínű városokban (és a nagyobb vidéki) plébániákon mennyivel több időráfordítás szükséges a hívők és problémáik megismerésére, mennyivel több időt igényel a szentségek kiszolgáltatása, illetőleg az ezekre való felkészítés. (Szatmárnémetiben a székesegyházi és Nagybányán a Szentháromság plébánián a plébánost segédlelkész segítette.)

A házasságkötések figyelmeztető jelensége a nagyon sok vegyes házasság.

A vegyes házasságok jelensége folyamatos, gyakorlatilag megállíthatatlan folyamat.

Ezt az egyházmegye vizsgált időszaka hat évének adataival érzékeltetjük:

A vegyes házasságot kötők egy része azonos anyanyelvű, de nagyon sok a más nemzetiségűekkel és vallásúakkal kötött házasság.

A jelenség figyelmeztetés, az egyháznak idejében gondolkodnia kell több olyan kérdésen, amely a fentiek kapcsán néhány év múltán bizonyosan napirendre kerül. Konkrétan arról van szó, hogy a vegyes házasságok befolyásolhatják, valószínűleg befolyásolni is fogják sok katolikus fél vallásgyakorlását, gyermekeik megkeresztelését, jelentősen az anyanyelvét, később a hitoktatását. (Hangsúlyosan a nagybányai és a máramaroszigeti esperesi kerület plébániáit érintő jelenség.)

Az egyházközségek anyakönyvei nem tartják nyilván a válásokat, a plébánosok egy részükről hallomás útján értesül, néhány esetben pedig egy-egy elvált és új (egyházi) házasságot kötni akaró féltől.⁸¹

Társadalmunk egészében (az állami statisztikák alapján) a válások száma igen nagy, ebből eredően a széteső családok száma folyamatosan növekszik. Gyakorlatilag minden plébániai közösségben megjelenő jelenség, kezelése mindenütt azonos problémákat okoz. Ajánlatos volna, ha a plébániai közösségek az egyedül maradó (katolikus) féllal, és /vagy gyermekével való (lelki) kapcsolat ápolásának / megőrzésének módjaival foglalkoznának.

A szent kenet szentségének felvétele nélkül elhunytak száma kapcsán minden évben alkalmat kellene teremteni a szentség közösségi kiszolgáltatására és szorgalmazni kellene, hogy ilyenkor az idős korúak minél többen vegyék fel a szentséget, tudva, hogy a halált nem feltétlenül (látható és/vagy súlyos) betegség előzi meg.

A templomba járók számának az előzőekben említett időszakos megnövekedését tekinthetjük tömeglélektani mechanizmusnak, divatjelenségnek, ugyanakkor azonban az is kétségtelen, hogy a több évtizedes üldözés után sokakban fellángolt a hit, útkereső

egyénekben felébredt és erősödött a lelki – szellemi szemléletük, látásmódjuk tisztázásának igénye.

A Neokatekumenális Út híre még 1990-ben eljutott az egyházmegyébe, gyökeret vert, s még abban az évben az egyházhoz tartozás formáját keresőkből a székesegyházi plébánián a plébános támogatásával megalakult a Neokatekumenális Út első magyar nyelvű közössége. A csoport nem tekintette magát a plébániához kötött zárt csoportnak, többen csatlakoztak a többi plébánia hívei közül is. A neokatekumenális utat választók igénye az volt, hogy az evangélium formálja őket, erőt adjon. Kapcsolatot kerestek és teremtettek (majd tartottak) a mozgalom alakulásában, alakításában előttük járó katolikus közösségekkel, konkrétan a mozgalom külföldi, olasz és lengyel lelkipásztoraival is. A neokatekumenális utat járók az ősegység utánzására törekedtek /törekcszenek, s bejárják az evangéliumban való elmélyedés lépcsőfokait. Az első két lépcsőfokot⁸² követi aztán két beavatás, a Hiszekegy,⁸³ illetőleg a Miatyánk átadása.⁸⁴ A neokatekumenális út harmadik fázisában arra törekednek, hogy tudják megkülönböztetni és teljesíteni Isten akaratát a történelemben.⁸⁵

A lelkiségi mozgalomban missziós papi hivatások is születtek,⁸⁶ akik teológiai tanulmányaik elvégzésére külföldre, a Neokatekumenális Út missziós szemináriumába⁸⁷ mentek.

Az első csoportot újabb magyar és román nyelvű csoportok megalakulása követte, ugyanis az első, majd az őket követő csoportokban az egyes lépcsőfokok megélése folyamán a missziós felelősség is érlelődött, a törekvés, hogy az evangélium eljusson a nem hívők közé is. Az egyes fokozatok végén a csoport tagjai – püspöki engedéllyel – elmentek a hívek közé is, beszéltek a mozgalomról, látható eredményeiről. Ez az eredmény – az egyének lelki életének alakulásán túl – a szegényekért, betegekért, mindenkiért érzett felelősség megnyilvánulásának jelenségeit is magába foglalta.

A hívek sokasága nem (vagy nem mindig) értette meg a neokatekumenális utat járókat, így ez feszültségeket is teremtett. A mozgalom – mint említettük – nem zárt csoport, így minden évben voltak a mozgalomhoz csatlakozók és mindig voltak lemaradók is. Az évtizedet meghaladó időszak végén Szatmárnémetiben közel kétszáz hívő tartozott a hat magyar és öt román nyelvű neokatekumenális utat járó csoporthoz.

A lelkiségi mozgalomban missziós papi hivatás is született,⁸⁸ aki teológiai tanulmányai elvégzésére külföldre, neokatekumenális központba ment.

2000-ben a neokatekumenális utat járó fiatalok nagy csoportja vett részt a mozgalom Izraelben tartott nemzetközi találkozásán, s a Szentatyia által celebrált szentmisén is.

81 Az egyházmegyei bíróság elé került néhány házassági per kérdésével nem foglalkozunk. – Az elváltak egy része új házasságát más felekezetek szertartása szerint köti meg.

82 Mindkét szakasz két-két évig tart. A neokatekumenek megtanulják a biblikus nyelvezetet, arra törekcszenek, hogy megszabaduljanak az Istenről alkotott hamis elképzelésektől, másrészt hogy magukat olyan bűnösnek ismerjék meg, akinek szüksége van a megtérésre. A vizsgálódás második szakaszában próbára teszik magukat, hogy őszintén szándékuk-e Krisztus követése.

83 „A Szentírás és az Egyház hitének összefoglalása”, illetőleg megvallása a hívek előtt.

84 Az Egyház beavatja a neokatekumeneket a liturgikus és a szemlélődő imádságba, rendszeresen tanulmányozzák a „Miatyánk” egyes kéréseit és a Szűz Máriáról szóló témákat.

85 A hegyi beszéd részeit tanulmányozzák.

86 Strangó Péter, Nuszer Miklós.

87 Redemptoris Mater

88 A Redemptoris Mater (Róma) papnevelő intézetben tanult Szatmárnémetiből, Strangó Péter.

A lelkeségi mozgalom tagjai úgy látták, hogy – elsősorban a nagy lélekszámú plébániákon – a az egyházközségi lelki gondozás egy-egy területén plébános segítségére (is) lehet(né)nek, így a kereszteleési adatok (a családok feltérképezése) számbavételekor, a jegyesek oktatásában.

A hivatalosan meghirdetett vallásszabadság következményeképp az egyházmegyében még 1990-ben ismét (nyíltan) működni kezdett a több évtizedes hagyományú lelkeségi mozgalom, a Ferences Világi Rend. Az újraindulás évében a FVR-nek mintegy 80 tagja volt, Máramarosszigeten, Kaplonyban a Szent Antal plébánián és Szatmárnémetiben a Szent János és a Szentlélek plébánián, javarészt idősebb korosztálybeliek. A Máramarosszigeten 1993-ban indított Szent Ferenc Nyomdokain című lapjuk 1995-től országos jellegű lett, a rend kisközségei közti kommunikációt szolgálta. Ugyanott 1998-tól saját székházuk is van. A megújulás évtizedének végére azonban a FVR az idős tagok elhalálózása folytán nagyon megfogyatkozott, megújódása, fiatalosodása egyelőre várat magára.

Az egyház liturgiáján nagyobb arányban megjelenő, valamint a mindennapok kisebb – nagyobb karitatív feladataiban segítőkészebb nők összefogása céljából az egyházmegye papsága szorgalmazta, hogy a plébániai közösségekben megalakuljanak a katolikus nőszövetségek. Ezek céljául hitbuzgalmi tevékenységük összefogását, vallási – lelki önképzésüket és az egyházközség keretében szervezett karitatív tevékenységeket jelölték meg. Az első nőszövetség – az Árpádházi Szent Erzsébet Katolikus Nőszövetség – 1991-ben alakult meg Szatmárnémetiben, ezt követően ugyanabban az évben alakult meg Nagykarolyban és négy nagyobb plébániáján, Erdődön, Lázáriban, Pusztadarácon és Sárközújlakon, majd a következő évben még 16 plébánián. valamint Erdődön megalakult a Katolikus Cigány Nőszövetség is.⁸⁹

Működésük során a nőszövetségek bizonyosan eleget tesznek a liturgiához kapcsolódó szolgálatoknak, hitbuzgalmi tevékenységük kapcsán az (Örökös) Rózsafüzér Társulat működését szervezték, többen lelkeségi mozgalmakba kapcsolódtak be (Mária Légió), s általában bekapcsolódtak az egyházközség karitatív munkájába.

Az egyes nőszövetségek más-más módon és mértékben foglalkoztak tagjaik lelki-szellemi önképzésének lehetséges módjaival is. Megállapíthatjuk, hogy egy évtizednyi működésük folyamán megérlelődtek a nemzedéki gondok, az eltérő életkor, életállapot kapcsán jelentkező felfogásbeli, alkalmazkodásbeli különbségek. A nőszövetségek mindegyike máris szembesült (s a későbbiekben még érezhetőbben fog szembesülni) a fentebbi problémával, ugyanakkor ehhez kapcsolódóan az idősebb nemzedékektől (egyre inkább) eltérő érdeklődési körű fiatalok bevonásának szükségességével és nehézségeivel.

A kommunista diktatúrák bukása után hazatelepült Nyugatról a katolikus értelmiségi mozgalom, a Pax Romana. Erdélyben 1992. szeptemberében alakult meg a Romániai Magyar Pax Romana – Keresztény Értelmiségi Mozgalom. Célját – alapszabályzatában – így fogalmazta meg: „A szervezet célja: Megteremteni a lehetőséget a Romániában élő keresztény magyar értelmiségiek országos szintű kommunikációjához; személyes és közösségi tanúságtétellel, tudományos, kulturális, közéleti és hivatásbeli munkával terjeszteni az Evangélium szellemét, valamint a keresztény tudatot és lelkeséget; törekedni a magyarság nemzeti identitásának megőrzésére és fejlesztésére;

89 Vö.: BURA 2003. 141.

elősegíteni a térségünkben élő nemzetek és nemzetiségek közötti megértést; előmozdítani a keresztények ökumenikus egységét, képviselni a romániai magyar katolikus világ értelemiségét nemzetközi fórumokon”.

Ennek ismeretében a püspök az 1993 őszén Illyefalván megszervezett tanulmányi napokra, s a mozgalomhoz való csatlakozás céljából az egyházmegyéből öt különböző foglalkozású értelemiségit küldött el, két lelkészt, két tanárt és egy orvost.

Az így megalakult szatmári helyi csoport ezt követően számos értelemiségit szólított meg, akik a tagcsoporthoz csatlakoztak, mások szimpatizánsként, pártoló tagként vettek részt a helyi csoport szellemi műhelyként működő munkájában. A műhelymunkát megnehezítette, hogy a tagok igen eltérő érdeklődési körű (főként humán érdeklődési körű) értelemiség csoportokat képviseltek. A változó (9–24) létszámú műhelymunka segítette az értelemiségi gondolkodás (és szerep) tisztázását, a kölcsönös tájékozódást, tájékoztatást, az értelemiségek közös felelősségének a felismerését.

Szatmárnémetiben tanítónők és óvónők létrehozták a Keresztény Pedagógusok Önképző Körét, a változó (12–18) létszámú csoport rendszeres havi összejövetelén elméleti és lelki önképzésük kérdéseivel (is) foglalkoztak.⁹⁰ A homogén összetételű csoportot később a Romániai Magyar Pax Romanához kapcsolódott csoportnak nyilvánították.

A műhelymunkában az évtized végéig az egyik (alapító) lelkész mellett alkalmilag más lelkészek is részt vettek. Nem valósult meg azonban az értelemiségi mozgalom konkrét egyházi támogatása, nem készült el a kezdetektől szorgalmazott valós helyzetfelmérés, vagyis a térség (a szatmári egyházmegye) sajátosságainak (a többiekétől eltérő struktúráinak) számbavétele, értékelése.

A RMPR egyházmegyei csoportjának tevékenységét jelentősen befolyásolták az átfedések is, ugyanazok a személyek tevékenykedtek más (, esetenként több) munkakörben, lelkiségi csoportokban, konkrétan: az egyházi intézményeinkben (az oktatási intézményekben), a lelkiségi mozgalmakban; a közéletben. Megoldatlan volt / maradt a katolikus értelemiségek közéleti jelenlétének, számarányának, valamint a helyi egyház-közösséggel, a papsággal való kapcsolatának tudatos felmérése is.

A katolikus pedagógusok, a Hám János Líceumban tanító katolikus tanárok, illetőleg a katolikusnak minősített elemi osztályban működő tanítónők kérték a püspököt, hogy valakit bízson meg az egyházmegye papjai közül, hogy lelki életük alakítása, szilárdítása érdekében tartson számukra kétnapos lelkigyakorlatot. A püspök egyetértett a kezdeményezéssel, de nem akadt szatmári egyházmegyés pap, aki vállalkozott volna a feladatra. A pedagógusok ezek után az erdélyi egyházmegyéből kértek fel lelki gyakorlatot tartó lelkészt.⁹¹ A lelki gyakorlaton (saját kezdeményezéséből) részt vett több, a katolikus líceumban tanító református tanár is.

Reizer Pál püspök pásztori feladatának érezte, hogy az egyházmegyében élt és működött, már a szentek közösségében található példaképet, közbenjárókat állítson hívei elé. A lehetséges boldoggá avatási eljárások tekintetében a kommunista világrendszer

90 A Keresztény Pedagógusok Önképző Körének tagjai tapasztalatszerzés céljából kapcsolatot kerestek a Székelyudvarhelyen működő katolikus pedagógusokkal, két napos tapasztalatcsere céljából meglátogatták a debreceni Svetits Gimnáziumot is.

91 Kovács Sándor székelyudvarhelyi főesperes, akit az ottani pedagógusokkal tartott tapasztalatcsere kapcsán már ismertek, szívesen elvállalta, de a szatmári püspök engedélyétől tette függővé, majd ennek birtokában megtartotta.

bukását követően a világegyházban (is) előtérbe kerültek azok, akiket a kommunizmus áldozataiként a hitükért bebörtönöztek, kivégeztek vagy vértelen vértanúságot szenvedtek, s a hitvallók.

Ilyen volt dr. Scheffler János, a szatmári egyházmegye püspöke, akit az állami hatóságok 1948-ban minden egyházi működéstől eltiltottak, majd Körösbányára kényszerlakhelyre internáltak,⁹² később pedig – minthogy nem akart az állam által tervezett romániai nemzeti katolikus egyház élére állni – koholt vádak alapján bebörtönöztek; a zsilávai (Jilava) börtönben halt meg.⁹³ Haláláról a papság (és a hívek szűkebb köre) is csak titokban mert beszélni, a püspököt valamennyien az egyház vértanújának tekintették.⁹⁴

Ezt ébren tartották és (titokban) terjesztették a vele egy időben bebörtönözött (majd kiszabadult) papok – Beliczay János, Sípos Ferenc, Tyukodi Mihály – és szerzetes nővérek – Both M. Klára, Marosán M. Leonárda, Ormódi M. Annuntiáta, Zagyva Miriám Agatha – is. Ez ösztönözte később Dr. Czumbel Lajos ordináriust is, hogy sírhelye megtalálására, illetőleg földi maradványainak hazahozatalára törekedjék.⁹⁵

Vértanúságának emléke az egyházmegye Magyarországon maradt részében is élt, halálára Fehérgyarmaton minden december elején szentmisével emlékeztek, s a 80-as évek közepén boldoggá avatása eljárást előmozdítandó (Debrecenben) kinyomtatták és terjesztették (s az egyházmegyebe Romániába is átjuttatták) a püspök képét, hátoldalan közbenjárását kérő imával.

Hasonlóképp vértanúnak tartották a püspök bebörtönözött titkárát, (a titokban püspökké szentelt) dr. Bogdánffy Szilárdot is, aki a nagyenyedi börtönben halt meg.⁹⁶

Az 1990 után megújuló szatmári egyházmegyében immár szabadon emlékezhetek és emlékeztek a vértanúként tisztelt dr. Scheffler Jánosra. Adott volt tehát a boldoggá avatási eljárás megindításának – az egyház vonatkozó szabályzata szerint megkövetelt – feltétele, az, hogy emlékezete, Scheffler János esetében vértanúként való tisztelete éljen a hívők közösségében.

Reizer Pál püspök az eljárás megindításához szükségesnek látta a püspök életrajzának megírását, megjelentetését, terjesztését. A tervezett életrajz kinyomtatását (1991 januárjában) megbeszélte az ferencesek újvidéki kiadójával⁹⁷ és nyomdájával. Sípos Ferenc nyugalmazott ordinárius azonban, aki az egyházmegye püspökeivel foglalkozó kéziratában Scheffler János életútjával is foglalkozott, nem vállalkozott a munka megírására, elhárította. A püspök ekkor Bura László magyartanárt kérte meg a munka

92 Szatmárnémetiből 1950. május 23-án reggel vitték el.

93 Jilava, 1952. december 6-án.

94 Többekben már akkor megfogalmazódott a gondolat: a jövőben – ha valamikor hivatalosan is lehetséges lesz – el kell majd indítani boldoggá avatása eljáráását. Erről tanúskonak számos papnak – Diczig Béla, Gellért Lőrinc, Körösi Károly, Magyar Bálint, Pakocs Károly, Rónai János, Scheffler Ferenc, Tillinger Ferenc és P. Vitéz Berard O.F.M. –, valamint két, Kálmándon élő a szatmári irgalmas nővérnek – Ilma és M. Alacoque – a rá vonatkozó adatok összegyűjtésére és feljegyzésére vonatkozó levelei.

95 Az ordináriusnak 1965-ben sikerült engedélyeztetnie az exhumálását és hazahozatalát. Hamvait Galambos Ferenc, a Székesegyház káplánja hozta haza, Rényi Ferenc káplántársával együtt ők helyezték el a Székesegyház kriptájába (BURA 1998.221–3).

96 Sírja ismeretlen, az enyedi börtön temetőjét felszántották. Ő a nagyváradai egyházmegye számára felszentelt pap volt, de a két egyesített egyházmegye titkáraként Szatmárnémetiben, a püspökségen dolgozott. Boldoggá avatása ügyét a nagyváradai egyházmegye püspöke, Tempfli József indította el.

97 Agape Kiadó

megírására. A (kisebb formátumú) könyv 1991. márciusában *Hűségesen, fáradhatatlanul Scheffler János szatmári megyéspüspök életútja* címmel jelent meg.⁹⁸

A vértanú püspök emlékének ébrentartása és terjesztése célját szolgálta Szabó János vikárius előadása – *Scheffler János püspök szolgálata és vértanúsága* – is az 1991. október 22-i papi gyűlésen, valamint a Székesegyházban megtartott szentmise és megemlékezés püspökké szentelése 50. évfordulóján, 1992. május 16-án.

(Az 1950-es évek elején bebörtönzött) Beliczay János atya említette Bura Lászlónak, hogy az egyik munkatáborban hallotta: Scheffler János halálakor cellatársa, Dan Mizrahy zsidó származású zeneszerző, (mindjárt halála után) a püspök emlékére egy Ave Mariát komponált. A bukaresti zsidó hitközség segítségével sikerült rátalálni a Bukarestben élő zeneszerzőre, aki a továbbiakban levelezés és személyes találkozás kapcsán értékes adatokkal szolgált a zsilávai cellában a püspökkel együtt eltöltött időről, leköttázta és elküldte az Ave Maria dallamát is.⁹⁹

A püspök 1993 elején úgy érezte, hogy (az eljárás anyagi részét is biztosító) felperes (Actor) minőségben az egyházmegye nevében hivatalosan is megkezdheti a boldoggá avatási ügy elindítása folyamatát. Körlevelében¹⁰⁰ arra kérte a plébánosokat, hogy küldjék be a püspökségre a plébániájuk irattárában található, Scheffler Jánossal kapcsolatos dokumentumokat, iratokat.¹⁰¹

Az eljáráshoz szükséges ügyintézőnek, a munka irányítására és a Róma felé összekötő szerepre felkérte és kinevezte P. Szőke János szaléziánus szerzetest, megalapította az Egyházmegyei Bíróságot, amelynek ő, a püspök volt az elnöke, a promotor iustitiae (az ügyésznek megfelelő beosztású tagja) Láng Pál kanonok, székesegyházi plébános, jegyzője (titkára) pedig Merlász Tibor lett.

Az egyházmegye főpásztora ezt követően kérte a Szentté Avatási Kongregáció engedélyét (Nihil Obstat¹⁰²) az eljáráshoz, ennek megérkezése után megkezdődhetett az Egyházmegyei Bíróság gyakorlati munkája. A sajtóban ismertették a boldoggá avatási eljárás megindításának a tényét és megkezdődött a tanúk (és szemtanúk) kihallgatása.

A főpásztor kijelölte még az eljáráshoz szükséges teológus (Amma Zoltán, Beliczay János) és történész (dr. Tempfli Imre,¹⁰³ dr. Bura László) szakértőket.

Az eljárás lényeges része volt, hogy össze kellett gyűjteni és meg kellett vizsgálni Scheffler János (akit ezentúl megilletett az Isten Szolgája megnevezés) összes írását (könyveit, tanulmányait, cikkeit, beszédeit, leveleit), és azokat is, amelyeket róla írtak.¹⁰⁴ Át kellett nézni az egyházmegyei levéltár és a plébániai levéltárak okiratait is.¹⁰⁵

98 Sikerült a kitűzött határidőre megírni és kinyomtatni, 1991. március 30-án megérkezett az újvidéki nyomdából.

99 Dallamát orgonára Fejér Kálmán dolgozta át, ezt bemutatták a szatmárnémeti Székesegyházban.

100 1993. február 7.

101 Kérését csak kevesen teljesítették; kényelemszeretettel lehetne indokolni, hogy legalább a dokumentumok hiányát jelezték volna.

102 Nincsen semmi ellenvetése.

103 Külföldre, Königsteinba távozott, ezért nem vett részt a bizottság munkájában, munkakörét Amma Zoltán általános helynök vette át.

104 Ezekre vonatkozóan vö.: BURA 2003. 35–36, BURA 2004. 231–241, ill. 243–7.

105 Az eljáráshoz, az anyaggyűjtéshez az egyházmegye több papja egyénisége függvényében viszonyult. (Néhai) Áib Sándor írásba adta, hogy ő nem végez poros levéltári munkát, többen nem siettek a körlevélben megfogalmazott kérelemre válaszolni, de legalább a dokumentumok hiányát tudatni. Olyan is

A boldoggá avatása ügyét szolgálta a továbbiakban, hogy a püspökség kinyomtatta Isten Szolgája, Scheffler János képét, hátán a közbenjárását kérő ima szövegével. Az egyházmegyei főhatóság kérte a híveket, hogy közöljék az imameghallgatásokat. Az évek folyamán aztán számos imameghallgatást jelző levél érkezett a püspökségre,¹⁰⁶ illetőleg a Vértanúink – Hitvallóink című folyóirathoz¹⁰⁷ az ügyintéző (P. Szőke János) címe is.

A boldoggá avatási per hivatalos elindítása 1994. december 8-án kezdődött,¹⁰⁸ az összegyűjtött és a szabályoknak megfelelően rendezett anyagot, az olasz nyelvre lefordított boldoggá avatási ügyiratcsomót¹⁰⁹ a püspök és az ügyintéző 1996. december 5-én Rómában hivatalosan átadta a Szentté Avatási Kongregációnak.¹¹⁰

A többlépcsős római eljárás során a Kongregáció szakemberei átnézték az iratokat és megállapították hitelességüket. Ezután egy előadó (Relator) az iratok alapján elkészítette az összefoglaló munkát, a Positio-t. Az olasz nyelven elkészült 550 oldalnyi Positio következtetése pozitív: elegendő bizonyíték a vértanúság tényéhez; az előadó szerint érett a boldoggá avatásra.

Az ezután következő vatikáni vizsgálat során a nyomdából kikerült (immár piros színű) Positio-t hét szakteológus vizsgálja meg és véleményezi, majd a véleményezett kötetet hét bíboros is átnézi és nyilatkozik az ügyben.¹¹¹

Scheffler János esetében tehát a Szentatya bármikor meghozhatja az elismerő végső döntést.

Az eljárás dokumentumainak Rómában történt átadását követően számos eseményen foglalkoztak a személyiségével, alkotásaival, rendezvényeket szerveztek.

A Duna TV 1997. február 26-án Szatmárnémetiben anyagot gyűjtött a TV Tanúságtévők sorozatában róla szóló adáshoz. (Ezt ismételten vetítették.)

Paul Orza bukaresti filmrendező filmet készített az egyházmegyeről, ebben kiemelten foglalkozott dr. Scheffler Jánossal.¹¹²

akadt, aki az anyaggyűjtés szorgalmazása kapcsán úgy vélekedett, hogy miért kell sietni, hisz az egyház a boldoggá avatással sokszor évszázadokat is vár.

106 Két olyan eset is van, amely az orvosok szakvéleménye szerint különleges gyógyulás, mindenképpen imameghallgatás.

107 A Budapesten negyedévenként megjelenő folyóirat 1995. májusában indult (I. évf. 1. sz.), alcíme: Szentté Avatások Híradója. A Mindszenty Alapítvány gondozásában jelenik meg.

108 A püspök a periratban jelzi: a tanúk kihallgatása már évek óta tart és jelenleg is dolgoznak rajta. A Szentté Avatási Kongregáció előírásai szerint jelenleg is folynak a történész szakértők véleményének összeállítási munkálatai. – Vö.: Püspöki Levéltár 757/1994.

109 1996. III. 17-én. Az I. kötet tartalmazta a Bevezetőt vagy protokollt, és az Előkészítő dokumentumokat (kinevezések, engedély, jegyzőkönyvek), Isten Szolgája életrajzát hat fejezetben (család, pályafutása, erényei, munkatársai, kapcsolatai, lelkipásztori célkitűzése, tudományos munkássága, vértanúsága, tisztelete, a róla szóló írások) és a Mellékleteket: a történész és teológus szakértők véleményei, Isten Szolgája életének, könyveinek, írásainak, beszédeinek kiértékelése. (Az életút vizsgálta és értékelése az összegyűjtött dokumentumok alapján készült.) – A II. kötet a tanúvallomásokat (25 tanú, titkos tanúvallomások), az irattári adatokat (hiteles másolatok) és a bibliográfiát (Körlevelek, megjelent, illetőleg csak kéziratban megőrződött szentbeszéd, könyvek, tanulmányok, feljegyzések) tartalmazta.

110 Az ügyiratcsomó iktatószáma: 820 /1966.

111 Az eljárás során először elkészülő történész összegzés szürke színű, ez az ügyiratok teljességét, megbízhatóságát, hitelességét tanúsítja, (az erények gyakorlását), esetünkben a vértanúság tényét állapítja meg; a piros színű már a teológus szakértők jóváhagyó elismerését jelenti.

112 A film szövegét Bura László írta.

A *Vértanúink – Hitvallóink* folyóirat azzal járult hozzá a Scheffler János boldoggá avatása ügyéhez, hogy ismertette az eljárással kapcsolatos eseményeket, imameghallgatásokat közölt, s közölte egyik cellatársa visszaemlékezését,¹¹³ részleteket közölt az életéről, magatartásáról, munkáiból,¹¹⁴ kéziratos munkájából (A halászgőyrű, 1952).¹¹⁵ A folyóiratban megjelent a *Magyarok Litániája*, amelyben már Scheffler János neve is szerepel.¹¹⁶

A szatmári egyházmegyének már volt egy, a 19. század végén Meszlényi Gyula püspök által 1896-ban elindított boldoggá avatási ügye, a Hám Jánosé.¹¹⁷ Boldoggá avatási ügye ügyiratcsomóját a Szentté Avatási Kongregáció 1898-ban hitelesnek minősítette, ügye szorgalmazásának azonban a világháborúk teremtette körülmények nem kedveztek.¹¹⁸

Hám János személyisége, követendő példája ugyan mindig is élt az egyházmegyében a kommunizmus idején persze csak szűkebb körben, kevesebb nyilvánossággal, de az általa alapított (1949-től szétszórtságban élő) szatmári irgalmas nővérek naponta imádkoztak a boldoggá avatásáért; ennek óhaja a papság soraiban is élt.

Reizer Pál püspök nem titkolta, hogy Hám János személyisége és működése követendő példaként áll előtte, úgy érezte, hogy az egyházmegye 20. század végi helyzete, körülményei nagyon hasonlítottak a Hám János korabelihez. Meg kellett erősíteni az ateista rendszerben lelki – szellemi elnyomásban szenvedett hívek hitét.

A szenvedések, kudarcok hatására a lelkeken már-már úrrá lett a kishitűség, enyhíteni kellett a társadalomban a vallási türelmetlenség még lappangó szellemének számos felbukkanó megnyilvánulását. A századvég társadalmát a megoldatlan szociális és egészségügyi kérdések sora is jellemezte. S meg kellett teremteni, újra kellett indítani a katolikus szellemiségű nevelés, oktatás intézményeit.

Hám János példája azt tárhatta az újrászülető egyházmegye papjai és világi hívei elé, hogy hogyan kell mindezeket elviselni, s hogyan kell rendíthetetlenül bízni a Gondviselésben.

Hogy Hám János személye és példája állandóan a szatmári egyházmegye híveinek látókörében legyen, 1992-ben róla nevezte el a Szatmárnémetiben létesített középiskolát.¹¹⁹

1996-ban Reizer Pál megyés püspök hivatalos érdeklődésére a Szentté Avatási kongregációnál közölték: a megakadt eljárás folytatásának nincs akadálya, de – történeti ügy lévén – a boldoggá avatások eljárása vonatkozó rendelkezések értelmében az is szükséges hogy emlékezete élő legyen, és szükség van az egyház által elismert (leg-

113 *Vértanúink – Hitvallóink* V. (1999) 19: 15–16.

114 *Vértanúink – Hitvallóink* IV. (1998) 13: 8–9.

115 *Vértanúink – Hitvallóink* VI. (2000) 22: 8–9.

116 *Vértanúink – Hitvallóink* VI. (2000) 23: 12–13. – A litániát – magánhasználatra – Miklósházy Attila S.J., a külföldi magyarok püspöke bocsátotta rendelkezésére, 1990. 01. 01-jén.

117 1827–1857 között kormányozta az egyházmegyét. Már életében is az életszentség hírében volt, halála után pedig az egyházmegye második megalapítójaként („Alter stator dioecesis”) emlegették.

118 Római tanulmányai idején Jakubinyi György a Szentté Avatási Kongregáció Indexében utánanézett, s közölte nyilvántartása adatait.

119 Az 1991 őszi induló középiskola állami elnevezése „szemináriumi líceum” volt, nevesítését a második tanévétől (1992. szeptemberében) kérték. (Vö.: BURA 1999a: 245)

alább két) csodára.¹²⁰ A püspök a Hám János ügyével való foglalkozásra is ügyintézőnek P. Szőke János szaléziánus szerzetest kérte fel,¹²¹ együttesen pedig felkérték Bura Lászlót, vegye számba a Hám Jánossal kapcsolatos eseményeket, írásokat.¹²²

Hám János tiszteletének fokozott ébren tartására az egyházmegyében több kezdeményezés történt. A liceum igazgatója – hagyományteremtő szándékkal – a diákság számára kezdeményezte és megszervezte a(z első) „Hám János Napok” rendezvényesorozatot. Ennek keretében előadást tartottak a püspök életéről és alkotásairól.¹²³

Életéről, személyiségéről, tanulságairól több írás jelent meg a szatmárnémeti helyi lapban, a Kolozsváron megjelenő katolikus hetilapban,¹²⁴ a helyi kábeltelevízió adásában pedig a püspök beszélt az emlékeről és jelentőségéről.

1999-ben a Székesegyház előtt elhelyezték a püspök mellszobrát,¹²⁵ ugyanekkor *Hám János öröksége*¹²⁶ címen emlékkönyv jelent meg, a helyi tanács utcát nevezett el róla, a szatmárnémeti Szent István Körben pedig előadást tartottak Hám János örökségéről.¹²⁷

A hívek kivándorlása következtében megszűnt Nagyszokond plébániája. A plébánia épülete és kertje 1994-től az egyházmegye fiataljainak nyári táborhelyéül szolgált,¹²⁸ majd 1996-ban pedig megszületett a Szent Ignác Lelkigyakorlatos Központ létesítésének a gondolata. Az egyházmegyei Caritas és a Jézus Szíve Társasága támogatásával elkészült lelkigyakorlatos Központban¹²⁹ 1997-től diákok, felnőttek, Caritas-dolgozók, egyházmegyes papok részére célcsoportos lelkigyakorlatokat tartanak, továbbképzőket és lelkigyakorlatokat hitoktatóknak, kántoroknak, ifjúsági zenei vezetőknek, csoportvezetőknek, nyáron általános iskolások és középiskolások nyári táborozási helyéül is szolgál.¹³⁰

A püspök 1994-ben kezdeményezte, hogy az egyházmegyében minden vasárnap legyen szentségimádás valamelyik plébánián. A nagyobb városokban a plébániák beosztják egymás között, hogy a hónap melyik vasárnapján kerülnek sorra.

A több órás szentségimádás¹³¹ megszervezését a plébániai nőszövetségek szervezik, a csoportok imájukat különféle szándékokra ajánlják fel, jóvátételül a bűneikért, a

120 A 19. század végi életrajzírói csodaként emlegetnek két gyógyulást, ezek imameghallgatásnak mindenképp tekinthetők, csodának – a csoda mai értelmezése szerint – mégsem.

121 Püspöki levéltár: Prot. N. 2167–1/97.

122 Püspöki levéltár: 163/ 1997. III. 15., 575/ 1998. 04. 27.

123 Vö.: BURA 1999. 10.

124 *Hám János – az egyházmegye második megalapítója* (In: Római Katolikus Naptár, 1999.); *A Hám János szobor felavatása* (In: Szatmári Friss Újság, 1999. III. 13.), *Hám János élete, személyisége, tanulságai*. (In: Keresztény Szó, 1999. III.14.); *Hám János és az 1848 – 49-es forradalom és szabadságharc* (In: Szatmári Friss Újság, 1999. III.14.); *Miért kell Hám János szobra?* (In: Szatmári Friss Újság, 1999. V. 12.);

125 Lakatos Pál szobrászművész készítette.

126 A kötetet Bura László írta – szerkesztette, megjelentetése költségeit a Szatmári Irgalmas Nővérek fedezték.

127 A Szent István Kör a történelemszeknek, művelődéstörténelemszeknek a megyeközpontban működő szakköre, civil szervezet.

128 A kertben 30 személyes sátrat állítottak fel.

129 A plébánia épületét, 9 személy elszállásolására alkalmas emeletes épülettel bővítették, ugyanakkor beépítették a tetőterét, s közösségi termeket alakítottak ki.

130 A Lelkigyakorlatos Központ működtetését 1997-ben átvette az egyházmegyei Caritas Szervezet.

131 Az Oltáriszentség délután 3-tól hatig van kitéve az oltárra, 3-tól 5-ig egyéni, 5–6 között közösségi szentségimádást szerveznek. Ennek része a Rózsafüzér közös elimádkozása is.

bűnösök megtérésért, a világ békéjéért, stb. Imaóráikra olykor kíváncsiskodók is betérnek, máskor olyanok, akiket megragad s hatására lelkiekben vigaszra, felemelkedésre találnak.

A Szent Egyed Község Szatmárnémetiben 1994-ben alakult meg. A lelkeségi mozgalom kezdeményezői németországi tanulmányúton ismerkedtek meg a Rómában (1968-ban) megalakult közösséggel. A mozgalom tagjai, 25-en (a havi/heti imadélután mellett) gyermekekkel, egyedülálló öregekkel, fogyatékosokkal foglalkoznak, elesettek-re figyelnek. Látogatják, segítik őket, segítenek takarításban, bevásárlásban, vagy egyszerűen beszélgetnek velük. Az öregek otthonában az öregek számára hetente imadélutánokat tartanak. A külföldi (würzburgi) barátaiktól kapott segéllyel rászoruló szegényeken segítenek.

Az 1990-es változásokat követően a kaplonyi plébánián a Ferenc-rendiek kezdeményezésére hamarosan feléledt a hit elmélyítését célzó *Szívágárda*.¹³² A plébánia területén működő ifjúsági csoportokat¹³³ a plébános irányításával a Hittanárképző Főiskolát végzett tanítónők vezetik.

Az egyházmegye három városában, Máramaroszigeten, Nagybányán és Szatmárnémetiben a Taizé-i mozgalom lelkeségi csoportok alakultak. Csoportonként 15–20 fiatal vesz részt (kéthetente) a taizéi imaórákon, ezeken a mozgalom lelkeségi ápolását 1998-tól az egyházmegyei ifjúsági lelkészség végzi, évente ifjúsági lelkigyakorlatot szerveznek, többen vettek részt taizéi zárandoklaton, a mozgalom évenkénti világtalálkozóin is.

Az (1996. okt. 12-én épült) nagykárolyi Fatimai Szűz Mária plébánia-templomot a megyés püspök 1998. X. 11-én Egyházmegyei kegytemplommá nyilvánította. Egy év múlva pedig a kegytemplom a Fatimai Világ-Apostolátus romániai központjává lett.

Az egyházmegyében 1998-ban meggyökerezett újabb lelkeségi mozgalmak közül a Házaspár hétvége mozgalomhoz – alapításakor 13 házaspár és 1 pap – négy év alatt ötvennél több házaspár csatlakozott, tevékenységükben több pap és 3 szerzetesnővér segíti őket. A mozgalom tagjai közösségi összejöveteleket szerveznek, a nagyszokondi Szent Ignác Lelkigyakorlatos Házban évente kétszer (tavasszal és ősszel) alapozó hétvégeket tartanak.

Két városban (Szatmárnémetiben és Máramaroszigeten) megszervezték a Fokoláre mozgalom egy-egy csoportját (összesen 30 tagja van).

Létrejött a Cursillo¹³⁴ mozgalom egy csoportja (5 tag), amely felismerve azt, hogy az embereket elsősorban a közvetlen környezet mozgatja, amelyben élnek, a mozgalom alap gondolatának megfelelően keresztény szellemben igyekszik átalakítani a munkahe-lyi légkört, tartalmasabbá tenni a családi életet. Kisközösségek létrehozásával a kallódókat, a keresőket is megpróbálja felkarolni.

Szatmárnémetiben megalakult a Hit és Fény mozgalma, tagjai (12 fő) mind több (testi és) szellemi sérültet gondoznak.

Két városban (Máramaroszigeten és Szatmárnémetiben) és egy faluban (Kaplonyban) Kolping családokat alapítottak, a Kolping-tagok a mozgalom szellemében segítik egymást.

132 A második világháború előtt, 1926-tól működtek 1948-ban történt betiltásukig.

133 A 90-es évek végén 70 tagjuk volt. – Vö.: BURA 2003. 156 – 7.

134 A „Cursillo” – rövid tanfolyam a kereszténységről. (Vö.: Magyar Katolikus Lexikon, II. 8.)

A Mária Légió 2000-től van jelen az egyházmegyében. A laikus apostolkodó mozgalom (közös ima, Mária-tisztelet, karitatív tevékenység, kórházlátogatás, személyes kapcsolatépítés) lendületesen terjed. Tagjai az egyházmegye területén szabályzatuk alapján 3 curiát¹³⁵ képeznek, Szatmárnémetiben, Nagybányán és Sárközújlakon,¹³⁶ taglétszámuk az egyházmegyében 2001-ben (a 15+4+4 praesidiumban¹³⁷) meghaladta a nyolcszázat.

Jézus Szent Szíve Családja lelki mozgalom célja az engesztelő tábor terjesztése, azáltal, hogy a családokhoz csatlakozó emberek közössége által állandó imádság és folyton tartó jóvátétel szálljon fel az Istenhez. – A mozgalom Szatmárnémetiben a Székesegyházi plébánián (14) és a Kis Szent Teréz plébánián működik. A mozgalom alapja a „Család”, melynek van egy apostola, felelőse és 13 személy. Feladatuk: évenként háromszor, kilenc napon át imádkoznak egyedül vagy a családdal, abban az órában, amikor akarnak, de a megadott napokon. Az időpontokat az adott Család felelőse, apostola egyezteteti, a tag beleegyezésével, így biztosítja a lelki család imádságának megszakíthatatlanságát, állandóságát. (A Családok tagjainak és ezek imanapjainak nyilvántartására az Apostolok naptára szolgál.)

Az egyházmegye három városában – Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagybánya – megalakuló lelkiségi mozgalom a Kármel-csoportok,¹³⁸ amelyeknek tagjai a Mária-tisztelet elmélyítésére törekednek, tevékenységük az ima. A Kármel lelkiségi csoportokba negyvennél többen tartoznak, lelki támogatójuk az őket időnként meglátogató kármelita atya.¹³⁹

A nagyobb falusi plébániákon a kommunista hatalom idején is megőrződtek az Élő Rózsafüzér csoportok, az Örökös Rózsafüzér csoportjai,¹⁴⁰ ezek az 1990-es évektől nyíltan és felszabadultan működnek.

Zarándoklatok. Az erdélyi római katolikus püspökök 1999. február 6–12 közötti római látogatásukkor kérték a pápát, hogy romániai látogatása során látogasson el Moldvába és Erdélybe is. Májusban II. János-Pál bukaresti látogatásakor a szatmári egyházmegyéből 150 hívő zarándokolt Bukarestbe.¹⁴¹

A május 24–25-i bukaresti püspöki konferencián a nuncius elmarasztalta az erdélyi római katolikus püspököket, amiért sérelmezték, hogy Moldvába, Erdélybe nem látogatott el.¹⁴²

Az Örök Városba 2000-ben szervezett zarándoklaton sokan vettek részt, ott voltak a „For Vergata” mezőn szervezett ifjúsági világtalálkozón is.

A Katolikus Legényegyletek hagyományait folytatni akaró Szent József – a munkás, Katolikus Férfiszövetséget 2001-ben alapította meg hetven férfi a Szent János és a

135 A latin *curia* itt 'osztály, tagozat' értelmű.

136 2001. április 29-én – Vö.: (BURA 2003 :161)

137 A latin *praesidium* itt 'őrség' jelentésű.

138 A bibliai Kármelt az egyházatyák a Boldogságos Szűz Mária jelképének látták. A kármelita lelkiségre vonatkozóan: vö.: MKL VI. 214 –217.

139 Tarziczius atya.

140 Vö.: BURA 2003. 159.

141 Autóbusszal, a plébános vezetésével.

142 A püspökök meghajolnak a döntése előtt, csupán szerették volna, ha a látogatás római katolikus (egyházmegyét) zarándokhelyet is érintett volna.

Szentlélek plébánia hívei közül, s néhányan a város többi plébániáiról. A Férfiszövetség törvényszékileg bejegyzett önálló jogi személyiség.

A lelkeségi mozgalmak, közösségek indulásának időrendi áttekintése:

- 1990 Élő Rózsafüzér; Örökös Rózsafüzér; Ferences Világi rend; Neokatekumenális Út, Szívgyárda
- 1991 Katolikus Nőszövetségek
- 1993 Romániai Magyar Pax Romana
- 1994 Szent Egyed Közösség; Taizé-i mozgalom
- 1998 Házasság Hétvége; Hit és Fény; Kolping-család
- 1999 Cursillo; Fatimai Világapostolátus
- 2000 Jézus Szíve Családja; Mária Légió
- 2001 Férfi Szövetség; Kármel

A Szentatya, II. János Pál arra ösztönözte a megyés püspököt, hogy az egyházmegye a 200 éves születésnapját a II. vatikáni zsinat szellemében megújulva ünnepelje meg. Ez a szándék vezette, amikor három évvel az egyházmegye 200 éves születésnapja előtt összehívta az egyházmegyei zsinatot,¹⁴³ melynek jelmondata: „Újulatok meg gondolkodásmódokban” (Róm 12,2) volt.¹⁴⁴

A püspök létrehozta a Zsinati Koordináló¹⁴⁵ Bizottságot, s megkezdtek a három évre tervezett előkészületi munkálatokat. A különböző munkacsoportokban hozzákezdtek az előterjesztett 16 téma megvitatásához, kidolgozásához.¹⁴⁶ Minden plébánián megalakultak a zsinati dokumentumokat megvitató csoportok. Találkozósaikon, beszélgetéseiken a helyzetfelmérésre és az igények megfogalmazására törekedtek. Az volt a cél, hogy minél többeket vonjanak be a megbeszélésekbe, hogy az egyház tanítása és élő hagyományai időszerűekké, élővé váljanak az egyházmegyében.¹⁴⁷

A hívek lelki életének ápolását szolgálták az egyházmegye által szervezett hazai és külföldi zarándokutak, amelyekre a plébánosok mellett több alkalommal a püspök is elkísérte a zarándokokat, Fatimába,¹⁴⁸ II. János Pál pápa magyarországi látogatásakor,¹⁴⁹ Csíksomlyóra,¹⁵⁰ Rómába,¹⁵¹ Lourdes-ba,¹⁵² a Taizé-i világifjúsági találkozóra Párizsba.

143 A 2001. április 2-án meghirdetett zsinat a harmadik az egyházmegye történetében.

144 Püspöki levéltár: 459/2001.

145 A munkálatokat egyeztető, összehangoló bizottság.

146 A zsinat témái: 1. Evangelizáció, krisztusi közösség, egyházközségi modellek; 2. Hitoktatás, hitoktató képzés, katolikus iskolák; 3. Szentségek, szentelmények és liturgikus cselekmények; 4. Ifjúság, ifjúsági szervezetek; 5. Család és a családok lelki gondozása; 6. Világiak és intézményeik, avagy jelenlétünk a társadalomban, helyünk a közéletben; 7. Papképzés, hivatásgondozás, megújuló papi élet, állandó diakonátus; 8. Szerzetesek és szerzetesnők; 9. Karitás és szociális tevékenység; 10. Sajátos csoportok lelkipásztori szolgálata; 11. Megújulási mozgalmak; 12. Kisebbségek: román, német, roma; 13. Ökumenizmus, kapcsolatunk más vallásokkal; 14. Tömegtájékoztatási eszközök világában; 15. Anyagi javak és kezelésük; 16. Egyházmegyei szervezet, klerikusi tisztségek és megbízatások.

147 (Reizer Pál megyés püspök 2002. április 18-án meghalt, a zsinatot 2004. augusztus (19) – 21-én tartották meg.)

148 1991. május 13-án.

149 1991. aug. 16–20.

150 1996. május 25-én.

151 A Szentév alkalmával százötven hívővel volt Rómában 1999. febr. 6–12 között.

152 2001. aug. 2 – 9.

A püspök 1992-ben és 1995-ben az egykori szatmári egyházmegye Ukrajnába szakadt részén – Kárpátalján a második világháború végétől nem volt bérmlás – fiatalokat és felnőtteket bérmlt.¹⁵³

A szatmári római katolikus egyházmegye híveinek túlnyomó többsége a második világháborút követően magyar anyanyelvű volt, ugyanis az öt teljesen sváb (német) anyanyelvű falu lelkészével együtt Németországba távozott, és sok német identitású hívő vándorolt ki a többi svábok lakta faluból is. Kevesen maradtak a szlovák anyanyelvű és identitású hívek is.¹⁵⁴ Német anyanyelvű lelképásztorkodásra (és szentmisére) igény csak az 1990-es változások után jelentkezett, megoldási lehetőség Szatmárnémetiben adódott. A városban szétszórta élő német identitású hívek számára a püspök a székesegyházi plébániához tartozó Kálvária templomban engedélyezte német nyelvű szentmise bemutatását, így a Kálvária templom lett a német nyelvű közösség formálódásának – hitoktatás, esküvők – központja.¹⁵⁵

A szatmári római katolikus egyházmegyében a 20. század második feléig román anyanyelvű közösség gyakorlatilag csak az Avasban és Máramarosban élt.¹⁵⁶ Szatmárnémetiben román anyanyelvű hívők (nyíltan) az 1990-es évek elején jelentkeztek, hamarosan megfogalmazódott a román szertartási nyelvű közösséggé fejlődésük igénye. A megyés püspök a Kálvária templomot jelölte ki a román nyelvű szentmise bemutatása helyéül is,¹⁵⁷ s lelki életük ápolását románul tudó lelkészre bízta.¹⁵⁸ A román anyanyelvű hívek száma egyházmegyében főként Máramarossziget környékén, Borsán, Felsővisón, valamint Nagybányán növekedett meg,¹⁵⁹ így ezekben a közösségekben is szükségessé vált a román nyelvű szentmise, hitoktatás, stb. bevezetése.

A katolikus közösségek (plébániák, leányegházak) vallási életének bizonyos mértékű jele az is, hogy milyen gyakran és hány papi (szerzetesi) hivatás születik a közösségekben.

Az újjáéledés évtizedében az egyházmegye városaiban (10 plébániáról) összesen 18 papi-szerzetesi hivatás született. Egyházmegyei szolgálatra, világi papi pályára 16-an jelentkeztek, a szatmári egyházmegyébe 12-en, négyen más (külföldi) egyházmegyékbe, ketten szerzetesrendekbe.¹⁶⁰

153 Munkáson, 1992. okt. 15-én; illetőleg 1995. szeptember 16–17-én.

154 Szelestyehután 127-en.

155 A közösségből – a tanulmányunkban vizsgált időszakot követően – létrejött a német nyelvű személyi plébánia, híveinek száma 2009-ben meghaladja a négyszázat.

156 Az Avasban (elrománosodott) szlovákok, Máramarosban pedig (elsősorban) Borsa plébániáján.

157 A görög katolikus egyház 1948-ban történt betiltása és az ortodoxiába való bekebelezése után sok román görög katolikus hívő római katolikus szentmisékre járt, számos újszülöttet (többnyire titokban, a nyilvános római katolikus anyakönyvben nem szerepeltetve) római katolikusnak kereszteltek. Ez a nemzedék később a házasságát már a római katolikus szertartás szerint kötötte meg, gyermekeit hivatalosan is római katolikusnak keresztelte. Az 1990-es évek kezdetén a városban gyakorlatilag már több száz román etnikumú római katolikus élt.

158 A román etnikumú hívek közösségéből – a tanulmányunkban vizsgált időszakot követően – létrejött a román nyelvű személyi plébánia, híveinek száma 2009-ben meghaladja a hatszázat.

159 Egyrészt a természetes szaporodás révén, másrészt a térségben kialakult belső migráció következtében.

160 Egy jezsuita, egy cisztercita (aki később világi papi pályára lépett). Szerzetesnek még többen jelentkeztek, jezsuitának (1), szalézianusnak (4), ők azonban hamarosan lemondtak a szerzetesi életről.

Négyen kérték felvételüket a Jézus Szíve Néppléányok és négyen a Szatmári Irgalmas Nővérek kongregációjába, közülük 2 ketten – ketten maradtak meg.

Az egyházmegye 11 vidéki plébániájáról az újjáéledés évtizedében 26-an jelentkeztek világi papi pályára, közülük hárman azonban külföldi egyházmegyékbe, szerzetesi hivatás egy (jezsuita) született.

Összegezõ táblázatunkban a városi egyházközségekben született papi és szerzetesi hivatások számát szemlélteti:

A városok	Világi papok (1990–2001)		
	Összesen	Más egyházmegyébe jelentkezett	Kilépett
Szatmárnémeti	8	1	
Nagykároly		1	
Nagybánya	4	2	
Máramarossziget	0		
	12	4	

A városok	Szerzetesek				
	Jezsuita	Szalézi	Cisztercita	Sz. irg. nővér	JézusSzíve
Néppléány					
Szatmárnémeti	1 (+1)	(4)	(1)	1	3 (+1)
Nagykároly					
Nagybánya					
Máramarossziget					
	1		(1)	1	3 (+1)

A falusi egyházközségekben egyházi – papi és szerzetesi – pályára jelentkezők:

Há- nyan	Egyházmegye		Szerzetesek		Az egyház- községek	Összes	Irgalmas Nővérek	
	Szatmári	Más	Jezsuita	Irg. Növ.				
3	3			3	Mezőpetri	3	Sárköz- újlak	3 (2)
2	2	2*			Kaplony; Sárközújlak	4		
1	16	1*	1**		Batiz, Bikszád, Borsabánya, Csedreg, Csomaköz, Felsővisó**, Józsefháza, Kálmánd, Kisbábony, Kisdengeleg*, Láposbánya, Mezőfény, Mezőterem, Nagymajtény, Szaniszló, Szinérváralja, Pusztadaróc	19		
Össz.:	21	3	1	1				26

A szatmári római katolikus egyházmegyében (városon és falun) összesen 28 egyház-
községben született papi és szerzetesi hivatás, három egyházközségben szerzetesnői hi-
vatás.

A megújulás évtizedében az egyházi szolgálatra és szerzetesi életre jelentkezők
száma a városokban lényegében nem kisebb arányú, mint az előző 45 évben,
(1945–1990 között a városokban 20 világi papi és 2 szerzetesi hivatás született).¹⁶¹ Úgy
tűnik viszont, hogy a falusi közösségekben viszont – főként néhány vidéki egyházköz-
ségben – az egyház pályát választók száma gyakoribb volt, mint a 90-es években. Ki-
emelkedően sok papi hivatás volt Csanáloson (9 + 8, aki a nagyváradi egyházmegyébe
jelentkezett), Mezőfényen (10), Túrterebesen (8), Erdődön (5), Mezőpetriben (4),
Csomaközön, Felsővisón, Gilvácson, Szaniszlón 3–3, Kálmándon, Sárközújlakon 2–2,
Aknasugatagon, Börvelyben, Józsefházán, Krasznabélteken, Lázáriban, Mezőteremen,
Nagymajtényban, Nagytarnán, Szakaszon (Nántú, Szinfalu), Tiszaveresmarton,
Túrterebes-hegyen 1–1 papi hivatás született.¹⁶²

¹⁶¹ Szatmárnémetiben 8, Nagyváradon 4, Nagybányán 3, Máramarosszigeten 5; 1 jezsuita és 1 ferences szerzetes.

¹⁶² Az adatok tanúsága szerint a Máramaros megyei vidéki plébániákon csak 3-an, a többiek (97-en) mind az egyházmegye Szatmár megyei plébániáin.

A női szerzetesi közösségek közül új az egyházmegyében a Jézus Szíve Népkegyek kongregációja, így nem hasonlítható a világháborút követő, a változást megelőző időszakhoz.

A Szatmári Irgalmas Nővérek kongregációjába a kommunista korszakot követően, a megújulás első időszakában kilencen¹⁶³ jelentkeztek. A mai szatmári egyházmegyéből jelentkezett négy jelölt közül (a tanulmányozott időszakban) ketten tették le az örök fogadalmat. (Egyikük Szatmárnémetiből, a Kis Szent Teréz plébániához tartozó közösségből, a másik Sárközújlakról származik.¹⁶⁴)

A világháborút követő időszakban, 1945 és a szerzetesrend 1949-ben történt feloszlása között a szatmári egyházmegyéből¹⁶⁵ tizenegyen léptek be a Szatmári Irgalmas Nővérek kongregációjába, a jelöltek közül a rend feloszlásáig négyen tették le az örök fogadalmat, 11-en pedig titokban később, a szétszórtság éveiben.¹⁶⁶ Származásukat tekintve a nővérek a következő plébániai közösségekből érkeztek: Csanálos, Kálmánd, Kaplony, Krasznabétek (3), Nagybánya, Sárközújlak, Szaniszló, Szatmárnémeti, Túrterebes. Egy nővér (Felsőbányáról) a szétszórtság utolsó évében (1989) lépett be a rendbe. A közösség állami betiltása, ennek következményeképp a szétszórtság állapota lehetetlenné tette, hogy a Szatmári Irgalmas Nővérek kongregációja jelentkezőket fogadjon, szellemileg és lelkiileg felkészítsen, így gyakorlatilag érthető, hogy a szerzetesrend hivatalos újra elismerésekor nagyon megfogyatkozott létszámú közösség kezdhet-e el ismét a szabályzat szerinti szerzetesi életet, s talán a nővérek magas életkora¹⁶⁷ is befolyásolta, hogy a rend (egyelőre) kevés jelentkezőt vonzott.

A templombúcsúk közül az egész egyházmegye számára kiemelten jelentős a szatmárnémeti Kálvária templom búcsúja, a Jézus Szíve ünnepe. A második világháború végéig az ünnepi szentmisét a templomból induló, a város főterén is keresztül vonuló, s a templomba visszatérő körmenet zárta. A megyés püspök 2000-ben módosította a búcsú ünnepi miserendjét, az ünnepi nagymise és a körmenet helyét. A Kálvária templomban délelőtt két szentmisét mutatnak be, román, illetőleg német nyelven. Az ünnepi nagymisét a Székesegyház előtt emelt tribünön mutatják be, s a körmenet a Székesegyháztól indul és a Fő teret kerüli meg.

A hívek személyes (lelki és/vagy anyagi) problémáikkal gyakorlatilag szinte bármikor felkereshették a püspököt, aki türelmesen, meghallgatta őket, a lelki vonatkozású kérdéseiket együtt érző emberséggel, szeretettel kezelte, sokakon segített anyagilag is. Püspöksége második felében hangsúlyozottabban észrevette a kis embereket.¹⁶⁸

163 Közülük ötven más egyházmegyéből.

164 Tanulmányunk felső időhatárákor ketten első fogadalmassok, egy első fogadalmast a szerzetesrend elküldött. A más egyházmegyéből jelentkeztettek közül ketten örök fogadalmassok, ketten első fogadalmassok.

165 Adatunk csak a Romániához tartozó részére vonatkozik!

166 Ketten 1954-ben négyen 1956-ban, egy 1957-ben.

167 Az idős nővérek a társadalom közéletéből (iskola, kórházi ápoló munka) teljesen kiszorultak, az új rendházuk gyakorlatilag idősotthon jellegű.

168 A hívek emlékezetében jósága, embersége, segítőkészsége, valamint az egyházmegye lelki megújulását célzó lelki és anyagi intézkedései / megvalósításai élnek.

Jelmondata: „Caritas Christi urget nos” (Krisztus szeretete sürget minket)

Reizer Pál püspök tanítói feladata az igaz hit helyi értékű megőrzése és az elhajlástól való megőrzése volt, tanítói tevékenységét több kommunikációs csatornán fejtette ki, beszédeiben és körlevelei által valósította meg, esetenként magánbeszélgetésekben is. Tanítói megnyilvánulásainak egyik része a hit megszilárdítását szolgálta, másik része evangelizációs célzatú, az Örömhír hirdetése volt.

Az egyházmegye hagyományait folytatva a vasárnaponkénti püspöki szentmisét a Székesegyházban mutatta be.¹⁶⁹ A püspök szentbeszédeire a korábbi lelkési – plébánosi működése folyamán kialakított módon és elvek szerint készült.¹⁷⁰ Szentbeszédeit már lelkész, illetőleg plébános korában az egyházi év szakaszai szerint – advent, karácsony, húsvét, évközi vasárnapok – megtervezte, püspökként kiegészítette a templomszentelésekkor és a bérmlásokkor mondott beszédek fejezetével. Arra törekedett, hogy beszédei ne a korábbiak ismétlései legyenek, ezért az alapgondolatokat megőrizte, de rendszeresen kiegészítette őket.

Püspökként mondott szentbeszédeiben helyet kaptak teológiai kérdések is, így az Isten-fogalom,¹⁷¹ a hívek lelki életéhez kapcsolódóan hangsúlyozottan a Jézus-Szíve tisztelet, Szűz Mária tisztelete.¹⁷²

Körleveleiben és beszédeiben ismételten szót emelt az élet védelme, az emberi személy tisztelete mellett.¹⁷³

Tanítói megnyilvánulásaiban központi helyet kapott a korszerű egyházkép kialakítása. Hangsúlyozta, hogy az Egyház nem politikai intézmény, hanem közösség, mégpedig olyan, amelyben megélik Isten Országát.

Megállapította, hogy az emberek mindig túlzott várakozással fordulnak az egyház felé, tőle várnák a társadalom életének megváltozását. Tudatában kell lennünk viszont annak, hogy az egyházban mindenkor együtt van a jó és a rossz,¹⁷⁴ következésképp minden szinten mint bűnösök közössége tapasztalható, de – figyelmeztet – ontológiai szentségét azonban ez nem változtatja meg. Rohanó világunkban, a bizonytalanság, reménytelenség által szétzilált családok világában sem szabad soha feladnunk a reményt, emlékeztetett II. János Pál tanítására.¹⁷⁵

169 Mindig 11 órakor kezdődött.

170 Kéziratban megmaradt beszédei tanúsítják, hogy minden beszédét megtervezte, bő vázlatot készített, gyakran a teljes beszédet leírta. A jó illetőleg hatékony beszédéről azt vallotta, hogy ne legyen túl hosszú, elégséges mindig három gondolatot kifejeznie. A szentbeszédekben szívesen használt egy-egy idézetet lelki írótól, hitvalló költőtől. Az idézhető, az érzelmekre (is) ható költői anyagot, verseket is gyűjtötte.

171 A tiszta Isten-fogalom (2002.02.28.)

172 Kiemelten fontosnak tartotta a Jézus Szíve tiszteletét, terjesztését, valamint Szűz Mária közvetítői szerepének, Isten népe szószólója voltának hangsúlyozását. Ezért szorgalmazta az Élő Rózsafüzér csoportjainak működését, örömmel hirdette ki 1997. januárjában Szűz Mária Szeplőtelen Szíve kötelező emléknapjának ünnepét.

173 Húsvéti beszéde 1991-ben engesztelésre szólított és az abortusz ellen szól, 1993-ban ismét körlevélben foglalkozott a megfogamzott élet védelmével.

174 Az egyházban együtt van a jó és a rossz. (1990. július 12.)

175 Átlépni a remény küszöbét.

Ismételten figyelmeztet az önvizsgálat fontosságára, a bűnbánat szükségességére. A fatimai jelenés szellemében engesztelésre szólít fel.¹⁷⁶

Mindig emlékeztetett arra, hogy az egyház vándorló közösségét a szeretetnek kell jellemeznie,¹⁷⁷ központja, az öröm forrása az Eukarisztia. Ismételten szavá tette, hogy kevés az igazi közösség. A papokhoz szóló körlevelében továbbította II. János Pál pápa apostoli buzdítását (*Pastores dato vobis*, 1992), amelyben arról szólt, hogy a papok képzésének vezérfonala a közösségi egyház gondolata legyen.

Az egyház közössége a pápával való egységben él,¹⁷⁸ ezért ismételten kérte a hívektől, hogy a Szentatya szándékára is imádkozzanak, háttérimájuk (a szellemi világ dimenziójában) mindig hathatósan segíti.

A püspök azt vallotta, hogy a II. Vatikáni Zsinat óta megszületett lelkeségi mozgalmak a Szentlélek csodái, s az egyház hiszi, hogy ezek fogják megújítani Krisztus egyházát. Szeretné – mondta – ha minél több lelkeséget élő kisközösség alakulna és működne az egyházmegyében, működne közre a hívek újraevangelizálásában.¹⁷⁹ Ő maga a Fokoláré Mozgalom¹⁸⁰ papi ágához csatlakozott.

Több alkalommal foglalkozott az emberi szenvedések értelmével,¹⁸¹ célirányosan – az egyházmegyei Caritas szentmiséjén¹⁸² – elmondott beszédében kifejtette, hogy napjainkban az egyház legvilágosabban a szegényekkel való szolidaritásban ismerhető fel, s emlékeztetett: a szenvedő emberekben Jézust szolgáljuk.

Közéleti állásfoglalásai

Az 1990 után a megváltozott társadalmi viszonyok között – legalábbis az első időszakban – sok kérdésben érezhetően igényelték az egyház állásfoglalását, vezetőinek a közéleti-politikai élet szereplőinek véleményénél érzékelhetően nagyobb illetékességet, szakértelmet tulajdonítottak

Az Egyház és az Állam között 1990 után a megváltozott társadalmi viszonyok között meginduló normalizálódó kapcsolatok során a megyés püspököknek többször is állást kellett foglalnia az új államhatalom némely intézkedése kapcsán. A püspök kötelességének

176 Fatimába zarándokol a jelenések emléknapján 1991. májusában; az új nagykarolyi plébánia templomát a „Fatimai Szűz Mária” tiszteletére szenteli, később egyházmegyei zarándokhellyé nyilvánítja. Egyházmegyei zarándoklatot szervez Lourdes-ba (2001. aug. 2–9).

177 Beszéde témája: Szent Pál : A szeretet himnusza (1995. január 10.).

178 Ezt szolgálta Reizer Pál püspök látogatása a Szentatyánál (1990. okt. 28–29.), valamint a püspökök „ad limina” látogatásai alkalmával (1991. III. 18–23 és 1999. II. 6–12 között), kihallgatáson volt. 1996 decemberében Isten Szolgája, dr. Scheffler János vértanú püspök boldoggá avatása ügyében; s találkozásai II. János Pál pápával magyarországi (1991. aug. 16–20 között) és romániai (Bukarest, 1999) a látogatásakor.

179 1993. november 28-án a Neokatekumenális Út közösség szentmiséjén a püspöki kápolnában.

180 Másként: Mária Műve: A lelkeségi mozgalom célja: az evangélium teljesebb átélésével és a gyakorlati életben való megvalósításával szolgálja a kereszténység egységét és az emberiség összetartozását. – A püspök részt vett a mozgalom papjainak hazai (Sinaia) és külföldi (Róma, 1994. II. 7.) találkozásán.

181 A szenvedés értelme (1991. aug. 11.); Türelem a szenvedés elviselésében.

182 1994. március 10. – A munkatársaktól a csapat egységét kérte a cél szolgálatában, s azt, hogy eredményeikkel sohasem elégedjenek meg, még többre törekedjenek.

érezte, hogy a helyi egyház vezetőjeként a nyilvánosság előtt is védelmébe vegye az igazságot, a békét, a szabadságot, a teremtés művét.

Az Oktatásügyi Minisztérium és a Vallásügyi Államtitkárság még 1990-ben elrendelte az iskolai vallás-erkölcsi oktatás bevezetését. Ehhez kapcsolódóan a püspök nyilatkozatban kifogásolta a rendeletnek az oktatás tartalmára és a hitoktatók alkalmasságára vonatkozó intézkedéseit.¹⁸³

A többi egyházmegye püspökeivel együtt nyilatkozott az elkobzott egyházi vagyonokról, kijelentve, hogy ezeket az egyház törvényesen visszaigényli.

Az 1990-ben megtartott parlamenti választások előtt körlevélben foglalkozott a választások kérdésével. Ebben állást foglalt a választások tisztasága mellett, szolgálja ez – mondta – népeink megbékélését, a valódi demokráciát és az Európai Házba való bejutást.¹⁸⁴

Hasonlóképp nyilatkozott az 1992. évi helyhatósági választások előtt, híveit arra figyelmeztetve, hogy el kell menniük szavazni, ez lelkiismereti kötelességük, amint az is, hogy a közérdeket (ennek keretében az erkölcsi rendet is) szolgáló, felvállaló jelöltekre szavazzanak.

A parlamenti választások napján, 1996. október 20-án elmondott beszédében is figyelmeztette a híveket, hogy a szavazás állampolgári kötelezettség teljesítése.

Románia parlamentje 1993-ban megkezdte az új kultusztörvény tárgyalását. A püspök megállapította a törvény szövegéről, hogy kiollózták belőle a leglényegesebb dolgokat, így üres, semmitmondó, mellébeszélés lett.

1995. december 19-én találkozott Gunar Janson-nal, az Európai Parlament képviselőjével. Az iskolaügyről beszélve a püspök elmondta, hogy Romániában (valójában) nincsenek felekezeti iskolák, az ún. teológiai líceumok is lényegében állami intézmények, állami épületekben működnek, s az új tanügyi törvényt úgy értékelte, hogy az elnyomja a felekezeti oktatást.

Az egyházmegye megújulása első évtizedében mind a romániai társadalom belső életében, mind más országokban voltak olyan események, amelyekben az egyházmegyében élő hívekben megfogalmazódott a kérdés: Az egyház mit szól hozzá?

A megyés püspök az egyetemes érvényű események foglalt állást, – így helyi háborúk kapcsán a békés rendezést szorgalmazva – így 1994-ben szolidaritásra szólított fel a szerbiai háború folytán szenvedő Bosznia – Hercegovina népe iránt, híveinek imáját kérve a szenvedőkért.

Érdekelte a csángók sorsa, magyar nyelvű egyházi liturgiájuk kérdése. 1994. augusztus 15-én ezért is vett részt a bukovinai búcsújáróhelyen, Cacicán (kiejtése: Kacsika) tartott magyar nyelvű szentmisén, 1999. februárjában pedig római tartózkodása során a Szentatyánál is szót emelt az érdekükben.

Hám János püspök köztéri szobrának felavatásakor a keresztény értékrend megbecsülésére figyelmeztetett: „az igazság, az igazságosság, a szeretet és a béke, a krisztusi eszmék tettekké váljanak, legyenek jelen újra a társadalom minden területén.

183 Az egyház számára elfogadhatatlannak tartotta, hogy kéthetenként egy hittanórát tarthasson, valamint azt, hogy ennek tartalmát a minisztérium hagyja jóvá (Ez az egyház illetékessége!), nem fogadja el, hogy a tanfelügyelőségek döntsenek a hitoktatók alkalmasságáról vagy alkalmatlanságáról, végül azt sem, hogy a hitoktatást tanfelügyelőség ellenőrizze. (634/ 1990. sz. Nyilatkozat)

184 2. sz. Körlevél / 1990. V. 9.

Ugyanekkor – Hám János példájára hivatkozva – arra is emlékeztetett, hogy egy nép megmaradásának, jólétének, felemelkedésének az istenhit és a keresztény erkölcsök mellett elengedhetetlen feltétele az iskola, a művészet, a kultúra és a tudomány ápolása.

2000. május 1-jén, püspökké szentelésének 10. évfordulóján az egyházmegye megújulásának évtizedére, a püspök kormányzó, tanítói szolgálatára visszatekintve megalapította, hogy ez mindenkor, ma is félelmetes felelősséget jelent. Ugyanakkor megerősítette az egyház hitét: Jézus egyházát nem az emberek irányítják, hanem a Szentlélek vezeti. A püspök, a papok, a hívek végezzék a dolgukat fegyelmezetten, következetességgel, legyenek mindig tetterre készek. Az egyház történelmének folyamatos tapasztalata az, hogy Isten a nagyon gyarló szolgálói, az esendő emberek által is mindig megvalósítja terveit, csodálatos módon előre viszi egyházunk ügyét.

VI. HITOKTATÁS, OKTATÁSI INTÉZMÉNYEK, SZOCIÁLIS-KARITATÍV TEVÉKENYSÉG

1. A hitoktatás

Az 1990 előtti időszakban a vallásos oktatási tevékenység egyetlen lehetséges módja az egyházközségek keretében végzett, lehetőleg a hétvégére, a templomra / sekrestyére korlátozott hitoktatás volt, 1990 után a korlátozás megszűnt, a hitoktatás szabadabbá vált.

A feladatot, az egyházmegye 56 plébániáján és az 58 leányegyház területén élő akkor 107 ezernyre becsült katolikus gyermek hitoktatását 49 lelkésznek kellett elvégeznie (biztosítania).

Magától értetődően a már nem korlátozott plébániai (s immár a leányegyházakban is lehetséges) hitoktatás az egyéb lelkipásztori teendők mellett az új társadalmi helyzetben megterhelő feladatot jelentett a papságnak, amit még az is fokozott, hogy az állam az elemi iskolai osztályok tantervébe („vallás” néven) bevezette a hitoktatást.

Az egyházmegye területén (az állami statisztikák szerint) több mint hétezer elemista életkorú katolikus gyermek élt, közülük (későbbi felmérés adatai szerint) iskolai hitoktatásban összesen 1974 (magyarul 1767, németül 50, románul 157) tanuló részesült.¹⁸⁵

A tanulói népesség adatai, az iskolák száma, földrajzi helyzete tanúsították, hogy a papság képtelen ellátni hitoktatásukat. Világiak teológiai képzésére, távolatlag hitoktatóként való felhasználásukra az egyházmegyében 1993-ban 3 éves egyházmegyei teológiai tanfolyamot indítottak.¹⁸⁶ Az elemi iskolai hitoktatás ellátása helyzetén segített ugyan, hogy világi hívőket is bevontak¹⁸⁷ a hitoktatói munkába, de teljességében megoldani nem sikerült.

185 Vö.: BURA 1998. 12–13. – A hatókörünkön kívül rekedt kisiskolások aránya az egyházmegyében 1998-ban 71,80 %. (AUFBRUCH 1998. 17)

186 Az első évben 79 hallgató iratkozott be, hétvégi (szombatonkénti) kurzusokon képezték őket az egyházmegyei főhatóság által erre kiválasztott tanárok (többségükben plébánosok). Az egyházmegyei hitoktatói tanfolyam 1996-ban átalakult a Gyulafehérvári Hittudományi Főiskola kihelyezett tagozatává, s amelyben a képzési idő 5 tanév; a záróvizsgát Gyulafehérváron kellett letenni.

187 Az elemi iskolai hitoktatást 37 lelkész, 37 hitoktatói tanfolyamot végzett világi és 7 (csak) középiskolai végzettségű oktató végezte.

A „vallás” tantárgyként történő iskolai oktatása azért is gondot okozott, mert a magyar anyanyelvű tanulók jelentős százaléka továbbra is román tannyelvű iskolába járt.

A hitoktatás megoldásának kérdését tovább bonyolította, hogy a későbbiekben a „vallás” iskolai tanítását bevezették az általános iskola V–VIII. osztályába is. A népszámlálás adatai szerint az egyházmegyében 6195 római katolikus tanult az általános iskolai tagozaton, közülük azonban (az iskolai vallástanítás hivatalos adatai szerint) az iskolában csak 3150 tanuló tanult (római katolikus) hittant. Közülük ezzel párhuzamosan (az egyházi statisztikai adatok alapján) plébániai hittanra is járt 1701 (1438 magyar, 30 német, 133 román) tanuló.

A Tanügyi Törvény rendelkezései előírták, hogy a vallás órát az iskola épületében kell tartani (58. §), a Törvény 68. §-a meghatározta, hogy az oktatónak milyen didaktikai képesítéssel kell rendelkeznie,¹⁸⁸ (ki és milyen képesítéssel taníthatja a tantárgyat), s megkívánta, hogy minden felekezet illetékes hatósága¹⁸⁹ hivatalos tantervet is készítsen és benyújtson.

Sok római katolikus tanuló – a számadatok tanúsága szerint – az iskolában nem részesült hitoktatásban, ennek oka, hogy az egyház nem tudta biztosítani a tanügyi törvény rendelkezéseinek megfelelő képesítésű hitoktatót,¹⁹⁰ vagy nem sikerült a hitoktatáshoz szükséges, minimálisan kötelező csoportlétszámot¹⁹¹ biztosítani.

A „vallás” tantárgy célját, tartalmi követelményeit nyilvánvalóan más-más módon értelmezte az állami elképzelés és az egyház. Az állami cél az elemi osztályokban az állampolgári képzésben hasznos általános erkölcsi normák megismertetése,¹⁹² magasabb szinten pedig a vallás(ok)ról szóló ismeretközlés, vallástörténet, általános műveltségi képzés.¹⁹³

Az egyház szemszögéből azonban a hitoktatás nem pusztán elméleti szintű ismeretek közlését jelenti, hanem életforma közvetítését is, alapvetően különböznie kell tehát a többi tantárgy oktatásától, mert nemcsak az a célja, hogy az értelmet elvezesse a vallási igazságokhoz, hanem az egész embert Krisztus tanítványává tegye.¹⁹⁴

Mindezekből következően az egyház megújulása időszakának első évtizedében a hitoktatásban érintettek – az egyházmegye papsága, a hitoktatók, a tanulók, a szülők, az iskolai tanári közösségek – hozzáállásában, magatartásában eltérő, egymástól különbö-

188 A papi szeminárium elvégzése lelképásztorkodásra képesít, az egyházközségben hitoktatást végezhet, de a teológiai tanulmányok nem jelentenek didaktikai-pedagógiai szakképesítést. A lelkészek nem akarták megérteni, hogy a gyulafehérvári teológia intézményi besorolása nem azonos az (állami) egyetemével. A kérdésben előrelépést a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen létesített Teológiai–Didaktikai Kar megindítása oldotta meg.

189 A római katolikus hitoktatás tantervét a gyulafehérvári érsekség készítette el és terjesztette fel a Vallásügyi Államtitkárságra, illetőleg az Oktatásügyi Minisztériumba.

190 Olyan (abszurd) eset is akadt, amikor a plébános belement abba, hogy a tanuló protestáns vallás órára járjon.

191 A törvény alkalmazásának rendelkezései szerint amennyiben egy osztályban nincsen legalább tíz tanuló, aki egy adott felekezethez tartozik, csoport alkotható párhuzamos osztályokban tanulókból, esetenként különböző szintű (I–IV.) osztályokban.

192 Az erkölcsi normák megfogalmazását az egyházakra bízta.

193 Az Oktatásügyi Minisztérium a vallást (vallási ismereteket) választható tárgyként a középiskolai oktatásba is bevezette. A középiskolák hozzáállása eltérő, némelyikben választható tantárgy (a román középiskolákban kizárólagosan ortodox „vallás”-óra van), másokban nem jelenik meg.

194 Vö.: *Katolikus Iskola*: 45. és *A katolikus iskolák pedagógiai programja*. In: *Tanítónk Krisztus*, 30–34.

ző, álláspontok fogalmazódtak meg. A diákság túlnyomó többsége a hittant csak iskolai tantárgyként kezelte, a többség (főleg a városokban) tehernek tekintette, csak a jó osztályzat elérése céljából tanulta. A papság véleménye is megoszlott, némelyek úgy gondolták, hogy az iskolai hitoktatás helyettesíti a plébániai hitoktatást, mások kevésnek tartották a heti egy órát. A falun élő családok tekintélyes része (de városon is) csak a közvélemény „külsőségeiben” megnyilvánuló elvárásai miatt fogadta el a hittan tanítását, a tanúságtétel nem érdekelte őket. Sok szülőt csak addig érdekelt a hitoktatás, amíg a gyermek „átesett” az első áldozáson, a bérmláson.

A hitoktatás tartalmának és minőségének ellenőrzése gyakorlatilag nem volt hatékony. A plébánián folyó hitoktatásról statisztikai adatokat küldtek a püspöki hivatalnak, az iskolai hitoktatás ellenőrzése lényegében megoldatlan volt, gyakorlatilag verbalizmus, szólamok, formális.¹⁹⁵

2. Oktatási intézmények alapítása / létesítése / irányítása

Mind a püspök, mind klerikus munkatársai tudatában voltak annak, hogy az egyházmegye számára fontos a katolikus szellemiségű oktatás intézményeinek létrehozása, a lehetőségeket és a kivitelezésük útját tekintve azonban sem valós helyzetismertük, sem átgondolt elképzelésük nem volt.¹⁹⁶

A püspök kapcsolatot teremtett a Budapesten működő Országos Lelkipásztori Intézettel, s ezzel együttműködve értelmiségiek képzésére két éves tanfolyamot szerveztek.¹⁹⁷ Katolikus értelmiségieket kívántak társadalomtudományi, szociológiai képzésben részesíteni, azzal a céllal, hogy a plébániák tevékenységükben (esetleg a hitoktatásban is) képzett világiakra is számíthassanak.

Miután 1990-ben az állami törvénykezés lehetővé tette,¹⁹⁸ hogy minden felekezet a törvényben körvonalazott feltételek mellett és keretekben a „vallásfelekezet személyzetének utánpótlására” az állami oktatás keretében működő iskola létesítését kérje,¹⁹⁹ 1991-ben középiskola létesítését kérte a szatmári egyházmegye is. A Vallásügyi Államtitkárság jóváhagyásával az Oktatásügyi Minisztérium engedélyezte Szatmárnémetiben a *Római Katolikus Líceumi Szeminárium*²⁰⁰ megindítását. Az 1991–1992-es tanévben alapított középiskola – önálló jogi személy – épület híján (1995 őszéig délutáni oktatásban) a Kölcsény Ferenc Főgimnázium épületében működött, javarészt óraadó ta-

195 Az egyházmegyei tanfelügyelőnek kinevezett lelkész tevékenysége csak formalitás volt. Néhány plébános meglátogatott a plébánia területén működő iskolában egy-egy világi hitoktató által tartotta órát; az iskolák igazgatói csak a katedrák formái / pénzügyi kérdéseivel foglalkoztak, a tanfelügyelőség (a „vallás” tantárgy tanfelügyelője ortodox lelkész) érdemi kérdésekkel nem foglalkozott.

196 A helyzet hasonló volt az ország valamennyi római és görög-katolikus egyházmegyéjében.

197 Az első évben az előadók, az OLK vallásszociológusai – Tomka Miklós és Kamarás István – az előadásokat Szatmárnémetiben tartották, a második évben a hallgatók (húszan) az előadásokat (három hetet) Budapesten hallgatták, majd vizsgáztak.

198 A vonatkozó kormányhatározat: 521/ 1990, a minisztériumok között megkötött protokollok: Vallásügyi Államtitkárság: 4529/1990; Oktatásügyi Minisztérium: 10.480/1990.

199 Az iskolatípust az ortodox egyház kezdeményezte, ugyanis az 5 tanéves ortodox szemináriumi líceumok végzőseit (falusi lelkészi működés céljára) pappá szentelték.

200 A magyar nyelvhasználatban a pontatlanul fordított „szemináriumi líceum” néven használták.

nárokkal. Az 1991 szeptemberében indult egyetlen osztályának tanulói mind fiúk voltak, a következő tanévtől már két koedukációs osztály indult.²⁰¹

Szatmárnémetiben létesített liceumot is – eltérő módon fogadták mind az egyházban, mind az állami hatóságok. A papság meglelégedéssel fogadta,²⁰² a szülők megindokolt kétkedéssel,²⁰³ a tanári társadalom (gyakorlatilag mindössze ideiglenes) túlóra lehetőségét látta az iskolában. A közvélemény az volt, hogy a szemináriumi liceum az erősebb középiskolába be nem jutók menhelye.²⁰⁴ Az állami hatóságok (tanfelügyelőségek) nem szívesen fogadták az új iskolatípust, ugyanis (általában) a magyarság nem kívánt előretöréseként fogták fel.

A román oktatási rendszer részeként, annak előírásai, rendelkezései szerint működni kényszerülő – bizonyos mértékben, a hatáskörök tekintetében (nem pontosan körvonalazottan) kettős alárendeltségű – szemináriumi (későbbi nevén teológiai²⁰⁵) – liceum működése problémák sorát teremtette. Az állam az ún. hivatásos liceumok típusába sorolt (teológiai) liceumokat tulajdonképpen kispapok nevelése céljából létesítette. Az egyházmegyei hatóságok viszont a kettős alárendeltséget úgy értelmezték, hogy folyamatosan beleszólhatnak az (az általuk viszont hagyományosnak elképzelt) iskola napi operatív és szakmai tevékenységébe. Mindez sajátos kettősséget eredményezett. Az iskolában, amely az állami oktatási rendszer egyik iskolatípusába tartozott, kötelezően az állami oktatásban elfogadott tantervek alapján, az állam által kiadott tankönyveket kellett használni. Kivételt képzett a hittan és az ún. teológiai tantárgyak.²⁰⁶

A Szatmárnémetiben működő, (hasznólóképp az 1992-ben indított, Nagykárolyban működő²⁰⁷) liceumnak a megyei tanfelügyelőség ellenőrzése alatt kellett működnie.

A román Tanügyi Törvény előírta, hogy milyen feltételeknek kell megfelelnie az igazgatói funkciót, illetőleg a tanári katedrákat betöltő tanároknak.²⁰⁸ Az igazgatót *A tanszemélyzet szabályzata* alapján az Oktatásügyi Minisztérium, a tanárokat a megyei tanfelügyelőség nevezte ki.²⁰⁹ Kinevezésükhöz, alkalmazásukhoz – az intézmény felekezeti vonatkozásai alapján – rendelkezniük kellett az egyházi főhatóság ajánlásával.

201 A püspök megértette és elfogadta, hogy az adott oktatási lehetőség nem papi kisszeminárium, célja lehet ugyan papi hivatások ébresztése, de női (szerzetesi) hivatások ébresztője is lehet, s lényeges, hogy általában a katolikus értelmiség nevelője legyen. (Az új helyzet papi tanácsadóinak okozott gondot.)

202 Azt hitték, hogy ezek az iskolák a közel fél évszázada megszüntetett katolikus gimnáziumok folytatói lesznek.

203 Kétkedtek a liceum oktatási lehetőségeiben, tanárainak felkészültségében.

204 Éveken át kevés jó tanulmányi szintű tanuló felvételizett az iskolába olyan indokkal, hogy katolikus nevelésben akar részesülni.

205 A liceumi szeminárium (szemináriumi liceum) elnevezést az 1994-es Tanügyi Törvény módosította: teológiai liceum, (esetenként) szerzetesi liceum.

206 Ezek tantervét és (esetleges) tankönyveit minden vallásfelekezet maga készítette el, illetőleg terjesztette fel a Vallásügyi Államtitkárságra és az Oktatásügyi Minisztériumba jóváhagyásuk végett.

207 A Nagykároly és környéke jelentős számú katolikus tanulója számára Reizer Pál püspök 1991-ben hasonló besorolású liceum létesítését kérte. Az intézményt jóváhagyták, s az 1992/93-as tanévtől működött egyetlen osztállyal.

208 Az igazgatónak ún. I. didaktikai fokozattal, a középiskolai tanároknak egyetemi végzettséggel (és lehetőleg véglegesítő vizsgával) kellett rendelkeznie.

209 Az egyházi hatóság tulajdonképpen csak a pályázó erkölcsi magatartását kifogásolhatta. Szatmár megyében sikerült elfogadtatni, hogy tiszteletben tartsák az egyházi ajánlás szükségességét.

A szemináriumi (teológiai) liceumok igazgatóinak, tanárainak biztosítása (az újjászületés évtizedében) az egyházi főhatóság számára többször okozott gondot. A megfelelően képzett és katolikus / keresztény szellemiségű és szakmailag jól képzett tanerők biztosítása a liceumok működésének fontos, az egész időszakot átölelően lényeges kérdése / gondja maradt, ugyanis a kommunista diktatúra négy és fél évtizede folyamán sok szakon nem /alig tanult /végzett a hitéhez ragaszkodó hallgató. Ebből eredően a püspök nem kifogásolta, hogy a szemináriumi liceumokban jól képzett, más vallású, keresztény magatartású tanár is taníthasson.

Kezdetben, és az első években a liceumokban csak óraadó tanárok működhettek,²¹⁰ címzetes tanári állásokat csak a teljes osztályosor megvalósulása után létesíthettek.²¹¹

A kezdeti időszak kivihetetlen elképzelései közé tartozott az egyházmegyei főhatóságnak (a szatmári liceumra vonatkozó) elképzelése, hogy több pap is tanítson az iskolában,²¹² s az, hogy papok legyenek az osztályfőnökök.

A szemináriumi liceum igazgatását Szatmárnémetiben a püspök megbízásából (az intézményt az épületébe befogadó) Kölcsey Ferenc Elméleti Liceum igazgatója²¹³ végezte, Nagykárolyban (több éves) igazgatói gyakorlattal rendelkező tanár.²¹⁴

Az intézmény vezetésével kapcsolatosan a püspöknek hamarosan gondokat okozott a klérus több tagja, oka (a legtöbb esetben) elsősorban a papok középiskolai (a gyulafehérvári elszigeteltségben működő kántoriskolai) múltjában rejtett, másrészt abban, hogy nem rendelkeztek megfelelő didaktikai képzettséggel,²¹⁵ végül pedig szemléletmódjukban, amely az egyházat fölülről lefelé tagolt uralmi viszonyrendszerben képzelte el, amelyben őket vezető szerep illeti meg. Ebből eredően a szemináriumi (teológiai) liceum igazgatói tisztségét maguknak követelték.²¹⁶

A tanároknak is, a szülőknél is megbotránkozást keltett, s a katolikus egyháztagok elmarasztalták az egyházmegyei főhatóságot, amiért hozzájárult, hogy a nyugdíjba ment római katolikus igazgató helyett a katolikus liceum – ekkor már iskolaközpont²¹⁷

210 Szatmárnémetiben a Kölcsey Ferenc Elméleti Liceum tanárai közül, Nagykárolyban az Elméleti Liceumból.

211 Gyakorlatilag ekkor is csak magyar, román, matematika, esetleg idegen nyelv szakos katedra létesíthetett, a többi tantárgyból legfeljebb fél / negyed katedrák.

212 Képesítésüket azzal indokolták, hogy a teológián ők is tanultak pszichológiát, latint, idegen nyelvet. Nehezményezték, hogy mindezt a tanügyben nem ismerik el szaktanári, de még az iskolai hitoktatásra feljogosító didaktikai képesítésnek sem. – Ezekből a tantárgyakból egyébként az alacsony heti óraszámuk miatt sem lehetett katedrát alakítani, következésképp oktatásukat csak óraadókkal lehetett megoldani.

213 Később a tanfelügyelőség felterjesztésére az Oktatásügyi Minisztérium kinevezte a „Hám János Iskolaközpont” igazgatójává.

214 A megfelelő didaktikai fokozattal rendelkező tanárt a tanfelügyelőség is kinevezte.

215 Nehezményezték, hogy lelkeszi képesítésüket a tanügyben nem ismerték el tanári, még iskolai hitoktatásra feljogosító didaktikai képesítésnek sem. – Egyébként ezekből a tantárgyakból heti óraszámuk miatt katedrát sem lehetett alakítani, oktatásukat csak óraadókkal lehetett megoldani.

216 Olyan pap is akadt, aki az igazgatót a tanfelügyelőségen (is) feljelentette, mert engedélyezte az általa megbuktatott tanuló újravizsgáztatását.

217 A liceum az 1992–1993-as tanévtől nevesítve, Hám János Római Katolikus Szemináriumi Liceum néven működött, a következő tanévben igazgatója kérte, hogy módosítsák az intézmény besorolását: az iskolacsoport (a román terminológiában 'grup școlar' (iskolacsoport) kategóriába, (magyarul azonban az 'iskolaközpont' elnevezést használták), hogy bővíthető legyen szakiskolai és posztliceális (a magyarországi szakterminológia szerint: posztsekundér, középiskolát követő) osztályokkal.

– vezetésére (a hittantanár kezdeményezésére) protestáns igazgató, más iskolából hozott tanár kerüljön.²¹⁸

Az egyházmegye papságának gondolkodásában a „katolikus” iskola fogalmaként általában a fél évszázaddal azelőtti katolikus iskolák emléke élt, némelyekében pedig a Magyarországon meg nem szűnt, a kommunizmus alatt is működő egyházi iskoláké.

Az egyházmegyei főhatóságban felmerült és kísértett az a gondolat is, hogy katolikus iskolát kellene létesíteni az egyházmegye más városaiban is, ahol egykor felekezeti iskolák működtek,²¹⁹ ugyanakkor ellenkező vélemények is voltak, sőt volt lelkész, aki a Nagykárolyban már megalapított szemináriumi líceum létezését is helytelenítette.²²⁰

A püspöknek lelkészekkel és egyháztaggal (tanárok, értelmiségiek) a katolikus nevelés kérdéseiről, az egyháznak a közoktatásban lehetséges részvételéről folytatott beszélgetései folyamán egyetértés alakult ki arra vonatkozóan, hogy az újrakezdés megfelelő helyzetismeret nélkül, az ellentmondásokkal teli társadalmi viszonyok között, a rejtetten – nyíltan működő visszahúzó erők árnyékában igen nagy kihívás. A püspök elfogadta azt, hogy megfelelő stratégiai elképzelést kell kialakítani, s azt, hogy ehhez szükséges az egyházmegye, az egyháztagok számának pontos ismerete, az Egyház életének várható alakulása, s ehhez igazítva kell kialakítani az egyházmegye oktatási céljait, megtervezni, kivitelezni a konkrét megvalósítását.²²¹

Egyetértés született abban, hogy a nevelést, iskolai oktatást alulról fokozatosan építkezve kell elkezdni. Így létesítette a püspök az első katolikus óvodát, melynek fenntartója az egyházmegye lett.²²² A következő években Szatmárnémetiben sikerült még egy óvodát létesíteni, majd a (Katolikus) Karitás Erdődön megalakította a (katolikus nevelési elvű) cigány óvodát.²²³ Az út járhatónak bizonyult, egy évtized alatt a Karitás már öt (szociális) óvodát működtetett az egyházmegyében.

Az 1992–1993-as tanévben az egyházmegye kérésére – a Vallásügyi Államtitkárság, az Oktatásügyi Minisztérium és az Egészségügyi Minisztérium engedélyezte a Római Katolikus Posztliceális Egészségügyi Iskola²²⁴ létesítését. Az orvosi asszisztenseket képező önálló oktatási intézményt később – szervezési okokból – a Hám János Iskolaközponthoz csatolták, ennek keretében 1999-ig működött.²²⁵

Az alulról felfelé építkezés következő lépése volt a katolikus elemi iskolai osztály létesítése. Románia oktatási rendszere nem ismerte / ma sem ismeri²²⁶ a felekezeti isko-

218 A történet háttere az, hogy az igazgatóságra törtető pap nem rendelkezett a törvényben előírt didaktikai vizsgával, s rávette a püspököt, hogy amíg ő megszerzi, fogadja el az általa javasolt (a közvélemény által nem oda illőnek minősített) személyt.

219 Nem értették meg, hogy a jelen feltételei, a társadalom megváltozott viszonyai között ez sem Nagybányán, sem Máramarosszigeten teljességgel lehetetlen.

220 A szatmárnémeti líceum hittantanára minősítése szerint „Ez az egyházmegyei hatóság legnagyobb tévedése” volt.

221 Az egyházmegye nem rendelkezett valós adatokat tartalmazó statisztikával.

222 Sikerült megnyerni a tanügyi hatóságokat, hogy az intézményt elismerjék, az óvodák rendszerébe hivatalosan besorolják, és óvónőjének állami fizetését biztosítsák.

223 A tanfelügyelőség mindegyiket elismerte, személyzetét fizette.

224 Az egészségügyi iskolába érettségizett tanulók felvételizhettek, a három év képzés után orvosi asszisztens képesítést szerezhettek.

225 1997-től már csak román tanítási nyelvű egészségügyi asszisztensi iskola működését engedélyezték, illetőleg működését orvosi egyetemhez kapcsoltn engedélyezték.

226 Felekezeti iskola fogalmát a román törvénykezés ma sem ismeri.

la fogalmát, következésképp nem lehetett (államilag elismert) ún. katolikus elemi iskolát létesíteni. A tanügyben dolgozó pedagógusokkal tanácskozva a püspök elfogadta (stratégiai) javaslatukat: egy olyan általános iskolát kell keresni, amelyben működik olyan jól képzett tanítónő, aki vállalkozik osztálya katolikus (keresztény) szellemiségű oktatására. Így – az állami intézmény igazgatójának és a tanfelügyelőségnek a hallgatólagos hozzájárulásával – négy tanév folyamán az állami oktatási rendszerben felépülhet egy katolikus (keresztény) szellemiségű (bár hivatalos megnevezésében ezt nem szerepeltető) tagozat. Így Szatmárnémetiben a 10-es számú Általános Iskolában négy tanév folyamán kialakulhatott a „katolikus elemi”.²²⁷

A „katolikus” elemi alsó tagozatát elvégzők számára ugyanilyen szellemiségű felső tagozatos osztályt csak úgy lehetett megvalósítani, ha az illetékes tanügyi hatóságok engedélyezik V. osztály indítását a Hám János Iskolaközpontban. Akadályát az érvényben levő oktatási törvénykezés képezte, amely szerint ugyanis líceum nem indíthat gimnáziumi (általános iskolai V–VIII.) osztályt. Az iskolaközponttá alakult katolikus középiskola megpróbálhatta, kérelmezte, engedélyezték.

Így teljessé vált – legalábbis Szatmárnémetiben, egy osztálysor erejéig – a katolikus oktatás lehetősége az első elemitől az érettségiig.

Év	Oktatási intézmények				
	Óvoda	Iskolák			
		Elemi	Általános	Középiskola	Poszt-szekundér
1990					
1991				1	
1992				1	
1993					1
1994	1				
1995	1				
1996		1			
1997					
1998					
1999					
2000			1		
2001					
2002					

²²⁷ Az igazgatóság és a tanfelügyelőség hozzájárulásával ide iratkozhattak (lakóhelyüktől függetlenül) a katolikus óvoda „végzősei”, valamint olyan szülők gyermekei, akik gyermekük számára keresztény (katolikus) szellemiségű nevelést igényeltek.

3. Az oktatás, a művelődés és az egyháztörténeti kutatás háttérintézményei

A Hám János Líceum iskolai könyvtárat létesített, s hozzákezdtek a püspökség egykor gazdag, a kommunista hatalom idejében tönkretett könyvtára megmentett állományának rendezéséhez. A megfelelő helységek biztosítását követően a régi könyvtárból megmentett állomány elhelyezése és rendezésével párhuzamosan hozzákezdtek az 1990-es években elhunyt papok magánkönyvtárainak besorolásához, hasonlóképp a Németországból 1998-ban kapott gazdag német nyelvű teológiai könyvanyag elhelyezéséhez..

Megkezdődött a 19. század elejétől kezdődően a második világháborúig terjedő időszakról szinte felbecsülhetetlenül gazdag dokumentumanyagot őrző (a kommunista politikai rendőrség kutatásai nyomán meglehetősen rendezetlen állapotú) püspöki levéltár rendezése és szakszerű számbavétele, hogy a későbbiekben a kutatók számára is hozzáférhető legyen.

A fentiek anyagi és szellemi háttérének biztosítása céljából megalapított Szent Lukács Társaság ugyanakkor az Egyházmegyei Múzeum létrehozását is célul tűzte ki. Hozzákezdtek az egyházmegye területén található egyházművészeti értékek feltérképezéséhez, pontos nyilvántartásuk elkészítéséhez, ezzel párhuzamosan megkezdődött az állagukban kárt szenvedett alkotások restaurálása, hogy a püspökség székhelyén létesítendő egyházmegyei múzeumba elhelyezhetők, kiállíthatók legyenek.²²⁷

4. Szociális–karitatív tevékenység az egyházmegyében

A kommunista diktatúra bukását követően humanitárius és egyházi segélyszervezektől sok külföldi segély érkezett Romániába. Az egyházmegye főhatósága helyesnek látta, ha újraéleszti a kommunista állam által betiltott, elsősorban a rászorulókat megsegítésével foglalkozó egyházmegyei intézményt, a **Karitász**t. Az intézmény (törvénytől függetlenül bejegyzett jogi személyiségként²²⁸) még 1990-ben megalakult. Kezdetben a külföldről érkező segélyek kiosztásában segédkezett, közvetítő, irányító szerepet vállalt. Tevékenysége hamarosan kiterjedt a szociális (és egészségügyi) segélynyújtás más területeire is, gyógyszertárat létesített a németországi segélyekből hozzá érkező gyógyszerek ingyenes szétosztására, szegénykonyhát, szociális étkezdét létesített, megszervezte hátrányos helyzetű családok segítségét. A rászorulókkal, szociális kérdéseik átfogó megoldásával személyesen foglalkoztak, de úgy, hogy a rászorulóknak kérdéseinek megoldását, megsegítésüket velük együtt, az ő forrásaik felhasználásával, készségeik mozgósításával oldják meg. Árvaházakat, kórházakat támogattak, az öregek (házi) gondozása mellett, ún. idősgondozó klubokat létesítettek. Több óvodát létesítettek a cigány- és utcagyerekek részére, tanulóházat, fogyatékos gyermekeket gondozó óvodát, gyermek rehabilitációs központot, fogyatékos gyermekeket és fiatalokat kezelő és gondozó központokat, a családban bántalmazott nők otthonát.

228 Jelen munka megjelenésekor a Székesegyház bal oldali sekrestyéje fölötti emeleti termekben már megnyílt az egyházmegye egyházművészeti kincseit és emlékeit őrző múzeum.

229 A szervezetet az egész országban a latinos Caritas írásmóddal jegyeztették be.

A Karitászt szervezőknek – a fentebb körvonalazott tevékenységi körei ezt megkívánták – mind több alkalmazottat kellett foglalkoztatnia.²³⁰ Az egyházmegyei Karitásztól a katolikus egyház az egyháztagek nagy számával, ugyanakkor a segélyek szétosztása kapcsán, az utcagyerekekkel való foglalkozás, az idősgondozás kapcsán a társadalom nem katolikus rétegeivel is kapcsolatba került, s a rászoruló embertársakról való gondoskodása átlépte a nemzeti közösségek határait.

Tevékenységeinek hatása kétirányú volt, egyrészt – az egyház által kísért személyzetkíséréssel, a Karitászt irányító lelkész(ek) és világiak – munkatársaikban – lelki felkészítésük folyamán – tudatosították, hogy keresztények, s azt, hogy a jól végzett munka is ima; emellett az adventi és a húsvét előtti időszakban közös szentmisével, tudatos ünnepre készüléssel erősítették meg őket; másrészt a rászorulókat, gondozottakat lelkében is elhintették a hitet, a keresztény gondolkodás elemeit, mindenképpen a szeretet szellemét.

A Karitászt munkatársainak az egyházzal így módon is állandósuló kapcsolata következményeiben kivetítődött a munkatársak és a társadalom velük kapcsolatba kerülő sok emberének kapcsolatára is.

A Karitászt irányítása, robbanásszerű fejlődése, az egymást követő tervezetek megvalósítása az intézmény irányításával megbízott egyházi és világi vezetőknek nagyon sok nehézséget és gondot okozott. A megyés püspökök nem akadályozták kezdeményezéseiket, támogatták új ötleteiket,²³¹ nem bírálta felül az intézmény vezetőinek a döntéseit.

Nagybányán a szegény gyermekek megsegítésében, a házi betegápolásban a Karitásznak szerzetes segítői is vannak, a Brigi Szent Orsolya Nővérek Kongregációjának a városban 2000-ben megtelepedett szerzetesei.²³²

Mind az iskolák, a bentlakás, az óvodák fenntartása, az egyházi tanintézetekben tanuló fiatalok anyagi támogatása, a Szent József Papi Otthon működéséhez és fenntartásához szükséges feltételek biztosítása céljából a püspökség alapítvány létesítését kezdeményezte. Az 1994. áprilisában hivatalosan bejegyzett **Pax Alapítványt** évről évre több egyháztagek támogatták adományaival.²³³

A szatmári egyházmegyében 1997. júniusban Szatmárnémetiben alakult meg a **Máltai Segélyszolgálat** egyházmegyei fiókja.²³⁴ A segélyszolgálat tagjai működésük első időszakától elsősorban az utcagyerekek kapcsán kutatták fel, felkeresték, segítették a rászoruló családokat. A segélyszolgálat minden tagja több család²³⁵ konkrét, folyamatos megsegítését vállalta, számukra – a családtagok számának, életkorának, egészségi

230 2001-ben létszámuk meghaladta a kétszázat. Ökumenikus jellegű volt olyan értelemben, hogy a római katolikusok mellett reformátusok, (többségükben román identitású) görög katolikusok és (néhány) ortodox is volt köztük.

231 A cigány kérdést kezdetben nem értette, de az erdői cigány óvoda (majd a későbbiek) létesítésével mégsem ellenkezett. Egyházpolitikailag hosszú távon ható jó döntése volt, hogy az alsóhomoródi plébánia épületét odaadta a Karitásznak.

232 A szerzetesi kongregációnak (a püspök engedélyével) három örökfogadalmas nővére telepedett meg a városban.

233 A püspökség a plébánosok közvetítésével minden évben kéri az egyháztagekat, hogy adják meg a törvény által engedélyezett egy százalékát ajánlják fel és utaltassák át az alapítvány részére.

234 Erdélyben a Romániában 1991-ben megalakult intézmény központja Kolozsváron működött, ehhez csatlakozott a szatmári egyházmegyei szervezet is, amelynek megalakulásakor 25 tagja volt.

235 Szatmárnémetiben az ezredfordulón már 76 rászoruló családot kísérték figyelemmel.

állapotának megfelelően – a külföldről kapott segélyekből, illetőleg az egyházmegyében gyűjtött adományokból ruhát válogattak, élelmiszert juttattak.

Az utcagyerekekkel való csoportos foglalkozás céljából – először egy magánháznál – erre alkalmas helyet kerestek, ahol az utcagyerekekkel tanultak, énekeltek, tisztálkodásra nevelték őket. Tevékenységük ötödik évében sikerült számukra – a Szent József templomhoz tartozó egyházi tulajdonú épületben – ifjúsági központot létesíteni, ahol a fentebb említettek mellett hetente megfürödhettek, havonta egyszer szentmisén vehettek részt.

A Máltai Segélyszolgálat tagjainak, önkénteseinek²³⁶ száma folyamatosan gyarapodott, 2001-ben már hetven aktív tagja volt. Tevékenységük – évente háromszor – négyszer a város több pontján meleg ételt²³⁷ osztottak, télen pedig többször is (a téli hideg függvényében²³⁸) forró teát és zsíros kenyeret – mind több rászoruló sanyarú helyzetén enyhített.

A szegényeken, (el)kallódókon – felekezeti hozzátartozásuktól függetlenül – segítő világiaknak a Máltai Segélyszolgálatban tevékenykedő csoportja az evangélium örömhírét (is) eljuttatja olyanok közé, akiket a lelkipásztori igehirdetés – többnyire – gyakorlatilag nem ér el.

Mind a Karitás, mind a Máltai Segélyszolgálat munkatársai a rászorulókkal, megsegítettekkel való magánbeszélgetéseik során olyan személyes kapcsolatok kialakítására volt / van módjuk, amelyenre a lelkipásztoroknak nemigen jut idejük. Ezek a beszélgetések közvetlenek, nem prédikáció stílusúak, gyakorlatilag azonban a keresztény tanúságtétel (fontos) eszközei.

VII. AZ EGYHÁZ MŰKÖDÉSÉNEK ANYAGI FELTÉTELEI, VONATKOZÁSAI: ÉPÍTKEZÉSEK, RENOVÁLÁSOK

A kibontakozás útján az egyik lényeges – anyagi vonatkozású – esemény volt a püspöki palota egyházi tulajdonban maradt szárnya emeleti részének felszabadulása.²³⁹ Kinevezése után (1990. március 14.) Reizer Pál püspök kérelmére az oktatási intézményt vezető mérnök március 22-én kiüríttette a palota emeleti részét: a Széchenyi utcái²⁴⁰ részt (az előadóteremmé átalakított nagy termet, az irodákat s az egykori (a Fő-tér felé tekintő) püspöki lakosztályt.

Az emeleti részen található, az épület elkobzása előtt befalazott püspöki kápolnát²⁴¹ 1990. májusában kibontották, kijavították s eredeti formájába visszaállították,²⁴² ezzel

236 A Máltai Segélyszolgálat ökumenikus jellegű, 2001-ben tagjai közül 67 római katolikus, három református.

237 Töltött káposztát.

238 Egy-egy télen olykor 10–15 alkalommal is.

239 Az emeleti részt a megelőző évtizedekben szerkesztőség, szakszervezet, a változást megelőzően pedig az almérnöki intézet használta.

240 Mai hivatalos utcanéve: str. 1 Decembrie 1918.

241 Dr. Czumbel Lajos ordinárius intézkedésére ide mentették a püspökség értékes bútordarabjait.

242 Maga a kápolna falait körös körül topolyafa burkolat övezi, a padok ugyancsak topolyafából készültek. A kommunista hatalom idején az állambiztonsági szervek behatoltak a befalazott kápolnába, fegyvereket kerestek.

párhuzamosan felújították az épületnek mind a földszinti, mind az emeleti részét.²⁴³ A helyreállított, kijavított kápolnát a püspök 1991. VI. 29-én szentelte fel.

A nyugdíjba menő, megöregedett papokról való szociális gondoskodás megoldására a püspök nyugdíjas papok otthona építését kezdeményezte. A nyolc nyugdíjas pap elhelyezésére, ellátására alkalmas Szent József Papi Otthon 1992-ben készült el.²⁴⁴

A Szatmárnémeti központjában épült papi otthon lakói²⁴⁵ – erejük, munkabírásuk függvényében – kiegészítik / segítették (gyóntatás, misézés) a székesegyházi plébániát, akár a távolabbiakat is.

A világháborút követő négy és fél évtizedben az egyházmegye területén templomot nem építhettek, csak néhány nagyon megindokolt javítást (belső festést) engedélyeztek. A megújulás 1990–2002 közötti időszakában az egyházmegyében több új templom és kápolna épült, valamint temetőkápolnák.

Az egyházmegye nyolc új temploma: 1995: Adorján, Batiz, Szatmárnémeti: Szentlélek plébánia; 1996: Nagykároly: Fatimai Szűz Mária plébánia,²⁴⁶ Túrterebeshegy; 1997: Érkörtvélyes; 1999: Kaplony, Nagybánya: Szent József plébánia, megkezdték a templom építését, de 2002-ig még nem készült el: 1992: Lajosvölgyihután; 2001: Nagykárolyban: a Szentlélek plébánián.

A hívők számára nagyon jelentős, hogy kápolna épült nyolc filiában, így ezután nem kellett magánházakban tartani a szentmisét: 1995: Avasújvárosban, Egriben, Kakszentmártonban; (a román görög katolikusokkal közösen) Szatmárkörtvélyesen; 1997: Sárfaluban; 1998: Bikszádon, Szárazberken; 2001: Gencsen.

Temetőkápolnák épültek: Kaplonyban (1995), Mezőpetriben (1999), Túrterebesen (1999), Mezőteremen (2001).

Az egyházmegyében a 12 év során új plébániaépületeket is építettek: 1994: Szatmárnémeti: Szentlélek plébánia (lakás és az altemplom kiépítése); 1997: Láposbányán, s Szatmárnémetiben a Kis Szent Teréz plébánián lakást a káplán részére; 1999: Nagybányán. Plébánia építésébe kezdtek Batizon (2001) és Nagykárolyban (2002, Fatimai Szűz Mária plébánia).²⁴⁷

Hittantermek épültek: Batizgombáson és Szatmárnémetiben (a Kis Szent Teréz plébánián).

A délutáni műszakban, a más iskola épületében működő Hám János Líceum számára a tanfelügyelőség 1995 augusztusában épületet ajánlott fel, azzal a feltétellel, hogy a püspökség használhatóvá teszi. Reizer Pál püspök vállalta a javítások költségeinek fedezését,²⁴⁸ így az intézmény 1995. szeptemberétől saját épületben működhetett.

243 Az épületet kívül – belül fel kellett újítani, az irodákat, a konyhát, használhatóvá, a püspöki lakosztályt lakhatóvá kellett tenni. A palotában ebédlőt, titkári lakosztályt, vendégszobákat kellett kialakítani; osztásütőt és kegytárgyüzletet létesítettek; az egész palota fűtését ellátó kazánházat kellett építeni.

244 A két emeletes épületben egy és kétszobás lakosztályok (összesen nyolc) vannak, konyha, ebédlő, társalgó, kápolna. Az emeletekre lifttel (is) fel lehet menni.

245 A tanulmányunkban vizsgált időszakban négyen – ötön laktak.

246 A Fatimai Szűz Mária templomot 1991 nyarán kezdték el építeni, a hívek, a püspökség és külföldi támogatók hozzájárulásából. A szentély berendezését H. Lukácsovics Magda tervezte. A berendezési tárgyak formái nemes egyszerűsége és funkcionalitásra törekzenek, nem hivalkodók, hanem korunk szemléletmódjának megfelelően, annak nyelvén beszélnek.

247 Ezeket Reizer Pál püspök halála időpontjáig nem fejezték be.

248 Ki kellett cserélni az ajtókat, ablakokat, belsőleg teljesen fel kellett újítani az épületet.

Az ifjúsági lelki gondozása, valamint a lelkiségi mozgalmak megjelenése kapcsán a különböző lelkiségi csoportokkal való foglalkozás céljára a püspök alkalmas helyet és körülményeket akart teremteni. A hívek külföldre távozása folytán megszűnt nagyszokondi plébánia üresen maradt épületét (és tartozékait) találták erre alkalmasnak, így az épület átalakításával 1996-ban megépülhetett a Szent Ignác Lelkigyakorlatos Ház.

Nagyszokond ezt követően az ifjúsági csoportokkal való foglalkozás + nyári táborozások, a házas hétvége mozgalom csoportjainak találkozó helyévé válhatott.

Lelkipásztori központot álmodott a püspök Szatmárnémetibe is. A két emeletes Scheffler János Lelkipásztori Központ a székesegyházi plébánia udvarán 1997-ben készült el, egyik szárnyával a plébánia épületéhez kapcsolódóan, másik szárnya ezt derékszögben folytatva a telek végén. Van benne konferenciák, könyvbemutatók tartására alkalmas gyülesterem, előadótermeiben átmeneti megoldásként a Posztliceális Egészségügyi Iskola működött.

Hamarosan megmutatkoztak az intézmény működésével, fenntartásával kapcsolatos szervezési és anyagi gondok, s az is megfogalmazódott, hogy az épület ebben a formában nem alaposan átgondolt, túlméretezett.²⁴⁹

A Hám János Líceumba járó vidéki tanulók elszállásolása céljára megtervezett bentlakás alapkövét 1995-ben helyezték el, 1996-ban (pirosban) elkészült a két emeletes épület²⁵⁰ egyik szárnya, 1997-ben befejezték a teljes épületet.²⁵¹ A 120 férőhelyes Szent Alajos Konviktus fedezi a katolikus líceum szükségleteit, teljes kihasználása érdekében azonban diákokat más iskolákból is felvesz.

A Szent Alajos Konviktus többször egyházmegyei (lelkiségi) találkozók színhelye, gazdája volt.²⁵²

A Szatmári Irgalmas Nővérek nem kapták vissza az 1949-ben államosított rendházakat, ezért a szerzetesrend új szerzetesházat és kápolnát épített a kommunizmust a szétszórtság állapotában túlélt nővérek számára. Az egyházmegyében még élő (idős, 58–85 év közötti) nővérek 1998-ban költözhetek be az új rendházba.²⁵³

* * *

Reizer Pál püspök a b. e. Hám János emlékezetének őrzése és ébren tartására céljából szobrának elkészítését és a Székesegyház előtti téren történő felállítását kezdeményezte. A Lakatos Pál által megtervezett és elkészített mellszobrot a püspök 1999. má-

249 A hatalmas épület működtetésének költségei – gáz, villany, víz – jelentősen megterhelik a plébániát és/vagy a püspökséget. Az Egészségügyi Posztliceális Iskola megszűnése nyomán (tan)termei kihasználatlanok maradtak.

250 Az alapokat három emeletes épület számára készítették, de azt javasoltuk, hogy a várható diáklétszám alapján elégséges a két emelet.

251 A bentlakásban két és három személyes szobák, könyvtárterem, nagy ebédlő, klubhelyiség van. A könyvtárteremből nyílik a kápolna. Az első emeletre (ez a lányoké), illetőleg a második emeletre (ez a fiúké) külön lépcsőházban lehet felmenni.

252 Itt tartották az egyházmegyei zsinat záróülését is.

253 A Wolffenbüttel utca 2. szám alatti épület – a 20 nővér számára otthont nyújtó rendház, s benne a kápolna – építése és berendezése költségeit a Szatmári Irgalmas Nővérek kongregációja fedezte.

jus 13-án áldotta meg. Ugyanerre az időpontra készült el és jelent meg a *Hám János öröksége*²⁵⁴ című könyvecske, fedőlapján Hám János mellszobrával.

A püspökség (és az egyházmegye) 12 évi építkezési munkáinak alakulása a számok tükrében:

Év:	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Építés													
templom:			*			3	1	1		1*/1		*	
kápolna:						4		1/*2	2			1	*1
temetőkápolna						1				2		1	
plébánia					1			2		1		1	1
más épület:			1				1	2	1				
Renoválás:													
templom:													
plébánia:													
más épület	1				1								

A Szent Lukács Társaságot 2000-ben alapították azzal a céllal, hogy anyagi és szellemi háttérrel biztosítson a Püspöki Könyvtár és a Püspöki Levéltár rendezéséhez, valamint az Egyházmegyei Múzeum létrehozása.

Az első konkrét célkitűzés az egyházmegyében található (gyakran csak kallódó) tárgyi és szellemi értékek begyűjtése, megóvása volt. Ezt követő feladata a megőrzésükről, szakszerű elhelyezésükről, kutatás céljából hozzáférhetővé tételük.²⁵⁵

VIII. EGYHÁZI KIADVÁNYOK

1. A Bukarestben megjelenő országos magyar nyelvű napilap, az Előre, 1991-ben kiskönyvtár sorozatában az erdélyi történelmi egyházak bemutatását tervezte. Felkérték valamennyi történelmi egyházat, illetőleg az egyházmegyéket / egyházkerületeteket, hogy történetüket egy-egy ív²⁵⁶ terjedelemben írassák meg az általuk kijelölt szakemberrel. Sípos Ferenc (nyugalmazott) ordinárius korábban, 1990 előtt foglalkozott a szatmári egyházmegye történelmével (is), a püspök felkérését azonban most elhárította, nem vállalkozott megírására. A megyés püspök megkérte dr. Bura László magyartanárt, hogy a kiadó által megjelölt határidőre írja meg az egyházmegye tömör történetét. A tanulmány *A Szatmári Római Katolikus Püspökség* címen jelent meg az *Erdélyi Egyházaink Évszázadai* című kötetben.²⁵⁷

²⁵⁴ A könyvecsét Bura László írta, nyomdaköltségeit a Szatmári irgalmas Nővérek fedezték,

²⁵⁵ Mindezek kiteljesedése, megvalósulása már az egyházmegye későbbi időszakában történt / történik. Vö.: BURA 2003. 156.

²⁵⁶ A tanulmány 20 oldal terjedelmű.

²⁵⁷ A Romániai Magyar Szó zsebkönyvek sorozatban jelent meg 1992-ben.

2. A zsilávai (Jilava) börtönében meghalt dr. Scheffler János vértanú püspök boldoggá avatási eljárásának megindításához szükséges volt életútja rövid bemutatására. Az életrajz kiadására a megyés püspök az újvidéki Agape Kiadóval tárgyalta, s a kiadó gyakorlatilag nagyon rövid határidővel vállalkozott is a kiadására. Sípos Ferenc ny. kormányzó foglalkozott az elhunyt püspök életrajzával is, azonban nem vállalta a tervezett kis könyv megírását, ezt a felkérést is elhárította. A megyés püspök dr. Bura Lászlót kérte meg, hogy gyűjtse össze és írja meg az életrajzot.²⁵⁸ Az anyaggyűjtésre fordítható korlátozott idő, a források feltárhatóságának akadályai – beleértve a püspök körleveleinek elérhetőségét is – megnehezítették a munka megírását.

A *Hűségesen, fáradhatatlanul. Scheffler János szatmári püspök életútja* címen megjelent munka²⁵⁹ így is utalt az életút főbb állomásaira és jelentőségükre, s tanúsította a vértanú püspök emlékeztétét és tiszteletét.

3. A püspökség *Római Katolikus Naptár 1996* címen könyvnaptárt²⁶⁰ adott ki, s még öt alkalommal: 1997-ben, 1999-ben, 2000-ben, 2001-ben, 2002-ben.

A püspök szándéka és elképzelése az volt, hogy a naptárak olvasmányanyaga minden évben egy-egy központi téma köré szerveződjék. Az 1996-ban megjelent naptár központi gondolata az ifjúság és az egyház kapcsolata volt, az 1997-es naptáré a szeretet. Az 1999-es naptár olvasmányai az egyházmegyei közösségek figyelmét a 2000. évi jubileumra készülődésre irányították. A jubileumi szentév naptárának olvasmányai Krisztus és a felebarát szeretetének elmélyítésére ösztönöztek, a 2001-es egyházmegyei naptár pedig az új évezred határán segítséget akart nyújtani, hogy a hívek keresztyén reménnyel induljanak tovább, s a múltba tekintve hitből fakadóan erőt és kitartást nyerjenek a jelen feladatainak teljesítéséhez. A 2002-es egyházmegyei naptár vezérgondolata a szenvedés, szenvedéseink értelme.

4. A hitoktatás korszerűsítésének, hatékonysága fokozásának kérdése egyaránt foglalkoztatta mind Reizer Pál szatmári püspököt, mind Tempfli Józsefet, a nagyváradi római katolikus egyházmegye püspökét. Úgy gondolták, hogy az Olaszországban látott, ott használt hittankönyvek és a hozzájuk kapcsolódó módszertani szakkönyvek ismerete segíthetné mindkét egyházmegye hitoktatóit, s a külföldi (olasz) tapasztalatok és módszertani megoldások megismerése hasznosítható lenne a hitoktatásban. Ennek érdekében 1997-ben kérelmezték az olasz püspöki kar hozzájárulását, hogy a hittankönyveket és a módszertanokat lefordíthassák magyar nyelvre, hogy használhassák őket a nagyváradi és a szatmári egyházmegyében. Az olasz püspöki kar hozzájárulásának birtokában a budapesti Don Bosco Kiadó vállalta a könyvek fordítását és kinyomtatását. Így jelent meg 1997-ben *Én veletek vagyok. A gyermekek hittankönyve* és használatának módszertanaként MARIO FILIPPI: *Én veletek vagyok. A hitoktatók kézikönyve*, illetőleg GIUSEPPE RUTA: *Engedjétek hozzám a gyermekeket* és vele kapcsolatosan *A hitoktató kézikönyve*.²⁶¹

258 A kiadó a kézirat elkészítésére két hónap határidőt szabott meg.

259 Újvidék, Agape (kiadó), 1991. Terjedelme 62 oldal.

260 Római Katolikus Naptár 1996. Kiadja a Szatmári Római Katolikus Püspökség. Szerkesztette Máriás József újságíró.

261 Az egyházmegye papsága azonban az addig megszokott keretekben (és tartalommal), illetőleg szemléletmódban tanította a hittant, gyakorlatilag nem használta őket.

5. A megyés püspök 1998-ban kezdeményezte, hogy az egyházmegye addigi püspökeinek arcképét tartalmazó könyvecske (füzet) jelenjék meg. Az *Arcképek a szatmári római katolikus egyházmegyéből* címen megjelent kis könyvben közölt arcképeket Muhi Sándor képzőművész festette meg, a szöveget Bura László írta.

6. Dr. Scheffler János püspök kéziratok hagyatékának legfontosabb munkája a papok számára írt lelkigyakorlatos könyve, amelyet kényszerlakhelyén, Körösbányán fejezett be. Kéziratát (titokban) gépelt másolatban több pap (főként az idősebb nemzedék) olvasta és nagyon értékesnek tartotta. A megyés püspök és P. Szőke János, Scheffler János boldoggá avatási ügyének posztulátora (ügyintézője) kezdeményezte a lelki gyakorlatos könyv kinyomtatását. A könyv megszerkesztésekor Scheffler János püspöknek a kézirat véglegesítésére vonatkozó, írásban megmaradt észrevételei alapján²⁶² jártak el. A nyolc napos lelkigyakorlat a Szent Maximilián Kiadó gondozásában jelent meg 1998-ban SCHEFFLER JÁNOS: *A pap* címen.

7. A papság számára gyakorlati hasznú volt a 2001–2002-es évre kiadott *Liturgikus naptár*, valamint az *A szatmári egyházmegye név- és címtára* című kis könyv.

8. Az egyházmegyei főhatóság (az Ungváron 1997-ben megjelent *Kárpátalja templomai* című kiadvány ösztönző mintájára) tervbe vette az egyházmegye templomainak építészeti és képművészeti jellegű bemutatását. A tervezetből két esperesi kerület – szatmárnémeti és a nagykárolyi I. számú esperesi kerület – templomainak bemutatása készült el.²⁶³

9. Az erdélyi római katolikus egyházmegyek közös intézményeként Kolozsváron megalapították a Gloria Nyomdat, amely hivatva volt az egyházmegyek közös kiadványainak, a *Vasárnap* hetilapnak és a *Keresztény Szó* havi folyóiratnak a nyomtatására. A két lap (főképp a *Keresztény Szó*) terjesztése állandó gondot jelentett, előfizetőinek száma mindvégig mérsékelt volt az egyházmegyében, olvasottságuk a papság körében is mérsékelt volt.

10. A megújulás évtizedében több egyházközség plébániai értesítő szerkesztését és kiadását kezdeményezte: *Gyertyafény* (Szatmárnémeti, Szent Család plébánia, 1992), *Rózsasző* (Szatmárnémeti, Kis Szent Teréz plébánia, 1998), *Ajándék* (Szatmárnémeti, Szentlélek plébánia), *Forrás* (Sárközüjlak, 1998), *Szivárvány* (Szatmárnémeti, Székes-egyházi plébánia, 1999), *Együtt* (Máramarossziget, 1999), *Fatima* (Nagykároly, 2000), *Üzenet* (Kaplony).

11. Más kiadványok: A Hám János Líceum *Ösvény* címen időszakos diáklapot jelentet meg, az egyházmegyei Karitás rendszeresen²⁶⁴ tájékoztató lapot jelentet meg magyar nyelven: *Caritas info* címen. Az egyházmegyében működő Ferences Világi Rend 1992-től Máramarosszigeten *Szent Ferenc Nyomdokain* címen saját lapot indított.²⁶⁵ Az egyházmegye zsinati irodája 2001. decemberétől jelentette meg a *Zsinati Értesítő* c. havi kiadványt.

262 Kolozsváron egy (be nem mutatkozó) ismeretlen személy az utcán megállította Dr. Scheffler Ferencet (a püspök öccsét) és átadta a kéziratot, amely mellett ott volt a püspöknek a kézirat gondozására, sorsára vonatkozó utasítása.

263 MUHI SÁNDOR – MURVAI GYÖRGY: *Szatmárnémeti római katolikus templomai*, Szatmárnémeti, 2000; MUHI SÁNDOR – MURVAI GYÖRGY: *A szatmári római katolikus egyházmegye templomai*. A Nagykároly I. számú esperesi kerület. Kolozsvár, 2002.

264 Évente háromszor.

265 1944-től országos jellegű.

Az egyházmegye iskoláiban tanító (és néhány plébánián a plébánosnak az oktatásban segítő) világi hitoktatók számára 2001-ben *Világ világossága* címen időszakos lapot indítottak.²⁶⁶

10. A püspökség támogatta papjai lelkiismereti irodalmi, illetőleg egyháztörténeti vonatkozású munkáinak kiadását, a megjelent munkák :

ARDAI L. ATTILA: *Az Isteni Ige tükrében. Bevezető gondolatok és hívek könyörgései az év hétköznapijaira*. Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996.

ARDAI L. ATTILA: *Szentekek a mennybe. Bevezető gondolatok és hívek könyörgései a szentek ünnepeire*. Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996.

ADOLF FUGEL és PAPELLÁS ISTVÁN (Összeállították): *Kilenced az Isteni Irgalmassághoz*. Szatmárnémeti, 2001.

Együtt a Szűzanyával. Családi imaest és önfelajánlás. Romániai Fatima-Apostolátus Ifj. avatása. Nagykároly, 2001.

Zsinati kézikönyv. Szatmárnémeti, 2001. (30 l.)

TEMPFLI IMRE: *Dr. Scheffler János pásztorlevelei és utolsó levelei*. Szatmárnémeti, 2002.

IX. ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

Az idődimenzió, amellyel esettanulmányunk foglalkozik 12 év a kommunista diktatúra bukását követően, vizsgálódásunk, értékelésünk tárgya a Románia észak-nyugati részén, kisebb eltérésekkel két állami közigazgatási egységgel, Szatmár és Máramaros megyével egyező területen található Szatmári Római Katolikus Egyházmegye megújulásának folyamata.

A bevezetőben hivatkozott elvek szerint számba vett események és jelenségek tömör és tényszerű számbavétele, áttekintése, a velük kapcsolatos gondolataink, értékeléseink alapján a (szatmári – nagykárolyi – máramarosi) helyi egyházra, életére, mai jelenére, jövője várható alakulására vonatkozó észrevételeket, megállapításokat tehetünk.

Észrevételeink, megállapításaink:

A fenti területen élő lakosság – beleértve a magukat katolikusnak vallókat is – az ország lakosságához hasonló gazdasági, társadalmi és politikai körülmények között élt a vizsgált időszakot megelőző 45 évben. Az állami törvénykezés által „megtúrt” minősítésű római katolikus egyház a sekrestyébe visszaszorított életet élt, az államilag elismert vallásfelekezetektől is elszigetelten, intézményrendszer nélkül, vallási jellegű egyesületeit 1948-ban betiltották és feloszlatták.

A hatalom abban volt érdekelt, hogy az egész romániai római katolikus egyházban, ennek keretében a szatmári helyi egyházban is megőrződjék a klerikalizmus csapdáját is megőrző, a feudális hagyatékból kifejlődött „népi egyház”, amely az urbanizálódó társadalomban könnyebben bomlasztható.

A teológusképzés korlátozott volta következtében a szatmári egyházmegye is csak korlátozott számú papnövendéket vehetett fel, ennek eredményeképp kevés volt a teológiát befejezett, felszentelt lelkész.²⁶⁷

266 Szerkesztője ifj. Pallai Béla görög katolikus lelkész. – Vö.: BURA 2003. 139 – 140.

267 A szemináriumba felvett teológus hallgatók sem mind fejezték be tanulmányaikat, kiléptek.

A világnézetet formáló szellemi pályákon – ezek marxista-ateista beállítottsága miatt – hívó katolikus családok gyermekei nem (ritkán) tanultak, gyermekeik többnyire műszaki egyetemeken tanultak. Így a szatmári egyházmegyében (is) a vizsgált időszak kezdetén elég kevés volt az egyháznak elkötelezett fiatal értelmiségi, főként pedagógus.

A kommunista diktatúra éveiben a félelem, számos esetben a megalkuvások árnyékkolták be az egész társadalom mindennapjait, ennek következményeképp mind a papok, mind a hívő világiak gyakorlatilag lelki emigrációban éltek.

Az 1990-es évekkel kezdődő változás / megújulás időszakában a szatmári egyházmegye lelkészeiben, híveiben lényegében a fél évszázaddal korábbi egyházkép élt.

A vizsgált idődimenzió kezdetén a társadalomban a felszabadultság érzése töltötte el az embereket, általában – így az egyházi vezetőkben, a lelkészekben, az értelmiségiekben is – a valós helyzetismeret hiányában a tájékozatlanság, a tanácstalanság jellemezte a társadalmat. És ami nagyon lényeges: hiányzott a távlatok lehetőségeinek a felismerése.

Az egész társadalmat érintő jelenség volt a nyugati világ anyagi vonatkozásainak és szellemi áramlatainak, életstílusának és gondolkodásának megjelenése, folyamatosan fokozódó mértékű és gyorsaságú terjedése.

A római katolikus közösségek számára ez egyrészt jelentette a II. Vatikáni Zsinat tanítása, szelleme (addig csak nagyon korlátozott mértékű) megismerésének a lehetőségét, illetőleg folyamatát, esetenként az addigi egyházkép, a „népi egyház” és a világ-egyházban a II. Vatikáni Zsinat után kialakult egyházkép közötti feszültségek megjelenését is.

Az egész helyi egyház számára szükségszerűen megjelenő feladattá vált az Egyház szerepének az újragondolása. Fokozatosan és minél alaposabban meg kellett ismerkednie a helyi egyháznak – lelkészeknek és világiaknak egyaránt – a II. Vatikáni Zsinat teljes tanításával,²⁶⁸ szellemével, illúziómentesen számba kellett venni a helyi egyház állapotát, helyzetét.

Mindenekelőtt tudatosítani kellett azt, hogy az egyház – a helyi egyház szintjén is – Isten népe, a keresztény hívek közössége, tagjai az összes keresztények, a klérus is, a (világi) hívek is. Ezt követően – a hivatások és a keresztény közösségben (lehetséges) feladatok ismeretében – lelkileg és gyakorlatilag meg kellett szervezni ezek teljesítésének módjait.

A lelki gondozás lehetséges útjainak és az evangelizálás helyének figyelembe vételével el kell gondolkodnunk tehát azon, hogy milyen feladat és felelősség várt a vizsgált időszakban az egyházmegyét kormányzó püspökre, az egyházközségeket vezető lelkészekre, illetőleg az egyházközségeket alkotó világiakra.

a) Mindenekelőtt biztosítani kellett a hívek számára a liturgián való részvétel lehetőségét, illetőleg a szentségek kiszolgáltatását. Ezt szolgálta az egyházmegye szerkezeti (területi) rendezése, amelynek során plébániák és leányegyházak létesültek ott, ahol a katolikus közösségek létszáma ezt indokoltta, megszűntek ott, ahol – a belső migráció és/vagy a kivándorlás, valamint a kevés születés/ sok halálozás eredményeképp – a közösség elnéptelenedett.

Megállapítható, hogy (eddig is) sok katolikus élt – a plébánia és/vagy a leányegyház területén kívüli – szórványban; számuk növekedőben. Ebből eredően az egyház, első sorban az egyházközségek és leányegyházak lelkészeinek jövőbeli feladata, hogy személyes lehetőségeik révén – avagy világiak segítségével is – elgondolkozzanak a szórvány-

ban élők és az egyház kapcsolatának ápolásáról (alkalmi liturgia; a szentségekkel és lehetséges formái).

Minden egyházi közösségben több – kevesebb hívő, rendszeresen / alkalmi módon részt vesz az egyéni / közösségi szentségimádásokon. Ezeket – a megjelenők számától függetlenül – folytatni kell.

A plébánosok (lelkészek) a keresztelesekkor és a házasságkötésekkor vegyék számba azt is, hogy ezek valóban a helyi közösséget gyarapítják-e? (Külföldön élők is otthon kötnek házasságot, otthon kereszttetik meg gyermeküket, gyakorlatilag ők legfeljebb formálisan tagjai a szülőföldjükön élő helyi közösségnek!)

Sok házasság felbomlásának következményeként (szinte) minden egyházközségben megjelennek az egyedül maradók és az új házasságot kötők. Ezek életét, lelki problémáit a papok (lelkészek) hiányosan / alig / nem ismerik. A katolikus közösségben való megtartásuk, gondozásuk, elhanyagolt terület.

b) Az egyház, a helyi egyház – egyházmegye, egyházközség – feladata a katekézis,²⁶⁹ a közösség tagjainak hitben való képzése.

Az intézményes formák megteremtése a helyi egyház vezetőjének, a püspöknek a feladata / gondja. A szatmári helyi egyházban a megyés püspök mindjárt a megújulási folyamat kezdetén kezdeményezte, kormányzása egész időszakában folytatta mind a klérus, mind a világiak teológiai, hitbeli képzését, illetőleg ennek előmozdítását. A papság esetében ezt szolgálta papnövendékek külföldi teológiákra küldése, valamint felszentelt papok továbbtanulásra, tudományos fokozatok megszerzése céljából egyházi egyetemre küldése, a világiak esetében az egyházmegyei hittudományi képzés, illetőleg a teológiai és vallásszociológiai képzés kezdeményezése.

Az egyházmegye számára komoly kihívást jelentett a szabaddá vált plébániai hitoktatás és az iskolákba (fokozatosan) bevezetett hitoktatás megszervezése. Elméletileg nem kellően tisztázott kérdés volt a hitoktatás tartalmi oldala: Milyen szinten mit kell tanítani, milyen forrásokat felhasználva, hol és ki tanítsa? De megkérdőjeleződtek a hitoktatás módszertanának kérdései is.

A vizsgált időszak egészét áttekintve megállapíthatjuk, hogy az elemi és az általános iskolák szintjén a katolikus hitoktatás a tanulók számottevő részét átfogta, gyakorlatilag azonban kimaradt a katolikus hitoktatásból a román tannyelvű iskolában tanuló sok magyar anyanyelvű, s esetenként román diák. Megoldatlan maradt a vallás óra a nem magyar tannyelvű középiskolákban és a szakiskolákban.

Lényegében csak alkalmi és formális volt a hitben való képzés minőségének egyházmegyei szintű ellenőrzése, hasonlóképp ennek áttekintése a plébánosok által az egyházközségük területén működő állami iskolákban.

Sok hívő számára a hitben való képzést segítette elő a különböző lelkeségi mozgalmakban való részvétel. Sokszínűségük, karizmájuk révén e mozgalmak tagjaik lelki képzését is előmozdították.

c) A lelki gondozást és az evangelizálást szolgálta az egyházmegyei kezdeményezésű, intézményes, később az egyházközségekben kialakuló szeretetközösségekben végzett karitatív munka, az irgalmasság és a gondoskodás.

268 S természetesen a későbbi évek zsinattal kapcsolatos vitáival is.

269 Görög eredetű szó: kérdés – felelet formájában történő hitoktatás.

Az egyházmegyei Caritas Szervezet és a Máltai Szeretetszolgálat megszervezetten gyakorolt karitatív tevékenységei, a rászorulókról, betegekről való gondoskodás, az idősgondozási programok, a fogyatékos személyt gondozó családok segítése, segítségnyújtás a családon belüli erőszakoskodást, erőszakos magatartást szenvedőknek – tehát a sok irgalmassági cselekedet –, a mind több egyházközségben működő katolikus nőszövetségek, s az alakuló egyházközségi karitászok ilyen jellegű tevékenysége számokban tulajdonképpen meg nem határozható – katolikus és más vallású – személyt érintett, ért el. Sok ilyen tevékenységben – a két intézménnyel szeretetközösségben – jelen voltak, segítettek a lelkeségi mozgalmakba csoportosulók is.

A karitatív munkát egyházmegyei szinten figyelemmel kísérni a megyés püspök feladata. Ennek szellemében minden intézményes forma indulásakor, fontosabb megnyilvánulásaikkor a püspök jelen is volt, elvégzett munkájukról szóló beszámolóikat meghallgatta.

Az egyházközségekben folyó karitatív munka, a rászorulókról való gondoskodás tevékenységének áttekintése a plébánosokra (lelkészekre) háruló feladat. Megvalósítása a következő időszakokban el nem kerülhető probléma.

d) Az evangelizálás lehetséges helyeire utalásunk kapcsán foglalkoztunk az „evangelizálni” fogalommal. Az Evangéliumot (Örömhírt) akkor tudjuk mások – a hitüket nem gyakorlók, akár az egyházon kívüliek – számára közvetíteni, ha az egyház tanítását mi magunk is megéljük, életünkben, tetteinkben és szavainkban felmutatjuk.

A püspök minden keresztény – akár egyházi szolgálatot végző, akár világi – számára például szolgáló személyiségként állította, idézte (a 19. században élt) Hám Jánost és (a 20. században vértanú halált halt) dr. Scheffler Jánost. Mindennapi életükben, lelkiségükben, az egyházhoz és népükhöz való hűségük megnyilatkozásaiban, magatartásukban sok-sok, a mindenkori ember számára példamutató, ösztönző, követhető elemre találhatnak.

Természetesen mind a püspök tanítói tevékenysége során, hozzá hasonlóan a lelkészek a maguk tevékenysége folyamán sok más példát is felidéztek.

A megújulás időszakának eseményeit, jelenségeit áttekintve egyet kell értenünk a megyés püspökkel, aki tíz év után figyelmeztetett: Ahol valami jó elindul, ott hamar megjelenik a gonosz lélek, gátló tényezőket teremt, hogy meggátolja a jó fejlődését.

A gátló tényezők közé kel sorolnunk a fokozódó anyagi gondolkodás jeleit, személyek ellentétét, hatalomra törését,²⁷⁰ hűtlenségét, a klerikalizmus szemléletmódjának megnyilvánulásait.²⁷¹

A püspök azonban – tudva, hogy ez az egyház egész történelme folyamán így volt – arra figyelmeztetett, hogy a konfliktusok megléte nem baj, előre visznek, mert az a lényeg, hogy a folytonosan alakulóban levő egyház (esetünkben a részegyház) vezetőinek és tagjainak minden személyes, emberi gyarlósága ellenére is kiteljesedőben, megvalósulóban van.

Nem kerülhetjük el annak a megállapítását, hogy a szatmári–nagykárolyi–máramarosi helyi egyház olyan idődimenzióban lépett a megújulás útjára, amely-

270 Voltak, akik azt hitték, hogy a hívet parancsokkal kell (lehet) irányítani. Mások egyházi funkciókra, hatalomra törtek.

271 A klerikalizmus csapdája: azt sugallja, hogy a klérus hivatalból többet tud. Gyakran a hívek közössége is hajlik erre a szemléletmódra.

ben az egész katolikus egyház tulajdonképpen – a megelőző fél évszázadhoz viszonyítva – megváltozott viszonyok között élt.

Olyan ez a világ, amelyben a technológia és a bürokrácia irányítja a társadalmat, egyben tapasztalhattuk s ma is tapasztalhatjuk az élet felgyorsulását is. Ugyanakkor az erősen szekularizálódó világban mind erőteljesebben tapasztalható a közösségek, a család szétesése, az egyén magára maradása.

A helyi egyházban is a számbelileg fogyatkozó hívek közül mind többen élnek (többnyire) nagy egyházközségekben, főképp a városokban, ahol a – társadalmi háttérükben, kultúrájukban, nemzeti hovatartozásukban, vallásukban – különböző embereket csupán a lakhely kapcsolja össze. Az itt élők nem foghatók át az egyén által átélhető közösségek méreteivel. Mindinkább észlelhetővé lesz, hogy megváltozik a keresztények viszonya is munkájukhoz, családjukhoz, gyermekeikhez, magához az élethez. A városi életet elidegenedett, személytelen funkcionális kapcsolatok fenntartása tölti ki.²⁷²

A megújulás folyamata vizsgált korszakának végén már előrevetítődik az, hogy talán ebben a helyi egyházban is erőteljesebb lesz az egyház szolgálati dimenziója, a világiak szerepvállalásának előmozdítása. A jövő nagy kihívása ez, amely összehangolt csapatomunkát, a segíteni akarók bátorítását kívánja.

Gyakorlatilag: Mint minden korban, a megújulás első időszakát követően is (a helyi egyház viszonyai között is) át kell gondolni az egyház feladatát és a történelem terhét.

Az egyházmegyét a vizsgált idődimenzióban kormányzó püspöke letette az alapokat, a szatmári helyi egyházat elindította a megújulás, a folyamatos lelki-szellemi növekedés útján. Nem tanulta a kormányzást, mindig az ügy fontosságát szem előtt tartó intézkedései összességükben mégis előre mutatóak voltak, a helyi egyház lelki növekedését, szeretetközösségek létrejöttét, alakulását szolgálták.

A szatmári részegyház életében – egyháziak is, világiak is – sokan vallják, hogy a megújulási folyamat számos esetben nem az ő elképzeléseik szerint alakult, viszont az eseményekre később visszatekintve megállapították, látják, hogy ez milyen jó. Esetenként a püspök némely intézkedését sem értették, majd idő múltán ráébredtek, hogy általa tulajdonképp a Lélek intézkedett.

X. MELLÉKLETEK

1. Túrterebes

Reizer Pál személyisége, lelkiisége alakulása szempontjából nem mellőzhetjük azt a közösséget, amelyben családja élt, s amelyben gyermekkorát, tanuló éveit, ifjúkorát töltötte, ugyanis ebben a közösségben éltek formálódtak szülei, nagyszülei, a falu, benne a katolikus egyházközség életmódja, szellemisége formálta, alakította lelkiességüket, élet-szemléletüket, életstílusukat.

Az egykori Ugocsa megyei település már 1215-től ismert plébánia, lakosainak többsége a 17. századig magyar volt, a 18. század közepén Bajorországból római katolikus sváb telepesek érkeztek a faluba, a közeli hegyekből pedig a 19. század elejéig folyamatosan jelentős számú görög katolikus ruszin települt a faluba.

272 Vö.: MADIGAN 2002. 38–39, LINNAN 2003. 98–105.

A 20. században a nagyközségben öt hitfelekezet élt: római katolikus, görög katolikus, református, izraelita és (kevés) ágostai evangélikus. A négy nagyobb közösség mindegyikének lelkésze (illetőleg rabbija) és saját felekezeti iskolája volt.

A római katolikusok templomát sváb templomként emlegették, a reformátust magyar, a görög katolikus pedig orosz²⁷³ templomnak nevezték.

A községben a 19. század elejétől egyházi iskolák működtek, 1885-től állami fiú- és lányiskola, 1901-től gazdasági, ismétlő iskola működött, feltehetően ezek is hozzájárultak ahhoz, hogy a község lakossága a 20. század elejére (erőszakos beavatkozás nélkül) már teljesen elmagyarosodott.²⁷⁴

1926-tól a szatmári irgalmas nővérek községbeli zárdájában leányiskola működött, színvonala vetélkedett az állami iskoláival, illetőleg a román állami iskoláival, mégis folyamatosan küzdenie kellett a magyar nyelvű oktatásért. A deportálások következtében zsidó lakossága elpusztult,²⁷⁵ az imaházuk hívek nélkül maradt.

A túrterebesi katolikus egyházközség lélekszáma 1910-ben 841 volt.²⁷⁶ A világháborút követően a lakosság nem csökkenő természetes szaporodása ellenére a lélekszáma csökkent. A 30-as években a község lakossága az Amerikába való kivándorlás következményeképp csappant meg, majd több száz fős veszteséget jelentett az 1980-as évek második felében megindult (Amerikába és Németországba irányuló) nagyon jelentős kivándorlás. Az 1990-es változások idején a római katolikus hívők száma meghaladta a kétezret, a tanulmányunkban vizsgált korszak végén (2002-ben) azonban már csak 1823.²⁷⁷

A túrterebesi plébánián működött plébánosok²⁷⁸ és káplánok eredményes működésének köszönhetően a falu katolikus közössége a világháború és következményei sodrában (deportálás a Szovjetunióba, bebörtönzések) is, a kommunista diktatúra idején is (kollektivizálás, gazdasági és világnézeti elnyomás) óvta templomát, plébániáját, megőrizte hagyományos vallási buzgóságát.

1944 végén (részben később) megjavították a Szűz Mária mennybemenetele tiszteletére szentelt templomát, amelynek tetőzetét, mennyezetét október 23-án súlyosan megromgálták a német ágyúk gránatai. Új, emeletes plébániát építettek 1981-ben.

273 A görög katolikus hívők 17–18. századi ősei ruszin (kisorosz) származásúak voltak, egyházközségük a munkácsi görög katolikus püspökség joghatósága alá tartozott, szertartási nyelvük a 19. század elején (még) ruszin volt. (Vö.: *A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása*. Nyíregyháza, 1990. 134. oldal). A 19. század második felében a hívek magyarul beszéltek és magyaroknak vallották magukat, s az egyházközség 1912-től a hajdúdorogi (magyar) görög katolikus püspökség joghatósága alá tartozott.

274 1910-ben összlakossága 3792, közülük magyar 3774, román 10, német 5. Vallási megoszlásuk szerint: római katolikus 2160, református 595, izraelita 250, magyar görög katolikus 782, görög keleti 3. (JAKABFFY 1922. 12).

275 Mindössze 23 túrterebesi izraelita tért vissza Auschwitzból; később mind elköltöztek / külföldre távoztak.

276 Vö.: BURA 2003. 199.

277 Az 1992-es népszámláláskor az összlakosság 3635, közülük római katolikus 2087 (57,41 %), a 2002-es népszámláláskor az összlakosság 2431, ebből római katolikus 1923 (79,10%). Gyakorlatilag a katolikusok fogyatkozása kisebb arányú a reformátusokénál és a görög katolikusokénál.

278 Plébánosai: 1926–41: Bagossy Bertalan, 1942–66: Barna József, 1966–67: Láng Pál (adminisztrátor), 1967–73: Buchmüller István.

Az egyházközségben a kommunista diktatúra idején is működött a Rózsafüzér Társulat, az Oltáregylet, s a hívek közössége őrizte hagyományos vallásosságát, tanúsága ennek a közösségben (1963–1985 között) született 7 papi hivatás is (*Sematizmus* 2006. 150).

2. Reizer Pál életrajza

1943. január 6-án született Túrterebesen, Szatmár megyében, hagyományosan vallásos közösségben.

Édesapja, Reizer György, a faluban a 18. században megtelepedett sváb származású családból származott, édesanyja, Illés Magdolna Irén a közeli Sárközújlakról. Pál a család másodszülött gyermeke volt, bátyja, Antal közel négy évvel volt idősebb. (A Pál keresztnévhez védőszentül Pált, a „nemzetek apostolát” kapta, ui. apáca nagynénje azt mondta, ő kiimádkozza, hogy majd pap legyen. Édesanyja megjegyezte: éppen csak megszületett, s már az életpályájával foglalkozik.)

Barna József plébános²⁷⁹ keresztelte meg a Szűz Mária mennybemenetele titulusú plébániatemplomban 1943. január 7-én.

Édesapját, a világháború utolsó szakaszában, 1945-ben gránátzilánk találta el és meghalt. Özvegy édesanyja 1947-ben házasságot kötött sógorával, Reizer Andrással. A családban még három gyermek született, Vendel (1950), Mária (1953-ban) és György (1955-ben).

Mind a két nagyobbik, mind a három kisebbik testvér a családban mélyen vallásos nevelésben részesült, természetes volt számukra a családban közösen végzett ima, együttes részvételük a vasárnapi szentmisén, a rózsafüzér imádkozása a családban. (A falu vallásosságára jellemző: a rózsafüzért a nagybőjt idején térden állva imádkozták, hasonlóképp délben az Űrangyalát.

A gyermek Pál három éves korabeli játéka volt, hogy ő pap. Édesanyjával eljárt a róraté misékre.

Az elemi iskola hét osztályát 1950–1957 között a falu elemi iskolájában végezte. Szeretett futballozni, otthon az udvarukon is sokat futballozott (egy almafa volt a kapufa).

Hetedikes korában (1957-ben) bérállkozott.

Általános iskolás volt, amikor az egyik szatmári irgalmas nővér foglalkozni kezdett zenei képzésével, harmóniumot ajándékozott neki, megtanította szintetizátoron játszani.

Az általános iskola elvégzése után beiratkozott a gyulafehérvári kántoriskolába, ezt az iskolát a román oktatási rendszer az egyházi pályára készülők középiskolájának tekintette. Gyulafehérváron 1957–1961 között – amint ez kötelező is volt – a kántoriskola bentlakásában lakott.

Zenei ismereteit tovább fejlesztette a kántoriskolában, gyakran játszott az iskola harmóniumán, többször szentmiséken is.

A Reizer családban mindenkinek, minden gyermeknek is, megvolt a maga személyes feladata. Pál is segített mosogatni, főzte a krumplit (az állatoknak). Segítenie kel-

279 Barna József már 24 éve volt a falu plébánosa; később ő lett Reizer Pál papi példaképe. Sokat olvasott, minden hívét ismerte, szót emelt a görög katolikusoknak az ortodoxiába való beolvasztása ellen, a plébánia anyagi dolgait, a templom karbantartását példásan intézte.

lett az udvarseprésben, az utcaseprésben. Ez (a sváb falvak hagyományában) kiemelten fontos feladat volt szombat esténként, illetőleg a hétköznapra eső (kötelező) ünnepek előestéjén.

Nagyobb (általános iskolás) diákként, majd középiskolásként is segített az eperszédesben, kapált a szőlőben, aratott a kollektív gazdaságban.

A rendszereteket megtanulta, megszokta otthon a családban. (Anyai) nagyapja említette, hogy este a ruháját mindig úgy tette le, hogy ha véletlenül tűz lenne, tudná, hogyan kapja magára.

Egy-egy könyvet már diák korában is vásárolt, pénzt könyvek vásárlására mindig nagyapjától kapott.

Pál nem járt szórakozni, multságokba. Ha a családdal esküvőre, lakodalomba volt hivatalos, ott sohasem táncolt. Gyulafehérvári iskolatársaival viszont részt vett a Székelyföldet bejáró kerékpáros kiránduláson.

Teológus korában – ha a családnak segítenie kellett, s szekérrel ment valahová, vagy más alkalommal – a hűgát akkor sem vitte maga mellé ültetve, mert – mondta – nincs ráírva, hogy a testvére. Később, lelkészként, püspökként, gépkocsiját vezetve sem engedte maga mellé ülni, amint más nő rokont sem.

A kántoriskolából (s a főiskoláról) szünidőre hazajövelekor a család mindig várta a falu buszmegállójánál. Ő ilyenkor mindig ajándékot, figyelmességeket hozott a családnak.

A kántoriskola elvégzése után Dr. Czumbel Lajos (szatmári ordinárius) ajánlásával jelentkezett a Gyulafehérvári Hittudományi Főiskolára, teológiai tanulmányait 1967-ben fejezte be.

Pappá szentelése: 1967. április 2. Szentelő püspök: Márton Áron.

Működési helyei:

- 1967–1969: káplán Máramarosszigeten. Plébánosa, Dr. Dobos János, az ő feladatává tette a leányegyház, (Sziget) Kamara lelkészi ellátását.
- 1969–1987: a szatmárnémeti Székesegyházi plébániához tartozó Zárdatemplom lelkésze, a lányok hitoktatója és titkár a püspöki irodában.²⁸⁰

A Zárdatemplom lelkészeként jó lelkipásztor volt, híveivel közvetlen, barátságos kapcsolatot teremtett. A szentmisék után igyekezett minél több hívével néhány szót váltani. Prédikációi lelki – tartalmi mondanivalójának elfogadását előadása stílusa, beszédének bársonyos hangszíne is segítette.

Az egyházi zene és templomi ének iránti érdeklődése készítette a templom ének-kara működésének szorgalmazására, ő maga is sokszor orgonált, kedvelt darabja volt az Ave Maria.

- 1987–1990. május: Máramarossziget plébánosa.
- 1990. március 14-én kinevezték a szatmári egyházmegye püspökévé.
- Szentelése: 1990. május 1. (Szenteli: Francesco Colasuono apostoli nuncius, társ-szentelők: Jakubinyi György gyulafehérvári, Tempfli József nagyváradi püspök)

280 Máramarosszigeten plébánosától szerzett tudomást az egyházmegye vezetését érintő jurisdikciós kérdésekről, a korábban bebörtönzött egyházmegyes papok koncepciók pereiről. Az ordinárius titkára minőségében tudomása volt papok, plébániák anyagi támogatásának módjáról, ezért hatósági zaklatásokban volt része. Máramarosszigeti plébánosként pedig a hatóságok a templom javítása miatt (ugyancsak erőteljesen) zaklatták.

- Cukorbetegségét a kilencvenes évek elején fedezték fel; 1993-ban Budapesten hasnyálmirigy műtéten esett át. A műtét sikerült, azonban (valószínűleg a diagnózis, s talán (az orvosoktól hallott) további folyamatok / lehetőségek hatására megfogalmazódott az a gondolat, hogy ő nem sokáig fog élni.²⁸¹
- Meghalt Szatmárnémetiben, 2002. április 18-án.
(Óhaja szerint a római katolikus temetőben, a papi sírkertben temették el.)

XI. FORRÁSOK ÉS HIVATKOZOTT IRODALOM
(valamint az egyházmegyével foglalkozó tanulmányok,
az egyházmegyéet érintő írások)

- A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai.* 2000. Szent István Társulat.
- A II. Vatikáni Zsinat tanítása. A zsinati döntések magyarázata és okmányai.* (Szerk.: Dr. Cserhádi József és Dr. Fábián Árpád.) Szent István Társulat. Negyedik változatlan kiadás.
- ADRIÁNYI GÁBOR 1975. *Az egyháztörténet kézikönyve.* München. (17–19).
- Archépek a szatmári római katolikus egyházmegyéből.* 1998. (Összeállította: Bura László, rajzokat készítette: Muhi Sándor. Kolbe Kiadó, Nagyvárad.
- A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa.* 2006. Összeállította: Ilyés Csaba. Szatmárnémeti. Kiadja a Szatmári Római Katolikus Püspökség.
- A szatmári római katolikus Székesegyház* 1994. Szeben.
- Az Egyház társadalmi tanítása.* Dokumentumok. Szerk.: Tomka Miklós és Góják János. Szent István Társulat. (é.n.)
- Az Egyház története* 1993. Egyháztörténeti Vázlatok a Szegedi Hittudományi Főiskola hallgatói számára. Belső használatra. Szeged. (8- 9)
- BARABÁS ZOLTÁN – MIKLÓS LÁSZLÓ – BODÓ BARNA (Szerk.) 1992. *Erdélyi egyházaink évszázadai,* Bukarest, 1992.
- BERECZKI SILVIA 2008: *A világiak a II. Vatikáni Zsinat tanításában, avagy meghívás az egyházat megreformáló szeretetre* (1) In: Kersztény Szó, XIX. évf. 3: 1–5, (2) 4: 27–29.
- BOIA, LUCIAN 1997. *Istorie și mit în conștiința românească.* București, Humanitas.
- BOIA, LUCIAN 1999: *Történelem és mítosz a román köztudatban.* Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó.
- BOROS ERNŐ 2005: „Volt minékünk jó életünk, van most nekünk jaj”. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda,
- BURA LÁSZLÓ 1991. *Hűségesen, fáradhatatlanul. Scheffler János szatmári püspök életútja.* Újvidék.
- BURA LÁSZLÓ 1992: *A Szatmári Római Katolikus Püspökség.* In: Erdélyi egyházaink évszázadai. Bukarest. 114–34.
- BURA LÁSZLÓ 1992a. *Krisztussal élve a világ felé fordulva. A Páli Szent Vincéről nevezett Szatmári Irgalmas Nővérek 1842–1992.* Kolozsvár.

281 Ezt még a műtét után a kórházban is megfogalmazta, de beszélgetésünk során a későbbi években is ismételtten visszatért rá.

- BURA LÁSZLÓ: *Gondolatok Hám János személyiségéről, történelmi szerepéről, emlékezete őrzéséről.* In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1998. 10: 117–133.
- BURA LÁSZLÓ: *Scheffler János és a zsidóság.* In: KerSzó 1998. (IX. évf.) 6: 22–23.
- BURA LÁSZLÓ 1999.: *Hám János öröksége.* Szatmárnémeti.
- BURA LÁSZLÓ 1998. *Hitoktatás a szatmári egyházmegyében.* In: Keresztény Szó, IX. (1998) 11: 12–15.
- BURA LÁSZLÓ 2000. *A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye 1945–1956 között: az egyház Rómától való elszakításának kísérlete.* In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2000. 1–4: 163–81.
- BURA LÁSZLÓ 2001. *A keleti szertartású kereszténység múltja és jelene Szatmárban. Magyar görög katolikusok a Szamosháton, Szatmár megyében.* In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2001. 3–4: 103–20.
- BURA LÁSZLÓ 2002. *Felekezeti oktatásunk Erdélyben (1918–2001).* In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2002. 1–4: 253–68.
- BURA LÁSZLÓ 2002a. *Kiegészítés Scheffler János vértanú püspök dokumentációjához.* In: Keresztény Szó 2002. (13.évf.) 6: 15–19.
- BURA LÁSZLÓ 2002. *Scheffler János, Szatmár vértanú püspöke.* In: Vigilia, 2002. 5: 349–55.
- BURA LÁSZLÓ 2003. *A második évszázad. A Szatmári Római Katolikus egyházmegye kislexikona.* Csíkszereda, Státus Kiadó.
- BURA LÁSZLÓ 2003a. *A szatmári egyházmegye története 6. A II. világháború és a kommunista hatalom éveiben.* In: Szatmári Római Katolikus Évkönyv 2003: 113–16.
- BURA LÁSZLÓ 2003b.: *A szatmári római katolikus egyházmegye híveinek száma és templomi jelenléte.* In: Keresztény Szó, XIV. (2003) 6: 31–32.
- BURA LÁSZLÓ 2004. *Köztünk élt Scheffler János Szatmár vértanú püspöke.* Szatmárnémeti, Identitás Alapítvány.
- BURA LÁSZLÓ 2004a. *Vértanúk és hitvallók Erdélyben. Boldoggá avatási eljárások az erdélyi római katolikus egyházmegyékben.* In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2004. 3–4: 211–18.
- BURA LÁSZLÓ 2006: *A Szent János plébánia.* Kolozsvár.
- BURA LÁSZLÓ 2007. *Vizsgáljuk meg ezek okát! Szatmári művelődés- és egyháztörténeti tanulmányok.* Csíkszereda, Státus Kiadó.
- BURA LÁSZLÓ (szöveg) – ILK ANTAL – József (kép) 1994. *A szatmári Székesegyház.* Szeben, Kiadja a Szatmári Római Katolikus Püspökség.
- BURA LÁSZLÓ 2000: *Beszámoló Az egyházak kutatása Kelet- és Középeurópában kutatási tervszetről A vallásos oktatás témakörben Erdélyben, Romániában.* (Szociológiai kutatóintézet. Kézirat. Wien) ?
- BURA László–JAKABFFY Tamás (szerk.) 2001. *Meglátomás – képzés és közérzet az ezredforduló erdélyi katolikus egyházában.* Csíkszereda, Romániai Magyar Pax Romana – Státus Kiadó.
- DANCU Pál 2007. *Az 1944. évi háborús események a szatmári egyházmegye területén.* – In: Satu Mare – studii și comunicări – seria istorie-etnografie-artă. XXII– XXIV/II. 2005–2007. Editura Muzeului Sătmărean. Satu Mare. 191–236.
- DÁVID GYULA szerk. 2006. *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára. 1956–1965.* Kolozsvár, Polis Könyvkiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- ELEK IMRE 2002. *Túrterebes. Múlt a jelenben.* Szatmárnémeti.

- Ember volt... In memoriam Reizer Pál.* In: *Szatmári Római Katolikus Évkönyv 2003.* 39–45. Összeállította és szerkesztette: Csűry Imola és Ilyés Csaba.
- GODÓ MIHÁLY 2002: *Önéletrajz. Testamentum.* Kolozsvár, Gloria Könyvkiadó.
- HEINRICH FERENC 2002: *Isten az egyházon keresztül szól hozzánk.* In: *Római Katolikus Naptár 2002.* Összeállította és szerkesztette: Máriás József. 160 – 66.
- HETÉNYI VARGA KÁROLY 1996. *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában III.* Abaliget.
- HETÉNYI VARGA Károly 2002. *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában 2.* Abaliget.
- HÖLCZLI, JOSEF 2003. *A szatmárnémeti német közösség. Huszonöt éve német nyelvű szentmise Szatmárnémetiben.* In: *Szatmári Római Katolikus Évkönyv 2003.* 33–34. Összeállította és szerkesztette: Csűry Imola és Ilyés Csaba.
- JAKABFFY ELEMÉR, dr. 1922. *Erdély statisztikája.* Lugos.
- JAKUBINYI 2005: *Zsinati Határozatok.* Gyulafehérvár.
- Katolikus Iskola.* A Katolikus Nevelés Kongregációja dokumentuma. Róma, 1957.
- LÉNÁRD ÖDÖN 2008: *Történelemszemlélet.* Bp.
- LINNAN JOHN E. CSV (2000): *Egyházközség az új évezredben.* In: *Chicago Studies (Chicago) 2000/1., Magyarul:* In: *Mérleg, 2003/1.* 98–105.
- MADIGAN, KEVIN 1998: *Plébánia az ezredik évben.* In: „Chicago Studies” (Chicago) 1998. 3: 233–244., Magyarul: In: *Mérleg, 2002.4:* 380–9.
- MUHI CSILLA 2000. *A szatmári Székesegyház története és képzőművészeti értékei, Szatmárnémeti.*
- MUHI SÁNDOR – Murvai GYÖRGY 2000: *Szatmárnémeti római katolikus templomai.* Szatmárnémeti.
- MUHI SÁNDOR – MURVAI GYÖRGY 2002. *A szatmári római katolikus egyházmegye templomai.* A Nagykároly I. számú esperesi kerület. Kolozsvár.
- MUZSLAY ISTVÁN S. J. 2004: *Az Egyház szociális tanítása.* A KÉLSZ társadalomépítő programja. Márton Áron Kiadó, Bp.
- NEWMAN, JOHN HENRY 1998. *Az Anyaszentegyház Misztériuma* Budapest. (63–82, 128–150)
- ORBÁN J. GYULA 1999: *A görög katolikus egyház Európában.* In: *Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban.* Budapest–Piliscsaba. 216–263.
- Raportul credinței 2007. Biserica Romano-catolică în România în timpul prigoniei comuniste: 1948–1989.* Sapienția, Iași.
- RATZINGER, JOSEPH: *Isten és a világ. Hit és élet korunkban.* Szent István Társulat. Budapest, 2004.
- RAȚIU, A. 1994. *Persecuția Bisericii Române Unite.* Oradea.
- SÍPOS FERENC: *A szatmári egyházmegye története. I–IV.* (kézirat)
- SZABÓ ISTVÁN 1937. *Ugocsa megye.* MTA (kiadása) Budapest.
- SZÁNTÓ KONRÁD: 1983. *A katolikus egyház története I.* Budapest. (13–19)
- SZEGEDI LÁSZLÓ 1994. *Útkeresés az Egyházban.* Vác.
- Szatmári Egyházmegye. Zsinati könyv.* 2005. Szatmárnémeti.
- Tanítónk Krisztus.* A Magyar Katolikus Püspöki Kar Iskolabizottságának Nemzetközi Katolikus Pedagógus Konferenciája. Budapest, 1997. szeptember 17.
- TEMPFLI IMRE 2000. *A szatmári római katolikus egyházmegye író papjai.* Szatmárnémeti.

- TEMPFLI IMRE, dr.: *Az egyházmegye nagy napja: a zsinat*. In: *Római Katolikus Naptár 2002*. 84–90. Összeállította és szerkesztette: Máriás József.
- TEMPFLI IMRE 2002.: *Scheffler János szatmári püspök és nagyváradi apostoli kormányzó pásztorlevelei*. Szatmárnémeti.
- TEMPFLI IMRE 2002. *Sárból és napsugárból. Pakocs Károly élete és kora*. Budapest–Szeged.
- TEODORU, MIRCEA, dr 2003. *10 éves a szatmárnémeti román közösség*. In: *Szatmári Római Katolikus Évkönyv 2003*. 34–5. Összeállította és szerkesztette: Csúry Imola és Ilyés Csaba.
- TOMKA MIKLÓS: *Csak katolikusoknak*. Corvina Kiadó, Budapest, 1995.
- TOMKA, MIKLÓS – ZULEHNER, PAUL M. 2000: *Religion im gesellschaftlichen Kontext Ost(Mittel)Europas*. Pastorales Forum. Wien. Schwabenverlag.
- TOMKA MIKLÓS 2005: *A legvallásosabb ország? Vallásosság Szatmárban, Erdélyben, Romániában*. Pázmány – Társadalomtudomány 1. – Budapest–Piliscsaba.
- TREPSZKER ERIKA SJC 2002.: *Bemutatózik a Jézus Szíve Társasága*. In: *Római Katolikus Naptár 2002*. 72–74. Összeállította és szerkesztette: Máriás József.
- VÁRSZEGI ASZTRIK 2007.: *A fundamentalizmus a hitetlenség bizonyítéka*. In: Magyar Kurir, 2007. aug. 18.
- VIRT LÁSZLÓ 1991.: *Katolikus kisebbség Erdélyben*. Budapest–Luzern.
- VLK, MILOSLAV 1998. *Egyház Kelet-Közép-Európában. Uralkodni vagy szolgálni*. In: Mérleg, 1998. 1: 24–35. (Forrása: Osservatore Romano, 22. évf., 1997. október 3. 4-6).

LÁSZLÓ BURA

THE RENEWING CHURCH. REBIRTH OF THE ROMAN CATHOLIC EPISCOPACY OF SZATMÁR 1990-2002

Present study aims at summarizing the history of the first period of the restored Roman Catholic Episcopacy of Szatmár (Satu Mare, today in Romania). The episcopacy was eliminated in 1948 by Romanian state authorities and was renovated in January 1990. The study surveys the developments taken place during the 12 year long reign of Bishop Pál Reizner. It was he who laid the fundamentals for the renewal of the episcopacy. Although Bishop Reizner had not been prepared for such a leading position, he accepted the task and was successful in launching the development of local communities, this way providing perspective for the whole episcopacy.

CÚTHNÉ GYÓNI ESZTER

ENDRÉDY VENDEL ZIRCI APÁT FOGSÁGÁNAK TÖRTÉNETE

Endrédy Vendel (1895–1981) egy történelmi viharokkal, változásokkal és tragédiákkal teli időszakban állt a ciszterci rend magyarországi részének¹ élén. Szerzetes tanárként kezdte a pályáját, majd 1939-ben a zirci, pilisi, pásztói és szentgotthárdi egyesített ciszterci apátságok apátja és a ciszterci rend zirci kongregációjának elnök-apátja lett. A ciszterciek ekkor éltek virágkorukat hazánkban. Kitűnő iskolákat működtettek, a rendi fegyelem és lelkeség igen magas fokot ért el a korszakban. A második világháború és az azt követő politikai változások súlyosan érintették a zirci apátság életét is.

Endrédy Vendel zirci apátként példát mutatva állt rendje élén ezekben a nehéz időkben, vállalva, amikor kellett, a mártíromságot is. Helytállásával erőt adott rendtársainak, segítette a rend megmaradását. A zirci apátság e karizmatikus vezetőjéről napjainkig csak néhány rövid publikáció jelent meg. 1995-ben adta ki a Ciszterci Diákok Szövetsége Badál Ede Álmos O. Cist. visszaemlékezését „*Hadarits Tanár Úr...*” címmel, amely Endrédy (Hadarics) Vendelt, a szerzetes tanárt mutatja be.² Az első, és eddig egyetlen Endrédy-életrajz Örfi Mária *Lángolj és világíts* című munkája, amely nagy szeretettel emlékszik vissza a mártír-apát életére.³ Hetényi Varga Károly a hitükért, hivatásukért üldözött papokról és szerzetesekről jelentetett meg két sorozatot a rendszerváltás után. A *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában* című kétkötetes munkájában a szerző szerzetesrendek szerint sorra veszi a diktatúrák idején meghurcolt szerzeteseket. Az I. kötet 1999-ben készült el,⁴ ebben szerepel a ciszterci rend tagjai között Endrédy Vendel kálváriájáról egy összeállítás. 2002-ben jelent meg Endrédy Vendel visszaemlékezése *Endrédy Vendel fogságának hiteles története* címmel. E kiadvány szerkesztője Endrédy Csanád OSB, Endrédy Vendel unokaöccse. A munka egy visszaemlékezés alapján készült, amelyet a zirci apát első szabadulása után diktált le egyik rendtársának, Palos Bernardinnak a piaristák budapesti rendházában, ahol me-

1 Amikor 1814-ben zirci apáttá nevezte ki az uralkodó Dréta Antalt – aki 1812-től a pilisi és a pásztói apátságok vezetője volt –, a zirci, pilisi és pásztói magyarországi ciszterci konventek egy apát alatt egyesülhettek. Az egységes magyarországi ciszterci tartomány azonban hivatalosan csak 1923. január 27-étől létezett, amikor XI. Pius pápa engedélyével létrejött a Ciszterci Rend Zirci Kongregációja. Konstitúcióját 1941-ben hagyta jóvá XII. Pius pápa.

2 BADÁL EDE ÁLMOS O. Cist.: „*Hadarits Tanár Úr...*” *Emlékek a száz éve született Endrédy Vendel zirci apátjáról*. Budapest, 1995. (a továbbiakban: BADÁL 1995)

3 ÖRFI MÁRIA: *Lángolj és világíts*. Budapest, Szent István Társulat, é. n. (a továbbiakban: ÖRFI, é. n.)

4 HETÉNYI VARGA KÁROLY: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I.* Pécs, Pro Domo, 1999. (a továbbiakban: HETÉNYI VARGA 1999)

nedéket talált ekkor. A *Vázlatok két évszázad magyar történelméből* című tanulmánykötetben 2010-ben jelent meg *Ciszterci szerzetesek a vádlottak padján – 1951* című tanulmányom, amelyben Endrédy Vendel zirci apát és Hagyó-Kovács Gyula ciszterci jószágkormányzó szerepét vizsgálom a korszak egyik legjelentősebb koncepció perében, a Grösz-perben, amelyben súlyos büntetésre ítélték a Zirci Apátság két vezetőjét.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [ÁBTL] több dossziényi anyagot őriz, amelyek igen nagy segítséget jelenthetnek Endrédy Vendel életrajzának – és így az általa vezetett rend e válságos korszakának – feltárásában. Ezek között található egy több mint százoldalas kéziratot vallomás, amelyet Endrédy Vendel készített. Jelen tanulmány előkészítése kíván lenni egy már készülő forráskiadványnak, amely ezt a visszaemlékezést fogja közreadni. A vallomásfolyam más körülmények között lett lejegyezve, mint a fent említett, Endrédy Csanád által publikált „hiteles történet”.⁵ Az ÁVH börtönében a zirci apátnak fogolyként kellett visszaidéznie apáti éveit, kortársait, barátait, rendtársait, munkatársait. Mégis, a két visszaemlékezés együttesen nyújthat majd hiteles képet Endrédy Vendel meghurcolásáról, börtönéveiről és arról, miért jelenthetett oly nagy veszélyt egy jámbor szerzetes a kiépülő új politikai rendszer fennállására.

Jelen tanulmányomban, ahogy azt a cím is előrebocsátja, Endrédy Vendel fogságát fogom bemutatni, annak előzményeire és a vizsgálati fogság részletesen dokumentált hónapjaira fókuszálva.

ENDRÉDY VENDEL ZIRCI APÁTSÁGA

Endrédy Vendel Hadarics Kálmán néven született 1895. január 19-én a Sopron vármegyei Endréden (ma Fertőendréd). A soproni, majd a győri bencéseknl végezte gimnáziumi tanulmányait, kitűnő eredménnyel. A gimnázium után a Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karára iratkozott be, mellette matematikát és fizikát hallgatott a budapesti egyetemen. A papi és a tanári pályára egyaránt elhivatottságot érzett, ezért kérte felvételét a Zirci Apátságba 1917-ben. 1919. december 28-án szentelték pappá, 1921. augusztus 31-én tett örökfogadalmat.⁶ 1920-tól tizenhét éven keresztül tanított a ciszterci rend budapesti Szent Imre Gimnáziumában fizikát és matematikát. 1938-ban a gimnázium igazgatójává nevezték ki. Diákjai nagyszerű tanárként és nagyszerű emberként emlékeztek vissza rá.⁷ A fizika és a matematika törvényszerűségei mellett és azokon keresztül képes volt megláttatni tanítványaival Isten nagyszerűségét és mindenhatóságát.⁸ 1927-től a rend tanárképző intézetében is tanított, 1936 és 1939 között pedig a mennyiségtan tanulmányi felügyelője is volt a budapesti tankerületben.

1939-től zirci apátként tevékenyen részt vett a közéletben, a karitatív és szociális munkában. Csak néhány példa ebbéli tevékenységéből: a Magyar Cserkészszövetségnek IV. kerületi díszelnőke volt, hivatalból rendszeresen részt vett a felsőház ülésein,

5 Tanulmányomban az Endrédy Csanád által közreadott visszaemlékezést fogom „visszaemlékezés”-ként említeni, más visszaemlékezéseknél jelölni fogom, hogy azok honnan valók.

6 HETÉNYI VARGA 1999. 208.; BADÁL 1995. 3.

7 BADÁL 1995.

8 BADÁL 1995. 5–6.

30 000 pengővel járult hozzá apátsága nevében a pécsi belvárosi plébániatemplom restaurálásának és kibővítésének költségeihez, 10 000 pengőt adományozott az árvízkárosultaknak, 2000 pengőt jutatott a Magyar Vöröskeresztnek. A zirci apátság naponta 20 liter tejet ajánlott fel a rászorulóknak. A zirci képviselő testület tagjaként beleláthatott a község első életébe. Fejlődésének elősegítése érdekében az apátság földjeinek egy részét felajánlotta felparcellázásra és házhelyek létrehozására.⁹

Az 1941-es esztendő a ciszterciek 1942. évi 800 éves magyarországi jubileumára való felkészülés jegyében telt. Ebben az évben hagyta jóvá a XII. Pius pápa a Zirci Kongregáció konstitúcióját. Az 1942-es évfordulót a háborús helyzet miatt nem országos szinten, hanem rendházanként ünnepelték meg a rendtagok a katolikus egyház és az ország vezetőinek részvételével.

A háború a Zirci Apátság életét is beárnyékolta. Teleki Pál miniszterelnök 1941. április 13-i öngyilkossága mélyen megrázta a zirci apátot, akinek személyes jó barátja volt a természettudós-politikus. Telekihez hasonlóan Endrédy Vendel sem értett egyet az-
zal, hogy Magyarország a hitleri Németország oldalán keveredjen háborúba.

1944. március 29-én Sztójay Döme kormánya elrendelte a zsidók számára a sárga csil-
lag viselését, május 15-től pedig megkezdődött a gettóba gyűjtésük és elhurcolásuk. Sok
zsidót fogadtak be a szerzetesházakba és a zárdákba, így ciszterciek tanítóképzőjébe, a
Bernardinumba is. 1944 végén Horváth Konstantin, az intézet igazgatója és házfőnöke ti-
zenöt üldözöttet fogadott be és rejtegetett, akik így megmenekültek az elhurcolástól.

1944. augusztus 26-án a front a Keleti-Kárpátoknál elérte Magyarország akkori te-
rületét. 1945. március 22-én az angolok három hullámban bombázták Zircet. Sokaknak
nyújtott menedéket a ciszterci apátság pincéje. A sebesülteket a német katonáktól szer-
zett hordágyakon szállították a kórházba a rend növendékei. Az oroszok másnap reggel
érkeztek Zircre.

Endrédy Vendel tudta, bárhogya alakuljon az ország sorsa a háború befejezése után,
rengeteg munka és áldozat vár majd szerzeteseire: *„Nekünk a világtól függetlenül is elő
kell készíteni magunkat is, a ránk bízottakat is, intézményeinket is az átmeneti időre és a
békére. Valószínűnek látszik, hogy ez az átmenet a legyőzött országokban mindenkitől, első-
sorban a papoktól sok lemondást, szenvedést és sok életet is fog követelni.”*¹⁰

A második világháborút követő rövid átmeneti időszak az építkezés ideje volt a cisz-
terci rend életében. A háború folyamán súlyosan megsérült a zirci apátság épülete, a
rend budai gimnáziuma és temploma és a székesfehérvári épületek is megrongálódtak,
a ciszterci gazdaságokat pedig a katonaság fosztotta ki, ezeket felújították, rendbe hoz-
ták, újjáépítettek.

Megújult a lelki élet is, a ciszterciek régi-új ágai kezdek sarjadni 1945 után. A rendi ta-
nács döntése alapján Endrédy Vendel 1945. március 8-án megadta az engedélyt a Regina
Mundi létrehozására, amely a rend 300 éve megszűnt női ágát keltette életre.
Mindszenty József veszprémi püspök¹¹ 1945. szeptember 29-én adta meg a szükséges en-

9 ÓRFI é. n. 38.

10 Veszprém Megyei Levéltár – Zirci Apátság Levéltára LV/1943. A Ciszterci Rend káptalani jegyzőköny-
ve. Apáti megnyitóbeszéd.

11 1945. szeptember 8-án XII. Pius pápa esztergomi érsekké nevezte ki Mindszenty József veszprémi püs-
pököt, akit 1945. október 7-én iktattak be új hivatalába az esztergomi Bazilikában. A fent említett idő-
pontban tehát már megtörtént a kinevezés, de a beiktatás még nem.

gedélyeket a szerzetesi élet megkezdéséhez.¹² Halász Pius Borsodpusztán hat társával alapított új monostort a monasztikus gyökerekhez való visszatérés jegyében. A Szentszék 1946. november 15-én adta meg a működési engedélyt az új alapítás számára.

Az újrakezdés idején azonban számos további veszteséggel kellett számolnia a ciszterci rendnek – ahogyan általában a katolikus egyháznak. Az 1945. évi földreform nyomán a ciszterciek is elvesztették birtokaikat,¹³ ezzel anyagi lehetőségeik igen korlátozottá váltak. A rend gimnáziumaiban a háború befejezése után folytatódott a tanítás. A tanárok állami fizetést kaptak, a többi egyházi iskola tanáraihoz hasonlóan. 1948. június 16-án az öt ciszterci gimnázium – 4600 diákkal¹⁴ – állami kézbe került. A szerzetes tanároknak el kellett hagyniuk a katedrát. Kisegítő lelkipásztori munkát láttak el azokon a plébániákon, amelyek a rendházak közelében voltak.

1950 nyarán a szerzetesrendek elhurcolásának mindkét hulláma érintett ciszterci rendházakat.¹⁵ Az első hullámban, június 9-ről 10-re virradó éjjel Szentgotthárdról, Pécsről és Bajáról hurcoltak el minden ciszterci szerzetest, összesen harminckét rendtagot. Fegyveres kísérettel, leponyvázott teherautókon szállították őket a kunszentmártoni karmelita rendházba, ahol Hász Brokárd házfőnök fogadta az érkezőket.¹⁶ Augusztus 7-én idelátogatott a zirci apát, mert Hang Dániel pécsi ciszterci atya itt tartotta meg gyémántmiséjét. A szertartás után Endrédy Vendel az oltár előtt térdelve, sírva imádkozott az elhurcolt rendtagokért.¹⁷

A második deportálási hullám alkalmával, június 18-ról 19-re virradó éjszaka a Bernardinumból, a rend budapesti tanulmányi házából és a székesfehérvári rendházból hurcoltak el mindenkit, összesen harminc rendtagot, akiket Pásztóra és Előszállásra vittek.

Június 15-én az egri cisztercieknek is el kellett hagyniuk rendházukat, anélkül, hogy új lakóhelyről gondoskodtak volna számukra. Ugyanakkor, augusztus 1-jén négyszáznegyvenkilenc szerzetesnővért szállítottak a Zirci Apátságba, különböző rendekből.¹⁸

12 A Regina Mundi tagjai a Bakonyban telepedtek le. Romos istállóból kialakított monostorukat Bakonyboldogasszonynak nevezték. Vezetőjük Naszály Emil O. Cist. volt. A nővérek a megyés püspök joghatósága alá tartoztak. Az Apostoli Szentszék 1965-ben hagyta jóvá a Regina Mundit.

13 A két világháború között a Zirci Kongregációnak összesen 26 689 hektár földbirtoka volt, amelynek a legfontosabb része a 17 538 hektáros előszállási uradalom volt. ERDŐS LÁSZLÓ: *Emlékezés Hagyó-Kovács Gyulára, a zirci apátság jószághormányzójára*. In: A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában. Szerk.: GUTTMAN Barnabás. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2009. 378.

14 BADÁL, 1995. 16.

15 A koreai háború kitörése és a magyar–jugoszláv konfliktus következtében kialakult háborús hisztéria miatt a Jugoszláviával szomszédos déli határsávból és a nyugati határ mellől, Szentgotthárdról 1950. június 9-ről 10-re virradó hajnalon, embertelen körülmények között deportálták az összes szerzetest és szerzetesnővért. Június 18-án újabb deportálásokra került sor, ismét titokban, az éj leple alatt. Közel 2000 szerzetest és szerzetesnőt hurcoltak el így. Az elhurcolások módja indokolatlanul durva volt. A kormány célja ezzel erődemonstrálás és megfélemlítés volt. A Magyar Katolikus Püspöki Kart a kommunista hatalom sarokba szorította és tárgyalásztal mellé kényszerítette.

16 SÜLYOK IGNÁC JÁNOS O. Cist.: *Ciszterciek Kunszentmártonban*. In: Ártér – Bajai Kulturális Szemle, 3. (1992) 1. sz. 57–69.; SÜLYOK IGNÁC O. Cist.: *Ciszterciek Kunszentmártonban*. In: A Ciszterci Rend Magyarországon és Közép-Európában. Szerk.: GUTTMAN Barnabás. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2009. 408–418. (a továbbiakban: SÜLYOK 2009) 413.

17 ÓRFI é. n. 61.; SÜLYOK 2009. 416.

18 HETÉNYI VARGA 1999. 167.; GIANONE ANDRÁS: *Zirc a szerzetesrendek feloszlásának idején*. In: Vigilia, 65. (2000) 6. sz. 452.

Az 1950. szeptember 7-i rendelet értelmében, amely négy rend kivételével az összes magyarországi szerzetesrend működési engedélyét megvonta, három hónapon belül a közösségi létében a nyár folyamán még nem háborgatott zirci és budapesti rendházat is el kellett hagyniuk a cisztercieknek. Utolsóként, október 25-én Endrédy Vendel apát és Horváth Konstantin perjel hagyták el a zirci apátság épületét.

A felszámolás előtt, 1950 júniusában 191 örökfogadalmas szerzetes pap – közülük 19 külföldön tartózkodott és nem is tért haza később¹⁹ – és 35 időleges fogadalmas növendéke volt a Zirci Kongregációnak.²⁰ Ebben a számban nincs benne az az öt szerzetes, akik Borsodpusztán éltek Halász Pius vezetése alatt.

A zirci apátság tagjai egymástól távol éltek tovább, félve mindenféle kapcsolattartástól a rendtársakkal. Az egyetlen kivételt a székesfehérvári egyházmegye jelentette. Shvoy Lajos püspöknek köszönhetően itt jobban össze tudtak tartani a betiltott rend tagjai. Számos ciszterci atya szökött külföldre, hogy szabadon folytathassák szerzetes életüket.²¹

Az itthon maradt ciszterciek egy része a hétköznapi életben talált új munkát, mások az állami iskolák tanáraiként próbálták a keresztény tanításokat továbbadni a következő generációknak. Néhány ciszterci atya, akik engedélyt kaptak az államtól, világi papként szolgált tovább. A kommunista párt diktatúrája alatt negyvenhét ciszterci szenvedett súlyos üldöztetést, börtönbüntetést vagy erőszakos halált.²²

ENDRÉDY VENDEL MEGHURCOLÁSA

Előzmények, jelek

Endrédy Vendel 1950. október végén utolsóként hagyta el a Zirci Apátságot. Néhány nappal később, október 29-én, amikor unokaöccsétől a Központi Szemináriumba tartott, szürkületkor a kihalt külső Soroksári úton letartóztatták az ÁVH emberei. Vele volt titkára és rendtársa, Losonczy Timót, akit szintén letartóztattak. Ő négy évet töltött börtönben.²³

Endrédy reálisan mérte fel a belpolitikai változásokat, s már 1948/49 folyamán sejtette, hogy előbb vagy utóbb sor kerül majd letartóztatására. A zirci apát Mindszenty bíboros mellett az egyik „legreakciósabb” főpapnak számított a kommunisták szemében. Az 1950-es egyezményt megelőző tárgyalássorozaton (amelyen Endrédy Vendel

19 HETÉNYI VARGA 1999. 168.

20 *Magyar Katolikus Almanach. II. A magyar katolikus egyház élete 1945–1985.* Szerk.: TURÁNYI László. Budapest, Szent István Társulat, 1988. 167.

21 1946–1949 folyamán tizenegy ciszterci szerzetes utazott az Amerikai Egyesült Államokba. Később, 1950 után még több magyar rendtársuk csatlakozott a kis amerikai közösséghez. A Wisconsin államban lévő Spring Bank ciszterci monostorban találtak új otthonra. 1955-ben, a dallasi püspök kérésére áttelepültek Texasba és részt vállaltak a dallasi püspöki egyetem felállításában. 1963-ban a Dallas közeli Irving-ben alapítottak apátságot. Endrédy Vendel zirci apát kívánsága szerint egy magyar típusú nyolcosztályos gimnáziumot működtettek. ÖRFI é. n. 89.; HERVAY FERENC LEVENTE – LEGEZA LÁSZLÓ – SZACSVAY PÉTER: *Ciszterciek.* Budapest, Mikes Kiadó, 1997. 40.

22 HETÉNYI VARGA 1999. 168.

23 HETÉNYI VARGA 1999. 212.; ENDRÉDY 2002. 6.

nem vett részt) Rákosi Mátyás világossá tette, bár számára egyik szerzetesrend olyan, mint a másik, mégsem engedheti, hogy az a rend, amelyet egy olyan ember vezet, mint Endrédy Vendel tovább működhessen.

„A ciszterciek rendfőnöke, Endrédy 1945 nyarán azt kérte, azonnal adjuk vissza az er-deiket és 4000 hold szántót, mert ők mangalicatenyésztők és ők megegyeztek a jobbágyaikkal, hozott egy listát erről. Később Mindszenty rossz szelleme volt. Ő volt az utolsó időkig a legaktívabb békeellenes. 70 rend közül az ő rendjét, melyet egy ilyen ember vezet, nem tudom támogatni.”²⁴ – fakadt ki a pártvezér az egyik tárgyaláson. Rákosi minden bizonnyal személyes ellenszenvet is táplált a zirci apát iránt.

Endrédy Vendel visszaemlékezésében leírta, milyen konkrét okok miatt volt ő szá-lka a rendszer szemében.²⁵ A vizsgálati fogság idején írt vallomásában természetesen nem gyűjtötte össze direkt módon elfogatásának okait – hiszen az írás tematikáját egy-értelműen az ÁVH nyomozók kérdései, „kíváncsisága” határozta meg –, de a tények, amelyeket mind a két visszaemlékezésben lejegyzett az apát, megegyeznek.

1948. november végén és december elején három hetet Rómában töltött Endrédy Vendel. Ehhez az utazáshoz, több havi várakozás után, csak úgy kaphatott engedélyt, hogy Bánáss László veszprémi püspök és Cavallier József²⁶ meghatalmazott miniszter vállalták érte felelősséget, hogy vissza fog térni Magyarországra.²⁷

Rómában hivatalos levelet kapott Londonból. Ebből megtudta, hogy Moszkva állítólag utasította a magyar kormányt, hogy 1948-ban, karácsony és újév között Mindszenty Józsefet tartóztassák le és utána még öt katolikus főpapot.²⁸ Ötből négy főpap nevét nem említették, annyi azonban bizonyos volt, hogy az első helyen Endrédy Vendel szerepelt.²⁹ A zirci apát megtehetette volna, hogy külföldön marad, mégis úgy döntött, haza-tér Magyarországra rendje, illetve kezesei iránti lojalitásból.³⁰ A ciszterci rend római generális apátjánál, Edmondo Bernardininél – a generális apát tanácsára – azonban hagyott egy dokumentumot, amelyben kijelentette, letartóztatása esetén minden nyi-

24 GERGELY JENŐ: *Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon*. Budapest, Vigília Kiadó, 1990. (a továbbiakban: GERGELY 1990) 239.

25 Zirci Apátság Levéltára. Endrédy hagyatéka. *Endrédy Vendel visszaemlékezései*. – jelzet nélkül; ÖRFI, é. n. 57., 65–67.

26 Cavallier József, újságíró, a magyar katolikus püspöki kar által alapított Magyar Szent Kereszt Egyesület védőirodájának a vezetője volt. Ebben a minőségében a II. világháború alatt üldözött és kikeresztelkedettek zsidók elhelyezését és jogvédelmét koordinálta. 1945 és 1948 között követként a Külügyminisztériumnál volt, vatikáni követnek szánták, de nem tölthette be tisztségét. *A Grösz-per előkészítése, 1951*. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta és mutatókat összeállította: SZABÓ CSABA. Budapest, Osiris – Budapest Főváros Levéltára, 2001. (a továbbiakban: SZABÓ, 2001) 382.

27 ÖRFI é. n. 65.; ENDRÉDY 2002. 4., ÁBTL 3.1.9.V–82897/1. *Endrédy Vendel és társai. Endrédy Vendel sa-játkezű feljegyzései*. 59.; V–82897. *Endrédy Vendel és társai*. 39.

28 Az információ Baranyai Lipóttól, a neves közigazdásztól származott, aki Angliában élt és dolgozott ek-kor. ÖRFI é. n. 65.; ENDRÉDY 2002. 4.

29 A levélben szereplő másik négy főpap valószínűleg Grösz József kalocsai érsek, Pétery József váci püs-pök, Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és Csávossy Elemér jezsuita tartományfőnök lehettek. A kommunisták katolikus egyház elleni propagandája, Mindszenty bíboros letartóztatását követő felszólí-tások – 4 püspököt szólított fel a belügyminisztérium, hogy mondjanak le, mert a kompromittálódhat-nak az esztergomi érsek elleni perben – és a következő évek katolikus főpapok elleni támadásai alapján feltételezhető ez.

30 ÁBTL 3.1.9.V–82897. 39.

latkozata érvénytelennek tekintendő.³¹ Hasonló írást hagyott hátra Mindszenty bíboros a letartóztatása előtt.³² 1951 májusában, amikor sor került Grósz József, kalocsai érsek elfogására, az ÁVH emberei mindent átkutattak, nehogy utána is maradjon egy ilyen, a rendszer számára meglehetősen kínos nyilatkozat.

A zirci apátnál több alkalommal tartottak házkutatást 1950 nyarán. 1950. július 14-én Zircen és Budapesten a ciszterci rendházban is felforgatták lakóhelyét.³³ Egy héttel a július 14-i házkutatásokat követően a zirci apátsági számvevőszéken és a gazdasági irattárban is kutakodtak az ÁVH, a helyiségeket lepecsételték.

Egy alkalommal a zirci apátság kulcsárnőjét bevitték a budapesti főkapitányságra, de nem tudott olyat mondani, ami terhelő lett volna zirci apátra nézve. Ugyanekkor félholtra verték az egyik zirci kisiparost. Aláírtak vele egy vallomást, amelyben elismerte, hogy Endrédy Vendel utasítására kémkedett, az apát pedig dollárban fizetett neki állítólagos szolgálataiért.³⁴

Vizsgálati fogságban

A zirci apátot letartóztatása után az Andrássy út 60.-ba szállították és megkezdték a kihallgatását. Az akkor ötvenhat éves főpapot válogatott kínzásokkal, amelyekről később többször is beszámolt, kényszerítették beismerő vallomásra. Már vizsgálati fogsága elején közölték vele, hogy megcáfolhatatlan bizonyítékaik vannak államellenes bűntetteiről, összeesküvés szervezését, kémkedést és valutaüzérkedést fognak rábizonyítani.

Az első kihallgatás alkalmával még nem bántalmazták, a procedura azonban tizen-nyolc órán keresztül tartott, kétszer tartottak csupán rövid szünetet, de ez idő alatt sem hagyták a foglyot aludni.³⁵ Vétkéül rótták fel, hogy huszonegy fiatal ciszterci rendtagot külföldre küldött. Ezt a tényt nem is tagadta az apát. A ciszterci növendékek közül néhányan szeptember elején titokban elhagyták az országot. Céljuk az volt, hogy Rómába jussanak, és ott folytassák teológiai tanulmányaikat, szabadon élhessenek hivatásuknak, szerzetesi fogadalmukhoz híven. A szervezés titokban zajlott, Endrédy Vendel kérésére, Kiss-Horváth Mihály, rendi nevén Paszkál segítségével.³⁶ A növendékek nem tudták, hogy az előjárók ismerik-e a tervet. Indulásig azt sem tudták, kikkel együtt hagyják majd el hazájukat. Feltételezték, hogy az előjárók tudnak akciójukról, és azt gondolták, talán kívánják is, hogy igent mondjanak a felkínált lehetőségekre. Beszélni velük, tanácsot kérni tőlük azonban nem mertek.³⁷

1950. szeptember 6-án, még mielőtt a szerzetesrendek működési engedélyének megvonásáról szóló rendelet megjelent volna, tizenkilenc fiatal ciszterci szerzetes – köztük

31 HETÉNYI VARGA 1999. 200.

32 MINDSZENTY JÓZSEF: *Emlékirataim*. Budapest, Szent István Társulat, 1989. (a továbbiakban: MINDSZENTY 1989.) 228.

33 ÁBTL 3.1.9.V-82897. 28.

34 ÓRFI é. n. 67.; HETÉNYI VARGA, 1999. 212.; ENDRÉDY, 2002. 5.

35 ENDRÉDY 2002. 7.

36 ÁBTL 3.1.9.V-82897. 17., 20., 29–30.

37 BÁN ZOLTÁN ELIZEUS O. Cist.: *Első külföldi utam*. Kézirat – jelzet nélkül. Zirc, Zirci Apátság Levéltára, é. n. (a továbbiakban: BÁN é. n.) 1.

Zakar Ferenc Polikarp, aki később a ciszterci rend generális apátja lett, később zirci főapát – és két ciszterci atya, illegális úton, fegyveres vezetők segítségével, átlépte a magyar-osztrák határt. Nyolcat közülük Ausztriában elfogtak és a Grösz-per egyik mellékkerében 4-től 7 évig terjedő börtönbüntetésre ítélték.³⁸

Endrédy Vendelnek másik „nagy vétke” volt, hogy a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása után kitartásra és az egyház iránti hűségre biztatta rendje tagjait. Erre a legfontosabb bizonyíték az ÁVH nyomozók kezében az a körlevél volt, amelyet 1950 novemberében, a szétszórás után kaptak volna meg a rend egyes tagjai.³⁹ A levélben a zirci apát összefoglalta a legfontosabb elveket, tanácsokat szétkergetett testvérei számára.

A vallatások alkalmával a szerzetesrendi vezetőknek, a püspöki kar tagjainak és más magas rangú egyházi személyeknek az erkölcsüket akarták befeketíteni előtte. Közölték vele, hogy tudják, ki a szeretője és a püspökök állítólagos szexuális szokásaival traktálták.⁴⁰ Lekileg akarták megtörni az apátot. Megfenyegették, hogy nyilvánosságra hozzák állítólagos gátlatlanságait, pellengérré állítják őt magát, a ciszterci rendet és az egész egyházat, ha nem vall. Hetvenkét óra gondolkodási időt kapott, hogy mindent bevalljon, amivel vádolták. Erre az esetre kilátásba helyezték, hogy szabadon bocsátják és minden „bűnét” elfelejtik.⁴¹ Erre az ultimátumra vonatkozóan nem találni utalást a vizsgálati dossziékban. Visszaemlékezésében azonban azt írja Endrédy, hogy nem volt szüksége egy perc gondolkodási időre sem, nem volt mit meggondolnia. A vallatás befejeztével a pincebörtönbe vitték, ahol meztelenre vetkőztették, mindenét kiforgatták és átkutatták, nem rejteget-e valamit. Takarót nem kapott az első két hónapban, cellájában folyamatosan égett a villany, lefeküdni csak a takaródó után lehetett, egyébként a priccsen kellett ülnie támaszkodás nélkül.

A kihallgatások fontos témája volt két külföldi utazása, amelyekkel a kémkedés vádját kívánták alátámasztani. Részletesen be kellett számolnia arról, mikor és hol járt, kivel találkozott és miről beszélgettek.

Mindegyik vallomásban olvashatunk az utazásokról, azonban bizonyos részletek például az állomáshelyek sorrendje – nem egyeznek meg. Az ÁBTL-ben őrzött visszaemlékezés többször is foglalkozik a témával (nyilván a nyomozók kíváncsága szerint, akik az ismételtetésekkel valószínűleg ellentmondásba akarták keverni Endrédyt). Néhány helyen jelzi az apát, hogy már nem tud pontosan visszaemlékezni utazásai részle-

38 Vizsgálati fogságuk 1950. október 11-étől 1951. július 13-ig tartott. Tárgyalásukra a nyilvánosság teljes kizárásával került sor a Budapesti Megyei írószágon 1951. július 13-án, a Grösz-per egyik mellékkerében. Ügyészüket Alapy Gyula, bírójuk az az Olti Vilmos volt, aki a Mindszenty- és a Grösz-perben is ítélkezett. Bán Zoltán Elizeust, Katona Ferenc Farkast, Biczó Ferenc Emmerámot, Petkó Tamás Tarjánt, Hegedűs József Albint és Haraszi Béla Xavért fejenként 4 év szabadságvesztésre ítélték tiltott határátlépésért. Lékai Imre Ányost 7 évre ítélték tiltott határátlépésért, szökés szervezésért és kémkedésért, Kis-Horváth Mihály Paszkált 4,5 évre ítélték tiltott határátlépésért és szökés szervezésért. HETÉNYI VARGA 1999. 287.; Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) XXV. 4. f. 00431/1951; 444/1990. *Lékai Imre és társai*; ÁBTL 3.1.9.V-51839. *Lékai Imre*.

39 Az eredetileg latin nyelvű körlevél magyar fordítása Endrédy Vendel kézírásával: ÁBTL 3.1.9.V-82897/1. 41-46.; a gépelt változat: V-82897/2. *Endrédy Vendel és társai*. Vizsgálati dosszié. 28-29.

40 ENDRÉDY 2002. 7.

41 ÖRFI é. n. 69.; ENDRÉDY 2002. 8.

teire. A legfontosabb találkozók tekintetében azonban megegyeznek a visszaemlékezések, így lényegében rekonstruálható a két utazás.

Az első út egy svájci látogatás volt. Ide eredetileg a ciszterci rend Hauterive-ben tartott definitórium⁴² miatt utazott Endrédy, azonban a gyűlést elhalasztották novemberre. Második utazása a már említett római látogatás volt. Mindkét utazáshoz Cavallier József és Bánáss László segítségével kapott útlevelet.

Svájci útjára 1948. október 20-án vagy 21-én indult. Első megállóhelyén, Bécsben ellátogatott a Pázmáneumba, ahol rövid udvariassági látogatást tett – egy helyen megjegyzi Endrédy, hogy lehetséges, hogy hazafelé volt a Pázmáneumban.⁴³ Zürichben rendtársaival, Rábai Kristóffal és Füz Balázssal, valamint Kornfeld Móriccal⁴⁴ találkozott. Svájci tartózkodása idején Endrédy beszélt Mihalovich Zsigmonddal,⁴⁵ Dér Ivánnal, Pfeiffer Miklós kassai nagypreposttal⁴⁶ valamint Rábai Kristóf rendtársának néhány egyetemista barátjával. Közülük csak Dér Ivánnal beszélt politikai ügyekről. Dér arról számolt be a zirci apátnak, hogyan segíti munkájával a kint élő magyarok összetartását, elhelyezkedését, a magyar diákok boldogulását. Lausanne-ban találkozott Nagy Anzelmmel, a spring banki rendház egyik tagjával, aki azért repült Európába, hogy szerzetesházuk – amely a Zirci Apátságához tartozott – problémáit megbeszélje apátjával. Ezután néhány napig Kornfeld családjánál vendégeskedett Endrédy. Beszámolója szerint csak röviden esett szó a ciszterci rend helyzetéről, illetve a magyarországi viszonyokról, általában a családtagok sorsáról folyt a beszélgetés. A francia határ mellett egy kis kocsmában találkozott Endrédy Vendel Párizsban tanuló egyik rendtársával, Marosszéki Zsolttal, aki a tanulmányairól és a Párizsban tanuló többi cisztercieről számolt be neki.⁴⁷ Endrédy október 31-én érkezett vissza Magyarországra. Hazatérése után tájékoztatta Mindszenty bíborost, milyen nehézségeik vannak a magyar menekülteknek külföldön.⁴⁸

1948. évi második útjára november 20-án indult. Elutazása előtt a püspöki kar tagjai közül Mindszenty bíborossal, Czapik érsekkel és Bánáss püspökkel folytatott megbeszélést.⁴⁹ Levelet egyikük sem küldött a Vatikánba. Üzeneteik, kérdéseik a mozgási szabadságukban korlátozott papok misézési, gyóntatási lehetőségeire, a szerzetesi szegénységi fogadalom felfüggesztésére, illetve egyes külföldi magyar papok (Mihalovich Zsigmond, Dér Iván, Péterffy Gedeon,⁵⁰ Csértő Sándor⁵¹) munkakörének pontos meghatározására vonatkoztak.

42 Szerzetesrendi gyűlés, amelynek feladata a rendi, vagy kerületi főnöknek a szerzetesrendet illető fontosabb ügyekben segítségére lenni, a rendházakat a főnökkel együtt vagy helyette megvizsgálni.

43 ÁBTL 3.1.9.V-82897/1. 61.

44 Kornfeld Móric (1882–1967): földbirtokos, gyáriparos, felsőházi tag, a Magyar Nemzeti Bank főtanácsosa. Kornfeldéket Zircen bűjtatta Endrédy Vendel a zsidóüldözés idején, később a Gestapo elfogta és Németországba szállította. A nációkkal kötött megegyezés értelmében, az SS 25 évre bérbe vette a Weiss Manfréd-érdekeltségeket, cserébe a Weiss, a Chörin, a Kornfeld és a Mauthner családokat Portugáliába és Svájcba szállították.

45 Mihalovich Zsigmond (1889–1959): Esztergom főegyházmegyei pap. 1945-től az Actio Catholica országos igazgatója. 1948-ban kényszerült elhagyni Magyarországot, távollétében 10 évi fegyházbüntetésre ítélték.

46 Az emigrációban a fribourgi székhelyű Svájci Katolikus Magyar Misszió főlelkésze.

47 ÁBTL 3.1.9.V-82897/1. 64.

48 ÁBTL 3.1.9.V-82897/1. 52.

49 ÁBTL 3.1.9.V-82897/1. 58.

50 Péterffy Gedeon: Esztergom főegyházmegyei pap. 1947 és 1951 között a Pápai Magyar Intézet Igazgatója.

A zirci apát Hauterive-ben részt vett a definitóriumon, ahol a különböző országokból összegyűlt apátokkal rendi kérdéseket vitattak meg.

Fribourgból Rábai Kristóf és Füz Balázs ciszterciek kíséretében érkezett Rómába november 27-én. A pápai udvarban december 6-ig lelkigyakorlatot tartottak, hivatalos látogatásait ezután tudta megtenni Endrédy Vendel. Tárgyalt Angelo Rottával,⁵² Domenico Tardinivel⁵³ és audientia specialison⁵⁴ volt XII. Pius pápánál. A magyar egyház helyzetére vonatkozóan Rotta kifejtette véleményét azzal kapcsolatban, hogy a püspöki kar ne bocsátkozzon tárgyalásokba a kormánnyal. Figyelmeztetett arra, hogy a kommunisták másként értelmeznék bizonyos fogalmakat, például a vallásszabadságot, a szólásszabadságot, a sajtószabadságot és a gyülekezési szabadságot, mint Nyugaton. Elmondta továbbá Endrédynek, hogy amíg az egyik fél, amelyik a hatalom teljes birtokában van, diktál, addig a másik fél, amelyik korlátozott működési lehetőségekkel bír, kényszeredetten tudomásul vesz. Figyelmeztetett arra Rotta, hogy az ilyen módon létrejövő megállapodásokat mindig a hatalom birtokosa szegi meg, mégis úgy tünteti fel, mintha a másik fél lenne a békebontó. Ugyanezen a véleményen volt Tardini helyettes államtitkár („sostituto”) és Giulio Barbetta is, aki a délkelet-európai államok katolikus ügyeinek referense volt a Vatikánban. Ezzel a felfogással ellentétes véleményt képviselt Montini helyettes államtitkár (a későbbi VI. Pál pápa), aki szerint a *modus vivendi* kialakítása a helyes álláspont, mert sem kiegyezés, sem „nagy leszámolás” nem várható a közeli jövőben.

A magyarországi ciszterciek ügyével kapcsolatban két kolostort keresett fel Endrédy, a Santa Croce-t és a San Bernardo-t. A Santa Croce apátság vállalta, hogy amennyiben a cisztercieknek el kell hagyniuk Magyarországot, minden rendtagot felvesznek. Ezután a San Bernardo-ban csak udvariassági látogatáson volt a zirci apát.

Római tartózkodása alatt számos magyar emigránssal találkozott Endrédy, akikkel beszámolója szerint személyes témákról beszélgettek, politikai jellegű téma a magyarok külföldi elhelyezkedése volt csupán. Hazafelé Zürichben állt meg pihenni, illetve a bécsi Pázmáneumba és az ausztriai heiligenkreuzi ciszterci apátságba látogatott el. December 18-án érkezett Magyarországra. Másnap Esztergomba utazott Mindszenty Józsefhez. Beszámolt a primásnak az utazásról és átadta neki XII. Pius pápa levelét a szegénységi fogadalom alóli feloldozásról. A pápa engedélyezte, hogy minden egyházi személy a saját belátása szerint rendelkezzen keresetével, azzal a meghagyással, hogy rászoruló társait segítse vele, így készítve elő a szerzetesrendek várható szétszórását. A levél eredeti példányát a zirci apát magánál tartotta, a többi rendfőnöknek pedig má-

51 Csertő Sándor (1913–1982): a Hittani Kongregáció főügyésze. 1945-től az érseki helynökség és az Actio Catholica titkára. 1948-ban Rómába ment és az Aquinói Szt Tamás egyetemen jogot tanult. 1953-tól a Hittani Kongregáció levéltárosa, majd irodafőnöke, 1969-től a főügyésze.

52 Angelo Rotta (1872–1965): vatikáni diplomata, 1930-tól budapesti apostoli nuncius. A második világháború idején tevékenyen részt vett az üldözött zsidók mentésében. 1945. április 4-én, a Szövetsége Ellenőrző Bizottság elnökének, Vorosilov marsallnak az parancsára kiutasították Magyarországról.

53 Domenico Tardini (1888–1961): 1921-től dolgozott a szentszéki államtitkárságon, 1935 és 1937 között helyettes államtitkárként („sostituto”). 1937-től 1952-ig a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára. 1953-tól Prosecretarius, 1958-tól bíboros. XII. Pius pápa kommunistaellenes politikájának követője. SZABÓ CSABA: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest, Szent István Társulat – Magyar Országos Levéltár, 2005. 490.

54 Az audientia kb. 6–8 percig tartott, Endrédy nem számolt be arról, hogy miről esett szó.

solatot küldött. Az érseki palotát ekkor már őrizték, de csak kifelé állították meg. Visszaemlékezésében némi humorral így írt a látogatásról: „A primási palota előtt akkor már rendőr állt, de nem tartóztatott föl. Távozóban ellenben átkutatták a csomagtartót, s az ülések alatti részt is. Talán azt gondolták, hogy az akkor már házi őrizetben tartott Mindszenty Józsefet így akarom megszöktetni?”⁵⁵

A perben elsősorban Rotta, Tardini és Barbetta „utasításai” és a Külföldi Magyarok Actio Catholicája kapott hangsúlyos szerepet, ezeken a kérdéseken keresztül Endrédy vatikáni utazását kémtevékenységének bizonyítására használták fel.

A kémkedés vádját támasztotta alá, hogy az olasz követség kulturális attaséján keresztül levelezett Rómában tartózkodó rendtársával, Füz Balázssal.⁵⁶ Ezt a levelezést és más leveleit, illetve az azokra kapott válaszokat is pontosan ismerték az ÁVH emberei.⁵⁷ Rómába küldött levelei 1950-ig a zirci apátság életéről, munkájukról, nehézségeikről szóltak. 1950-ben tért ki más rendek életére is, a deportálásokra és a magyar kormány és a püspöki kar tárgyalásaira.

A kémkedés vádját támasztották alá azzal is, hogy a zirci apát kapcsolatban állt az Amerikai Egyesült Államok és a British Council budapesti megbízottaival. Azzal gyanúsították, hogy katonai és ipari titkokat szolgáltatott ki számukra.⁵⁸ Ez azért is volt képtelenség, mert ilyenekről Endrédy Vendel zirci apátként nem tudhatott. Különben pedig kínosan ügyelt arra a letartóztatását megelőző években, hogy korábbi tanítványaival, akik vezető tisztségeket töltöttek be, ne találkozzon.

1945-ben, amikor a magyar kormány jegyzékben tájékoztatta az Amerikai Missziót a szovjetek által elvitt magyarországi ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági értékekről. Endrédy Vendel megbízta Hagyó-Kovács Gyula jószágkormányzót, hogy az előszállási ciszterci birtokról elvitt értékeket vegye jegyzékbe és mutassa be. A zirci apát remélte, hogy ennek a jegyzéknek a bemutatásával csökkenthetik a jóvátétel összegét. Ezzel érvelt az ÁVH-nak is, ám szerintük a Szovjetunió elleni gyűlölet hajtotta.⁵⁹ A jegyzék így szintén a bizonyítékok közé került.

A kihallgatások alatt sokat kérdezték a Foederatio Emericana szervezetéről, amelyet a korszakban fasiszta szervezetként tartottak számon.⁶⁰ Endrédyt zsidóellenességgel, a Habsburg-restauráció és a Horthy-fasizmus támogatásával, szervezkedéssel vádolták.

A szervezkedés vádpontját elsősorban arra alapozták, hogy Endrédy Vendel 1947-ben Mindszenty József megbízásából tárgyalást folytatott az akkor alakuló, de a parlamenti választásokon végül is nem indult Katolikus Néppárt kiszemelt vezetőivel. Tárgyalt azokkal a katolikus képviselőkkel, akik kiléptek a pártjukból. Az akkori kormány

55 HETÉNYI VARGA 1999. 211.

56 ÁBTL 3.1.5.O-8889. Endrédy Vendel személyi dosszié. 8.; V-82897. 13.

57 Eredeti levelek, másolatok és tartalmi kivonatok: ÁBTL 3.1.5.O-8889.; O-8889/1. Endrédy Vendel személyi dosszié.

58 ÁBTL 3.1.9.V-82897/1. 76-80.

59 HETÉNYI VARGA 1999. 214.

60 Foederatio Emericana („Imrés Szövetség”): 1921-ben alapította Bitter Illés O. Cist. és Schwartz Elemér O. Cist. A szervezet korporációkra tagolódott és egybefogta a még tanuló diákokat és a végzett, a közéletben, tudományban vagy a gazdasági életben sikeres tagokat. A Szent Imre kultusz szellemében szerveződött és működött. Virágkora az 1930-as évek elejére esett. *Magyar Katolikus Lexikon III.* Budapest, Szent István Társulat, 1997. 720.

engedélyezte ennek a pártnak a megalakulását, de az elvi engedély mellett akadályozták létrejöttét. Ekkor már a kommunista szalámitaktika eredményeként megkezdődött a polgári pártok szétbomlasztása.⁶¹ Amikor Endrédy Vendel ráébredt, hogy reménytelen a pártalapítási kísérletük, abbahagyta a munkáját.⁶²

Összefüggésbe hozták egy volt budai ciszterci diákkal, Papp Ervinnel.⁶³ Állítólag az általa szervezett demokráciaellenes csoport szellemi vezetője volt Endrédy Vendel. Visszaemlékezései és vallomásai alapján Endrédy szóban és írásban is kifejtette Papp Ervinnek, hogy a politikai körülményekre való tekintettel mindenféle szervezkedést hiábavaló és esztelen dolognak tart. A levelet, amelyet Papp Ervinnek írt, felhasználták ellene a demokrácia elleni szervezkedés vádpontban – annak ellenére, hogy a levél tartalma éppen az ellenkezőjét bizonyította. A Papp Ervinnel való szembesítés alkalmával tudta meg, hogy tényleg szervezkedett a volt budai diák. Ekkor Endrédy módosította korábbi álláspontját. Azt mondta, továbbra sem tud semmit a szervezkedésről, de ha azzal segíthet a vádlottakon, akkor elismeri, amivel vádolják.

Visszaemlékezése alapján a Papp Ervin-kérdés kapcsán kezdték meg kínvallatását,⁶⁴ amelynek természetesen nincs dokumentációja a vizsgálati dossziékban. A sok száz kérdésből egy sem vonatkozott Papp Ervinre, ebből nyilvánvaló, hogy nem csupán a beismerő vallomás kikényszerítése, hanem a fogoly testi megtörése volt az ÁVH célja. Kínzásai alkalmával összerugdosták, megverték, nagyfeszültségű áramot vezettek testrészeibe, megalázó gyakorlatokat kellett végeznie, injekcióval kábították el, nem engedték aludni.

„Ismét meztelenre vetkőztettek, és összeesésig tornáztattak. Közben valamiféle lapos tárggyal hatalmas ütések mértek a hátamra. Ennek következtében két-három hétig nem tudtam mozdítani a fejemet. Erős rúgásokat kaptam a gerincemre is. Az ütések és rúgások nem okoztak éles fájdalmat, de öntudatom pillanatokra kihagyott, bár nem hiszem, hogy elájultam volna. Arra koncentráltam, nehogy rosszul szóljak, s a hozzám intézett kérdések özönére azonnal válaszoljak. Mert ha nem, hallgatásomat beismerő vallomásnak tekintik.” – emlékezett vissza egyik kihallgatására.⁶⁵

Megkínzásáról részletesen beszámolt 1974-ben az igazságügy miniszterhez írt levelében, amelyben ügyének tisztázását kérte.⁶⁶ Kérése válasz nélkül maradt.

Foglalkoztatta vallatóit Friedrich István volt miniszterelnöknek Endrédy Vendelnél tett látogatása. Az idős államférfi egy évvel Endrédy Vendel letartóztatása előtt látogatott el hozzá a budai ciszterci rendházba. Itt beszélgetésük közben elmondta a zirci apátnak, hogy szerinte hamarosan nagy politikai változások lesznek Magyarországon és hazánk a Nyugathoz fog tartozni. Endrédy kételkedve fogadta közlését, mert tisztában volt a hazai politikai helyzettel és nem látott reményt arra, hogy a közeli jövőben válto-

61 SZABÓ 2001. 29.

62 ÁBTL 3.1.9.V-82897/1. 22–26.

63 Miután tanúként vallomást tett a Grösz-perben mint röpcédulázó, szabotázsokat előkészítő összeesküvő csoport vezetőjét a Grösz-per egyik mellékperében 1951. július 19-én halálra ítélték és kivégezték. BFL XXV. 4. f. 001193/1951; 414/1990. *Papp Ervin és társai*; ÁBTL 3.1.9.V-73229/1a. *Papp Ervin és társai*.

64 ENDREY 2002. 16–17.; A Papp Ervin-féle összeesküvésre vonatkozó kihallgatás jegyzőkönyve: ÁBTL 3.1.9.V-82897. 32–34.

65 HETÉNYI VARGA 1999. 216.

66 *Hitel*, II. (1989. május 24.) 11. sz. 19–20.

zások történjenek. Ráadásul csak a beszélgetés végén jött rá arra, hogy a férfi, aki Payr Hugó⁶⁷ társaságában érkezett hozzá az egykor miniszterelnök, Friedrich István volt, akit ő már halottnak hitt.⁶⁸ Találkozásuk nem megbeszélés volt. A hatalom mégis erre alapozta a vádat, mely így hangzott: Endrédy Vendel tevékenyen részt vett Mindszenty József forradalmi úton történő párt- és kormányalakításában.⁶⁹

Nagy hangsúlyt kapott a perben a ciszterciekkel kapcsolatban a valutaüzérkedés vádpontja. Endrédy nem is tagadta, hogy a külföldi rendtársaitól kapott dollárt nem a Nemzeti Bank útján, hanem magánforgalomban értékesítette.⁷⁰ A valutázás, és az értékes fizetőeszközök zugárfolyamon való értékesítése gyakori vádpont volt a korszak koncepciós pereiben. Tény, hogy a katolikus főpapok nem szívesen jelentették be a Nemzeti Bankban a külföldről kapott valutát. Ennek oka, gazdasági szempontok mellett, a rendszerrel szembeni bizalmatlanság lehetett.⁷¹ Ezt a zirci apát is elismerte a már említett, 1974-ben írt levelében.⁷² A pénzből a templomokat, iskolákat, rendházakat és rendbirtokában lévő üzemeket építették újjá, korszerűsítették. A pénz kisebbik részét a rendtagok megsegítésére fordították, ruházkodásra, gyógyszerekre.

Két olyan tétel volt, amelyekkel problémásan tudott elszámolni vallatói előtt az apát. 1300 dollárt Pálffy Józsefnek,⁷³ 300-at Sipeki Balás Viktornak, egy volt nagybirtokos család tagjának,⁷⁴ adott kölcsön. Sipeki Balásnak azért adott pénzt, hogy állásuktól megfosztott magyar tisztviselők háziipari készítményeit külföldön értékesíthesse, így segítve boldogulásukat.⁷⁵ Visszaemlékezéseiben az apát azt nem említette, hogy Pálffy Józsefnek mire adott pénzt.⁷⁶ A vizsgálati fogság idején írt vallomásában azonban beszámolt arról, hogy Pálffy hogyan akarja megnyerni a Habsburg-restauráció számára a külföldön (elsősorban Franciaországban) élő magyarokat.⁷⁷ Annyi bizonyos, hogy az ÁVH ezt a két esetet is a vádak alátámasztására használta fel. Szerintük Pálffynak legitimista szervezkedésre, Sipekinek pedig külföldre szökött fasiszták megsegítésére adta a pénzt a zirci apát. Róluk a vizsgálati fogság alatt írt visszaemléke-

67 Payr Hugó újságíró és gyártulajdonos volt. A londoni olimpián a birkózó világbajnokság harmadik helyezettje lett, Bécsben európai bajnokságot nyert. 1930-tól országgyűlési képviselő volt az Egységes Párt programjával. 1951 augusztusában, a Grösz-per Friedrich István elleni mellékperében négy év börtönbüntetésre ítélték. További sorsa ismeretlen. SZABÓ 2001. 395.

68 ENDRÉDY 2002. 13.

69 Endrédy Vendel magántulajdonban lévő kéziratát idézi: ÖRFI é. n. 72.; HETÉNYI VARGA 1999. 215.

70 ENDRÉDY 2002. 12.

71 A Magyar Nemzeti Bank átváltó árfolyama általában egyharmada volt a „szabad” (fekete) piacnak. MINDSZENTY, 1989. 263.; SZABÓ, 2001. 31.

72 *Hitel*, II. (1989. május 24.) 11. sz. 20.

73 Pálffy József, gr. (1904–1988): földbirtokos, politikus. A Magyar Élet Pártja programjával a tétli kerület országgyűlési képviselője volt. A világháborúban való részvételt helytelenítette. Csatlakozott a Magyar Fronthoz. A Kereszténydemokrata Néppárt alapító elnöke. A konzervatív szárny vezetőjeként alulmaradt Barankovics Istvánnal szemben. A Polgári Demokrata Párthoz, majd a Sulyok Dezső alapította Magyar Szabadság Párthoz csatlakozott. 1947-ben Ausztriában telepedett le. Az emigráns közéletben egy ideig még részt vett, belépett a New York-i Magyar Nemzeti Bizottmányba. Fokozatosan eltávolodott a politikai élettől.

74 Sipeki Balás Viktornak valószínűleg az unokaöccse volt diák a budai ciszterci gimnáziumban, innen a kapcsolat.

75 ÁBTL 3.1.9.V–82897/1. 84.

76 Endrédy Vendel magántulajdonban lévő kéziratát idézi: ÖRFI é. n. 72.; ENDRÉDY 2002. 12.

77 ÁBTL 3.1.9.V–82897/1. 84.

zésben Endrédy azt vallotta, hogy nem fizették vissza a kölcsönt, nem is jelentkeztek többé nála.⁷⁸

Endrédy Vendel vallatása során demokrácia elleni tevékenysége bizonyítékként emlegették azt a tényt, amiért a ciszterci és a jezsuita rendek a kommunista hatalom legveszedelmesebb ellenségei közé tartoztak. A szerzetesrendek felosztatásakor ők nem futottak szét, mint néhány szerzetesrend tagjai, férfiasan viselték a deportálást és annak következményeit.⁷⁹ Endrédy vallatásai során az is kiderült, hogy a ciszterci és a jezsuita rendtagok voltak a legellenállóbbak a deportálás idején, éreztetvén rendjük sajátos lelkiségét.⁸⁰ Azok a szerzetesnővérek, akiket 1950. augusztus elején a zirci apátságba szállítottak, csak azért maradtak együtt, mert a zirci apát együtt tartotta őket – állították vallatói.⁸¹ Kétségtelen, hogy az egyébként mindenki számára kínos szerzetközi társaság a ciszterci atyák vendégszeretete és gondoskodása révén mégiscsak otthonosan érezte magát az apátságban. A távozást azonban senki nem tiltotta meg az apácáknak.⁸²

1950. december 21-én Endrédy Vendelt átszállították a Gyorskocsi utcába, majd 1951. január 25-én a Markó utcába, itt őrizték a tárgyalásig. A vizsgálati fogság nyolc hónapja alatt nem kapott se könyvet, se matematikai számításaihoz írószert. Az ítélethirdetés előtti napon felajánlották neki, hogy kérhet négy könyvet. Ő a Szentírást kérte, Tanfanitól a Szerzetesjogot, a Grimschl-Thomashek Fizika és Weber-Wellstein Matematika című könyvét. Az első kettőt rögtön kihúzták, az utolsó kettőt pedig szabaddulása napján kapta kézhez 1906-os kiadásban.

„Minden lelki és fizikai erőmmel azon dolgoztam, hogy lefoglaljam magam pozitív irányban. Minden, ami jó és szép volt az életemben, azt többször átéltem. Így duplázódott meg bennem az Isten kegyelme, amely állandóan erősített a rabéletben.”⁸³ Annak érdekében, hogy elméjének épségét megőrizze, minden reggel a dátum pontos meghatározása után elsorolta érettségiző diákjainak névsorát. Számolási lehetőséget először egy a kenyérhéjában található faszéndarabka biztosított számára, amellyel a körmére írt képleteket.⁸⁴ Már a letartóztatását követő első napon kérte, hogy misézhesen. Ezt először 1950 karácsonyán engedték meg neki, majd legközelebb 1951 húsvétján. 1951. május 3-ától, áldozócsüdtörtéktől kezdve öt és fél éven keresztül minden nap misézhetett. Eleinte zavarták őrei, de amikor látták, hogy ezzel nem érnek célra, felhagytak a zaklatással.

78 ÁBTL 3.1.9.V-82897/1. 82–84.

79 Természetesen nemcsak ők maradtak együtt, hanem számos másik férfi- és nő szerzet tagjai is.

80 ÓRFI é. n. 73.

81 ÓRFI é. n. 73.

82 Ez csak akkor lett volna lehetséges, ha kivetkőznek és kilépnek rendjükből, mert a hatalom egyébként nem engedélyezte a szerzetesek és szerzetesnővérek számára kényszertartózkodási helyük elhagyását

83 ÓRFI é. n. 76.; HETÉNYI VARGA 1999. 217.; ENDRÉDY, 2002. 21.

84 BADÁL, 1995. 17–18.

Az 1950-es egyezmény kikényszerítése nem volt elegendő a kommunista hatalom számára katolikus egyház gúzsbakötéséhez. Nem sokkal az egyezmény aláírása után megindult az újabb támadás sorozat az egyházi személyek ellen.

Az ellenőrzés egyik legfontosabb intézménye 1951-től az Állami Egyházügyi Hivatal lett. 1951. május 15-én az országgyűlésben törvényjavaslatot terjesztettek be az Állami Egyházügyi Hivatal felállításáról. A május 18-án elfogadott 1951. évi I. tv. rendelkezett az intézmény felállításáról.⁸⁵

A következő lépés egy persorozat kidolgozása volt, melynek célja a magyar katolikus egyház, egyházi személyek és hívők megfélemlítése illetve kiábrándítása volt. A Magyar Dolgozók Pártja Titkárságának ülésén rögzítették a készülő monstre per vázát. „A per politikai körvonala a következő legyen: a per vádlottjait 'amalgám'[sic]⁸⁶ módszerrel kell kiválogatni: a pálosokon kívül vádlott legyen a ciszter rendfőnök, néhány püspök, akik ellen komoly bizonyítékaink vannak (...)”

C. A pernek bizonyítania kell, hogy a legfontosabb szerzetesrendek illegalitásba vonulnak, szervezett államellenes működést fejtenek ki, a reakciós püspökök tudtával és segítségével.

D. A pernek bizonyítania kell, hogy a szerzetesrendek tagjai erkölcsi mocsárban élnek.” fogalmazta meg a per céljait Révai József.⁸⁷

Ekkor merült csak fel a kérdés, hogy ki legyen még vádlott a perben: Grösz József, Shvoy Lajos vagy Pétery József. Végül Grösz mellett döntöttek, mert a többi főpap ellen nem volt elegendő anyaguk. A kalocsai érseket május 18-áról 19-re virradó éjjel hurcolták el. Ekkor már a per több későbbi vádlottja (így Endrédy Vendel zirci apát is) az ÁVH foglya volt, illetve az ÁVH nyomozók kezében volt a vádanyag java is, csupán az érsekre és társaira kellett „szabni” azt. A vádirat végső verziója június 11-ére készült el.

1951. június 19-én a Szabad Nép hasábjain megjelentek a Grösz-per résztvevői ellen felhozott vádak. Ebben úgy mutatták be a zirci apát ellen koholt koncepciót, hogy az tökéletes összhangban álljon az MDP Titkársága által megfogalmazott célokkal: „Endrédy Vendel vádlott 1945-től kezdve kémkedett az egyik imperialista állam követsége részére. Kémjelentéseinek egyes adatait nyomozati vallomásában a 3–4. oldalon a) f) pontok alatt

85 A Grösz-per után az ÁEH az összes egyházmegyei hatósághoz miniszteri biztost neveztek ki (ők voltak az úgynevezett bajuszos püspökök), akik adminisztratív felügyeletet gyakoroltak az egyházkormányzat felett. A hivatalt az 1956-os forradalom elsöpörte, 1956. december 31-én mondta ki a felszámolását az Elnöki Tanács. Hatáskörét a Művelődésügyi Minisztérium vette át. 1959. június 2-án, az 1959. évi 25. számú törvényerejű rendelet értelmében újra felállították az Állami Egyházügyi Hivatalt a Minisztertanács felügyelete alatt. SZÁNTÓ KONRÁD: *A kommunizmusnak sem sikerült*. Miskolc, Új Misszió könyvek, 1991. 27.; BOZSÓKY PÁL GERŐ – LUKÁCS LÁSZLÓ: *Az elnyomatásból a szabadságba*. Budapest, Vigília, 2005. 229.; KÖPECZI BÓCZ EDIT: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004. 17–18.

86 Ez a szó így szerepelt a jegyzőkönyvben. Arra célzott vele Révai József, hogy vegyíteni kell a koncepció bizonyítása érdekében a sokféle egyházi személyt. TOMKA FERENC: *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynök-kérdés*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 81.

87 Magyar Országos Levéltár M-KS 276. f. 54/142. ö. e. A Magyar Dolgozók Pártja Titkársága 1951. május 4-i határozata. 1–12.; ÓLMOSI ZOLTÁN: *Proletárdiktatúra és egyház, 1951*. In: *História*, XIII. (1991) 5–6. szám. 23–27.; SZABÓ 2001.100–109.; KAHLER Frigyes: *III/III-as történelmi olvasókönyv II*. Budapest, Kairosz, 2001. 44.

részletezte. 1948 őszén Mindszenty József utasítására a Vatikánba utazott. Itt a Mindszenty által összeállított titkos adatokat jelentette. Visszatérve Mindszentynek és Grósznek a kapott utasításokat átadta. Római tárgyalásairól a továbbiakban ezt vallotta: „Római tartózkodásom alatt felkészültem arra is, hogy letartóztathatnak. Ezért nyilatkozatot hagytam hátra, hogy minden vallomásom, kijelentésem és aláírásom érvénytelen.”

Endrédy Vendel irányította Papp Ervin, volt kispap és társai „Magyar Szabadság Front” elnevezésű összeesküvő csoportját. Ez a csoport fasiszta röpcédulákat terjesztett és szabotázs akciókat szervezett. Papp Ervin később Bozsik Pál vádlottal is közvetlen kapcsolatot létesített. Grósz József irányítása alapján Endrédy volt az egyik vezetője a szerzetesek illegális megszervezésének. Több volt szerzetes országból való kiszökését szervezte meg és támogatta anyagilag.⁸⁸

Grósz József és társai perét 1951. június 22–28. között rendezték meg a Budapesti Népbíróságon.⁸⁹ Az ítéleteket Olti Vilmos által vezetett különtanács hozta meg. A fő pernek kilenc vádlottja és – mai tudásunk szerint – 24 mellékpere volt.⁹⁰ Gondos előkészítés és kemény „megdolgozások” után a per valamennyi vádlottjai a leghihetetlenebb bűnök elkövetésében vallották bűnösnek magukat. Grósz József érsek 15 év börtönbüntetést kapott a Magyar Népköztársaság elleni összeesküvésért, legitimista restauráció előkészítéséért, kémkedésért és valutaüzérkedésért. Bozsik Pál, aki az egyik fő kapocs volt Mindszenty bíboros és Grósz érsek pere között, II. rendű vádlottként 10 év börtönbüntetést kapott; 1952. június 3-án a váci börtönben hunyt el.⁹¹ A leg súlyosabb büntetést Vezér Ferenc Pálos szerzetesre rótták ki. Őt halálra ítélték és kivégezték egy szovjet katona meggyilkolásáért, amit állítólag még 1944 decemberében követett el.⁹² Vezér Ferencet 30 szovjet katona meggyilkolására való felbujtással és egy orosz saját kezű meggyilkolásával vádolták.

1951. június 28-án Endrédy Vendelt, a Grósz-per VI. rendű vádlottját, koholt vádak alapján 14 évi börtönbüntetésre ítélte Budapesti Népbíróság különtanácsa. A kirendelt védőügyvéd Melléky Kornél, az Ügyvédi Kamara alelnöke volt. Védőbeszédében Endrédy szegényparaszti származására (tízgyermekes parasztszaládból származott) és a „középkori feudális szellemmel” áthatott papi nevelésre hivatkozott, amely kedvezőtlenül befolyásolta személyiségének alakulását.⁹³ Az igen egyoldalú védőbeszéd kiválóan összhangban állt a kirakatper céljával, a „reakciós” egyházi vezetők lejáratásával.

88 Szabad Nép, IX. (1951. június 19.) 141. sz. 3.

89 A per forrásanyagát közreadta és bevezető tanulmánnyal ellátta: A Grósz-per. Szerk.: BALOGH MARGIT – SZABÓ CSABA. Kossuth Kiadó, Budapest, 2002. (a továbbiakban: BALOGH – SZABÓ 2002.)

90 BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ: Egyházak az újkor Magyarországon 1790–1992. Kronológia. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 1993. 296.

91 SZABÓ 2001. 382.

92 Budapesti Megyei Bíróság elsőfokú ítélete Grósz József és társai ügyében, 1951. június 28.: BFL XXV. 4. f. 001211/1951; 744/1990. Grósz József és társai. 1026–1052.; Grósz József és társai bűnpere. Budapest, Szikra, 1951. (a továbbiakban: Grósz József és társai bűnpere. 1951.) 323–330.; BALOGH – SZABÓ 2002. 205–211.; A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának másodfokú ítélete a Grósz-perben, 1951. július 31.: BFL XXV. 4. f. 001211/1951; 744/1990. 1108–1118.; BALOGH – SZABÓ 2002. 214–226.

93 Grósz József és társai bűnpere. 1951. 301.

A zirci apátot – hasonlóan a többi elítélt főpaphoz – éveken keresztül elkülönítve, mintegy titkos fogolyként őrizték. Ez azt jelentette, hogy még a börtön nyilvántartásába sem jegyezték be a nevét. Azonosítási száma 475-D-975 volt.⁹⁴ Nem tudhatott semmit a külvilágról, és a külvilág sem tudhatott róla semmit.

Unokaöccse és rendtársai is kutattak utána, minden eredmény nélkül. Először – visszaemlékezése szerint – a Conti utcai börtönben raboskodott három évig teljes magányban. A személyi dossziéjában őrzött anyag szerint 1954. március 24. után a Kozma utcai börtönben volt fogva tartva.⁹⁵

1954. augusztus 14-én szállították át a váci fegyházba, lefüggönyözött autóban. Itt, ahol két évet töltött, egyáltalán nem volt fűtés. Elfagyott a bal füle, valamennyi kezujja, a jobb lábán három, a bal lábán pedig két ujj.⁹⁶ A püspöki kar 1956. január 27-i konferenciáján más információkat közölt Czapik érsek a püspökökkel.⁹⁷ Információja szerint valóban a váci fegyházban tartották fogva Endrédyt, de külön zárkát kapott és külön bánásmódban volt része.

1956. március 30-án szállították vissza Budapestre. A Gyűjtőfogházba került, a 20-as cellába, ugyanoda, ahol korábban Mindszenty is raboskodott. Itt már rendszerelesen vitték sétálni, olvashatott, kapott papírt, írószert is, így jegyzetelhetett, számolhatott. Komolyabb betegsége nem volt a börtönévek alatt, a szokásos rabbetegségektől szenvedett, gyomor- és bélbántalmak, vitaminhiány, fogai meggyengültek, szívgyöngeség és álmatlanság kínozta, egyensúlyzavarai voltak. Az orvosi ellátással elégedett volt. Elkülönített rabként nem a raborvos, hanem az ÁVH orvosa kezelte. Elítélése után két hónappal megkapta a Breviáriumot és egy rózsafüzért. Gyónási lehetőséget azonban nem biztosítottak számára, hiába kérvényezte azt.

Szabadulása előtt, 1956 nyarán a belügyminisztérium engedélyezte számára az unokaöccsével, Endrédy Istvánnal való találkozást.⁹⁸ Ez volt az egyetlen alkalom, hogy látogatót engedtek hozzá. Ekkor tudta meg, hogy édesanyja még 1951 januárjában meghalt és arról is ekkor értesült, hogy rendtársa, Baranyai Jusztin, a Mindszenty-perben ítélték el, szintén elhunyt, és szabadulása után már nem nyerte vissza elméje tisztaságát.⁹⁹

A forradalom kitörése után, 1956. november 1-jén hagyhatta el a börtönt. A forradalom alatt és az utána következő időszakban a piaristák budapesti rendházában talált menedéket. Meghurcolásának történetét itt diktálta le Palos Bernardinnak. 1957. március 1-jén egy házkutatás alkalmával talált rá a rendőrség a zirci apátra. Ekkor újra börtönbe került, köztörvényes bűnözők közé zárták, ahonnan május 15-én egészségi állapota miatt áthelyezték a rabkórházba. Augusztus 23-án bocsátották el Grósz József kalocsai érsek, a püspöki kar elnökének közbenjárására.¹⁰⁰

94 *Hitel*, II. (1989. május 24.) 11. sz. 19.; ÖRFI é. n. 96.

95 ÁBTL 3.1.5.O-8889/1. 243.

96 HETÉNYI VARGA, 1999. 218.

97 *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965*. Szerk.: Balogh Margit. II. kötet. Budapest, METEM, 2008. (a továbbiakban: BALOGH 2008) 729.

98 ÁBTL 3.1.5.O-8889/1. 344.; 354–356.

99 ENDRÉDY, 2002. 26.

100 Az 1957. augusztus 29-i püspökkari konferencia jegyzőkönyve. BALOGH, 2008. 886.

Szabadulása után Endrédy Vendel visszatért a piaristák rendházába, de a belügyminisztérium utasítása alapján, 1957 végén Pannonhalmát jelölték ki számára kényszer-tartózkodási helyül. Haláláig itt élt. *„Vendel apát úr fogsága utolsó idejét a rabkórházban töltötte. Augusztusban hazabocsátották ijesztően gyenge szívűködése miatt. A piaristákhoz ment, ahol igazi otthonra talált. 1957 őszén a hatóság közölte Sík Sándorral, hogy Endrédy Vendel csak a szerzetesek szociális otthonában tartózkodhat, Pannonhalmán.”* – emlékezett vissza erre az időszakra Kerekes Károly, későbbi zirci apát.¹⁰¹

Még így is belső száműzetésben, betegen is menedéket jelentett szétszórt rendjének tagjai számára: *„Ettől kezdve Vendel apát szobája jelentette a „zirci otthon” a rendtársaknak, ahová „hazajárhattak” elkecseregett gyötördésükben hittel, erővel eltelni, örömet osztó lelkesedésben együtt lenni. Olyanná vált számukra, mint az ősi zirci apátság címerének jelképe: vérszínű mezőben álló, felemelt jobbajával az éberség követ, csőrében a remény zöld ágát tartó, a messze távolba tekintő darumadár.”*¹⁰²

A bencés főapátságból csak a belügyminisztérium engedélyével távozhatott. Élete végéig megfigyelték, levelezését és látogatóit számon tartották. Grósz érsek kérelmére 1958. március 31-én az Elnöki Tanács elengedte Endrédy Vendel börtönbüntetésének hátralevő részét. 1963-ban a zirci apát meghívást kapott VI. Pál pápától a Vatikáni Zsinatra, és Sighard Kleiner ciszterci generális apáttól az Ausztriában tartandó ciszterci nagykáptalanra. Endrédy Vendel 1963. július 6-án levélben kérte Prantner Józsefet, az ÁEH elnökét, hogy támogassa útlevélkérelmét. Leírta azt is, hogy nem áll szándékában a Nemzeti Banknál valutát váltani, mert külföldi rendtársai biztosítják számára az utazás költségeit, valamint szóvá tette a levélben, hogy a Vatikánból érkező hivatalos küldeményeit rendszeresen elsikkasztják. Prantner helyett Miklós Imre, az ÁEH elnökhelyettese (1971-től elnöke), írta meg kérelme elutasítását. Ő utasította vissza tizenkét évvel később az apát azon kérelmét is, hogy ügyét vizsgálják felül és rehabilitálják őt.¹⁰³ 1975. március 1-jén Korom Mihály igazságügy-miniszterhez írott levelében Miklós Imre így érvelt Endrédy Vendel rehabilitációja ellen: *„A kérelem teljesítése ellen szól az is, hogy 1957-ben maga Grósz érsek sem kért Endrédy számára rehabilitációt, csak kegyelmet, amit meg is kapott. Ezt javaslom Endrédy tudomására hozni azzal, hogy elégedjek meg ügyének ilyen módon történt végleges lezárásával. – Megjegyzem, hogy Endrédy Vendel kiszabadulása óta semmit sem változtatott reakciós magatartásán.”*¹⁰⁴

Utolsó éveiben az idős apát sokat betegeskedett. Csitos Ágnes nővér volt mellette és gondozta. Sok szenvedés után, 1981. december 29-én hunyt el. 1982. január 7-én, halottaskocsin térhetett vissza Zircre. Az apátsági templomban helyezték örök nyugalomra, Szent Bernát oltára alatt.

101 KULICS ÁGNES – TÖLGYESI ÁGNES: ...Kövek fognak kiáltani... Szerzetesvallomások 1988–1989. Budapest, Gondolat, 1991. 99.

102 ÓRFI, é. n. 86.

103 A már említett levél 1974. augusztus 20-án kelt, Pannonhalmán. *Hitel*, II. (1989. május 24.) 11. sz. 19–20.; ÓRFI, é. n. 95–99.

104 HETÉNYI VARGA, 1999. 210.

ESZTER CÚTH GYÓNI

THE IMPRISONMENT OF VENDEL ENDRÉDY, ABBOT OF ZIRC

Vendel Endrédy led the Cistercian order in Hungary in the difficult period after World War II. He was even ready to accept martyrdom when the time came. The Historical Archives of the Hungarian State Security preserved a more than a hundred pages long handwritten testimony written by Vendel Endrédy. In the prison of the Hungarian State Security (ÁVH) the abbot was forced to recall and write about his past years, his contemporaries and colleagues. This study presents the first period of Vendel Endrédy's imprisonment from 29 October 1950 to 1 November 1956. It is a startling source depicting the darkest period of communist dictatorship.

BÚCSÚ GERGELY JENŐTŐL

2010. január 12. BKV-sztrájk, szikrázó téli napsütés, didergően gyászoló emberek. A Kerepesi úti temető csarnokszerű ravatalozójában egy egyszerű urna, benne a hamvak. Mellette gyászkeretes fénykép. Szomorúan hajtjuk le fejünket, hangunkat suttogóra fogjuk. Viaskodnánk, de csak tehetetlenül szembesülünk a visszafordíthatatlannal: Gergely Jenő, a mindig odafigyelő egyetemi tanárember, a sportcipős-farmernadrágos professzor, a kiváló egyháztörténész nincs többé. S nincs a jóbarát. Legalábbis nem látjuk, nem halljuk, nem válaszol. Teste pár marék hamu csupán. Csak egy más létrendben élhet tovább...

Nincs egy éve, hogy a 65. születésnapjára titokban szervezett ünnepség bizsergető lázában égtünk. Áramlottak a „Kedves Jenő!-k” (egymás közt így hívtuk a születésnapja alkalmából hozzá írt bensőséges hangú köszöntőleveleket), és szóttuk a csejt: a mit sem sejtő, és a feltételezett megfélemezés miatt szomorkodó barátunkat miként csaljuk lép-re, hogyan csempésszük titokban a helyszínre azt öt ünneplő másfél száz tanítvány, kolléga, barát közé. Meghatódottságát férfias büszkeséggel leplezte, de mi láttuk a szemében megcsillanó fényt, hallottuk a megcsukló hangot. Szíve legmélyét találta el a felé áradó szeretet, tisztelet és megbecsülés.

*

„A múltnál nincsen kényesebb dolog;
mint tüzes vashoz, nyúlj félve hozzá:
Másképp tudomásodra hozná,
mily forró saját korod”

J. W. Goethe: Szelíd xéniák.

Gergely Jenő 1944. március 10-én született Tényőn, az évszázadokon át a Pannonhalmi Apátság birtokába tartozott kisalföldi faluban. Szülei szegény, de igen tisztas parasztemberek, akik az örök szülői vágygal azt szerették volna, hogy fiúk vigye többre náluk. S a háború befejeztével beköszöntött népi demokrácia meg proletárdiktatúra még kedvezett is ennek a törekvésnek: a paraszti származás tetszett a rendszernek. Tényő után győri gimnáziumi évek következtek, de az egyetemi felvételihez ez önmagában már kevés lett volna. Csupa jeles osztályzattal, maximális pontszámmal és kitűnő érettségivel került be első nekifutásra az Eötvös Loránd Tudományegyetem magyar-történelem szakára. Még végzés előtt, 1966-ban megnősült: haláláig hűséges társa maradt az egyetemi csoportból feleségül kért Héri Verának. 1967-ben kitűnő minősítésű történelem szakos középiskolai tanári és tudományos szocializmus szakos előadói diplomát kapott.

Indulására visszatekintve nem lehet öt körülvevő szellemi műhelyekről vagy pályorientáló, nagyműveltségű rokonokról írni. Pályáját, témaválasztását két, ma már alig emlegetett tanára befolyásolta. Az egyik Zsigmond László volt, az 1949-ben Kossuth-díjjal kitüntetett tanszékvezető professzor, akinek a pápai szociális enciklikákkal foglalkozó speciális kollégiumai keltették fel érdeklődését a katolikus egyház társadalomújító tanai és az azokból sarjadó szociális mozgalmak iránt. A másik ösztönzést a somogyi szegénysorból a fényes szellők nemzedéke tagjaként a fővárosba érkezett, tudását autodidakta módon megszerzett Szakács Kálmán agrártörténész adta, ő inspirálta a keresztényszocializmus, a kereszténydemokrácia akkor még érintetlen, sőt tabunak számító kutatására. Barátai később ugratták is érte: „megfogtad az Isten lábát...”. Szokatlanul fiatalon, két évvel az egyetem befejezése után, 1969-ben védte meg bölcsészdoktori disszertációját *A keresztényszocializmus Magyarországon a forradalmak és az ellenforradalom idején 1918–1922* címmel. Ez a munkája hozta meg a tudósi elismerést és ezt fejlesztette tovább 1974-ben kandidátusi értekezéssel, amelynek címe *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923* volt.

A munkahelyek állomásai egy mondatban összefoglalhatók: soha nem dolgozott mássutt, csak az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Közel két évtizeden át tanított a tudományos szocializmus tanszéken, végigjárta az egyetemi hierarchia ranglétráját. Kevesen tudják vagy hiszik el, hogy vonalas nevével ellentétben ezen a tanszéken kiváló történészek is dolgoztak. Paradox módon épp ez az ideológiai elnevezés nyújtott védelmet a szabadabb gondolkodásnak, és ennek leple alatt számos olyan kérdésről lehetett beszélni, amiről egy „sima” történelem tanszéken csak elbocsátás kockázatával. 1985. január 1-jétől az új- és legújabbkori (a későbbi új- és jelenkori) magyar történeti tanszék docense, s ezzel titkos vágya teljesült: a jó csapatszellemű, ám mégis ideológiai tanszékről átkerült a „tisza” történelemre. 1992-ben vehette át egyetemi tanári kinevezését, és 1995-től közel másfél évtizeden át, 2009 júniusáig tanszékvezetőként irányította kollégái munkáját. Olyan elődök után, mint Szekfű Gyula, Andics Erzsébet, Pölöskei Ferenc. S miután 65 évesen meg kellett válnia a tanszékvezetéstől, új tervek fűtötték: az egyetem történettudományi doktori iskolája vezetőjeként mindent megtenni azért, hogy az ELTE kutatóegyetemmé váljék. Munkája során minden lehetséges oktatási formában részt vett: szemiáriumok, évfolyam-előadások, speciális kollégiumok és posztgraduális képzés keretében egyaránt. Tagja volt számos kari bizottságnak, több ciklusban a Kari Tanácsnak. Egyetemi előadásaira mindig készült, jegyzeteket is írt, de ritkán láttuk felolvasni: élvezetesen, csipkelődő humorral fűszerezve, sodró lendülettel, szabadon beszélt. Szemináriumai izgalmasak és lüktetőek voltak. Évről évre újabb és újabb szakdolgozati témákat ötvölt ki, sokunknak olyat, amit szakdolgozatból egyetemi doktorivá, onnan kandidátusi vagy PhD értekezéssel izmosíthattunk. Egyengette utunkat, de nem erőltette ránk véleményét, hagyott minket kibontakozni. Nem voltak kiválasztottjai, csak tanítványai sokasága. Vagy inkább mindannyian kiválasztottnak éreztettük magunkat? *„Doktori védésem előtt pár órával felhívott és mintegy mellékesen tájékoztatót és bizottság tagjainak kedvenc borfajtáiról, valamint a tanszéki hűtőszekrény helyéről, vagyis ügyesen tudomásomra hozta, hogy a dolgozatom kiváltotta a bizottság szakmai elismerését”* – idézi fel doktorráválásának történetét az azóta dékánná, tanszékvezetővé „felnőtt” egyik tanítványa.

Nem terhes munkaként, hanem szórakoztató hivatásként élte meg az oktatást. Márai Sándor írja egy helyütt, hogy nem lehetséges öröm nélkül élni. Gergely Jenőnek

az oktatás, a kutatás és az írás hármasa maradéktalan örömet adott. Mindig imponáló lesz alapossága, a „sine ira et studio” gyakorlatba való átültetése, és a jól megőrzött történeti függetlenség is. Ha egy témára rátalált, bulldog módjára kutatta hozzá az anyagot – még tekintélyes professzorként is rendszeresen járt levéltárba, nem bízta „négekre” az adatgyűjtést. Ezt az oldalát a Prímási Levéltár egykori vezetője, Beke Margit találóan idézte fel születésnapj köszöntőjében: *„Emlékszem, amint bejött a kutatóba, mindig megkínáltam kávéval, hiszen a fővárosból és máshonnan érkezett kutatókkal is ezt tettem... A tisztelet és az a szerénység, ahogyan a történettudományhoz nyúlt, számomra mindig példa marad. Azt sem felejttem el, hogy kutatásaira nem egyszer nyári lakából jöve, cseresznyével kedveskedett, amit a kertjében termelt és sajátkezűleg szedett. Azonban olyan bőségesen osztotta ezt az ajándékát is, hogy jutott belőle a prímási asztalra is.”*

1991-ben a tudományos minősítési grádicsok harmadik szakaszát is abszolválta: A *keresztényszocializmus Magyarországon 1924–1944* című munkájával elnyerte a történelemtudományok doktora címet. Ezzel betetőzte a keresztényszocialista mozgalom történeti feltárását. Meggyőző magyarázatát adta, hogy az miért maradt a magyar politikai és társadalmi élet periferiáján. Értelmezése szerint ebben a katolikus egyház és az államhoz fűződő viszonya volt a döntő tényező. A politikai katolicizmusnak, különösképp a keresztényszocializmusnak ugyanis csekély létjogosultsága volt egy olyan országban, ahol az egyház hagyományos pozíciói megőrzése folytán változatlanul képes maradt arra, hogy érdekeit saját maga artikulálja, és befolyását az állami élet legfelsőbb szintjén maga érvényesítse. Ezt az olajozottan működő kapcsolatrendszert az egyházi hierarchiától többé-kevésbé függetlenedő politikai párt csak zavarta volna. A hagyományos értékeket és kiváltságokat őrző, magát ugyancsak kereszténynek valló kormánypárt mellett a meglehetősen gyanús szocialista nevet viselő keresztény párt nem lehetett igazi versenytárs. Gergely Jenő a politikai katolicizmus és a keresztényszocializmus áramlatait és törekvéseit vizsgálva felismerte, hogy sem önmagukban az eszmék, sem az ezeken alapuló mozgalmak nem érthetők az egyetemes katolikus egyház történetének valamilyen szintű ismerete nélkül, s ez végül elvezette őt az egyháztörténet kutatása és művelése felé. Akkor vágott bele az egyháztörténet mint a köztörténet egyik ágának művelésébe, amikor az még bőven politika és ideológia által különösen befolyásolt területnek számított. 1945 után előbb az egyháztörténet-írás tárgyi, majd személyi feltételeit számolták fel, ezt a diszciplinát száműzték a tudományosságból, az Akadémiáról, az egyetemekről, de az egész oktatási rendszerből is. Csak szitok szintjén bukkantak fel az egyházak és a vallások, a kiteljesedő ateista és antiklerikális rendszer még a korai századokat illetően sem tűrt árnyalást. Ekkor születtek – s itt sok idézőjelet használhatnánk – az imperializmus, a Horthy-fasizmus vagy épp az 1848–49-es forradalmat eltipró Habsburgok szolgálatában álló klerikális reakcióról szóló fércművek. Aztán megjelentek az első repedések. Már nemcsak az emigrációban, hanem itthon is viták, publicisztikák, majd szakmunkák kezdték újraértelmezni és újraértékelni a vallások és az egyházak történeti szerepét. Nem Gergely Jenő volt az egyetlen úttörő, de az elsők közé tartozott, akik mást és másként írtak, mint a megelőző évtizedek szerzői. Kétségtelenül nem konjunkturális megfontolások vezérelték. Bármilyen vezérelte, szinte valóságos intézménnyé vált, és egymaga elvégezte azt, ami akár kutatócsoportok dolga lehetett volna. Kereste a vállalható és az adott politikai keretek között még járható utakat. S oroszlánrésze van abban, hogy az egyháztörténet-írás visszakerült méltó helyére, a tudományba és a felsőoktatásba.

A bölcsek arra tanítanak, hogy úgy kell élni, mintha minden cselekedetünk az utolsó lenne életünkben, mintha minden leírt gondolatunkhoz a halál biggyesztené oda a pontot. Hogy mindig meg tudott-e felelni ennek az elvárásnak? Talán nem. Talán igen. Mindkét válaszra érveket hozhatnánk. Írásművei sok száz fölötti száma rendületlen alkotókedvről és kiapadhatatlan szorgalomról tanúskodik. Soha nem volt dagályos vagy szemérmetlenül kitárulkozó. Mindenkor a történeti hitelesség alázata vezérelte tollát. Szakított a marxizmus klasszikusaira hivatkozó korábbi gyakorlattal. Baráti szálak fűzték a demokrata néppárti nagy generációhoz, akik elfogadták és respektálták véleményét. S hogy időnként kisebb kompromisszumokat is kötött? Igen, a megjelentethetőség érdekében muszájból használt egy-egy „állandó jelzőt”. Csak legyintett rá – a (bölc) olvasó úgyis átlát rajta. *A katolikus egyház Magyarországon. 1944–1971* című, 1985-ben megjelent kismonográfiájáról többször is elmondta: ha nem Miklós Imre, az Állami Egyházügyi Hivatal teljhatalmú elnöke adja nevét hozzá lektorként, akkor a kiadó nem merte volna megjelentetni. Volt, amit így sem írhatott meg, de már sok olyasmit igen, amivel mások még csak nem is kísérleteztek.

1982-ben jelent meg először az 1999-ben újra kiadott, időközben oroszra is lefordított nagyszabású munkája: *A pápaság története*. Nemcsak azért időtálló és emlékezetes ez a mű, mert akkor írt a kétezres éves intézményről, amikor a vasfüggöny innenső felén ez nemigen volt még bevett, hanem azért, ahogyan írt. Tárgyilagosan és szakszerűen. S mindemellett szinte irodalmian. E mű folytatása a *Pápák emlékezete. Pápai érme, ki-tüntetések és pénzek* című kötet, amit numizmatikus-muzeológus feleségével közösen állított össze és jelentetett meg 1991-ben. S néhány év múlva elkészült a ma már egyetemi tankönyvként is használt, nagy ívű monográfiájával: *A katolikus egyház Magyarországon 1919–1944* című munkájával, amiért 1998-ban Akadémiai Díjban részesült.

Egyháztörténészként két, egymással merőben ellentétes szemlélettel ütközött folyton: a hagyományos, hol erősebb, hol cizelláltabb antiklerikális felfogással, illetve azzal az apológiával, amely úgy véli, hogy egyháztörténetet csak egyházban élő hívő írhat. Ő maga figyelmeztetett: nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az egyház célja az ember üdvösségéhez segítése. Nem csupán izgalmas témaválasztásaival, hanem szemléletével is kitűnt: szakított a bevett klisékkel, nem fogadta el a nemzeti szempontokat, az egyházakat, a hagyományokat, a tényeket relativizáló történetírást, sem a modernnek titulált, importált teóriákat. Ezzel együtt azt képviselte és akarta megértetni, hogy az egyházak és a vallások szerves részei a társadalom életének, és vizsgálatuk nélkül nem érthető sem a nemzeti történelem, sem a társadalmi fejlődés. S ebben az értelemben az egyháztörténet a köztörténet része. Ez az érdeklődés vitte el a politikai katolicizmus, az egyházpolitika, Prohászka Ottokár, Bangha Béla, Giesswein Sándor, Mindszenty József kutatásához. Vagy épp a megjelenésre váró munkájához, a Wolff Károly vezette Keresztény Községi Párthoz.

Tanszéki munkája révén kötelezően foglalkozott 20. századi munkásmozgalommal és a Horthy-korszak politikatörténeti kérdéseivel is; ezek hasznos építőkövet jelentettek az érett és széles látókörű történész munkáihoz, amikor már átfogó monográfiákat és egyetemi jegyzeteket írt Magyarország modernkori történelméről. Oktatói munkájának is köszönhető, hogy az évek múlásával kilépett az egyháztörténész szerepéből, és a 20. századi magyar politikatörténet részkérdéseitől eljutott a szintézisig. Izgatták a korszak vitatott történelmi személyiségei, köztük például Gömbös Gyula vagy Antal István. Előbbiről biográfiát írt, utóbbinak publikálta az emlékiratait. *Napbaöltözött ember*

címmel Prohászka Ottokárról publikált átfogó életrajzot (1994) – árnyaltan, olvasmányosan, okosan, amolyan „gergelyjenősen”. A történelemhez való hozzáállása, látásmódja gyakorlatias, nem szakadt el a való élettől, és a kutatást helyezte előtérbe a szellemi játékokkal szemben. Vallotta, hogy a történelem a tényeknél kezdődik. Ezért a forráskiadást nem csupán hasznosnak, de nagyon fontosnak tartotta. Közzétette az 1919 és 1944 közötti püspökkari konferenciák rövidített jegyzőkönyveit (1984), az állam-egyház közötti 1950-es megállapodást megelőző tárgyalássorozat dokumentumait (1990), s egy kutatócsoport élén állva a magyarországi autonómiák 1848-tól napjainkig tartó történeti forrásait (2005). *Egyházak a polgári Magyarországon* címmel két közös munkánk is készült (kronológia – 1993, adattár – 1996), s egy harmadikban az állami egyházjog forrásait publikáltuk (2006). Befutott tudósként nem restellte társszerzőként vállalni a tanítványt...

Publikációi a szakmában elismerést váltottak ki, az egyházi sajtó is méltatta eredményeit. Elismerték, hogy az egyháztörténet-írást ugyan szekuláris-tudományos alapon, de becsületesen és anélkül műveli, hogy a vizsgált egyház(ak) számára a legkisebb méltánytalanságot okozná. A hazai egyháztörténet-írás megkerülhetetlen, autonóm személyisége volt, amikor dicsérték, és maradt akkor is, amikor kutatásai létjogosultságát vagy épp kompetenciáját megkérdőjelezve kritizálták innen-onnan. Még olyanok is, akiktől nem várta. Igaz, Szent Erzsébetet is egy olyan öregasszony lökte a sárba, aki minden nap az asztalánál evett. Így lett ő a kiátkozott „neves marxista történész”. Aztán idővel ellenfelei is megbékéltek, vitapartnerei is lecsendesedtek, ő maga is árnyaltabb lett. Két összeállításban is megjelentette a Mindszenty-per válogatott dokumentumait. A napi sajtón keresztül bekapcsolódott a történeti publicisztika művelésébe, de soha nem háritotta el az ország legkülönbözőbb helyein előadó népművelő tanár szerepét sem. Gyakran szerepelt a rádió ismeretterjesztő műsoraiban és a köztelevízióban. 1988-ban az MTV Nívódíját ítéltek neki az augusztus 20-ai Szent István-napi adásban való közreműködéséért. 1997 és 2000 között, oktatói és kutatói munkája elismeréséül, Széchenyi Professzori Ösztöndíjat kapott – a legelsőik között.

*

Magamban emlékképekkel oldom a gyászt – csupa kedves vagy épp mókás szilánk eleve-nedik meg. Már sok-sok évvel végzésem után tanácsát kértem: elvállaljak-e vagy sem egy nagy(nak tűnő) feladatot. A maga komoly(kodó) stílusában azt felelte: gondold meg, mi a jobb, ha téged cseszegetnek, vagy ha te cseszegetsz másokat? S előttem van a dunaalmási kertjében szorgoskodó gazda, aki a Rákóczi utat megülő füst és a fővárosi bérház negyedik emeleti bezártsága után itt kereste a természetet és a gyermekkor falusi emlékeit. Ahol barátait mindig szívesen fogadta egy kedélyes sörözgetéssel-borozgatással egybekötött eszmecsere-re. Saját magán mulatott, mikor elmesélte élményeit, miután váratlanul behívták a tartalékos katonai szolgálatra. A húszas éveiben járó tiszt ordítva kérdezte: ki nem ismeri az új alaki szabályzatot? Jenő töprengett, vajon mi változhatott, tán a „balra át” vagy a „jobbra át”? Inkább jelentkezett, ő bizonytalan. A tiszt ránézett, felröhögött, hát magához képest Chaplin kutyaf...a. Viccként mesélte el? Igen. Fájt neki? Bizonyosan. A sors nem áldotta meg adoniszi termettel, viszont adott neki szívet, humort, toleranciát, emberséget. És mi így szerettük őt: köpcösen, sörhassal, cyranói orral. Bakaként besorozták egy, a modernkori háborúk történetét okító szemináriumba is. Megadó nyugalommal hallgatta az érettség

feltehetően kibukott tiszt előadását az első világháborúról, de csak addig bírta szó nélkül, amíg a „tanár” azt nem fejtegette, hogy a háborúért kivétel nélkül minden európai nemzet egyformán és kivétel nélkül felelős. „És Bosznia-Hercegovina okkupációjáról mi az előadó tiszt elvtárs véleménye?” – kérdezte értetlen szemtelenséggel. Az abszolút egészségtelen ételeket szerette. Sültet, pörköltöt, túrós csuszát, baracklekváros palacsintát, nokedlit, jó kis disznótorost – amiket a „Muter” is főzött neki gyermekkorában. Ám nekem erről sejtelmem sem volt barátságunk hajnalán, egymás közt még szigorúan magázódva. Nagyon ki akartam tenni magamért, amikor feleségével együtt megtisztelte hajlékunkat: kagylóval díszített aszpikos királyrák-falatokkal fogadtam. Mit ne mondjak, fenséges volt. Ám ő csak piszkálta, turkálta az ételt, percekig gyötrődött, miként ne bántson meg, ám végül csak megkérdezte: egy jó kis rántott húsod nincsen...? Ettől kezdve tegeződtünk.

*

Nem volt zarándoktípus, nem fűtötte kalandvágy, nem akarta újrakezdeni vagy másként leélni életét. Elégedett ember volt, akit örök tudásvágya tett szomjassá. Stressz, konfliktusok, türelmetlenség, embert próbáló változások – ezekből is bőven jutott neki az idők múlásával, de ezeket mindig legyőzte az építő-alkotó, derűs tudósember. Élete utolsó éveiben betegség gyötörte. A humora, az esze a régi maradt, de teste kezdte cserbenhagyni. Lefogyott, korábbi öltöneyei ijesztően lötyögtek rajta. Az orvosok szigorú előírásait őrangyalai segítségével tartotta be, de óvó szigorukat időnként gyermeki kajánsággal csapta be. Mert életöröme nem hagyta el. Nem volt tökéletes ember, nem is tartotta magát annak. Csak egy Tényőről elindult parasztfiúnak. Akiből az ország első egyetemének megbecsült és szeretett professzora lett.

*

Nehéz szívvel ment a kórházba. Ifjúkori barátainak nem engedte, hogy remélt felgyógyulása utánra halasszák szokásos évi összejövetelüket – ki tudja, lesz-e holnap? – mondta. Az első hírek a sikeres rutinműtétről szóltak. Aztán döbbenten hallottuk a váratlan fordulatot. Hitetlenkedés, görcsös remény uralta beszélgetéseinket. Majd a hír: közeleg a vég.

Elmentem kórházi ágyához. Már nem volt tudatánál, jelenlétem nem érzékelte. Naivul talán azt hittem, hogy majd rákiabálok a végzetre és elijesztem, vagy hogy energiáimból átadhatok valamit a halállal tusakodó embernek. Az iszonyattól dermedt voltam, egyik pillanatban perlekedtem az Istennel, hogy miért és hogy ne tegye, a másikon könnyörögtem hozzá. Kyrie, eleison! Hallottam saját hangomat, amint az orvossal beszélek, nyugodtan és higgadtan, hallottam a dobhártyámhoz tola-kodó kérlelhetetlen diagnózist. Idegennek hatottak vonásai, de csak míg meg nem láttam a megszokott részleteket: a természetes orrot, a deres bajuszt. Magamban dadogva köszöntem a tőle kapott barátságot, ezt a megfoghatatlan ajándékot, s közben megrendülve néztem, ahogy a sziszegő gépek reménytelenül erőltetik belé az élet utolsó cseppjeit.

*

2009. december 10-én, 12 óra 45 perckor eljött érte a halál. Az aznapi sajtó kulcsszavai: influenza, növekvő MSZP-támogatottság, kábítószer-termesztő olimpikon, BKV-botrány, Obama átvette a Nobel-békedíjat. Szíve még dobogott, amikor Gyurta Dániel új Európa-csúcsot úszott, de a józsefvárosi piac razziajakor tekintete már üvegesre dermedt.

*

Ha földi sátrunk összeomlik – mondja Szent Pál – Istentől kapunk lakóhelyet. Örök otthonot, amelyet nem emberkéz épített.

Örök otthonot, ahol...

Ahol – Pilinszky szavával – mindenki ott lesz.

Ahol senki sem keresi és nem kerül egymást.

Ahol már senki sem hiányzik.

Hát menj csak és lépj be e nem emberkéz-építette örök otthonodba, és foglald el a helyed.

*Pihend ki magad, Tanár úr, és várj be bennünket is – tanítványokat, barátokat, rokono-
kat, kollégákat...*

Balogh Margit

ZVARA EDINA

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 2008

230 éves a veresegyházi Szent Erzsébet római katolikus templom, 1778–2008. Szerk.: Lugosi Margit. Veresegyház: Veresegyházi Katolikus Egyházközség, 2008. 276 p.

Árpád-házi Szent Erzsébet születésének 800. évfordulója alkalmából a Magyar Katolikus Püspöki Kar november 19-ével kezdődően Árpád-házi Szent Erzsébet Jubileumi Évet hirdetett meg. Ezen jeles alkalomból készült az összeállítás, amely a veresegyházi egyházközség életéből mutat be egy-egy mozzanatot. Ehhez kapcsolódik az egyházközség ünnepi sorozata, hiszen templomuk 2008-ban volt 230 éves.

Alföldi Kálmán: Adatok az Ácsi Református Egyház és a település történetéből. Ács: Ácsi Református Egyház Presbitériuma, 2008. 251 p.

Ács Komárom-Esztergom megyei város. Nevét az Árpád-korban letelepedett, a király szolgálatában álló ácsokról kapta. A 17. század első felében református magyarok, majd a 18. században németek telepedtek le, akik a középkori templom romjaira 1644-re felépítették fatornyos templomukat. 1802-ben barokk stílusban építették újjá. A település református lelkipásztorát, Komáromi Sülye Istvánt, hitéért gályarabságra ítélték.

Angenendt, Arnold: A kora középkor. A nyugati kereszténység 400-tól 900-ig. Bp.: Szent István Társulat, 2008. 605 p.

A kora középkor az egyháztörténet legnagyobb átalakulásának korszaka, melynek különböző szakaszait tárja elénk a kötet. A késő ókortól elindulva a középkor sajátosságainak bemutatása mellett bepillantást nyerünk a keresztény Európa létrejöttének folyamatába. A történelmi események mellett az egyházszerkezet kialakulása, a művelődés szerepe, a teológiai gondolkodás jelentős képviselőinek munkássága, a szerzetesség elterjedés és a művészetek helyzete is bemutatásra kerül.

Árki Sándorné Kápolnási Magdolna, Fabó Beáta, Kovács Mária, Mayer László, Mayerné Lendvály Mária, Székely Imre: Budapest templomai: Pesterzsébet, XX. kerület. Bp.: Bp. Városvédő Egyesület, 2008. 56 p. (Templomtörténeti sorozat, 6.)

A *Városvédő Egyesület* önkéntesei csoportokba tömörülve végzik munkájukat. A *Templomtörténeti csoport*ot jelen kötet szerzői 1988-ban azzal a céllal hozták létre, hogy a főváros minden templomában kézzel festett miniatűrökkel vagy fényképekkel illusztrált történelmi és művészettörténeti összefoglaló függjön a falakon. A mostani kötetben többek között az Árpád-házi Szent Erzsébet főplébániatemplom, a Pacsirta-telepen lévő Magyarok Nagyasszonya plébániatemplom, a kakas-tói Páduai Szent Antal templom, a Klapka téri református templom, a pesterzsébeti baptista templom, és a dél-pesti zsidó imaház leírása olvasható.

Bakonyi Erzsébet–Deregi László: Templomok, kápolnák, keresztek Nagykanizsán = Churches, chapels, crosses in Nagykanizsa = Kirchen, Kapellen, Kreuze in Nagykanizsa. Nagykanizsa: Informatika Kiadó, 2008. 115 p.

A kötet Nagykanizsa templomait, zsinagógáit, kápolnáit, kereszzeit mutatja be színes fotókkal és rövid történeti, művészettörténeti ismertetővel.

Bányai Viktória: Ezekiel Landau prágai rabbi (1713–1793) döntvényeiből. Magyarországi adatok. A szövegek kiválasztásában és értelmezésében közrem.: Shlomo J. Spitzer. Bp.: MTA Judaisztikai Kutatóközpont, 2008. 156, [4] p. (Hungarica Judaica, 22.) (Héber kútforrások Magyarországon és a magyarországi zsidóság történetéhez. 18. század, 1.)

Bányai Viktória kötetében Ezekiel Landau (1713–1793) prágai rabbi *Noda bi-Jehuda* („ismert Júdában”) című responsum-gyűjteményének magyar vonatkozású részeit dolgozza fel. Landau korának meghatározó tekintélye az askenázik körében. Prágai tevékenysége idején egyben Csehország főrabija is volt. Egykori tanítványai közül sokan fordultak hozzá kérdéseikkel. A *Noda bi-Jehuda* 855 responsumot tartalmaz, melyeknek körülbelül nyolcada Magyarországról érkezett kérdésekre válaszol. A válaszok címszettjei között 33 magyarországi település és 47 Magyarországhoz kötődő személynév (rabbik, dajjanok, magántudósok) szerepel. A gyűjtemény a 18. század utolsó harmadának magyarországi zsidó történetének egyik fontos forrása.

Beke Margit: Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága, 1892–2006. Erdő Péter előszavával. Bp.: Szent István Társulat, 2008. 831 p.

Némethy Lajos *Series parochiarum et parochorum archidioecesis Strigoniensis* című, az egyháztörténetek számára máig alapvető kötete 1894-ben, Esztergomban jelent meg. Beke Margit ennek folytatására vállalkozott. A lexikon szócikkeinek összeállításakor a cél az volt, hogy egyes papi életrajzokat akkor is nyomon lehessen követni, ha az adott személy már kilépett az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye kötelékéből – akár mert máshova került szolgálatba, akár mert már nem papi keretek között folytatta tevékenységét.

Biblia Sacra Hungarica. A könyv, „mely örök életet ad.” 2008. november 21–2009. március 29., Országos Széchényi Könyvtár. A katalógust szerk.: Heltai János, Gáborjáni Szabó Botond. Fotók: Hapák József. Bp.: OSZK, 2008. 283 p.

A 2008-ban megrendezett nagyszabású kiállítás, s annak anyagát bemutató katalógus a magyar nyelvű Biblia történetét, használatát, ismeretét mutatja be a különböző fordításokkal, kiadásokkal. A kiállított és a kötetben szereplő tárgyak időben közel ezer évet jelenítenek meg, s egész Európát és Magyarországot képviselik, többek között: az Admonti, a Bécsi, a Müncheni, az Apor és az Érdey-kódex, Nagylucsei Orbán Psalteriuma, a három magyarországi erasmista, Komjáti Benedek, Pesti Gábor és Sylvester János bibliafordítása, az első magyarországi magyar nyelvű református teljes Bibliánk, a Vizsolyi Biblia s annak nyomdakézirata; a katolikus Szentírás Káldi György fordításában, Martin Luther 1524-es Újtestamentum-fordítása, Jókai Mór Bibliája, Ady Endre szétéptett Bibliájának háttáblája, Babits Mihály: Jónás könyvének autográf kézírata, Pílszky János: Apokrif versének kéziratföredéke; valamint szószerk Nemesscsőről, házi oltárok, üvegképek, Szent István király gótikus szobra.

A kötetben több tanulmány is olvasható: *Gáborjáni Szabó Botond*: Egy kiállítás üzenete, avagy „a Szentléleknek gyönyörűségei patikája; *Rózsa Huba*: A Biblia szerepe az európai és a keresztény kultúrában; *Varga Gyöngyi*: Jeremiás és Jézus. A személyességről, az új szövetségről és a jövő felé fordulásról; *Fabiny Tamás*: Júdás Iskariótes halála az Újszövetségben és annak hatás-történetében; *Gáborjáni Szabó Botond*: Biblia és olvasás; *Márkus Mihály*: Magyar Bibliánk. Szemelvények régi bibliafordításainkból; *Pecsek Ottó*: A bibliafordítás nemzetközi elmélete és gyakorlata napjainkban.

Blau, Leslie: Bonyhád, egy elpusztított zsidó közösség. A magyarországi Bonyhád zsidóságának története. Bonyhád: Soha többé Soá! Alapítvány, 2008. 212 p.

A könyv 1994-ben, a magyarországi holokauszt 50. évfordulójára jelent meg először az Egyesült Államokban. A 65. évfordulóra, a megemlékezések sorába méltán illik a kötet magyar nyelvű változata, melyben a bonyhádi magyar zsidóság történetéről olvashatunk.

Bottyán János: A magyar Biblia évszázadai. Sajtó alá rend., az eredeti jegyzeteket kieg. és a záró fejezetet írta: Fekete Csaba. 2. átd. kiad. Bp.: Kálvin, 2009. 258 p.

Bottyán János *A magyar Biblia évszázadai* című műve 1982-ben jelent meg, amelyben a magyar bibliafordítókat, bibliafordításokat és -kiadásokat mutatja be Szent István korától a protestáns új fordítású Biblia 1975-ös megjelenéséig. A művet Fekete Csaba újította fel, s egészítette ki új jegyzetekkel, s egy fejezettel: *A magyar Biblia vázlatos története az utóbbi negyedszázadban*.

Brebovszky Gyula: A Magyarországi Evangélikus Külmisziói Egyesület története. Bp.: Magyarországi Evangélikus Külmisziói Egyesület, 2009. 210 p. (Külmisziói kiskönyvtár, 6.)

Brebovszky Gyula kezdeményezése és gondos szervezése nyomán 1991-ben alakult meg az Egyesület, amelynek elődje az 1909-es alapítású Magyarhoni Ágostai Hitvallású Evangélikus Misszióegyesület volt.

Chambers, Raymond Wilson: Morus Szent Tamás. Bp.: Kairosz, 2008. 375 p.

Thomas More (1478–1535) a Tudor-kor egyik legnevesebb írója, költője, államférfija (lord-kancellár) volt. VIII. Henrik a parlamenttel az angol egyház fejévé nevezte ki magát, s az alattvalóknak is fel kellett esküdniük az új törvényre. Morus ezt elutasította, s Henrik ezért kivégeztette. A szerző Morust mártírként és korának nagy államférfijaként mutatja be – azaz az ún. pozitív képet kapja az olvasó Morusról. A katolikus egyház 1935-ben szentté avatta, az anglikán egyház pedig 1980-ban felvette szentjei közé.

Cigánypasztoráció az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye területén = Pastoral care of Roma in the Archdiocese of Esztergom-Budapest = Pastorale degli zingari sul territorio dell'Arcidiocesi di Esztergom-Budapest. Összeáll. és szerk.: Gyorgyovich Gábor és Török Viktória. Bp.: Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Pasztorális szakterület, 2008. 120 p.

A Magyar Katolikus Egyház cigányság körében végzett pasztorációs munkája olyan műltra tekint vissza, amelynek során már eredményekről lehet beszámolni. E gondolat jegyében született meg egy tanulmány, amelyben első kísérletként az Esztergom–Budapesti Főegyházmegye területén végeztek felméréseket, s összegezték a tapasztalatokat. Az elkészült anyag jó példája, mintája lehet a további egyházmegyei, s országos tapasztalatok feldolgozásának.

Cserháti Ferenc: Vatikáni megbízottak a külföldi magyar lelkipásztori szolgálatban, 1945–2006. Bp.: Szent István Társulat, 2009. 181 p.

Cserháti Ferenc, a külföldi magyarok lelkipásztori ellátásával megbízott esztergom-budapesti segédpüspök kutatómunkája során jött létre ez a dokumentumgyűjtemény, amely az emigráns magyar lelkipásztori szolgálat egykori irányítóinak Vatikánhoz fűződő kapcsolatát mutatja be. A kötet fontos forrása a Rómától kapott különleges megbízások megismeréséhez, feltárásához.

Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása, 2008. március 14–június 15. Szerk.: Földesi Ferenc. Bp.: OSZK, 2008. 247 p.

Nemzeti könyvtárunk a reneszánsz év alkalmából rendezett nagyszabású kiállításának középpontjába a könyvkultúrát állította, mely a magyarországi humanizmus kezdeteit mutatta be. Vitéz János váradai püspök, majd esztergomi érsek személye és működése kulcsa a magyarországi nagy reneszánsznak. A középkor és a reneszánsz határán élő filológus, író, diplomata, mecénás, könyvgyűjtő és főpap volt egy személyben. A kiállítással és a katalógussal személyének és könyvtárának állítottak emléket. A kötetben olvasható tanulmányok: *Madas Edit*: A középkori könyvkultúra továbbélése Magyarországon az 1430-as évektől az 1470-es évek végéig; *Boreczky Anna*: A magyarországi könyvfestészet emlékei Vitéz János korából; *Földesi Ferenc*: Tudósok és könyvek társasága. Vitéz János könyvtára; *Ekler Péter*: Propugnacula Christianitatis – studia huma-

nitatis. Bizánc és az Itáliában tevékenykedő bizánci humanisták kapcsolata Magyarországgal a XV. század középső harmadában; *Zsupán Edina*: Vitéz János Leveleskönyve. Proológus; *Horváth István*: Vitéz János érsek esztergomi palotájának kutatásáról.

Csorba Dávid: „A' sovány lelket meg-szépíteni.” Debreceni prédikátorok, 1657–1711. Debrecen: Hernád, 2008. 324 p. (Nemzet, egyház, művelődés, 5.)

A könyv a Martonfalvi-iskola hatását és művelődéstörténeti hátterét mutatja be: szemlélteti a városi, egyházi és földesúri, fejedelmi vezetés közti összehangolt politikai és szellemi kapcsolatokat, s egy korabeli unikum diáknapló elemzésével rögzíti, hogy a debreceni kollégiumban felnőtt diáknemzedék tartós szellemi és lelki alapot kapott útravalóul. Három prédikátor homiletikai elveit, történelemfelfogását elemzi. A három személy: Köleséri Sámuel, Sajószentpéteri István és Debreceni Ember Pál. A prédikátorok közti különbség leginkább a megszólalás módjában, a megszólított közösséghez való viszonyban, az adott műfaj társadalomban betöltött funkciójában van.

Csurgó és térsége református templomai. Szerk.: Jakab László Tibor. Csurgó: Csurgói Református Egyházközség, 2008. 24 p.

A kiadvány a csurgói térség református templomait mutatja be színes fotókkal illusztrálva, így a csurgó-alsókit, a csurgónagymartonit, a szentait, az inkeit, a somogyudvarhelyit és a csurgóit.

Démonok, látók, szentek. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Szerk.: Pócs Éva. Bp.: Balassi, 2008. 670 p., XVI t. (Tanulmányok a transzcendensről, 6.)

A vallásetnológiai sorozat hatodik kötetének tanulmányai a 2006 márciusában Révfülpön tartott konferencián hangzottak el. A kötet a keresztény és zsidó vallás változatos isten- és démonvilágát, szentjeit és angyalait, s az ókori, középkori és modern Európa népi nem keresztény démonait, ezek történelmi kapcsolatait, változásait, a helyi társadalmakban, vallásban, mentalitásban, művészetben, folklórban betöltött szerepét mutatja be különböző nézőpontokból. A kötetből néhány cím: *Sz. Kristóf Ildikó*: A demonológia funkciói: misszionáriusok és indiánok az amerikai Délnyugaton (17–18. század), *Tánczos Vilmos*: „Ezer levél ezer angyal közepibe” – Angyalkultusz a moldvai csángó folklórban, *Szőnyi György Endre*: Hénokh angyalai és a reneszánsz mágusai, *Petneki Áron*: „...qui vult Christianus esse, der mus ein gut Christof sein” – Szent Kristóf képe a középkori és a lutheri felfogás tükrében, *Voigt Vilmos*: Kájoni János és Felvinczi György meg a magyar látomásszövegek, *S. Sárdi Margit*: Jó és rossz a 18. századi látomásokban, *Pócs Éva*: Szőkefalva/Seuca: egy új kegyhely új üzenetei, *Kerny Terézia*: Szent László vízfakasztása a 16–18. századi képzőművészetben, *Büki László*: Angyalok Füst Milán lírájában.

Dénes-Mák László: A Jobbágyfalvi Római Katolikus Egyházközség története. Jobbágyfalva: Mák László, 2008. 150 p.

Jobbágyfalva Maros megyében, Marosvásárhely és Szováta között található. A kötetben a település, a templom történetéről és a katolikus egyházközség mindennapi életéről olvashatunk.

Dreska Gábor: A pannonthalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára = Monumenta credibilia conventus de monte Pannoniae. Győr: Győri Egyházmegyei Levéltár. Vol. 1.: 1244–1398. 2007. 370 p. – Vol. 2. 1244–1398. 2008. 430 p. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások, 8–9.)

Az okmánytár a pannonthalmi bencés konvent hiteleshelyének kiadványait tartalmazza. A vállalkozás a közhitelű intézmény működéséhez köthető összes dokumentumot eredeti szövegében publikálja. Az iratok a vidéki írásbeliség egyik szereplőjének feladatait, és a központi bíróságok által is igénybe vett egyházi testület tevékenységét mutatják be. A kiadott oklevelek felét a konventhez forduló magánszemélyek közvetlen kérésére adták ki, melyek ingatlanok adásvételét, zálogba adását és cseréjét, és az irat kiállítását kérő személyek egyéb felvállalásait tartalmazzák. Az oklevelek másik fele a perjoghoz kapcsolódik: az országos vagy megyei bírói fórumok által megbízott személy mellé kiküldött tanújának jelentését foglalta írásba a hiteleshely. A két

iratscsoport által illusztrált jogi cselekmények nagyrészt Győr, részben pedig Komárom, Veszprém, Vas, Sopron és Pozsony megye területét érintik. Az oklevelek értékes adatokat jelentenek az Észak-Dunántúl és a Csallóköz birtokviszonyaira, birtokosainak társadalmi kapcsolataira.

A Dunántúli Református Egyházkerület egyházmegyéinek létszámváltozása a XX. században. Előszó: Márkus Mihály. Veszprém: Dunántúli Református Egyházkerület Püspöki Hivatala, 2008. 82 p.

A Dunántúli Református Egyházkerület megszervezésére a XVI. század második felében került sor, mai formáját pedig a XX. században, a II. világháború után nyerte el. Az egyházmegyéek és egyházkerületek határainak igazodniuk kellett a közigazgatási megyék határaihoz. Táblázatos formában öt évből kapunk adatokat a Mezőföldről, az Őrségitől, a Pápai, a Somogyi, a Tatai és a Veszprémi Református Egyházmegye létszámaira: 1911-ből, 1941-ből, 1983-ból, 2001-ből és 2006-ból. Az adatok református egyházi névtárakból, adattárakból, hivatalos népszámlálási adatokból származnak.

Emlékkönyv Pázmány Péter halálának 370. évfordulója alkalmából az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papságának szentelési és halálozási adataival, 1892–2006. Szerk.: Beke Margit. Bp.: Szent István Társulat, 2008. 193 p. (Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis, 4.)

Pázmány Péter (1570–1637) esztergomi érsek, író előtt tisztelegtek a konferencia szervezői és résztvevői. Az ott elhangzott előadások szerkesztett változata olvasható a kötetben: *Erdő Péter*: Ajánlás, *Herdics György*: Beköszöntő Pázmány Péter emlékkonferenciáján, *Beke Margit*: Pázmány Péter érseksége (1616–1637) alatt keletkezett egyházlátogatási jegyzőkönyvek, *Szuromi Szabolcs Anzelm*: A Pázmány Péter által összehívott zsinatok tekintélye és rendelkezései, *Novák Veronika*: Pázmány Péter és Vágsellye, *Kontsek Ildikó*: Pázmány Péter ábrázolásai és tárgyi emlékei Esztergomban, *Jozef Halko*: Pázmány Péter síremléke a pozsonyi Szent Márton székesegyházban, *Czékli Béla*: Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött Pázmány Péter művek és a vele kapcsolatos irodalom, *Hegedűs András*: Az Érseki Simor Könyvtárban őrzött Pázmány Péter művek és a vele kapcsolatos irodalom, *Beke Margit*: Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papságának szentelési és halálozási adatai (1892–2006).

Erdély és a Szentszék a Báthoryak korában. Okmánytár II. 1595-1613. Közread.: Kruppa Tamás. Bp.; Róma: PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport; Szeged: SZTE Régi Magyar Irodalom Tanszék, 2009. XXXI, 311 p. (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae. Ser. 1., Collectanea Vaticana Hungariae. Classis 1. 5.) (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 38.)

Az okmánytár alapvetően a bécsi, gráci, prágai és lengyelországi nunciatúrákból származó levelezés erdélyi vonatkozású válogatott iratait tartalmazza. A kötet a 2004-ben megjelent *Erdély és a Szentszék a Báthoryak korában. Kiadatlan iratok, 1574–1599* folytatása, illetve kiegészítése. A kötetben lévő levelek nagy része kiadatlan. A forrásokból megismert új adatoknak köszönhetően nemcsak az erdélyi-szentszéki kapcsolatok, hanem Erdély és a román vajdaságok viszonya is új megvilágításba kerülnek.

Európai örökségünk. A pécsi és a djakovói egyházmegye bemutatkozik. Főszerk.: Duczon Árpád. Szerk.: Bojcsév András, Fazekas Orsolya, Fellnerné Gaál Rita. Fotó: Horváth Gábor, Kalmár Lajos. Pécs: Pécsi Egyházmegye, 2008. 311 p.

A Pécsi Egyházmegye arra törekszik, hogy más püspökségekkel, így többek között a szomszédos horvátországi Djakovói Egyházmegyével is együttműködjön. A két egyházmegye történelmileg egy egységet képez, amely a kultúra, a néprajz és az egyháztörténelem területén is megfigyelhető. A kötetben lévő kultúrkincsek bemutatása az összefogás erősítését kívánja szolgálni.

Evangelikus tanítók, iskolák, tanítóképzés Nyíregyházán a XIX. században. Szerk.: Csoma József. Nyíregyháza: M-Kira Bt., 2008. 252 p., [8] t.

A kötet szerkesztője mindazon személyek figyelmébe ajánlja a kötetet, akik érdeklődnek és szívesen olvasnak a térség, a város és az evangélikus egyház történetéről. A könyvben lévő tanulmányok: *Hebeny Zoltán*: Tanítósors Szabolcs megyében 1868–1914 között, *Szabó József*: Adalékok a nyíregyházi evangélikus oktatáshoz, egy életrajzi gyűjtemény kapcsán, *Páll István*: Elemi népiskolák a régi Szabolcs megyében, *Orosz Gábor*: A nyíregyházi evangélikus tanítóképző szervezésének és indulásának története, *Csoma József*: A nyíregyházi evangélikus tanítóképző intézet működésének második szakasza (1858–1872), *Szabó József*: „Tudós” Nagy Sámuel Tanító Úr!, *Margócsy József*: A professzori iskola, *Páll István*: A barabási iskola a Sóstói Múzeumfaluban, *Csoma József*: Canonica visitatio Nyíregyházán 1860-ban.

Fazekas Csaba: Deák Ferenc egyházpolitikája a reformkorban. Bp.: Lucidus K., 2008. 191 p. (Kisebbségkutatás könyvek)

Deák Ferenc politikai pályafutásának egy rövid, de igen fontos, és eddig megfelelő részletességgel fel nem dolgozott szakaszát, témakörét dolgozza fel Fazekas Csaba. Deák egyházpolitikai felfogásának általános igényű áttekintése, és az előzmények ismertetése mellett az 1840 nyarától a vegyes házasságok áldásmegtagadása nyomán a vármegyékben kibontakozó egyházpolitikai vitában a „haza bölcse” egyházpolitikai kezdeményezéseit és azok fogadtatását foglalja össze.

Gäbler, Ulrich: Huldrych Zwingli. Bevezetés életébe és munkásságába. Bp.: Kálvin, 2008. 190 p.

Huldrych Zwingli (1484–1531) svájci reformátor személyét, teológiáját, életművét elemzi úgy a szerző, hogy azt elhelyezi korának politikai, társadalmi és egyházi összefüggéseiben is. A fő fejezetek: A környezet, Ifjúkor és diákélet (1484–1506), Lelkeszi tisztség Glarusban és Einsiedelnben (1506–1518), A zürichi indulás (1519–1522), A zürichi áttörés (1523–1525), Egyházi reform (1524–1526), A reformáció ügye a svájci államszövetségben (1524–1529), A sákramentumok körüli vita, Hitvallás és politika (1529–1531), Hatástörténet.

„Gli archivi della Santa sede e il regno d'Ungheria, secc. 15-20. Studi in memoriam del professor Lajos Pásztor archivista ungherese dell'Archivio segreto vaticano = Az Apostoli Szentszék levéltárai és Magyarország, 15–20. sz. Tanulmányok Pásztor Lajos, a Vatikáni Titkos Levéltár magyar levéltárosának emlékére. A cura di Gaetano Platania, Matteo Sanfilippo, Tusor Péter. Bp.–Róma: PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport, 2008. XVII, 319, [2] p. (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae. Ser. 1., Collectanea Vaticana Hungariae. Classis 1., 4.)

Pásztor Lajos (1913–1997) a XX. század második felének kiváló történésze a Római Akadémia titkára, majd a Vatikáni Levéltár munkatársa lett. E minőségben máig az egyetlen honfitársunk, akinek ez megadatott, hiszen ebben a minőségében az egyháztörténet forrásainak „e különleges szentélyében” élhetett és alkotott. Előtte tisztelegnek írásaikkal a tanulmányok szerzői: Csukovits Enikő, Szovák Kornél, Alexander Koller, Elisabeth Zingerle, Tusor Péter, Silvano Giordano, Baán István, Véghseő Tamás, Gaetano Platania, Antal Beatrix, Marko Trogrlić, Andreas Gottsmann, Rupert Klieber, Matteo Sanfilippo, Christine Maria Grafinger, Tomislav Mrkonjić.

Gresch, Eberhard: A hugenották története, hite és hatása. Bp.: Kálvin, 2008. 242 p.

A hugenottáknak (francia reformátusok) hitük miatt el kellett menekülniük a katolikus Franciaországból. Közel kétszázezren menekültek el a 16. század közepétől a 18. század végéig, s jelentősen gazdagították a befogadó országok szellemi és gazdasági életét. Az ő történetüket, kultúrájukat dolgozza fel Eberhard Gresch.

Hajnal István: Írásoktatás a középkori egyetemeken. Bev. tanulmány: Z. Karvalics László. Bp.: Gondolat, 2008. 280, [16] p. (Az információtörténelem klasszikusai)

Az írásfejlődés lényegi azonossága a különböző országokban nem magyarázható mással, mint azzal a ténnyel, hogy a XII–XIII. században az oklevél-fogalmazást és az írást a nagy európai oktatási központokban, az éppen kialakulóban lévő egyetemeken tanították. Az oklevelek fogalmazóinak nagy része Európa távoli helyeiről érkezett oda, hogy egyetemi képzésben részesüljön. Amikor visszatértek a szülőföldjükre, ők maguk is tanítani kezdek. Az így létrejövő regionális iskolákban folytatott írásoktatás egy bizonyos idő elteltével azt eredményezte, hogy kialakult az az egyedi írásforma, amelyet szerte Európában használtak. Ahelyett tehát, hogy az írás egyik régióról a másikra való lassú terjedéséről, a kancelláriákon belüli írásoktatásról és az írásformák kancelláriák közötti átvételéről beszéljünk, Hajnal István arra a következtetésre jutott, hogy az egyetemi oktatásnak központi, sőt vezető szerepe volt a folyamatban. A kiváló történetésnek a következő tanulmányai olvashatók a kötetben: Az oklevélírás elterjedése, A gótikus folyóírás elterjedése, Elemi szintű oktatás a középkori egyetemeken, Az egyetemi írásoktatás módszerei, Oklevélfogalmazás-órák az egyetemen, Az iskolai oktatás hatása az európai okleveles gyakorlat egyformaságára, A középkori egyetemeken folyó írásoktatásról; „Mesterírnokok”, scribes.

Heltai János: Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában, 1601–1655. Bp.: OSZK: Universitas, 2008. 376 p. (Res libraria, 2.)

Heltai János bemutatja XVII. századi könyvkiadásunknak egy jelentős szakaszát, s áttekinti a könyvkiadás összetételét alakító igényeket, a körülményeket, az intézményi feltételeket, a kialakult kiadványi-műfaji csoportokat, s a bennük megtalálható konkrét műveket. A század elejétől féloldalas szellemi életünk alakulása. Elakadnak bizonyos tudományos, irodalmi, a szekularizáció irányába mutató szellemi folyamatok, amelyek a korábbi évszázadban még biztató kezdeteket mutattak. Műveltségünk aktuális tartalmi elemei kezdenek elszakadni Európától, kezd provinciálissá, hiányossá válni. A virulens egyházi-vallási irodalom viszont széles néprétegek számára igen intenzíven közvetítette az európai műveltség több fontos formális elemét, a magas szintű nyelvi kifejezési készséget, a szisztematikus gondolkodás igényét, az egész Európában érvényes etikai szabályokat, magatartási mintákat, mentalitást, lelkeséget. Helta úgy véli, hogy igen nagy részben ezeknek köszönhető, hogy mégsem szakadtunk ki végzetesen Európa szellemi vérkeringéséből.

A homoródkarácsonyfalvi unitárius templom. Bp.: Homoródkarácsonyfalváért Alapítvány, 2008. 32 p.

Homoródkarácsonyfalva Erdélyben, Hargita megyében fekszik. A település legszebb, legértékesebb műemléke az unitárius templom, amelyben több falkép, köztük Szent László freskó, tornyában pedig rovásírásos emlék található.

Huszár Pál: Kálvin János élete, teológusi, reformatori és egyházszervezői munkássága, 1509–1564. Bp.: Kálvin, 2009. 222 p.

Jean Calvin francia reformátor, a reformáció genfi irányzatának vezetője életének, tevékeniségének, teológiájának egy újabb feldolgozása a kötet. Fejezetei: Gyermekkor és indíttatás, A tanulás kemény éve, Menekülés Párizsból, Kálvin és Genf, Kálvin és Luther, Kálvin első próbálkozása a teológia tudományában, Kálvin és a Szentháromságról szóló tanítás, Kálvin és a Szentháromság-tagadó Szervét Mihály pere, Kálvin és a predestináció, Kálvin legfőbb teológiai műve, az *Institutio*, Kálvin lelki-szellemi hatása a 17. századi magyar politika két legnagyobb alakjára Bocskai Istvánra és Bethlen Gáborra, Kálvin János a magyar nyelvű szépirodalomban, Kálvin János, a magánember.

Intézményi- és magángyűjtemények, 1541–1750. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeáll. és szerk.: Monok István, Zvara Edina. Bp.: OSZK, 2008. XXIII, 136 p. (Könyvtártörténeti füzetek, XII.)

Az 1989-ben, Szegeden elkezdett szervezett olvasmánytörténeti forrásfeltárás eredményeit közreadó sorozat tizenkettedik kötetében – a korábbi szokásoknak megfelelően – intézményi- és magángyűjtemények jegyzékeinek adatai találhatók. A tulajdonosok között található többek között a szebeni városi gyógyszertár, Zsámboky János, a garamszentbenedeki bencés rendház, a brassói evangélikus gimnázium, Batthyány Ádám, az Ostrosith-család, Debreceni Gele János lelkész, Nádasdi János író, a római Collegium Germanicum Hungaricum, Johann Werner kismartoni plébános, Nádasdy Ferenc, Pápai Páriz Ferenc, Martin Schmeizel, Esterházy József.

Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon. Ferences könyvtárak, 1681–1750. Sajtó alá rend.: Zvara Edina. Szerk.: Monok István. Bp.: OSZK, 2008. XXVI, 383 p. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 19/3.)

Az Adattár-sorozat jelen kötete a *Katolikus intézményi könyvtárak* első kötetét egészíti ki és folytatja. A könyvben ferences könyvjegyzékek átiratai találhatók (Beszterce, Buda, Csíksomlyó, Eperjes, Kolozsvár, Mikháza, Nagybánya, Németújvár Sümeg, Szakolca, Torda rendházainak könyves összeírásai), melyeket 1681–1750 között írtak össze. A ferences könyvjegyzékek időrendben szerepelnek, nem pedig az akkori provinciákba osztva. Ennek az az oka, hogy valószínűleg nem teljes a lista, hiszen további listák kerülhetnek elő a korból.

A kötet appendixébe került több katolikus plébánia könyvjegyzéke az Egri, a Nagyváradi, a Váci és a Veszprémi püspökség területéről, valamint a tövisi pálos rendház és a leleszi premontrei prépostság könyveinek összeírása.

Lénárd Ödön–Tímár Ágnes–Soós Viktor Attila: Istennel, vagy Isten nélkül. A katolikus iskolák államosítása Magyarországon a II. világháború után. Bp.: Kairosz, 2008. 239 p.

A kötet anyagát képző dokumentumok nagy része Lénárd Ödön kutatásán alapszik, aki a saját és a katolikus egyház sorsát követi nyomon az 1945 és 1948 közötti években.

Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. IX. köt. Műhely–paleográfia. Főszerk.: Kőszeghy Péter. Szerk.: Tamás Zsuzsanna. Bp.: Balassi, 2008. 495 p.

A sorozat nyolcadik kötetében többek között a következő szócikkek szerepelnek: Müncheneri Kódex, művészetpártolás, Nadányi János, Nádasdy II. Ferenc, Nádasdy III. Ferenc, nagybiccsei Thurzó-kastély, nagycsütörtök, a nagyenyedi református kollégium könyvtára, Nagyenyed nyomdászata és könyvkiadása, nagyszombati jezsuita egyetem, naptári ünnepek, nemzeti napok, monostor, nyitrai püspökség, obszervánsok, oklevéldíszítés, Oláh Miklós, ortodox egyházművészet.

Mészáros István: Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz. Bp.: Eötvös József Könyvkiadó, 2008. 366 p.

Mészáros István Mindszenty József bíboros, prímás, esztergomi érsek (1945–1973) életének néhány eseményére világít rá új dokumentumok közlésével, kiegészítve a XX. századi egyháztörténetet is.

Mikó Árpád: Mátyás corvinái a nemzet könyvtárában. Fotó: Hapák József. A képaláírásokat és a magyarázó szövegeket írta: Zsupán Edina. Bp.: Kossuth: OSZK, 2008. 153, [7] p.

Nemzeti könyvtárunk, az Országos Széchényi Könyvtár őrzi a legtöbb corvinát. Ezt a harmincöt kötetet mutatja be Mikó Árpád történész és Hapák József fotóművész „páratlanul szép színes” fotóival. Mátyás király könyvtára, a Bibliotheca Corviniana a reneszánsz kori Európában a vatikáni könyvtár után a második leggazdagabb könyvgyűjtemény volt. A bibliotéka ma már az UNESCO Világméglezet listáján is szerepel.

A MOKKA-R Egyesület 2007. december 17-i felolvasóülésének anyaga. Szerk.: Monok István, Nyerges Judit. Bp.: Argumentum: OSZK, 2008. 159 p. (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei, 1.)

A Füzet sorozat elsődlegesen a MOKKA-R tagozati ülésein elhangzó előadásokat közli, jelen kötetben a következőket: *Viskolcz Noémi*: Matthaëus Cosmerovius, a magyarok nyomdásza a 17. századi Bécsben; *Oláh Róbert*: Püspöki Süllye János könyvei; *V. Ecsedy Judit*: Nyomdász- és kiadói jelvények Magyarországon a 18. században; *Simon Melinda*: A magvető alakja a kiadói és nyomdászjelvényekben; *Varsányi Krisztina*: „Meßrelatió”-k, vagyis „vásári füzetek” – Az első periodikusan megjelenő nyomtatott hírhordozók.

Molnár Antal: A bátai apátság és népei a török középkorban. 2. kiad. Bp.: METEM, 2008. 169 p. (METEM-könyvek, 56.)

A kötet a hódolt Magyarország katolikus egyházi intézményeit és azok működését bemutató sorozat ötödik darabja. Molnár Antal ezúttal egy területileg és tematikailag is újszerű kérdést vizsgál: egy Tolna megyei apátság, pontosabban az apáti cím birtokosai és alattvalóik történetét a 17. században. A szerző a kanonoki réteg cím- és birtokszerző törekvéseinek kereteiben helyezi el a bátai apátság történetét. A pozsonyi káptalan levéltárában és más intézményekben feltárt dokumentumokra építve mutatja be a bátai apátok birtokmegőrző törekvéseit, a jobbágyaikkal való kapcsolattartás technikáit, az adóztatás eredményeit és nehézségeit. Az apátság szerencsésen fennmaradt gazdag levéltára nemcsak a törökkori Tolna, hanem általában a magyar egyházi intézményrendszer hódoltsági jelenlétének is fontos dokumentuma.

A bátai apátság levéltára a magyar irodalomtörténet szempontjából is kiemelkedik a hódoltsági egyházi javadalmak közül. Bátához kapcsolódik az egyetlen, kifejezetten a hódoltsági hívekhez intézett katolikus vallási munka, Vörösmarti Mihály *Intő s tanító levél* (Pozsony, 1639) című könyve. A református prédikátorból lett apát kötelességének érezte a bátaiak térítését is.

Molnár Antal: Elfelejtett végvidék. Tanulmányok a hódoltsági katolikus művelődés történetéből. Bp.: Balassi, 2008. 280 p. (Régi magyar könyvtár. Tanulmányok, 9.)

A magyarországi (magyar és déli szláv) művelődés katolikus örökségének feltárását és kultúrtörténeti elhelyezését nem a vallási apológia vagy pedig a történelmi hagyományt mindig újraírni akaró erőlködés motiválja, hanem az a nemzetközi tudományosságot évtizedek óta átható meggyőződés, hogy a modernizáció szempontjából nem érdemes és nem is lehet felekezeti szempontú rangsorokat felállítani. Ezt a megállapítást az oktatási és irodalmi programok, az európai szellemi áramlatok befogadása, a patriotizmus és a nemzettudat, vagy éppen az országegység tudatának őrzése viszonylatában is érvényesnek gondolja Molnár Antal. A kötet tanulmányai ehhez a meggyőződéshez szeretnének a történettudomány eszközeivel hiteles bizonyítékokkal szolgálni: 1. témakör: Egyházi intézmények és társadalom (A Pápaság és Magyarország a török uralom idején, A katolikus egyházi intézményrendszer a hódolt Magyarországon, A ferencesek Boszniában a középkorban és a török uralom első időszakában, A szerb ortodox egyház és az uniós kísérletek a 17. században, Magyar ferencesek a hódoltságban, A jezsuita „Missio Turcica”); 2. témakör: Egyházi és művelődési kapcsolatok (A horvát és magyar katolikus Biblia-fordítás és a római inkvizíció, Végvár és katolizálás, Kalocsai kövek Pakson, A hódoltság francia szemmel); 3. témakör: Szentek és bűnösök – legendák és motívumok nyomában: Szent István és Raguza, A szarajevói kádi ítélete 1613-ban, Ünneprontók 1629-ben, La Schiavona.

Nagy Márta: A bizánci ikontól a nyugati barokkig. Tanulmányok a magyarországi görög diaszpóra egyházművészetéről = Apo tis vyzantines eikones ôs to dytiko mparok. Meletes gia tîn ekklesiastikî téchnî tis ellînîkis diasporas. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2008. 191 p.

A tanulmányok különféle módszertani megközelítésben mutatják be magyarországi görögök egyházművészetét: Görögök a Jászkunságban; Jászsági görög kereskedők szentföldi zarándoklata és zarándokikonja a 18. századból; Jászkunsági görög sírkőformák; Jankovics Miklós fafaragó-

mester egri műhelye; Asszimilációs utak a magyarországi görög diaszpóra egyházművészetében; A magyarországi görög diaszpóra ikonfestészete a Sinák korában; Ortodox templomépítészet a 18. századi Magyarországon; Szent Heléna pálmaággal a metabizánci ikonfestészetben; Krisztus, a nagy főpap ikonográfiai típus magyarországi megjelenéséről; Szent Naum ikonográfiája a ráckevei festőcsoport ikonjain.

A Nagyvárad Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állománya = Altbücherbestand der Bibliothek der Diözese in Grosswardein. 2. köt. XVII. századi nyomtatványok. Katalógus. Összeáll.: Emödi András. Szerk.: Monok István. Bp.: Akadémiai Kiadó: OSZK; Nagyvárad: Egyházmegyei Könyvtár, 2008. XXIV, 447 p. (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei, 2.)

Mostani elnevezésével és állományával a könyvtár több, az egyházmegye területén létező könyvgyűjtemény teljes és esetenként csak részleges összevonásával jött létre 1998-ban, gyűjtőkönyvtárként. Állományának legnagyobb részét az államosítási hullámokat megszenvedő püspöki és szemináriumi könyvgyűjtemények, illetve a nagyobb részt érintetlen káptalani állomány alkotják. 2000 és 2002 között került sor az egyházmegye területén lévő plébániai könyvtárak módszeres átnézésére. Az összeállítással Emödi András az Egyházmegyei Könyvtár összetételének jelen állapotát kívánja rögzíteni.

A kötet a Nagyvárad Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtárban őrzött régi könyvállomány katalógusszerű bemutatására vállalkozik. Az első kötet (2005-ben jelent meg) az ősnymtatványokat, a 16. században nyomtatott külföldi nyomdatermékeket és az RMK körébe tartozó műveket, a második pedig a 17. századi nyomtatványokat sorolja fel.

Szelestei N. László: Rekatalizáció és barokk áhítat. Bp.: METEM, 2008. 193 p. (METEM-könyvek, 64.)

Szelestei Nagy László a Magyarországon is megszorodó egyház- és lelkiségtörténeti kutatókhoz kapcsolódóan állította össze tanulmánykötetét, melyek egy része a magyar nyelvű liturgikus és liturgián kívüli áhítati szövegek folyamatát ragadja meg. Az írások egy másik részében a reformáció utáni vallási villongásokról, a katolikus megújulásról, a korszakban keletkezett, nagyrészt eddig kevésbé figyelembe vett forrásokról van szó. A tanulmányok címei: Szent Bernát – és régebbi irodalmunk, Magyar nyelvű bűnvallóimák, „A Szűz Máriának siralmáról”, A magyarországi Jézus Szíve-tisztelet kezdeteiről, A prédikáció – irodalmi és lelki olvasmány, Katolikus népénekek a 17. század végén, „János pohár” – Hitvita vagy asztali beszélgetés? Hitviták a rózsahagyományos evangélikus gimnáziumban az 1640-es években, Nagyfalvi Gergely naplója, Magyarországi diákok a bécsi jezsuita gimnáziumban 1578-ban, Kőszeg rekatalizálása.

Szent Márton kultuszának közép-európai emlékei. Szombathelyi Képtár, 2008. november 6 – 2009. február 22. A kiállítást rend., a katalógust szerk. és a fejezetek bev. szövegét írta Zsámbéky Monika. Szombathely: Szombathelyi Képtár, 2008. 144 p. (A Szombathelyi Képtár katalógusai)

A kiállításon megtekinthető tárgyakon keresztül bepillantást nyerünk Szent Márton életébe és tiszteletébe. A katalógusban lévő tárgyi emlékek fotóin kívül a tárgyak megnevezése, pontos és szakszerű leírása olvasható: késő-római pénzék és oszlopfőfestmények, könyvek (pl. A Magyar Anjou Legendárium Szent Márton életét ábrázoló lapja, Szent Márton legendája a Legenda Aureából, a zágrábi kolostorból, Szent Márton életrajza az Érdy-kódexben), pecsétek (Cudar László pannonthalmi apát (1365–1372) pecsétje Szent Márton ábrázolásával), ereklyetartók, ablaktervek, festmények, oltárok, metszetek.

Szuromi Szabolcs Anzelm: Törekvés a régi egyházi kánonok összegyűjtésére, mint a középkori egyetemes kánonjog-gyűjtemények sajátossága, 8–12. század. Bp.: Szent István Társulat, 2009. 204 p. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae. III., Studia, 11.)

A VIII–XII. századi kánonjogi kollekciók és szövegtanúiknak az összehasonlító szövegkritikai elemzése, valamint a részletes kodikológiai és paleográfiai vizsgálata alátámasztja, hogy az egyes kánonjogi művek összeállítói ebben a korban alapvetően nem új joggyűjteményt szándékoztak megalkotni, hanem az egyház jogszabályait és egyházfegyelmi koncepcióját törekedtek a lehető legteljesebb formában összefoglalni. A kötet fejezetei: 1) Az 1140 előtti középkori jogforrások kiadásai és használatuk, valamint a Decretum Gratiani; 2) Collectio Dionysio-Hadriana szövegének a jelentősége; 3) A Decretales Pseudo-Isidorianae jogértelmezése és hatása; 4) A Decretum Burchardi Wormatiensis és a klerikusok kötelességei; 5) Luccai Anzelm és a kánonjog székesegyházi oktatása; 6) A Collectio Canonum Anselmi Lucensis recenzióinak kialakulása; 7) A BAV. Reg. Lat. 325 mint Luccai Anzelm gyűjteményének szövegtanúja; 8). Chartres-i Ivo kánonjogi kézikönyve; 9) A National Library of Scotland, Edinburgh, Ms 18. 8. 6-os kézírata, 10) Az Angers-i Bibliotheque Municipale 369-e számú kézírata; 11) A párizsi Bibliotheque Nationale Lat. 3858, Lat. 4282 és Lat. 13656.

Wix Györgyné: Régi magyarországi szerzők. 1. köt. A kezdetektől 1700-ig. Szerk. és befejezte: P. Vásárhelyi Judit. Munkatársai: Kis Elemérné, Kovács Zsuzsanna. Bp.: OSZK, 2008. 1036 p.

A Régi Magyarországi Szerzők első változata 1989-ben jelent meg Szabó Géza adatgyűjtésének felhasználásával Pintér Gábor szerkesztésében, elsődlegesen az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyarországi Nyomtatványok Szerkesztőségében folyó bibliográfiai gyűjtőmunka segédeszközeként, kézirat gyanánt. Megjelenése után azonnal kiderült, hogy az egyes szerzőkre vonatkozó adatsor sok vonatkozásban kiegészítésre szorul. Olyan igények is megfogalmazódtak, hogy ki kell egészíteni az adatsort pl. a névváltozatokkal, utalókkal, a források megjelölésével. Ezt a munkát már Borsas Gedeon irányításával Wix Györgyné kezdte el, az L betűig jutott el. A munkát P. Vásárhelyi Judit folytatta és fejezte be.

Jelen kötet azoknak a magyarországi szerzőknek az életrajzi adatait tartalmazza betűrendben, akik a kezdetektől 1700-ig éltek, illetve akik a XVIII. században haltak meg, de 1701 előtt már ismeretes legalább egy nyomtatott munkájuk. Összesen 6484 személy adatát közlik 8076 rájuk vonatkozó utalóval.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 2009

Andrić, Stanko: Kapisztrán Szent János csodái. Szerk.: Sághy Marianne. Bp.: METEM: Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2009. 323 p.

A nándorfehérvári csata ferences hőse, Kapisztrán Szent János végső nyughelyéül a szerémségi Újlakot választotta, hogy holtában is védelmezze a kereszténység határait. Az itáliai ferencst szentként tisztelték rendtársai és a magyar nép is. Sírhelye körül megsokasodtak a csodák: rövid időn belül Újlak a Magyar Királyság legforgalmasabb zarándokközpontja lett. A csodás eseményeket a helyi obszerváns ferencesek Újlak lakóival együttműködve vaskos jegyzőkönyvekben örökítették meg. Ezek a csodagyűjtemények a középkori magyar vallás- és társadalomtörténet, valamint a mentalitástörténet egyedülálló dokumentumai. Stanko Andrić a kódexek vizsgálata alapján mutatja be a „csoda mezejét”. Filológiai munkája eredményeként felvázolja, hogy mind a városi jegyzők, mind a barátok folyamatosan jelen voltak a sírnál, s mindegyikük a saját retorikája szerint jegyezte le a történeteket. Ezen beszámolók alapján képet kapunk arról, hogy a kortársak mit tartottak csodás eseménynek, s ezt hogyan tudták megmagyarázni saját maguk és mások számára.

A Bencés Konföderáció. Szerk.: Somorjai Ádám. Pannonhalma: Bencés Főapátság, 2009. 352 p. (Bencés rendtörténet, 1.)

A sorozat első részében három dolgozat mutatja be a bencés kongregáció történetét, működését: *Fruventius Renner OSB*: A Bencés Konföderáció alapításának története XIII. Leótól XII. Piusig; *Laurentius Eschlböck OSB*: Ius Proprium Confoederationis Benedictinae. A jelenlegi helyzet bemutatása; *Somorjai Ádám OSB*: XIII. Leó pápa és a római Szent Anzelm Prímásapátság alapítása.

Egyházlátogatási jegyzőkönyvek a Pécsi Egyházmegyében, 1738–1742. A bev. tanulmányt írta és a forrásokat közread.: Gőzsy Zoltán, Varga Szabolcs. Pécs: Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézete, 2009. 334 p. (Seria historiae dioecesis Quinqueecclesiensis, 5.)

A kötetben a pécsi egyházmegye 1738–1742 között készült egyházlátogatási jegyzőkönyve kerül kiadásra. Ebből a forrásanyagból kapunk először képet Baranya és Tolna megyének a török kiűzése utáni állapotairól. Ez az első teljes vizitáció, amely alapján valós képet kapunk az egyházmegye akkori helyzetéről. Az összeírásokból elsőrendű adatokat kapunk többek között a templomok állapotáról, a plébános iskolai végzettségéről, nyelvtudásáról, könyveiről, a hívek vallási és etnikai megoszlásáról. Tehát az egyházlátogatási jegyzőkönyvek nem csak az egyháztörténet, de a történelem, a néprajz, a könyvtártörténet és a művelődéstörténet számára is kiváló forrásanyagul szolgálnak.

A ferences család közösségei Magyarországon. Szerk.: Galambosné Száraz Kriszta. Bp.: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009. 136 p. (Szent Ferenc útja, 1.)

Magyarország tizenhat ferences közössége mutatkozik be a könyvben. Az összeállítással tisztelgnek is, hiszen a Ferences Család ünnepe: 1209-ben, 800 éve erősítette meg szóban Ferenc reguláját III. Ince pápa.

Gánicz Tamás–Legeza László–Terdik Szilveszter: Nemzeti szentélyünk, Máriapócs. Bp.: Mikes, 2009. 128 p.

A görög katolikus hívek számára Máriapócs a legfontosabb kegyhely. Templomát 2005-ben a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Nemzeti Szentéllyé nyilvánította a kegykép tiszteletének országos kisugárzására, a kegyhely országos és nemzetközi ismertségére és az azt látogató görög és latin szertartású hívek számára való tekintettel.

Imre Mihály: „Úton járásnak megírása.” Kulturális emlékezet, retorikai-poétikai elvek érvényesülése Szenci Molnár Albert műveiben. Bp.: Balassi, 2009. 352 p. (Humanizmus és reformáció, 31.)

A késő reneszánsz, a reformáció korának retorikai-poétikai rendszerei oly kiterjedt tudományelméleti szerepet játszottak, hogy vizsgálatuk Szenci Molnár Albert életművében jelentős fölismerésekre és eredményekre vezethet. A reformáció nyelvszemlélete kettős meghatározottságú: az anyanyelvnek alkalmasnak kell lennie a Szentírás anyanyelvre fordítására és ennek összes konfesszionális-kulturális-liturgikus funkciójára, s alkalmasnak kell lennie annak a retorikai-poétikai kultúrának a hordozására, amelyet az antikvitásban teremtett meg a görög-latin műveltség és újított meg a reneszánsz. E kettős meghatározottság alapvetően áthatotta Molnár műveit is.

„Látjátok feleim...” Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása, 2009. október 29–2010. február 28. A kiállítás forgatókönyvét írta és a katalógust szerk.: Madas Edit. Bp.: OSZK, 2009. 400 p.

Nemzeti könyvtárunk régóta tervezte egy nagyszabású nyelvemlék-kiállítás megrendezését, melyre a Magyar Nyelv Évének nyilvánított Kazinczy-évforduló megfelelő alkalom volt. A kiállítás az első 500 év emlékeit mutatja be a kezdetektől az 1530-as évekig. A katalógus a kiállított tár-

gyak leírásai és fotói mellett a következő tanulmányokat tartalmazza: *Hoffmann István*: A magyar nyelv szórványemlékei, *Korompay Klára*: A középkori magyar nyelv évszázadai, *Haader Lea*: Arcképtöredékek ómagyar scriptorokról, *Vizkelety András*: Irodalmak útban a pergamen felé, *Tóth Péter*: A Königsbergi Töredék és Szalagjai újabb vizsgálata, *László Sándor*: A Nyulak szigeti domonkos apácák olvasmányainak korszerűsége, *Horváth Iván*: Szent László-ének: *Salve benigne rex Ladislave* – Idvezlég kegyelmes Szent László király, *Bognár Péter–Horváth Iván*: Szabács viadala; *Wehli Tünde*: Az Érsekújvári Kódex illusztrációi: Könyvfestés a margitszigeti dominikának kolostorában 1530 körül, *Rozsondai Marianne*: Eredeti kötésben fennmaradt nyelvemlékeink, *Kertész Balázs*: Magyar nyelvemlékek az Országos Széchényi Könyvtárban.

Magistrae discipuli. Tanulmányok Madas Edit tiszteletére. Szerk.: Nemerikényi Előd. Bp.: Argumentum, 2009. 360 p. (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei, 2.)

A sorozat második kötetében egy-egy tanulmánnyal Madas Editet köszöntik tanítványai: A tartalomról: *Bogár Judit*: Adalékok az evangélikus iskolai színjátszás történetéhez. Lakodalmi játékok programja Nagypalugyáról 1735-ből; *Csehy Zoltán*: Magán- és közélet Istvánffy Miklós sirverseiben; *Deák Viktória Hedvig*: Szent Bonaventúra a koldulórendek védelmében: Guilielmus de Sancto Amore és Bonaventura vitája 1255-ben; *Ekler Péter*: Georgii Trapezuntii de partibus orationis ex Prisciano compendium: Megjegyzések a szövegközléshez; *Gecser Ottó*: Latin nyelvű prédikációk Árpád-házi Szent Erzsébetről a középkori Európában; *Karáth Tamás*: A kontempláció színpadán: Az Autuni Passiójáték 15. századi kéziratában fennmaradt névtelen traktátus gyökereinek vizsgálata; *Kertész Balázs*: Kézai Simon krónikájának ismeretere utaló nyomok Laskai Osvát sermóiban; *Maczák Ibolya*: Kompozíció és kompiláció: Illyés András prédikációskötetei és beszédei; *Németh Csaba*: Hugo de Sancto Victore: De meditatione; *Radó Cecília*: Prédikátorok Sienai Szent Bernardin nyomában; *Szuromi Szabolcs Anzelm*: Megjegyzések Chartres-i Szent Ivo kánongyűjteményének néhány 12. századi szövegtanújához.

Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. Pálffy-rénes forint. Főszerk.: Kőszeghy Péter. Szerk.: Tamás Zsuzsanna. Bp.: Balassi, 2009. 495 p.

A sorozat kilencedik kötetében többek között a következő szócikkek szerepelnek: Pálffy Pál, pálosok, pannonhalmi bencés apátság, Pápai Páriz Ferenc, papi öltözet, papnevelés, Pázmány Péter, pecsét, pécsi egyetem, pécsi püspökség, peregrináció, piaristák, plébániatemplom, Pozsony, prédikáció, protestáns liturgia, Ráday-könyvtárak, Ráskay Lea, reformáció, reformáció és anyanyelvű irodalom, a reformáció művészete, Regnum Marianum, regula, rekatolizáció.

Molnár Antal: Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században. Bp.: L'Harmattan: ELTE TDI: Nyitott Kv., 2009. 286 p. (TDI könyvek, 8.)

Vajon van-e esélye a jezsuita rendnek a 16. század végi és a 17. század eleji Erdélyben, Európa felekezetiileg legtartékább országában a szilárd megtelepedésre? – teszi fel a kérdést Molnár Antal, aki a legújabb könyvében olvasható tanulmányokban számos kérdés vonatkozásában pontosítja és árnyalja a jezsuiták erdélyi és tágabban magyarországi működését: A jezsuita rend a 16. századi Magyarországon, Egyetem volt-e a kolozsvári „Báthory-egyetem”? Pázmány Péter katolizálásnak kérdéséhez, Magyar nyelvű prédikáció a Collegio Romanóban 1608-ban, Egy aposztata jezsuita az inkvizíció börtönében, Dobokay Sándor SJ önéletrajzi feljegyzései, A homonnai jezsuita kollégium, Jezsuita misszió Karánsebesen, A katolikus Enyedi-cáfolat hátteréhez, Az udvarhelyi „Missio Siculica” kezdetei az 1650-es években, Bzensky Rudolf jezsuita történetíró és az erdélyi örömenyek, Jezsuita tartományfőnöki vizitáció Erdélyben.

KAPRONCZAY KÁROLY*

A SZOLIDARITÁS MÁRTÍR KÁPLÁNJA: JERZY POPIELUSZKO

MOLNÁR IMRE: *Az igazság szabaddá tesz. Boldog Jerzy Popiełuszko lengyel mártírpap élete és halála.* Budapest, 2010. METEM, 220 p.

2010. június 6-án, Varsó főterén, közel az a lengyel ismeretlen katona emlékművé-nél boldoggá avatták Jerzy Popiełuszkot, a varsói Szent Kosztká Plébánia egykori káplánját, a Szolidaritás névvel fémjelzett lengyel ellenállás legendássá magasodott papját. A Varsó Zoliborz kerület Szent Kosztká templom kertjében levő sírt, a kegyetlen kivégzés óta eltelt 25 évben, a helyi plébánia nyilvántartása szerint 18 millió zarándok látogatta meg. Popiełuszko nemcsak a lengyel katolikus egyház, hanem a lengyel szabadságküzdelem mártírja, aki nemcsak halálában, hanem még életében is a lengyel függetlenség szimbóluma lett. Ebben a vonatkozásban nem egyedüli alakja a lengyel egyház és a lengyel szabadság küzdelem összefonódásának, hiszen évszázadokra visszatekintve a lengyel szabadság eszméjének, a lengyel hazafias szellem ápolásának legnagyobb őrzője mindig a lengyel katolikus egyház volt. Nem véletlenül vált igazzá „aki lengyel, katolikus” megállapítás. A lengyel történelem viharos évszázadaiból nem hiányoztak a felekezeti küzdelmek: a reformáció éppen úgy jelentkezett, mint nálunk vagy a legtöbb közép-európai területen. Amikor a meggyengült lengyel királyság ellen a szomszédos hatalmak nemcsak politikai, hanem vallási eszközökkel – a germanizálással összefonódott protestantizmus, a russzifikálással együtt a pravoszlávia - is felléptek. A darabokra tört lengyel állam területén a katolikus egyház jelentette az összetartó erőt, a lengyel hazafias szellem ápolóját. A megszállt területeken jelentős lett a rekatalizálás, vált igazzá a lengyelek körében az előbb idézett mondás. A katolikus egyház papjai lelkes résztvevői lettek a hazafias mozgalmaknak, a nyílt és titkos ellenállási köröknek. Nem véletlenül indított a lengyel katolikus papság ellen a megszálló német fasiszta hatalom a második világháború éveit, lengyel papok százait zárták koncentrációs táborokba. Ezen papok szimbolikus alakja Maximilian Kolbe ferences szerzetes, aki önként vállalt éhhalált egy családos lengyel férfi helyett Auschwitzban. Az

* Szerkesztőségünk nem szokta saját kiadványait ismertetni folyóiratunkban. Az alábbi két írás kivétel. Ennek oka a „téma”, Jerzy Popiełuszko mártírpap személye. Úgy gondoljuk, Molnár Imre könyve és Kapronczay Károly, Gyarmati György reflexiói segítenek törleszteni a magyar egyháztörténetírás és az egész hazai politikai irodalom adósságát, mulasztását Popiełuszko ügyében. Kívánjuk, hogy legyen folytatás.

1970-es években boldoggá, majd szentté avatták, de rajta kívül több száz lengyel szerzetest, papot és apácát emelte a katolikus egyház a boldogok sorába.

E rövid múltbéli áttekintés után csak „természetes” lett, hogy a formálódó proletárhatalom első konfliktusai éppen a hazafias lengyel katolikus egyházzal volt, akinek már „gyakorlata” volt az idegen hatalom és a lengyel szabadság érzés konfliktusában ki mellé kell állni. Moszkva lengyel hívei éppen olyan eszközökkel léptek fel a katolikus egyházzal szemben, mint például Magyarországon: államosítottak egyházi iskolákat és beteggondozó intézményeket, igyekeztek a templom falai közé szorítani a papságot. Igaz, a megszállók ismerték a lengyelek töretlenségét, a lengyel hazafias érzések és a katolikus hit összefonódását, így lengyel földön nem mentek el olyan messzire, mint Magyarországon. Püspököket tartottak házi őrizetbe, korlátozták a katolikus egyház mozgásterét, de nem oszlatták fel a szerzetesrendeket, nem állítottak akadályokat az egyház karitatív tevékenysége elé. Ez is a magyarázata annak, hogy 1956 után – a lengyel földön is érezhető politikai enyhülést követő időben – éppen a lengyel állam és az egyház került konfliktusba az Európát eluraló megbékélés szellemével kapcsolatban.

Ma már a feledébe merül az a kép, hogy Willy Brand nyugat-német kancellár lengyel földre lépve térdre borult a lengyel mártírok emlékművénél. Kérte, hogy a lengyelek bocsájtsanak meg a németeknek, ő megköveti a lengyeleket. Wisynski bíboros érseknek a megbocsátás szellemében írott püspöki körlevelének azon kitételét - „megbocsátunk nektek, de ti is bocsájtsatok meg nekünk” – a kormány és a párt részéről hatalmas támadás érte. „Pártberkekben” úgy vélték, hogy az egyház „kimerészkedett” kijelölt helyéről és félelmetes veszélyt jelent a jövőben. A következő nagy „csapás” 1978 októberében követétkedett be Karol Wojtyllát II. János Pál néven pápává választották. A kommunista hatalmat nagyobb csapás nem érhetette, mert az állandó gdanski munkáslázadások /1970, 1972, 1976/ és a rendkívül rossz közellátás miatt megroppant a tekintélye, a rendszer alapjai kerültek veszélybe. A krakkói érsek különös tekintélynek örvendett nemcsak a lengyel klérus, hanem a lengyel katolikus hívők között is. Igazán „nem szívesen látott vendég” lett a hatalmon levő lengyel párt és kormányvezetők körében, de megtagadni sem lehetett hazalátogatását, mert abból akár felkelés is lehetett volna. II. János Pál pápai jelmondata – Ne féljete! – valóban mozgósító erővel rendelkezett, szimbolikusan gerjesztője lett annak a nemzeti összefogásnak, a Szolidaritás mozgalmának, ami egységbe forrasztotta a lengyeleket.

E mozgalomban az egyház kiegyensúlyozó, mérséklő, de rendkívül hazafias szerepet töltött be, nem véletlenül az alsópapság jelentős számba vállalt feladatot a mozgalomba, a katonai fordulat után pedig a klérus magas vezető /a püspöki kar tagjai/ állandó érintkezésben álltak a kormánnyal, a katonai vezetőkkel, a letartóztatottak, az internáltak jogait védték, nagy szerepet vállaltak abban a folyamatban, hogy végül a tényleges hatalom tárgyaló asztalhoz ült és fokozatosan átadta a hatalmát az ellenzéknek.

Az előbbi folyamat negyven, az utolsó szakasza tíz évet jelent, de az utolsó szakasz a magyar érdeklődők előtt is csak vázlatos. Erről az ugyancsak „bajban levő” Kádár-rendszer sajtója alig-alig irt, legfeljebb negatív értelemben kommentálták a történéseket. Ezt is óvatosan tették, nem akarták bőszíteni a lengyelekkel rokonszenvező olvasókat. Inkább más színbe tüntették fel a lengyeleket/nem dolgoznak, nem is akarnak dolgozni, ingyenélők, tőlünk viszik el az élelmiszert, stb./ Az értelmiségnek szánták Meczylaw Rakowski / később az utolsó kommunista lengyel miniszterelnök/ Tárgyaló partner

voltam, majd Domány András, Aki lengyel, katolikus? Című vaskos könyveit. Az előbbi a Szolidaritás és a kormány 1980/81. évi tárgyalásairól, a másik a lengyel katolikus egyház szerepéről szólt. Rakowski a lengyel kommunista értelmiség jól képzett tagja, jeles publicista, a reform kommunisták népszerű egyénisége volt. Könyvében – igaz a maga szemszögéből – mindenről beszél, dokumentumokat mellékel, inkább informált, mint értékelt. Könyve egy szempontból érdekes: sok adathoz, eseményhez, dokumentum részlethez juthatott hozzá az olvasó, amiből következtetéseket vonhatott le. Itt is sok szó esik a lengyel katolikus papságról, hasonlóan Domány András könyvéhez.

A lengyel kormányzatot nagyon izgatta az alsó papság aktív hazafias tevékenysége, a miséken elhangzott beszédei, aminek nem tudtak korlátokat állítani. Természetesen voltak letartóztatások, de a tiltakozások miatt – főleg egyházi vezetők részéről – végül ki kellett engedni őket. Ha az egyik területen „erélyesek” voltak, a papok nem rettentek meg, futótűzként terjedt tovább, még keményebb hangon bírálták a rendszert. Ebben az időszakban fejtette ki papi tevékenységét Jerzy Popiełuszko, a Szent Kosztka plébánia káplánja, a Szolidaritás papja. Igaz szerepe a katonai fordulat után teljesedett ki, amikor a rendszerellenes erők vezetőit bebörtönözték, a mozgalmat a föld alá kényszerítették. Popiełuszko hazafias miséi, prédikációi híveibe lelket, ellenfeleiben gyűlöletet keltett. Pedig nem az egyetlen ellenálló katolikus pap volt, rajta kívül több százat figyelt a rendőrség. Popiełuszko személye különösen ingerelte a hatalmat, Glemp bíboros, a lengyel püspöki kar elnöke mindig megvédte, csupán óvatosságra intette, nem akarta korlátozni munkáját. Popiełuszko azt is elhárította magától, hogy Rómában tanuljon tovább, nem akarta elhagyni feladatát, magára hagyni híveit.

1984. október 20-án a lengyel biztonsági szolgálat három tisztje feltartóztatta Jerzy Popiełuszkot szállító személyautót, kiragadta, majd összekötözve – a gépkocsivezetőnek sikerült elmenekülni – elvitte a Włocławek feletti Visztula folyó víztárolójához és a vízbe vetették. Az emberrablásról a gépkocsivezető azonnal tájékoztatta az egyházi hatóságokat, így viszonylag hamar kiderült a gyilkosság, a három tisztet a rendőrség hamar letartóztatta, később bíróságon elítélték. Popiełuszko temetése valódi nemzeti demonstráció lett, sírja a Szent Kosztka templom kertjében található.

A 37 éves korában meggyilkolt lengyel pap híre valóban ismertté vált nemcsak Lengyelországban, hanem az egész világon. Rakowski a Lengyel Egyesült Munkáspárt politikai bizottságának ülésén kijelentette, hogy „ez a pap rendkívül sok gondot jelent majd nekünk.” A gyilkosságáról – bár annak tényét nem tudták letagadni – sokféle magyarázatot adtak: így Domány András is 1987-ben. „1984-ben történt valami, ami megrázta a lengyel közvéleményt, és súlyosan próbára tette az állam és az egyház kapcsolatát. A 37 éves Jerzy Popiełuszko, a varsói Kostka Szt. Szaniszló-templom káplánja egy vidéki útról hazatérőben eltűnt. ...Hamarosan letartóztatták a Belügyminisztérium három államvédelmi tisztjét /egy századosi rendfokozatú osztályvezetőt és két főhadnagy beosztottját/, akik elismerték: rendőrnek öltözve ők vitték magukkal és ölték meg a papot. Segítségükkel elő is került a holttest. Párttag belügyi tiszt! Elképzelhető, milyen lincshangulat keletkezett. Nehéz napok voltak. De ki is volt a meggyilkolt Popiełuszko?

....A kijelentés után válaszolni kell, ki volt az áldozat, akiről egy újságíró később azt írta: nem, mint pap lett a bűncselekmény áldozata, hanem mint politikus, agitátor? Nos, valóban politikáló, rendszerellenes szónoklatokat tartó papok egyike volt. Jerzy Urban kormányzóvivő, aki Jan Rem írói álnéven, tehát nem hivatalos minőségben írt róla korábban, az antikommunizmus Savanarolájának nevezte, miséit pedig

gyűlöletszeánszoknak. Tény, hogy az 1982 elején kezdődött „hazafias prédikációk” valószínűsítéses zárandokhelyé tették a főváros északi részén levő templomot.

Mit mutatnak ezek a „szentbeszéddek”? Popiełuszko valóban állandóan az erőszakos hatalmat átkozta, amelyből hiányzik a igazság és a szeretet. Semmilyen tényleges történet nem befolyásolta, hangneme egyforma volt. A Szolidaritás-vezetőket szerint – a hatalommal ellentétben – „demokratikusan választotta a nemzet /?/, ezért övék a jövő. A haza majd feltámad egyszer, hirdette, hozzátéve, hogy nincs vallásszabadság. /Közben két és fél évig hirdette ezt.../...” Szolidaritás-litániája” fantasztikus lélektani hozzáértéssel felépített szöveg, amely az amúgy is erre „beállított” tömegben valóban az ország vezetése iránti gyűlöletet, az „ellenállás” szellemét erősítette. ...Azt azonban állítom, hogy ezek szelleme ellentétes volt a püspöki kar hivatalos megnyilatkozásaival, és kötve hiszen, hogy komolyan gondolták kijelentésüket azok a neves lengyelek, akik a gyilkosság után Popiełuszko sajtóbeli bírálatot nevezték gyűlöletkampánynak, őt maguk pedig olyan embernek, aki „tökéletesen kifejezte gondolatainkat és álmainkat.” Nem hiszem, hogy a világhírű filmrendező, Wajda és a zeneszerző, Lutowski, a színész, Mikolaska és Szaniawski filozófus professzor gondolatai és álmai ilyenek lettek volna. Pedig a nyilatkozatot ők is aláírták...

Abban a legtöbbben egyetértettek akkoriban, hogy a gyilkosság a Jeruzsálemi-kormány ellen is irányuló tett volt, objektíven mindenképpen.”

A hosszú idézet – több kihagyással - méltóképpen élénk rajzolja a kor „hangulatát”, miképpen mutatták be a mártír fiatal papot a magyar olvasóknak, bár többen ennél több információval rendelkeztek a Szabad Európa Rádió adásaiból és a hazai szamizdat kiadványokból. Sajnos ezek a hírek és értékelések csak igen szűk kört érintett, a többség ilyen „átgyúrt” információval volt kénytelen beérni. Viszont ezek a hírek sokáig éltek, a rendszerváltozás után igen sokan akkor döbbsentek rá a valóságra, kezdték megismerni a tényeket. Ez érvényes Popiełuszko atyára vonatkozóan.

Talán nem felesleges az előbbi bevezetés, mielőbb tanulmányoznánk, Molnár Imre Az igazság szabaddá tesz. Boldog Jerzy Popiełuszko lengyel mártírpap élete és halála címet viselő könyvet. Molnár Imre könyve nemcsak „egy katolikus kiadvány”, amely feldolgozza a boldoggá avatott mártír életútját, tevékenységét, életének súlyos és emberpróbáló pillanatait, de a Szolidaritás korszakának egy szegmensébe is bepillantást enged. Remek eszközökkel állítja élénk az 1980-as évek lengyel hangulatát, a földalatti Szolidaritás nagy erőfeszítéseit, amelynek egyszerű szereplője Jerzy Popiełuszko, aki valóban „szála” volt a rendszer szemében. Kitervelt gyilkosság a fiatal lengyel pap halála, akit egyben elrettentésnek szánták a többi lengyel papnak: így jár az, aki ellenáll és szembeszegül a hatalommal. Popiełuszko valóban mártír, a hit és nemzete áldozata lett. Éppen ezért a könyvet – függetlenül vallási hovatartozástól – ajánlhatjuk mindenkinek, aki érdeklődik, a tárgyalt kor iránt vagy éppen fel kívánja eleveníteni – némi „adatkorrigálással” – a harminc évvel ezelőtti történeteket.

GYARMATI GYÖRGY

MOLNÁR IMRE KÖNYVE JERZY POPIELISZKO ÉLETÉRŐL ÉS HALÁLÁRÓL*

MOLNÁR IMRE: *Az igazság szabaddá tesz. Boldog Jerzy Popiełuszko lengyel mártírpap élete és halála.* Budapest, 2010. METEM, 220 p.

A munka egyfelől a boldoggá avatásról is szóló, kegyeletti hőseposz, másfelől – a szükséges helyeken – tényfeltáró-oknyomozó riport. Azért nem mondok történeti analízist, mert annak mások a diszciplináris szabályai. A szerzőt a könyv célkitűzése – és hőisével kialakított „viszonya” – téríti el ezektől. Az utóbbi magyarázatra szorul: Molnár Imre közvetlen, személyes viszonyt teremt Jerzy Popiełuszkóval. Életének – és halálának – részletező feltárása mellett mindvégig mint egy vele azonosuló, valamivel fiatalabb „szeminaristája”, az atya lelki vezetésében részesülők egyikeként követi végig az életút egyes szakaszait.

Egy közelmúltban játszódo homília karakterét ölti a leírás, ahol Jerzy Popiełuszko alakja – egymás utáni megkísértése és annak való ellenállása – mindvégig laudáló kontextusban idéződik meg, míg az istentagadó világi hatalom, az átmenetileg virulensebb, s egyben pusztító erő az aktuális Gonosz. A szerző olyannyira főhősére koncentrál, hogy a világi köztörténet jószereivel csak utalásmorzsákban idéződik meg a leírásban, Jerzy Popiełuszko nézőpontjából. Sőt mi több, ez a minimalista közelítés érvényes azokra a részekre is, melyekben Popiełuszkónak az egyházi előljáróival kialakult kapcsolatáról, a közöttük zajló kommunikációról esik szó.

Ugyancsak az alkalomhoz illeszkedés – a boldoggá avatás apropója – válik meghatározóvá a kötet szerkezetében is. A főhős – szó szerint – a kötet közepén hal meg. Sietve kell hozzátennünk: Molnár – az eddig hozzáférhetővé vált dokumentáció és irodalom alapján – a leginkább valószínűsíthető verziót rekonstruálja azt illetően, hogy a lengyel politikai rendőrség fogdmegjei milyen cselekvésekkel, illetve bestialitással gyilkolták meg a Szent Kosztká Szaniszló-templom plébánosát, s visszatérően utal arra, hogy a történetek számos mozzanata mindmáig tisztázatlan.

A kötet másik fő jellemzője, hogy Jerzy Popiełuszko életútjának nyomon követése közepette a főhős „lélekrajza” a domináns. Döbbenetes az a leírás alapján kibontakozó kontraszt, hogy Krisztus – fizikumát tekintve csenevésznek is mondható, pappá szentelése pillanatától szinte mindvégig betegeskedő – kiválasztottja hogyan tudta végigcsinálni mindazt, amit a munka részletesen felidéz. Szó sincs eközben valami meditatív,

* Elhangzott június 22-én, a Sapientia Hittudományi Főiskola dísztermében Molnár Imre „*Az igazság szabaddá tesz. Boldog Jerzy Popiełuszko lengyel mártírpap élete és halála*” című könyvének bemutatóján.

kontemplatív életmódról. Ellenkezőleg: bárhova állította is a sors vagy az Úr kifürkészhetetlen akarata – fiatalok lelki gondozója volt egy Varsó melletti faluban, majd az anini plébánián, ahol megérte Karol Wojtyła pápává választását, az egészségügyben dolgozók varsói lelkészeként szolgált a Szent Anna-templomban, 1980 májusában került a Szent Kosztka Szaniszló-templomba – mindenütt közösségteremtő cselekvésformák szervezője, elindítója vagy spiritus rectora.

1980 nyarától kezdve azután a köztörténet és Jerzy Popiełuszko személyes sorsa is más körülmények között folyt tovább. Létrejött, megkerülhetetlen társadalmi-politikai tényezővé vált a Szolidaritás szakszervezet, az alapvetően munkásszerveződés demonstratív „közösségi megkeresztelkedése” elválaszthatatlan lett személyétől élete hátralévő részében, melyről nem volt tudható, hogy már csak négy év világi lét adatott a harminchárom éves plébánosnak. A varsói vaskombinát Szolidaritás szervezetének „választott lelkésze” tisztség azért is volt újdonság, mert addig elképzelhetetlen volt, hogy az egyház „világi” intézményben végezzen munkáspasztorációt.

Miután 1981 decemberében bevezették a hadiállapotot, elindította a „szentmisék a hazáért” programot, melyet az jellemzett, hogy az erőszak és a gyűlölet logikája szerint működő pártegyeduralom atrocitásaira – azok konzekvens nyilvános nevesítése mellett – a keresztényi szeretet, a megbocsátás és a köznapi egymás-segítés kötelékét hirdetve felelt, miáltal folytatólagosan fenntartotta a társadalmi szolidaritást. Miközben „a kormány saját nemzetével lépett háborúba” – idézi főhőse szavait a szerző –, egyre inkább úgy tartották számon a zoliborzi templomot és annak lelkészlakát, mint „a szabad Lengyelország központját.”

Csak kiragadott példákkal utalam arra, hogy mi minden alig követhetően sokféle formaváltozatát veszi számba Molnár Imre leírása, s erre vonatkozott az a fentebbi megállapítás, hogy a munka Jerzy Popiełuszko „cselekvő lélekrajza”. Minden poszton, tisztségében, megbízatásában a legkülönbözőbb közösségteremtő materiális és lelki „segélyszolgálat” kieszelésével lesz a lelkész az evangélium közvetítője. Azt is mondhatnám, hogy a könyv hőse nem – nemcsak – hirdeti az igét, hanem cselekvő, köznapi létformák variációiban éli meg azt, s teszi mások számára is átélhetővé.

A kötet dramaturgiai csúcspontja – számomra legalábbis – nem Jerzy Popiełuszko bestiális meggyilkolásának részletekbe menő leírása. Sokkal inkább arról a (sokadik) összejuvetelről szóló beszámoló, amikor a visszatérésére várakozó, abban reménykedő és ezért imádkozó sokaság – a történetek után bő egy héttel – értesül papjuk haláláról. A tragikum bizonyosságától sokkoltan hárman is váltják egymást a mikrofonnál mire a szörnyű végzetről szóló egyetlen mondat végére pont kerül. Majd egyikük a keresztények közös imájába kezdett, s ebbe „a zokogás halkulása közepette a jelenlévő tömeg is bekapcsolódott. De annál a résznél, hogy »bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek«, a templom éppúgy elnémult, mint az onnan kiszorult, a kertet és a környező utcákat betöltő sűrű tömeg. ... A jelenlévők az oltárnál álló pap kérésére csak harmadszori újrakezdés után tudták végigmondani az Úr imádságának azt a részét, hogy »mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek.«”

Pont – gondolhatnánk –, de szó sincs erről. „A vég helyett egy új kezdet” – jelzi a fejezet alcíme. S valóban erről szólnak a munka további fejezetei. Persze, tanulságos végigolvasni a lelkész gyilkosainak nevesítéséről, perbefogásáról és elítéléséről szóló leírást is, hogy legyen tudásunk a farizeus bírósági színjáték részleteiről, arról, hogy ennek keretében magát az áldozatot igyekeztek okolni a történetekért. Meg arról, hogy

hasonló titkosszolgálati gyilkosságok tucatjai maradtak feltáratlanok: még csak eljárás sem indult a rendszer perzekutorai ellen. Sokkal tanulságosabbak viszont a munka azon részei, amelyek a „Cristus vincit” jegyében íródtak. Arról, hogy közel egymillióan sereglettek össze, hogy végső búcsút vegyenek a mártír lelkésztől. Arról, hogy miként védték, őrizték egymást váltó önkéntesek – a varsói nagyüzemek munkásai – a sirt a hatalom fogdmegjeinek visszatérő megbecstelenítési, rongálási kísérleteitől. Arról, hogy miként vált a Wilson téri templom nemzetközi zarándokhellyé. Arról, hogy miként lett Jerzy Popiełuszko mártíriumával a lengyel nemzeti ellenállás egy újabb keletű kovásza. És arról is, hogy milyen volt ennek a szörnyűségnek a korabeli – még a rendszerváltás előtti – magyarországi recepciója.

Az 1984. október végén tudottá vált szörnyűség mindenszentek másnapján történt. Tradíció, hogy akik nem tudnak eltávozott szeretteik nyughelyéhez ellátogatni, egy közeli temető keresztjénél szoktak volt gyertyát gyújtani. A pesti titkosszolgálati folklór a következő napokban új elemmel bővült: eszerint nem csupán az 1956-os (ellen)forradalom áldozatainak emlékére gyúltak mécsesek a halottak napján, hanem Jerzy Popiełuszko lengyel papra is emlékeztek.

Végezetül: Molnár Imre empatikus írói megjelenítése módot nyújt arra, hogy olvasóként mindvégig azt érezzük: magunk is majdhogynem karnyújtásnyi távolságra lépkedünk a főhöstől, s többnyire az ő optikáján keresztül, ebbe a pozícióba helyezkedve válunk társaivá a passiónak. Mellettünk halad el a közelmúltbéli Via Dolorosán, de nem lehetünk ott a végső stáción. Misztikus – bennünk tovább élő – „feltámadásának” viszont már kortársakként is tanúi lehettünk, lehetünk. Közöttünk lett a megboldogultból boldog Jerzy Popiełuszko.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

FEDELES TAMÁS

PÜSPÖKÖK, PRÉPOSTOK, KANONOKOK

Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből

Capitulum V. Sorozatszerkesztő: Koszta László,

Kiadja: Szegedi Tudományegyetem Történeti Intézet,

Középkori és Kora Újkori Történeti Tanszék

Szeged 2010. 174 p.

A kötetben található nyolc tanulmány a Pécs középkori egyháztörténetét mintegy másfél évtizede kutató Fedeles Tamás pályájának első *évtizedéből* nyújt válogatást. A dolgozatok többsége alacsony példányszámban megjelenő, kevésbé hozzáférhető folyóiratokban, tanulmánykötetekben jelent meg, ezért indokolt ismételt közlésük. A kötet kiadását különösen aktuálissá tette, hogy összeállításának évében, 2009-ben ünnepelte a pécsi püspökség alapításának millenniumát, továbbá az is, hogy a kiadás évében, 2010-ben két várossal, Essennel és Isztambullal együtt Pécs viseli a megtisztelő Európa Kulturális Fővárosa címet.

Amint azt a cím is sugallja Fedeles Tamás a középkori világi egyház Pécshez, a középkori Dél-Dunántúl egyházi, kulturális, kereskedelmi és pénzügyigazgatási központjához köthető tagjainak pályafutásából nyújt ízelítőt. A Capitulum Középkori Egyháztörténeti Kutatócsoport célkitűzéseinek megfelelően a szerző e tanulmányfüzére is az egyházi társadalom középrétegére és kutatásának módszertanára összpontosít.

A nyolc tanulmány közül az első hatban hét egykor Pécssett egyházi javadalommal rendelkező személy biográfiáját mutatja be a szerző, aki e dolgozatok oldalain jelentős mértékben pontosítja és gazdagítja a történeti irodalom a vizsgált klerikusokra vonatkozó megállapításait.

Elsőként Gilbertus ispotályos mester személyének értelmezéséről az utóbbi évtizedek történeti szakirodalmában napvilágot látott egymásnak ellentmondó nézeteket mutatja be a szerző. Majd azokat alapos vizsgálat alá vonva kimutatja, hogy Gilbertus mester nem egy ispotályos rend pécsi házának élén állt, hanem a Pécssett ekkor már működő kórház vezetője. E kórház a pécsi székeskáptalan felügyelete alatt állt, mint-hogy majd mindegyik vezetőjéről kimutatható, hogy a testület tagja volt.

A második tanulmány a pécsi egyetem egyik tanárával, Rudolf préposttal foglalkozik. A sajnálatos módon roppant forráshiányos első hazai egyetemünk egyik tanárának pécsi tartózkodási idejét pontosítja, amennyire csak megengedik azt a fennmaradt források. Annak érdekében, hogy a valószínűleg német származású Rudolf Magyarország-

ra, majd pedig Pécsre kerüléséről teljesebb képet kapjunk, a szerző hipotézisektől sem tartózkodva feltételezi, hogy a prépost valószínűleg az egyetem első kancellárja, Koppenbachi Vilmos által került a királyi kápolnába, majd onnan Pécsre.

A harmadik tanulmányban két 15. századi pécsi prépost, Uski János és hivatali utódja, Gatalóczi Mátyás karriertörténetét mutatja be a szerző. Jóllehet különböző országból és társadalmi kategóriából származtak, mégis mindketten – az országos szinten harmadik legmagasabb jövedelmet biztosító – pécsi nagypréposti székre jutottak, mintegy munkájuk fizetéseként és elismeréseként, mivel Zsigmond király szolgálatában álltak. Míg a csehországi polgári származású Uski titkos kancellárként a diplomácia területén elért jelentős sikereiért kapta a karrierjének csúcsát jelentő pécsi nagyprépostság, addig a szlavóniai köznemesi Gatalóczi a királyi kancelláriában az uralkodót hivatalnokként szolgálva nyerte el a pécsi nagyprépostságot, ami csupán egy fontos mérföldkő volt számára a püspöksüveghez vezető úton. Mindketten figyelmet fordítottak familiájukra is, segítették egy-egy rokonuk pályakezdését. Uski egy Balázs nevű rokona számára szerzett pozsonyi kanonikátust, továbbá prágai és olmützi javadalmakat Zsigmond közbenjárásával. Gatalóczi pedig unokaöccse, Zrednai Vitéz János későbbi esztergomi érseket segítette, maga mellé véve őt ítélőmesternek a kancelláriára és zárábi örkanonokságot nyerve neki.

A következő, negyedik tanulmányban egy a párizsi, bécsi, kölni és heidelbergi egyetemen is tanult németalföldi orvosdoktor, Goeswinus de Huewen/Hoeven, dictus de Arhnm pályafutása bontakozik ki az olvasó előtt. Ez a tanulmány alkalmat adott Fedeles Tamásnak arra, hogy nagyvonalakban felvázolja a középkori orvoslás és egyetemi orvospépzés történetét. Hazai viszonylatban pedig megtudhatjuk, hogy a zágrábi székeskáptalan rendelkezett a legnagyobb arányban orvostudományi témájú kódexekkel. Ez a tény szorosan összefügg azzal, hogy a legtöbb orvosi végzettséggel rendelkező személy – köztük Goeswinus is – épp a zágrábi székeskáptalanban jutott javadalomhoz. Az orvosi szakkönyvekkel gazdagon felszerelt káptalani könyvtár valószínűleg az orvosdoktor kanonokok hagyatékából jött létre, és bizonyára még inkább vonzotta az egyetemet végzett orvosokat, sőt maga a kanonoki testület is igényt tarthatott arra, hogy tagjai között mindig legyenek a medicinában járatos, képzett személyek.

Az következő dolgozat Csulai Móré Fülöp pályaképét mutatja be, amely a legrészletesebb és legszínesebb a kötetben található életutak közül. Csulai, mint a Hunyad vármegyei ortodox vlah család sarja Várad Páter kalocsai érsek támogatásával tíz évig tanult a bolognai egyetemen. S bár tudományos fokozatszerzéséről semmilyen adat sincs, magas műveltségű humanistává vált, aki a latin, görög és olasz nyelvet is bírta. Hazautazása során Velencében is a szellemi élet központi figurájává vált. A humanista baráti társaság összejövetelein olyan jeles személyiségekkel ismerkedett meg, mint Aldus Manutius vagy épp Rotterdami Erasmus. Csulai hazatérve királyi titkár és szekretárius lett, mely tisztségét haláláig viselte. Kinevezésében fontos szerepe volt pártfogóinak, mint Bakócz Tamás főkancellár, akinek két unokaöccse Csulai tanuló társa volt Bolognában, és Szatmári György titkos kancellárnak. Csulai első diplomáciai kiküldetése során Zárában folytatott tárgyalásokat Velencével. Később állandó velencei követ, a török elleni védekezéshez szükséges pénzsegélyek bonyolult ügyének specialistája és egyúttal kulturális attasé lett. Az egyes megbízatásainak bemutatása által bepillantást nyerhetünk a középkori diplomácia kulisszatitkaiba. Diplomáciai karrierjével párhuzamosan bontakozott ki egyházi előmenetele is: a kezdeti bácsi prépostsága után, velen-

cei követként már a legjövödelmezőbb, egri nagypréposti székből találjuk, melyhez Bakócz által egy esztergomi székeskáptalani kanonikátust is szerzett, végül pécsi püspök lett, s ilyen minőségében vett részt a mohácsi csatában is, ahol sebesülését követő menekülése közben vesztette életét.

A hatodik tanulmány Ernuszt Zsigmond pécsi püspök (1473-1505) pályavázlata. Ebben a szerző Ernuszt közismert politikai szereplése mellett nagy hangsúlyt fektet annak humanista műveltségére, mecénási tevékenységére és építkezéseire is, így az eddig ismertnél jóval árnyaltabb képet ad a püspökről. Az Ernuszt család az arisztokrácia sorába emelkedését az apa, a bécsi eredetű zsidó kereskedő Ernuszt János Magyarországon befutott karrierjének – mely során budai polgárból, Mátyás király egyik udvari szállítója, harmincadvám ispán, körmöci kamaraispán, koronavám általános adminisztrátora, majd kincstartó lett, sőt halála előtt szlavón bánként is tevékenykedett – köszönhető. Az 1445 táján született Zsigmond Bécsben kezdte egyetemi tanulmányait, majd Ferrarába ment, ahol kimagasló humanista műveltségre tett szert. Már itáliai tanulóévei alatt budafelhévi prépost lett, majd Mátyás király – aki Zsigmond öccsének, Jánosnak keresztapja volt – főkegyúri joga alapján 1473 szeptemberében pécsi püspökké nevezte ki, és egyúttal neki adta a pécsi várat. Az Ernusztok így fontos szerepet játszottak Mátyás belpolitikájában, ugyanis pozícióiknál fogva ők korlátozhatták a Vitéz-féle összeesküvésben kompromittálódott Tuz Osvát zágrábi püspök és a boszniai királlyá emelkedett Újlaki Miklós szlavóniai és dél-dunántúli hatalmát is. Mátyás halálát követően Ernuszt Zsigmond Corvin János herceg trónöröklését támogatta, és a Corvin párt egyik vezére lett. Kulcsszerepet játszott a Corvin és Ulászló párt békekötésében, így a két párt vezetői által kötött szövetség megkötésében is részt vett. II. Ulászló iránti lojalitásáért cserébe a király több oklevelet is kiadott az Ernuszt testvérek számára, melyekben megerősítette a család Mátyás királytól nyert birtokadományait. 1494-ben apja nyomdokaiba lépve Ulászló kincstartója lett, ám két év múlva sikasztáson érték és csak többszázezer arany befizetése után nyerte vissza szabadságát. Bár ezután kormányzati tisztséget nem viselt, a királyi tanács ülésein továbbra is részt vett. Zsigmond, apja végrendeletének megfelelően a székesegyházat, mely a korábbi püspökök gondatlansága miatt romos állapotba került felújította, sőt újabb épületekkel bővítette. Zsigmond a vár erőrendszereit is modernizálta, elsősorban a vár déli részére koncentrált. A tanulmánykötet borítóján is Ernuszt Zsigmond pécsi püspöknek az az 1498-ban készült címerköve látható, amely egykor a déli kaputornyon függött, most pedig a Janus Pannonius Múzeum Reneszánsz Kötőházában van kiállítva. Zsigmond jó humanistaként az ifjú és tehetséges tanulók patronálását is vállalta, így támogatta Várdai Ferenc későbbi erdélyi püspök itáliai tanulmányait. A püspököt végül dicstelen módon pénzsóvár familiárisai, legközelebbi munkatársai fojtották meg 1505 nyarán.

A hetedik dolgozatban Fedeles Tamás a pécsi székeskáptalanban kitapintható kapcsolatrendszereket mutatja be Janus Pannonius pécsi püspökségének kezdetétől (1459), Csulai Móré Fülöp püspök haláláig (1526). Az egyházi intézményekre alkalmazott nemzetközi szociográfiai kutatások kezdetének és fejlődésének áttekintése után, a szerző imponáló adatmennyiséggel szemlélteti Mátyás- és a Jagelló-kori személyi összefonódásokat a pécsi székeskáptalanban. A vizsgált, közel hét évtizedes időszakban összesen 128 kimutatható személy közül 58 esetében tudta feltárni az egyházi javadalomhoz jutásuknál szerepet játszó körülményeket, mechanizmusokat. Jóllehet ez az arány csupán 45%-os, arra viszont mindenképpen elegendő, hogy a testület személyi

összetételére befolyással bíró erőkre, struktúrákra irányítsa a figyelmet. Ugyanis az egyes egyházi intézményeken belül működő kapcsolat-rendszerek feltárása által lehetőség nyílik a vizsgált terület mélyreható bemutatására, így az intézmény és politikatörténet kereteit szétfeszítve társadalomtörténeti kontextusba ágyazva – egy, a korábbinál – árnyaltabb kép nyerhető. A testület egyházi és közjogi funkciói mellett fontos szerepet játszott az uralkodók, a püspökök, és néhány esetben Róma javadalomadományozási politikájában. E hatalmi tényezők mellett időről-időre sikerrel juttatták javadalomhoz jelöltjeiket a lokális környezet (megye) és a szűkebb régió (a szomszédos megyék) birtokosai is. A testület kiterjedt birtokhálózattal rendelkezett elsősorban Baranyában, így néhány esetben a szomszédos területek családjaiból jutottak a káptalanba. A szerző példákkal igazolta, hogy a rokoni, baráti, egyetemi kapcsolatok útján is stallumhoz lehetett jutni a Szent Péter székesegyház káptalanában.

A tanulmánykötet egy igazán ünnepélyes témát, a 14–15. századi pécsi körmeneteket tárgyaló dolgozat zárja le. Itt Fedeles Tamás alapvető problémafelvetése az, hogy míg Nyugat-Európában óriási mennyiségű irodalom jelzi a téma iránti töretlen érdeklődést, addig Magyarországon a kevésbé kutatott kérdések közé tartozik és egyedül az úrnapi körmenetek képeznek kivételt, melyek gazdagabb forrásanyaguknak köszönhetően felkeltették a hazai kutatók figyelmét. A szerző bemutatja, hogy a körmenetek, processziók szinte valamennyi vallásban fontos szerepet játszottak és hogyan váltak egyre szervezettebb gyakorlattá a keresztény egyházban, majd pedig megkülönbözteti a középkori processziók alapvető típusait. Jóllehet a tanulmány témája eltérni látszik a kötet tematikájától, mégis kapcsolódik ahhoz a középkori Pécs városán és Ernuszt Zsigmond személyén keresztül. Ugyanis a történelmi Magyarország területéről fenn maradt alig néhány darab *processionale* közül az egyiket az önálló tanulmányban méltatott pécsi püspök kívánságára és anyagi támogatásával adták ki két ízben: 1487-ben Bázelen, majd 1499-ben Velencében. A Pécsi Misszálé-ban olvashatjuk a Pécsen tartott középkori körmenetekre vonatkozó információkat. A pécsi misekönyv bejegyzéseiben felsorolt tíz ünnepi processziónál lényegesebben többet tartottak a város templomaiban. Az egyházi év nagyobb ünnepei alkalmával, mint pl. pünkösdt, Nagyboldogasszony ünnepén, karácsonykor, illetve a pécsi plébániatemplomok patrocíniumainak napján is minden bizonnyal tartottak körmenetet. Így a középkori Pécsen tartott processziók száma a húszat is meghaladhatta.

Az olvasó a középkori Pécs egyháztörténetének fejezeteit tárgyaló tanulmányok által, bepillantást nyer a középkori egyházi társadalomban – azon belül is leginkább a közéletben – érvényesülő, az egyes javadalmak pályafutását befolyásoló személyes és személytelen mechanizmusokba. A szerző alaposan szemlélteti a téma forrásadottságát és a rendelkezésre álló források által megállapítható tényeket és a felállítható hipotéziseket. A kötet egyetlen hibájaként az róható fel, hogy az előszóban közölt egyik célt, közelebbről a korábbi elütések javítását nem sikerült tökéletesen megvalósítani, továbbá valószínűleg a figyelmetlenség számlájára írandó, hogy a kötet majd kilencszáz lábjegyzetből kettőben nem lett feloldva a hivatkozott szakirodalom rövidítése.

G. Tóth Péter